

HADIK ANDRÁS VÁLOGATOTT HADÜGYI ÍRÁSAI



LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

HADIK ANDRÁS
VÁLOGATOTT HADÜGYI ÍRÁSAI



Sorozatszerkesztő
Padányi József

A *Pro Militum Artibus* sorozatban eddig megjelent művek:

TOKAJI Zsolt – P. SZABÓ Sándor (szerk.):
A kínai hadtudomány klasszikusai
(Budapest, Dialóg Campus, 2018)

Raimondo MONTECUCCOLI:
A magyarországi török háborúkról
(Budapest, Dialóg Campus, 2019)

PERJÉS Géza:
Tiszt – Képzés
(Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020)

CSOMA Mózes:
Rákosi Mátyás Kórház, Észak-Korea
(Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021)

SÜLI Attila (szerk.):
Jakkó László huszárkapitány hadtudományi munkái
(Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021)

HADIK ANDRÁS VÁLOGATOTT HADÜGYI ÍRÁSAI



LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

BUDAPEST, 2021

A kötetben szereplő művek forrása
az egyes fejezetek elején olvasható jegyzetekben szerepel.

Sajtó alá rendezte és fordította
Lázár Balázs
Lenkefi Ferenc

Szerkesztette
Hausner Gábor

A bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket készítette
Lázár Balázs

Az előszót írta
Padányi József

Szakmai lektor
Czigány István

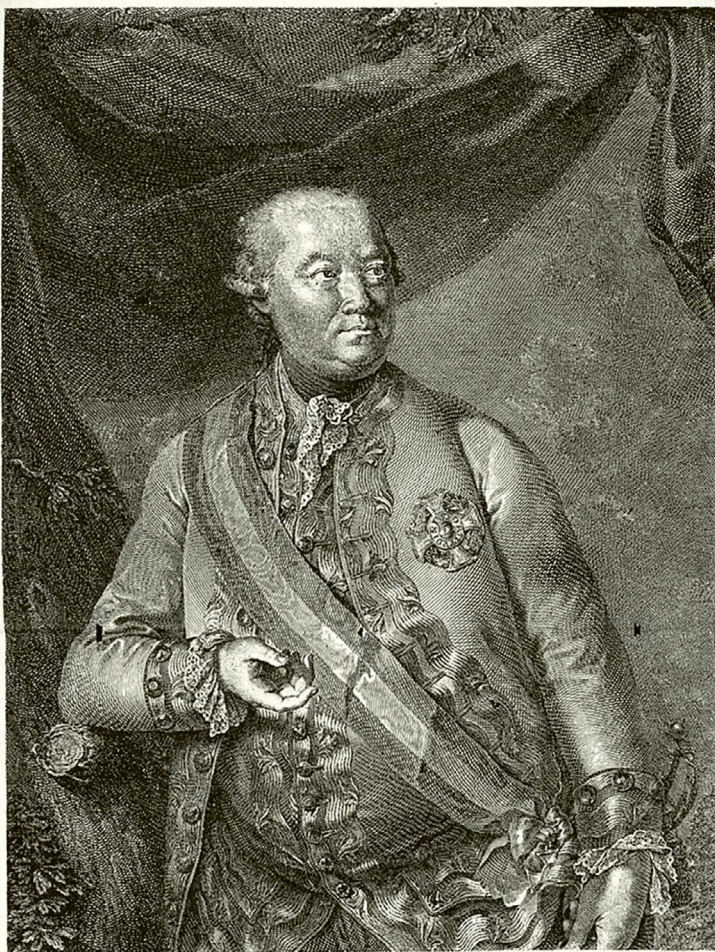
A térképeket készítette
Csákváry Kristóf

Hungarian translation © Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, 2021
Szerkesztés © Hausner Gábor, 2021
Illusztrációk © Csákváry Kristóf, 2021
© A kiadó, 2021

Minden jog védve.

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
<i>Hadik András pályafutása</i>	9
I. Hadik András írásai az oszmánok elleni hadviselésről	
Az 1739. évi törökök elleni hadjárat	41
Feljegyzés II. József császárnak a török elleni harc- és táborrend tárgyában, 1783	109
Szakvélemény az oszmánok ellen folytatandó hadműveletekről, 1784	113
Hadik András tábornagy, főparancsnok körrendelete a beosztott tábornokoknak és ezredeseknek a követendő harceljárásokról, 1789	135
II. Memorandumok és feljegyzések a huszárságról, nemesi felkelőkről	
Hadik András altábornagy előírása a magyar lovasság számára a hétéves háború időszakából	155
Memorandum a huszárok gyenge teljesítményéről, 1758	161
Szakvélemény a nemesi felkelés összehívásáról a bajor örökösödési háború idején, 1778–1779	167
Feljegyzés II. József császárnak a huszártoborzás leállítása ügyében	171
III. Hadik gondolatai a hadseregszervezetről, hadügyi igazgatásról	
Hadik András ezredtulajdonosi memoranduma Komáromi József vezénylő ezredesnek, 1753	177
Válasz II. József császár utasítására a hivatali működés alapelveiről, 1781	183
Szakvélemény a hadsereg állapotáról, 1775	193
Függelék	
<i>Bibliográfia</i>	211
<i>Személynévmutató</i>	215
<i>Helynévmutató</i>	219



Andreas Comes Hadik
Ordinis Militaris Regio Theresiani, majoris Crucis Eques.
Sacrae Caesaris, et Reg. Apost. Majestatis Consiliarius Actualis
Intimus, Generalis Campi Marefchallus, Excelsi Consilij
Aulae Bellici Supremus Prases, Unius Legionis Equest. Hungaricae
Chiliarcha, Inclyti Comitatus Bacsensis Supremus Comes.
Portrat Vienae apud C.F. Artaria

I. kép. Hadik András
 Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum

ELŐSZÓ

Gróf futaki Hadik András (1710–1790) a 18. század legsikeresebb és leghíresebb magyar katonája volt: katonai pályája csúcán, 1774-ben tábornagyi rendfokozatot kapott, és Mária Terézia kinevezte a bécsi Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) elnökévé. Emlékét egyebek közt emléknep, emléktúra, a szlovák katonai akadémia neve, Bécsben utca, a budai várban Vastagh György szobrász lovas szobra őrzi.

Hadik európai hírnevét az 1757. októberi huszárcsínynek, a porosz főváros, Berlin elfoglalásának és megsarcolásának köszönhetette. Több mint 50 évi katonai szolgálata során III. Károly, Mária Terézia és II. József uralkodása alatt öt háborúban és számtalan csatában, várostromban vett részt huszárai élén. A művelt, jezsuita iskolákban (eredetileg papnak) nevelkedett Hadik egész életében írásba foglalta tapasztalatait: naplókban rögzítette hadjáratainak eseményeit, és szívesen foglalkozott szabályzatok és hadi utasítások szerkesztésével. Többségükben német nyelvű feljegyzései, memorandumai, szabályzatai kéziratban maradtak fenn, s java részüket a budapesti Hadtörténelmi Levéltár Hadik-gyűjteményében, kisebb hányadukat a bécsi Kriegsarchivban őrzik.

Az írások alapján Hadik Andrást bajosan lehetne korszakalkotó hadtudósnak nevezni. Ízig-vérig a gyakorlat embere volt, akinek bokros teendői közepette talán ideje sem akadt elméletek kidolgozására. Minden feladatát a legnagyobb odaadással végezte, ám a katonáskodáshoz nem a művész vagy a tudós érzékenységevel és aprólékosságával közelített, hanem a jó mesterember gyakorlatias hozzáállásával. Fönnmaradt írásainak többsége nem saját belső késztetéséből, hanem valamilyen szolgálati feladat nyomán született, ám éppen ezért rendkívüli alaposággal ragadja meg a korszak hadviselésének és hadszervezetének valamilyen problémáját, és mutatja be a korabeli had- és államszervezet működését. Terjedelmes irathagyatékából kötetünk tudós sajtó alá rendezői 11, hadelméleti érdeklődésre is számot tartó szöveget emeltek ki, és adnak közre fordításban, magyarázó jegyzetekkel. A közölt dokumentumok közül messze kiemelkedik Hadiknak az 1739. évi hadjáratról írt hadtörténeti műve, amely történetírói igényessége és kiváló német nyelvezete miatt fő művének tekinthető. Nem véletlen, hogy ezt a munkát nem az uralkodó íróasztalára, hanem fiai okulására, katonai képzésükre szánta.

Az alább olvasható válogatás hírt ad a maga korában egész Európában ismert hadvezér katonai gondolkodásáról. Hadik hadügyi írásainak közreadásával egy újabb régi adósságot törlesztünk.

HADIK ANDRÁS PÁLYAFUTÁSA

A magyar történeti köztudatból a Rákóczi-szabadságharc és az 1848-as forradalom és függetlenségi háború időszaka közé eső ötnemzedéknyi idő szinte teljesen kihullott. A magyar politikusok és katonák teljesítménye a Habsburg Monarchia keretein belül nem illett bele az 1867 utáni, „kuruc” szemléletű történetírásba, ráadásul ekkor még a korszak forrásai is nehezen voltak hozzáférhetők Bécsben. Az 1930-as években indulhatott meg az immáron felbomlott Monarchia történetének és hadtörténetének szakszerű feldolgozása. Ennek egyik csúcsteljesítménye éppen Markó Árpád Hadik-életrajza volt. Mindezt megakasztotta a második világháború utáni kommunista fordulat, amely a történetírásban is éreztette hatását. Ebben az újabb ideologikus műltszemléletben a Habsburg-korszak jobb esetben ismét háttérbe került, rosszabb esetben hazugságok özőne zúdult rá. A budai várban álló Hadik András lovas szoborra tekintve nem sokan tudták, tudják, hogy kit ábrázol ez a némileg idealizált huszáralak. Talán a mai napig is kevesekben tudatosul, hogy Hadik tábornok katonai sikereinek zenitjén, a hétéves háborúban európai hírnévre tett szert, és bátran állíthatjuk, hogy a 18. század derekán ő volt a leghíresebb magyar. A világszerte elhíresült berlini vállalkozása nem pusztán egy sikeres portya volt, hanem igen jól átgondolt hadművelet, amelyben a török időkben kikristályosodott magyar harcmodor ötvöződött a „nyugati” alapossggal és professzionalizmussal. 1774-ben Hadik András, pályafutásának megkoronázásaként, elnyerte a Habsburg Monarchia legmagasabb katonai hatósága, az Udvari Haditanács elnöki méltóságát, amelyet haláláig viselt. Korábban megmutathatta politikai és közigazgatási tehetségét is Erdély és Galícia kormányzójaként. A huszártábornok helyet kapott a monumentális bécsi Mária Terézia-szobor egyik mellékalakjaként a császárváros talán legrepresentatívabb pontján, a nagy múzeumok között is.

Hadik pályájának megértéséhez két nagy formátumú uralkodó személyét és politikáját kell felidézni: Mária Terézia királynőt-császárnét és fiát, József császárt. Utóbbi sok elhibázott intézkedésével a magyar közgondolkodás egyik negatív szereplője, de az ő uralkodása előtt elképzelhetetlen volt, hogy egy összbirodalmi hatáskörű udvari hivatalt egy köznemesi származású magyar viseljen. Józsefet azonban munkatársai kiválasztásában, különösen a hadseregben, a teljesítményen kívül más nem befolyásolta. A császárnak Moritz von Lacy utódeként szüksége volt a nagy munkabírású és pedáns Hadikra, hogy a katonai reformokat folytatni tudja.

Hadik András hadvezéri, hadseregszervezői és politikai tevékenysége nyomán nagyszámú hivatalos irat, memorandum maradt fenn. Életének és katonai pályájának felidézésekor Markó Árpád ezredes, a 20. század egyik legkiválóbb hadtörténészének

munkájára támaszkodhatunk. A mű 1944-ben jelent meg Budapesten.¹ Markó első-sorban a Hadtörténelmi Levéltár által őrzött, több iratfolyóméterre rúgó anyagot használta forrásként, amely éppen az ő közvetítésével került a tábornagy ükunokája, Hadik-Barkóczy Endre birtokából a levéltárhoz. Hadik András értelmiségi, literátus beállítódása irathagyatékából és tekintélyes könyvtárából is jól látszik. A tábornagy több ezer dokumentumon felül nem kevesebb mint 13 kézírásos naplót hagyott hátra, így Markó a bőség zavarával küzdhetett az életrajz összeállításakor. Az életrajz egyik hiányossága – ez semmiképpen sem a biográfus hibája –, hogy ezekből az iratokból első-sorban Hadik hadvezéri, parancsnoki portréja rajzolható meg. Mivel ekkor a bécsi, esetleg berlini kutatást a világháború megakadályozta, a tábornagy legfontosabb beosztása, az Udvari Haditanács elnöki posztja nem kaphatott méltó helyet a biográfiában. Ennek alapos feldolgozása a mai napig várat magára.

HADIK ANDRÁS SZÁRMAZÁSA, IFJÚKORA ÉS MŰVELTSÉGE

Amikor az ifjú Hadik András kornétás 1732-ben belépett a Dessewffy-huszárezred kötelékébe, a hosszas békeszolgálatról megcsömörlött tisztársai azt jósolták neki, hogy boldog lehet, ha 50 éves korában eléri a főstrázsamesteri, azaz őrnagyi rangot. Nem így történt. Hadik hosszú élete során 24 hadjáratban vett részt, 1774-ben elérte a legmagasabb, tábornagyi rendfokozatot, és ugyanebben az évben a legmagasabb beosztást, az Udvari Haditanács elnöki posztját. Vagyontalanul, magyarként, mindenféle összeköttetést és főnemesi privilégiumokat nélkülözve, példátlan katonai pályát futott be a Habsburg-haderőben. Ehhez a karrierhez a pusztá vitézség és ügyesség, amelyet hagyományosan a huszártiszt erényei közé sorolnak, távolról sem lett volna elegendő. Hadik otthonról, a trencsényi² evangélikus lelkész ösöktől – akik közül többen Wittenbergben tanultak – olyan szellemi tőkét, igényességet és szorgalmat kapott útravalóul, amelyet élete végéig kamatoztatott. A család azonban a török kor tragikus fejleményei miatt kénytelen volt a lúdtollat kardra cserélni, az ellenreformáció brutalitása miatt pedig katolizálni. A Hadik család ráadásul egy török portya alkalmával elvesztette minden vagyonát és a nemesi levelet a Nyitra megyei Parócia községben, ezért András atyja, Hadik Mihály 1720-ban II. Károly királyhoz folyamodott nemességének megerősítése tárgyában. Mihály maga 1709-re kapitányi rangig jutott a Kollonich-ezredben. Hadik kapitány 1708-ban vette feleségül a luxemburgi vagy elzászi származású Hardy Franciskát, akit talán a spanyol örökösödési háború németalföldi frontján ismert meg. Fia, András, saját kezű önéletírása szerint 1711. október 16-án született, ennek azonban

¹ MARKÓ 1944. Hadik életpályáját főként e mű alapján foglaltuk össze, vagyis külön nem hivatkozunk rá a karrier ismertetésénél.

² A család ősei a Trencsén megyei Rajecban éltek.

az összes többi forrás ellentmond, és születését 1710-re teszi. A hely is bizonytalan, talán valahol a Csallóközben látta meg a napvilágot, de a szakirodalomban Kőszeg és Esztergomot is olvashatjuk születési helyként – valószínűleg tévesen. Hadik András igazi hajlamainak megfelelően ősei pályájához visszatérve, az immáron békésebb időben a papi, esetleg szerzetesi hivatásnak kívánta szentelni életét. 1719 és 1728 között a kőszegi jezsuita gimnáziumban, majd a kassai jezsuita szerzetesi szemináriumban tanult. Apja kívánsága azonban az volt, hogy ő is katonatiszt legyen. Ennek az akaratnak engedelmeskedve, 1730-ban otthagyta iskoláját, de ekkor még egyelőre Kőszegre tért vissza, hogy jogi tanulmányokat folytasson. Két év múlva már engedett súlyosan beteg atyja kérésének: 1732 tavaszán beállt a Zala megyei Lentiben állomásozó Dessewffy-huszárezred soraiba. Az ezredtulajdonos, báró Dessewffy István generális-főstrázmester az ifjút – apja érdemeire való tekintettel – felfogadta zászlósnak. Hadik így a kor mércéje szerint meglehetősen későn, 20 évesen lépett a tiszti pályára. Kőszegi és kassai tanulmányai azonban korántsem bizonyultak kidobott időnek. A klasszikus műveltség mellett Hadik önfegyelmet, szorgalmat és önképzési hajlandóságot tanult a jezsuitáktól.³

AZ ELSŐ KATONAI TAPASZTALATOK

Hadik András kornétás – ahogy a lovasságnál a tisztjelölteket hívták – hamarosan túlesett a tűzkeresztségen. Egy bő évtizedes békeidőszak után újra nagy európai háború fenyegetett. II. Ágost lengyel király halála után a lengyel rendek franciapárti része Stanisław Leszczyńskit (a későbbi I. Szaniszlót), XV. Lajos apósát támogatta. A másik párt, orosz és Habsburg befolyásra, a volt uralkodó fiát, III. Ágost szász választót emelte a trónra. A kitört lengyel örökösödési háború Rajna-vidéki hadműveleteiben (1734–1735) kezdődött el Hadik András katonai pályafutása. 1733 tavaszán a Dessewffy-huszárezred először Sziléziában, a lengyel határnál vont kordonban teljesített szolgálatot. 1734 tavaszán viszont az alakulatot a rajnai frontra irányították a császári fősereggel együtt a francia támadás elhárítására, a veterán Savoyai Eugén parancsoksága alatt. A Dessewffy-ezred két századával részt vett Philippsburg ostrománál 1734-ben. Hadik hamarosan, alig háromévi szolgálat után elő is léphetett. A kinevezés érdekessége, hogy Hadik a hadnagyi rangot átugorva zászlósból rögtön kapitány lett! Hogy is történhetett ez a nagyon ritka eset?

A lengyel örökösödési háború a huszárezredek számának jelentős bővülését hozta. Savoyai Eugén herceg, a Haditanács elnöke, a birodalom hadügyének irányítója úgy vélekedett, hogy 8000 huszár több kárt okozhat az ellenségnek (ekkor a Francia Királyságnak), mint egy elvesztett csata. Ezért a már meglévő három huszárezred mellé 1733 őszétől

³ Hadik András származására, iskoláira, műveltségére lásd id. Frivaldszky János összefoglalóját (FRIVALDSZKY 2011). Hadik műveltségét, könyvtárát ugyancsak ő és Kincses Katalin Mária elemezte (FRIVALDSZKY 2002; KINCSES 2010 és 2011).

további regimenteket igyekeztek felállítani, és 1740-re már nyolc magyar lovasalakulat állt fegyverben. A nagy hozzáértést és katonai tapasztalatot igénylő szervezési feladatra kipróbált huszártisztekkel kötött szerződést az uralkodó. Egyikük Pestvármegyei József volt, a Dessewffy-ezred alezredese, aki át kívánta csábítani a nagy reményű ifjú zászlóst, Hadik Andrást az új ezredbe úgy, hogy egyenesen kapitányi rangot ígért neki. Ezredparancsnoka, Dessewffy István is ragaszkodott a fiatal reménységhez, ezért kénytelen volt „tartani a tétet”: Hadik András 1734. október 22-én kézhez vehette kapitányi kinevezését régi ezredében. Kezdetben toborzási feladatokkal bízták meg. A „huszárháborúnak” is nevezett rajnai hadjárat igazi összecsapás nélkül ért véget, rögtön azután, hogy Hadik 1735 nyarán a regrutákkal beérkezett a mainzi táborba. 1736 tavaszán elhunyt a legendás Savoyai Eugén. A Monarchia egén pedig hamarosan sötét fellegek jelentek meg. Az orosz szövetség miatt Bécs háborúba bonyolódott a törökökkel. Ez az összecsapás meghatározó volt az ifjú Hadik András huszárkapitány, majd őrnagy további életében, parancsnoki és politikusi karakterének kialakulásában.⁴ Politikusi, hiszen Erdély, majd Galícia kormányzójaként és az egyik legfontosabb udvari kormányzó, az Udvari Haditanács vezetőjeként felelős politikusként is helyt kellett állnia.

HADIK ANDRÁS „A TÖRÖK HÁBORÚ ISKOLÁJÁBAN”

Hadik ezrede 1737 tavaszán az Al-Duna vidékére került a Niš várának elfoglalására rendelt hadsereghez, amely Lotaringiai Ferenc herceg névleges, Seckendorf tábornagy tényleges parancsnoksága alatt nyomult előre a Morava völgyében, szerb területen. A Dessewffy-huszárezredet az elővédhez osztották be azzal a feladattal, hogy az útjába eső kisebb erősségeket, támaszpontokat tisztítsa meg a török védőerősegektől, és ezzel tegye szabaddá az utat Niš felé. Festetics József ezredparancsnok azt a feladatot bízta az egyelőre számfeletti állományban szolgáló Hadikra, hogy egy 50 huszárból és 100 rác lovasból álló különítménnyel foglalja el Banját, a Morava völgyébe torkolló út legfontosabb pontját. Első önálló feladatát sikerrel oldotta meg, határozott fellépésével egyetlen puska lövés nélkül, tárgyalás útján sikerült a kis várat elfoglalniuk.

A császári csapatok elfoglalták Ništ, és a huszárok egészen a bolgár területekig portyáztak, de a helyzet egyre kilátástalanabbá vált a mostoha körülmények között. Járványok ütötték fel a fejüket, az ellátás összeomlott. Hadik is vérhasban szenvedett. A császáriak kénytelenek voltak kiűriteni az elfoglalt területeket, így Niš várát is. A boszniai fronton szintén kudarccal végződött a császári offenzíva. Elöljárói elhalálózása miatt Hadik immáron tényleges kapitányi beosztást kapott, és a kruševaci visszavonulás alkalmával az utóvéd hálátlan szerepét vállalta magára 100 huszárral és 30 rác lovassal.

⁴ Tóth Ferenc külön is elemezte Hadik tevékenységét az 1737., 1738. és 1739. évi hadjáratokban (Tóth 2011a).

Jellemző katonái ragaszkodására, hogy 30 huszára visszaszökött hozzá az elvonuló seregből, hogy inkább a keze alatt szolgáljon. A kruševaci sáncokból Hadik csapatának az utolsó pillanatban sikerült ellállnia a török rajtaütés elől.

Hadik Andrásnak a következő évben a Dessewffy-ezred újjászervezésében, vagyis az újoncozásban és a lovak beszerzésében, valamint a kiképzésben jutott szerep. Ezután 1738 őszén 150 huszárral Belgrádba vezényelték, ahol hét hónapon keresztül végigélte a pestisjárvány borzalmait, amely hónapok alatt több mint 15 ezer embert pusztított el. Hadik mint racionálisan gondolkodó és a körülményeket értő szemmel figyelő ember, hamar rájött, hogy a tisztaság és a megelőzés óvhat csak meg a betegségtől. Huszáraival egy nagy egykori török árucsarnokban, a pestistől sújtott várostól elszigetelten állomásozott, ahol szigorú fegyelmet és nagy tisztaságot tartatott. Az ivóvizet a városon kívüli kútból hozatta, és huszárait és magán a korabeli orvostudomány legmodernebb praktikáit alkalmazta a járvány ellen; bár valószínűleg inkább a szigorúan megkövetelt higiénia és elkülönítés segített abban, hogy Hadik századában egyetlen megbetegedés sem történt.



2. kép. Az 1739. évi hadjárat

1739-ben Wallis gróf lett a fővezér, aki a török nagyvezír közeledésének hírére a védelemre kiválóan alkalmas Grocka felé vonult. A tábornagy Hadik Andrástól kért tanácsot, aki az előző évek tapasztalatai alapján igen jól ismerte a környéket. A kapitánynak két fontos észrevétele volt. Az egyik: mivel a szerémségi partot júniusban rendszeresen elönti a víz, nem szabad azt megvárni, hanem minél előbb el kell kezdeni a hídverést. A másik tanácsa: feltétlenül el kell foglalni a grockai vidéket, amely az egész környező terület kulcspontja. Wallis egyik tanácsát sem fogadta meg. Csak június közepén indult el Zimonyból, és így átkelése a megáradt Száván egy-két nap helyett 10 napot vett igénybe. Ezután sem sietett Grocka felé, hanem előbb leromboltatta a Savoyai Eugén által Nándorfehérvár alatt építtetett sáncvonalat. Az 1739. július 23-i csata elveszett, mert a fővezér már akkor visszavonta csapatait, amikor az még nem volt indokolt. Az érthetetlen intézkedés annyira megzavarta a sereget, hogy rendetlenül menekültek. Hadik emlékirata szerint a hadsereg 5528 fős veszteségének nagy része nem a csatára, hanem a visszavonulásra esett. A grockai vereséggel lényegében befejeződött a hadjárat. A szeptember 1-jén Belgrádban megkötött békében pedig a birodalom elvesztette mindazon területeket, amelyeket Savoyai Eugén kiváló hadvezéri képességeivel korábban szerzett. Hadik Andrást még egy feladat várta a béketárgyalások közben. Wallis gróf fővezér megbízta, hogy a török fogságban szenvedő magyarok kiváltásáról tárgyaljon a török sereg főparancsnokával, mivel az volt az érzése, hogy a tárgyalások vezetésével megbízott Neipperg gróf erre a fontos kérdésre nem fordít kellő gondot. Hadik küldetésének, mint ezt ő is elismerte, semmi eredménye nem volt, de legalább alkalmat nyílott egy előkelő török vezért megismerni. Elismerése nem maradt el, 1739. augusztus 22-én főstrázsamesterré nevezték ki. Ez az első, végigharcolt háború mély nyomot hagyott benne. Önéletírásában mintegy 60 oldalon keresztül foglalkozik vele, pedig azt jóval később, 1774-ben vetette papírra, már az Udvari Haditanács elnökeként.⁵

MÁRIA TERÉZIA HUSZÁRPARANCSNOKA

III. Károly 1740. október 20-án bekövetkezett halála után – fiú örököse nem lévén – elsőszülött lánya, Mária Terézia (1740–1780) került a magyar, a cseh és az osztrák főhercegi trónra. Bár Savoyai Eugén korábban azon a véleményen volt, hogy a császár lánya örökségét egy teli kincstár és egy erős hadsereg tudja biztosítani, Károly inkább szerződésekkel próbálta körülbástyázni a 23 éves Mária Terézia uralkodói jogát. A külpolitikai helyzet azonban meglehetősen vigasztalannak látszott. Károly halála után a francia király támogatását maguk mögött tudva, a bajor választó Károly Albert és a szász választó is jelentkezett az örökségért. A helyzetet tehát az erő pozíciójából döntötték el. Az első döntő lépést mégsem a trónkövetelők, hanem II. Frigyes brandenburgi választófejedelem

⁵ Hadik szerepét lásd bővebben „Az 1739. évi törökök elleni hadjárat” bevezetőjében.

és porosz király tette meg, követelve a Monarchia leggazdagabb tartományát, Sziléziát. Frigyes gyorsan szövetséget kötött Franciaországgal és a bajor választófejedelemmel, s 1740. december 16-án jól képzett hadseregével betört a tartományba. Mária Terézia lényegében magára maradt, egyetlen szövetségese, Nagy-Britannia sem tudott számára érdemi segítséget nyújtani. A török háború egyik negatív „hőse”, Neipperg tábornagy az 1741. április 10-i mollwitzi csatában alul is maradt a poroszokkal szemben, megadva a hadjárat kedvezőtlen alaphangját.

Ebben a helyzetben óriási szerep jutott a fiatal királynő hűségén maradt Magyar Királyságnak. 1741 szeptemberében a pozsonyi országgyűlésen a magyar rendek nemesi felkelést ajánlottak meg és 21 ezer katonát. A királynő hadseregében a magyarok szerepe tehát felértékelődött. Nagy részt vállalt ebben az ekkor már kipróbált katonának számító Hadik András, aki az elkövetkezendő háborús években a kisháború mesterének bizonyult. Megfigyelhetjük, hogy a korszak nagy csatáiban a huszárezredeknek csak epizódszerep jutott. Ám a látszólagos nyugalom időszakában, amikor a nagy hadseregek hetekig csak manővereztek egymással szemben, annál nagyobb.

Hadik főstrázsamester 1741 februárjában ezredével a sziléziai hadszíntérre vonult. Feladata a Neisse várát ostromló poroszok megfigyelése volt Zuckmantel városka környékén. Hadik önállóan tevékenykedve ismét tanújelét adta szervezőképességének, találékonyságának és hadvezéri erényeinek. A fiatal őrnagy megszervezte a 200 huszárból álló kicsiny serege ellátását, a járőr- és kémszolgálatot, sőt még tüzéséget is rögtönzött. Egy ízben pedig hidegvérrel áttörte a porosz ostromzárat Neisse körül, és épségben visszatért csapatával Zuckmantelbe. A balsikerű mollwitzi csatában Hadik ezrede a második harcvonalba állítva nem vett részt jelentősebb harci cselekményben. 1741. június 7-én Olbendorfnál viszont 300 huszárjával egy jelentős erejű porosz csapaton ütött rajta, amely egy kastélyban éjszakázott, és a felmentésükre siető 400 ulánusból álló különítményt visszavonulása közben szétszórta. Ez a harcmódor azonban nagy fizikai erőfeszítést kívánt mind tőle, mind katonáitól. Volt olyan időszak – amint azt Hadik naplójában írja –, hogy hat-hét nap is eltelt pihenés nélkül, amíg csizmájukat le tudták venni, fehérenműt és ruhát válthattak. Az olbendorfi rajtaütés után néhány nappal Grottkaunál a huszár főstrázsamester ismét a meglepetést kihasználva aratott győzelmet egy porosz gyalogságból és lovasságból álló különítményen. Az egyik legmerészebb vállalkozása már a berlini hadműveletet idézte. A Maltsh községben levő porosz raktárak megsemmisítésére indított portya (1741. július 29. – augusztus 4.) alatt Hadik vezetésével a Dessewffy-huszárezred 300 katonája kétszer vonult át a cseh határhegységen, rendkívül nehéz terepen, négy nap alatt az ellenség által megszállt területen. Mintegy 200 kilométert tettek meg, főleg éjjel, napközben harcolva, emberveszteség nélkül, és 300 lovukból is csak 10 pusztult el.

Miután csatlakozott a fősereghez, Hadiknak és huszárjainak kellemetlen, tábori csendőri feladatai is adódtak, elsősorban a királynő seregében egyre jobban elharapódzó szökések megállítására. Éjjelente és a menetek alatt huszárjaival a táborhelyek és a menetoszlopok körül kellett őrzőjáratoznia, és a szökevényeket visszahoznia.

A közkatonák sorsa iránt mindig empatikus Hadik szerint ezen nem volt mit csodálkozni, mert a legénység hiányos ellátása, rongyos ruhája, fárasztó szolgálata a nagy hidegben mindenkit elkedvetlenített. Volt olyan nap, amikor több mint 1500 gyalogos szökött meg a császári táborból. Szívesebben vállalkozott arra a feladatra, hogy a nélkülöző sereg élelmiszer-ellátását biztosítsa. 500 lovasából kiállított járőreit szétküldte az osztrák–morva–cseh határterület városaiba és falvaiba, s nyolc napon keresztül mindenütt kenyeret süttetett.

A téli csehországi táborozás alatt, 1742 januárjában kapta a hírt, hogy a királynő egy régi kurucnak, Beleznay János ezredesnek megengedte, hogy az addig nemesi felkelő huszárezredét regulárisra szervezze át. A hadvezetés Hadiknak adományozta benne az alezredesi helyet. Beleznay, bár vitéz katona és kitűnő portyázó volt, nélkülözte Hadik műveltségét és szervezőképességét. Az új reguláris ezred⁶ megszervezése tehát sokkal inkább Hadik érdeme, mintsem Beleznayé, akit a háború tudományából leginkább a zsákmányolás érdekelt. Az újdonsült alezredesnek sok gondot okozott, hogy a fegyelmezetlen inszurgensekből katonát faragjon. Hadik hamarosan bebizonyította, hogy nem méltatlan az előléptetésre, és hogy a Beleznay-huszárok is felnőttek a többi regimenthez vitézségben és fegyelemben. 1742. május 20-án Beleznay és Hadik rajtaütöttek a porosz elit testőr lovasságon Kranowitznál, és nagy veszteséget okoztak nekik, igaz a magyar huszárok közül is sokan ottmaradtak a harcmezőn. Az itt zsákmányolt porosz zászlókat Festetics József altábornagy küldte fel Bécsbe, és jelentésében külön kitért Hadik András viceóbestei teljesítményére is. Talán ekkor figyelte fel rá először a hadseregére nagy gondot fordító ifjú királynő.

Ez az év magánéleti szempontból is meghatározó jelentőségű volt Hadik életében. Odrauban megismerte Lichnowsky lengyel gróf Mária Franciska nevű lányát, akit nem-sokára feleségül vett. 45 esztendő telt el boldog házasságban, hat lányuk és három fiuk született.

1742 júliusában a Beleznay-ezred a Prágát körülzáró Lotaringiai Károly-féle fő-seregnél állomásozott. A francia–bajor védősereg egészen decemberig tartotta megszállva a cseh fővárost, de ekkor kénytelen volt Eger irányába kitörni. A franciák üldözése során Hadik ezrede sok foglyot ejtett, és nagy zsákmányra tett szert. Az 1742. június 11-i, brit közvetítéssel létrejött boroszlói békében Mária Terézia kénytelen volt lemondani Szilézia nagyobb részéről, ennek fejében Frigyes kivált a háborúból, a háború súlypontja így bajor, majd rajnai és németalföldi területekre helyeződött. Hadik ezredével Bajorországban töltötte az 1743-as évet, majd csatlakozott az 1743 nyarán brit, hesseni, holland, hannoveri és császári csapatokból létrejött „pragmatikai sereghez”, amelynek égető szüksége volt könnyűlovasságra, mivel ekkorra a magyar kuruc emigránsok a francia és a porosz hadseregben is kiváló huszáralakulatokat hoztak létre.

Beleznay ezredes hajlott kora és megromlott egészsége miatt címzetes tábornokként 1744 elején kivált a szolgálatból. Hadik András január 22-én, életének 35. évében

⁶ 1798-tól 1918-ig a 10. hadrendi számot viselő huszárezredről van szó.

és 13 év szolgálat után ezredessé és ezredparancsnokká lépett elő. Némi bonyodalmat okozott, hogy Beleznay elutazása után a rátarti Hadik nem várva meg hivatalos kinevezését, mindenhol ezredesként és ezredparancsnokként mutatkozott be, amiért Bécsből szigorú dorgálásban részesült. Más következménye azonban nem volt az ekkoriban hétköznapiak számító esetnek. 1744 márciusában XV. Lajos hivatalosan is hadat üzent Bécsnek, és elkezdődtek a nagyobb szabású hadműveletek. A hesseni téli szállás után Hadik ezrede a belgiumi hadszíntéren portyázott Cumberland hercegének seregéhez beosztva, de nagyobb összecsapásban nem vettek részt. A második sziléziai háború lezárultával a hadműveletek folytatódtak a franciák ellen a németalföldi és az itáliai fronton. Hadikot ezredparancsnokként az a megtiszteltetés érte, hogy 1745 januárjától először csak időlegesen, majd júniustól véglegesen is nemcsak saját, hanem a Károlyi-ezredet is vezényelhette brigádérosi, vagyis dandárparancsnoki beosztásban. 1745. május 11-én Szász Móríc marsall meglepő győzelmet aratott II. György brit–hannoveri serege felett a Tournai melletti Fontenoy-nál, így XV. Lajos seregének megtépázott presztízse egy időre helyreállt. 1745 júliusában viszont a magyar huszároknak és parancsnokaiknak, Hadiknak, a kiváló Baranyay János altábornagynak és Adolph Trips ezredesnek nagy szerepe volt a másik francia sereg átkergetésében a Rajnán, Nordheimnél. A hídfőben védekező francia hátvédből Hadik 700 foglyot ejtett. Ugyanezen év őszén a huszárok már a Rajna bal partján portyáztak. Jellemző a magyar lovasság presztízisére, hogy Hadik csapatához a brit uralkodó kérésére testőrségből tiszteket osztottak be, hogy a portyázás tudományát elsajátítsák. 1746 januárjában Hadik és Baranyay huszárai a Namur–Löwen–Antwerpen vonalon alkottak előőrsi vonalat. A császári seregek parancsnoka ekkor már gróf Batthyány Károly tábornagy volt, de a Monarchia balszerencséjére hamar át kellett adnia posztját a kétbalkezes Lotaringiai Károly hercegnek, az egy évvel korábban császárrá választott Ferenc öccsének.

A folyamatos császári portyákat megunva, Szász Móríc marsall Namur térségéből erős csapatot indított a királynő könnyűlovassága ellen, amelyet gyalogsággal és tüzérséggel is megerősített. Az augusztus 3-i, Hottomont és Saint André térségében vívott ütközetből azonban ismét Hadik és Baranyay kerültek ki győztesen. Még Turpin ezredes, a francia szolgálatban álló híres Bercsényi-ezred⁷ parancsnoka is a fogságukba esett. 10 nappal később ugyanitt a magyarok szétverték egy 800 fős, dragonyosokból és gyalogságból álló csapatot. Sógora, Károly herceg jelentése nyomán Mária Terézia levélben fejezte ki elismerését. Az 1746. október 11-én, a Namur melletti Rocoux-nál (más írásmóddal Rocourt) lezajlott döntő csatában azonban a jelentős császári–királyi németalföldi erőátcsoportosítás ellenére ismét a franciák győztek a szövetségesek felett. A magyar huszárok ebben a csatában csak a szövetséges seregek visszavonulását fedezhették. Hadik szerint viszont ekkor már olyan tekintélyre tett szert, hogy a csata előestéjén

⁷ Gróf Bercsényi Miklós kuruc főgenerális fia, László főleg szökevény magyarokból álló huszárezrede. Bercsényi ekkor már altábornagy volt a francia királyi seregben és a négy huszárezred felügyelője. Hadikkal párhuzamosan zajló fényes karrierjéről lásd ZACHAR 1987.

Károly herceg, Barthyány tábornagy és a hollandok parancsnoka, Waldeck hercegének jelenlétében kikérte tanácsát a francia támadás várható irányával kapcsolatban.

A CSÁSZÁRI SEREG LEGIFJABB TÁBORNOKA

1747. március 1-jén Hadik András a beosztásához és tekintélyéhez méltóan elnyerte a tábornoki, vagyis az *Obrist-Feld-Wachtmeister-i* (generális-főstrázsamester)⁸ rangot. A generálisi kinevezéssel Hadik elszakadt szeretett ezredétől, amely azonban még gyakran harcolt a keze alatt.

1747 nyarán a németalföldi erődvonal felgöngyölése, Brüsszel és Antwerpen elfoglalása után a Maas völgyében nyomult előre egy nagy francia sereg a szövetséges seregekkel szemben, amelyek Cumberland hercegének irányítása alatt álltak. A francia offenzíva Brabant irányába indult meg. A francia Szász Móric és Cumberland a Maastricht melletti Lawfeldnél csapott össze 1747. július 2-án. A vesztes csatában négy császári és királyi huszárezred és három hajdúezred vett részt. A csata előestéjén Hadik szerint ismét kikérték a véleményét, azonban nem hallgattak rá, mivel Cumberland lehetetlennek találta, hogy a fáradt francia sereg támadást indítson az erős szövetséges állások ellen. Hadik azonban tapasztalatból tudta, hogy Szász Móric marsall veszélyes ellenfél. A csatában a huszárok nem vettek részt, annál inkább megtépták Hadik brigádját a Maas túlsó partjára történő visszavonulás fedezésekor. Győzelme után 1747 szeptemberében Szász Móric marsall a Schelde torkolatában található Bergen op Zoomot vette ostrom alá. A cumberlandi herceg tétlenül nézte az ostromot. Hadik András viszont nagyon is kihasználta az időt, ha másra nem tudta, akkor önképzésre. A várvívás és -védelem módszereit tanulmányozta Bergen op Zoom ostrománál a saját szemével, mivel engedély kért és kapott, hogy néhány napot az erődben tölthessen. Ez az epizód rendkívül jellemző Hadikra. (A tétlenkedés közepette ugyanis megtehetette volna, hogy vadászattal vagy társasági élettel tölti az idejét, mondván, mi köze egy lovastisztnek egy ostromhoz.)

Az erőd a gyengekezű várparancsnok miatt hamarosan francia kézre került, és 1747 novemberében mindkét sereg téli szállásra vonult. Hadik és huszárdandárja azonban Esterházy altábornagy határőrökből, német és magyar lovasságból álló seregtestébe beosztva parancsot kapott arra, hogy a Bergen op Zoom élelmezésére küldött ellenséges konvojokat fogja el. Mivel a várat csak egy szűk folyosó kötötte össze a külvilággal, a hadvezetés azt remélte, hogy blokáddal visszaszerezheti a fontos erődöt. Ez a feladat elsősorban Hadik nyakába szakadt. A folyamatos készenlét nem kis terhet jelentett számára és katonáinak. Feljegyzése tanúskodik arról, hogy a hét hónapig tartó megfigyelés és blokáddal egyetlenegy éjszaka sem aludt kényelmesen, levetkőzve az ágyában, pedig a mindennapok komoly tevékenységgel teltek. Hadik jól szervezett hírszerző hálózatot épített ki, amelynek révén azonnal értesült az ellenséges

⁸ A 18. század végétől General Major, vagyis vezérőrnagyi rendfokozat.

mozgásokról. Ezen a hadszíntéren a magyar huszárok és a horvát határőrök játszották a törökök szerepét. 1747. december 31-én éjjeli rajtaütéssel alaposan megtépázta a várórség számára küldött első nagyobb szállítmányt. 1748. január 13-án szintén sikeres rajtaütést hajtott végre, amelynek nyomán előjárói újra igen hízelgő jelentést küldtek Bécsbe. Hadik András ennél a blokádnál adta példáját lovagias viselkedésének is, amely a korszakban még elvárt volt a katonáknál: De Blet gróf, a vár kormányzója súlyosan megbetegedett, és kérést intézett Hadikhoz, hogy engedje hozzá feleségét az ostromgyűrűn keresztül. Hadik teljesítette ezt, és megengedte az asszonynak, hogy haldokló férjét felkeresse.

A magyar tábornok egy különös akciót is sikeresen végrehajtott. Hadik felfigyelt arra, hogy Bergen op Zoom erődrendszerének külső lejtőin igen sok érintetlen lőszer, bomba és ágyúgolyó hever. Nem sajnálva a fáradságot, egy éjszakai akcióval sikeresen begyűjtette ezeket a nagy értékű hadiszereket a szövetséges hadsereg számára.

Ennél jóval nagyobb fegyvertény volt, hogy 1748. március 15-én Hadik huszárai és határőrei magát De Vaux tábornokot, az új kormányzót is elfogták. Mária Terézia erre a hírre megígérte Hadiknak, hogy amint egy hely megüresedik, azonnal beiktatja egy huszárezred tulajdonosi méltóságába. Ez hamarosan be is következett: 1748. június 1-jétől Hadik gyakorolhatta a tulajdonosi jogokat a Beleznay-ezred felett, de az alakulat az öreg tábornok iránti tiszteletből annak haláláig viselte régi nevét. A régi tulajdonos és a tisztikar között nem volt felhőtlen a viszony, és a konfliktusok elsimítása Hadiknak is sok gondot okozott.⁹

Az osztrák örökösödési háború az 1748. október 18-án, Aachenben megkötött békével lezárult. Ausztria nemcsak ellenfelei katonai fölénye miatt kényszerült a tárgyalóasztalhoz, hanem mert kincstára kimerült, valamint hadereje főleg a porossal összehasonlítva korszerűtlennek bizonyult. A haderőreform során 1749-ben egységes kiképzési és szolgálati szabályzatot adtak ki. Intézkedés született a tisztek szerepének növelésére és a képzés reformjára. Bécsújhelyen katonai akadémiát állítottak fel 1752-ben a tiszti utánpótlás és nevelés biztosítására. Ez az intézmény a kezdetben évi alig 100 fős kibocsátásával természetesen nem volt képes kielégíteni a hadsereg teljes tisztigényét. A Monarchia tisztikarának túlnyomó része ezután is a gyakorlatban, kadétként tanulta a katonamesterséget ezredében. A királynő halálbüntetés terhe mellett megtiltotta a párbajokat. A létszámkeretek feltöltésére a toborzás egyre kevésbé járt eredménnyel, ezért 1754-től ismét a tartományoktól követeltek katonákat. A csapatokat évente gyakorlótáborokba vonták össze, így növelve összeszokottságukat. E reformok révén a császári hadsereg ütközéssége jelentősen megnőtt.

Hadik Andrást 1750-ben ezredével Erdélybe vezényelték a havasalföldi hágók megszállására. Itt is hasznosan töltötte az időt. Bejárta a hágókat, pontos feljegyzéseket

⁹ Markó Árpád visszaemlékezése szerint Hadik nevét a Bergen op Zoom melletti Roosendaal városkában utca viselte Hadiklaan néven, ugyanis a magyar tábornok a településen rendezte be szállását (KINCSES–MÉSZÁROS 2014, 273–274).

készített a vidékről, amely neki „nagy örömet okozó szellemi munkálkodást” jelentett. Később, már a tartomány kormányzójaként nagy hasznát vette az ekkor felhalmozott ismereteknek. 1752-ben eddigi munkálkodásának gyümölcsként, az immáron négygyermekes családapának módja nyílt Esztergom városában házat és a település mellett „mezőt és legelőt” vásárolni. Mivel innentől kezdve Hadikot esztergomi illetékességüként tartották nyilván, számos későbbi életrajzában olvashatjuk tévesen, hogy ott is született. Ugyanebben az évben a Felső-Magyarországon állomásozó négy huszárezredet egy dandárba vonták össze, amelynek élére Hadik került; a politika azonban elvonta katonai feladataitól, Bécsben ugyanis tisztában voltak diplomáciai képességeivel is. Az erdélyi és partiumi román görög katolikusok egyre nagyobb nyomás alá kerültek a nem egyesült szerb püspököktől, hogy lépjenek vissza az unióból. 1754-ben bizottság alakult Nagyváradon, hogy ezt a folyamatot visszafordítsa, és a testületnek Hadik is tagja lett. Nem rajta múltott, hogy ez a probléma megoldatlan maradt.

Mária Terézia megtartotta egy régi ígéretét, és 1752 szeptemberében Ghillány János halála után Hadiknak adományozta a Ghillány által 1734-ben alapított huszárezred tulajdonjogát. Hadik generális ezzel valódi ezredtulajdonos lett, annak minden tekintélyével és anyagi előnyeivel.

Amikor a hadvezetés 1753-ban elrendelte, hogy békeidőben az ezredeket gyakorlótáborokba gyűjtsék össze a nyári hónapokban, a Nádasdy Ferenc altábornagy, Széchenyi Antal és Hadik vezérőrnagyok parancsnoksága alatt összevont huszárezredek kiképzési és gyakorlatozási tervét is ő állította össze. Hadik egyébként is nagy kedvvel foglalkozott a tiszttársai által egyik korszakban sem igazán kedvelt szabályzatok és utasítások szerkesztésével.

Az 1755. évben Hadiknak már a közelgő újabb „sziléziai” háborúra kellett felkészítenie az alárendelt huszárezredeket. Gróf Wenzel Kaunitz kancellár „diplomáciai forradalma” révén Franciaországot, Oroszországot és Svédországot is sikerült Nagy Frigyes ellen és Bécs mellé felsorakoztatni. 1756 januárjában Poroszország és Nagy-Britannia titkos megállapodást írt alá. A felelet nem késett sokáig. Májusban, Versailles-ban megkötötték az addig elképzelhetetlennek tűnő Habsburg–francia szövetséget.

A porosz király Szilézia megtartásáért készen állt az egyenlőtlen harcra. 1756. augusztus 29-én preventív jelleggel betört Szászországba, s ezzel kezdetét vette a hétéves, avagy harmadik sziléziai háború. Ennek európai hadszínterével párhuzamosan az egész világra kiterjedő küzdelem zajlott a franciák és a britek között Kanadától Indiáig.

Hadik András ebben a háborúban nyújtott teljesítményével került be a legfelsőbb katonai vezetésbe. Huszáraival együtt a főhadszíntérre vezényelték Browne tábornagy seregéhez, ahol részt vett a vesztes lobositzai csatában 1756. október 1-jén, kemény harcot vívva a porosz lovassággal. A magyar huszárkötelékek, hála Hadik erőfeszítéseinek, jól feltöltve, kiváló lovakon és felszereléssel, sikeresen vették fel a harcot akár a nehézlovassággal is. Bár Browne kénytelen volt visszavonulni, a császári–királyi sereg kiválóan helytállt. A jutalom nem is maradt el Hadik számára sem. A királynő 1756. november 10-én kéziratban léptette elő altábornaggyá, amely rang már feljogosította őt, hogy akár hadosztály erejű csoportosítást vezessen.

1757 tavaszán Nagy Frigyes félelmetes seregével két oszlopban betört Csehországba. Browne kénytelen volt Prágáig hátrálni, de a cseh főváros védelméért csatát kellett vállalnia 1757. május 6-án. Hadik lovashadosztályával a harmadik harc vonal jobbszárnyán került beosztásra, öt huszár-, egy vértés és egy horvát határőrezreddel. Igen érdekes az akkor gránátos századosként a Bethlen-gyalogezredben szolgáló Szent-Ivány György visszaemlékezése a csatára. Hadik a csata előtt a prágai invalidusház mögött, egy magaslatról nézte a porosz előrenyomulást, Frigyes főseregének egyesülését a Schwerin-féle hadsereggel. Szent-Ivány bámulatára az altábornagy óriási rutinjával és érzékével előre látta a várható porosz hadmozdulatokat, és érzékelte, hogy a jobbszárny veszélyben forog.¹⁰ A kegyetlen prágai csatában Hadik huszárai nagyon kemény harcot folytattak a porosz lovassággal. Többórás küzdelem után kénytelen volt visszavonulni, de mindezt emelt fővel tehetette. A csatában Hadik patrónusa, Browne tábornagy is elesett. A sereg élére azonban egy kiváló katona, Leopold von Daun gróf került, akinek feladatául Prága felmentését szabta a királynő. Az események végül egy nagy csatába torkollottak, amely meglepetésre osztrák győzelmet hozott Kolín mellett 1757. június 18-án. Hadik Nádasdy Ferenc lovassági hadtestének alárendeltségében állt a császári-királyi harcrend jobbszárnyán. Nádasdyval együtt nagy szerepe volt abban, hogy az egész nap hullámozó lovassági küzdelemben végül a császári csapatok kerekedtek felül. A kolíni csata, avagy a „Monarchia születésnapjának” emlékére alapította Mária Terézia a birodalom legmagasabb katonai kitüntetését a Katonai Mária Terézia-rendet. Első kitüntetettjei Daun és Nádasdy lettek, de Hadiknak sem kellett sokat várnia arra, hogy a nyakába akasszák a rend nagykeresztjét.

Hadik András tevékenyen részt vett a nagy győzelem kiaknázásában, és számos jelentésben olvashatjuk nevét a visszavonuló poroszok üldözésénél. Szeptember 5-én a szász hadszíntéren megrohanta Bautzen városát, annak 400 fős őrségét foglyul ejtette, ezzel megszakította az összeköttetést Nagy Frigyes haderejének két része között.

1757 őszen kapcsolódott be a háborúba a Monarchia nehézkesen mozduló két szövetségese, az Orosz Birodalom és Franciaország is. A Német-római Birodalom államai hosszas huzavona után szintén deklarálták a hadüzenetet Poroszország ellen, és a birodalmi sereg is harcra szállt. Frigyes főhadiszállását 1757 októberében Weimar és Erfurt környékére helyezte át, hogy a francia fenyegetéssel szembenézzen. Így az Elba és az Odera közötti nagy térség, középen a fővárossal, Berlinnel védtelenné vált. E terület déli és keleti része Mária Terézia csapatainak birtokában volt. Berlint észak felől a királynővel szövetséges svéd csapatok veszélyeztették. A helyzetet kihasználva, Lotaringiai Károly herceg portyát indítványozott Brandenburg tartomány belsejébe. Ennek vezetésével Hadik altábornagyot bízták meg. Hadik egyetértett mind a vállalkozással, mind pedig a tervezett időponttal.

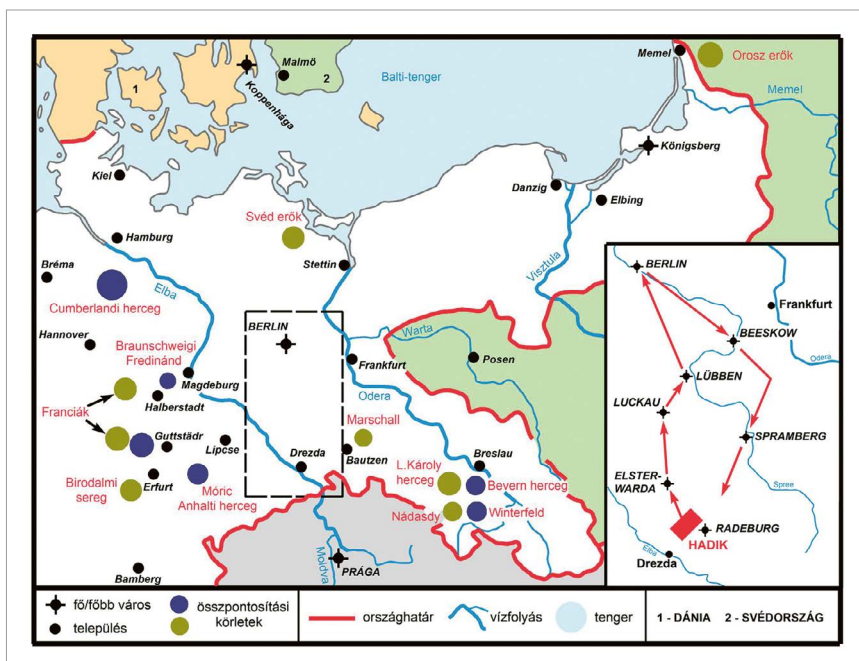
¹⁰ A visszaemlékezés egyik érdekessége, hogy Szent-Ivány szerint Hadik és ő, a két magyar nemes franciául és németül beszélték meg Frigyes hadmozdulatait (SZENT-IVÁNY 1911).

A HÍRES BERLINI PORTYA¹¹

Hadik azonnal tervet készített a vállalkozás lebonyolítására, amelyet a Haditanács, majd Mária Terézia is elfogadott. A magyar tábornok legszívesebben azonnal végrehajtotta volna a vállalkozást, de betegsége miatt a hadművelet előkészítése és végrehajtása október közepére maradt. Hadik végül október 10-ére összeállította a portyát végrehajtó különítményt, amely összesen 5100 főből (3000 gyalogosból [900 gyalog, 2100 határőr, köztük 2 gránátos század] és 2100 lovasból [1000 német lovas, 1100 huszár]), továbbá 6 ágyúból állt. Az alparancsnokok Babocsay Farkas, Maximilian Joseph Mittrowsky és Wenzel Mathias Kleefeld tábornokok voltak. A gyalogosokat szekérre ültették, hogy lépést tudjanak tartani a lovassággal. Kleefeld tábornokot Hadik 1000 határőrrel, 240 német lovassal és 300 huszárral, összesen 1540 emberrel, 540 lóval és 2 hatfontos ágyúval Elsterswerdánál hagyta vissza azzal a paranccsal, hogy a berlini hadműveletet fedezze, továbbá 100 válogatott huszárt jelölt ki kisebb csoportokra osztva, hogy az egyes menetállomásokon maradva tartsák fenn az összeköttetést az előnyomuló sereg és hátrvédje között. Mindezek után Hadiknak 3460 embere, köztük 1460 lovasa maradt, s azokkal október 11-én Elsterswerdából indult útnak merész vállalkozására, amelyet azonban a lehető legnagyobb gondossággal tervezett meg és készített elő. Még aznap elérte Dobrilugkot, másnap pedig Luckaut, ott Újházy Ferenc ezredest 300 huszárral kikülönítette bal oldalának biztosítására. Újházynek e célból, a főoszloppal párhuzamosan haladva, út közben annyi hadisarcot kellett behajtania, amennyit csak tudott; ettől eltekintve Hadik az egész vállalkozás időtartamára szigorúan megtiltotta katonáinak a rablást és az erőszakoskodást. Újházy ezredesnek a Baranyay-huszárezred 111 emberéből álló elővédjét Gvadányi József gróf, kapitány, a későbbi híres magyar költő vezette. Luckauból Hadik október 13-án a főoszloppal Lübbenbe vonult, ahol az ellenség megtevesztésére olyan intézkedéseket tett, mintha Odera-Frankfurt felé tartana. Október 14-én Buchholzot érte el, útközben egy különítménnyel leromboltatta a Neu Schadow-i porosz lőszerüzemet és vashámort, ahonnan jelentős zsákmányt hozatott el. Egy másik különítményt Beeskow irányába tolt el az ottani Spree-átjáró biztosítására. Október 15-én a főoszlop Königs Wusterhausenig jutott, majd Újházy ezredes azt a parancsot kapta, hogy a potsdami úton törjön egyenesen Berlin felé, és a potsdami kapun át riaszsa fel a várost, amelyet akkortájt közel öt méter magas kőfal vett körül, de ezenkívül

¹¹ A berlini vállalkozás legszakoszerűbb feldolgozását lásd: MARKÓ 1941a, amely egy vékonyka önálló kötetben is megjelent (MARKÓ 1941b). A Bécsben élő irodalmár és újságíró, 1956-os emigráns Simányi Tibor is szentelt egy német nyelvű monográfiát a hadműveletnek (SIMÁNYI 1987). Markó és Simányi is támaszkodik Thielen vezérkari százados 1835-ös tanulmányára (THIELEN 1835). A korábbi ellenség, a porosz-német vezérkar hadtörténeti feldolgozása a hétéves háborúról szintén a leghízelgőbb szavakkal méltatta Hadik vezetési teljesítményét a vállalkozás alatt (GROSSEN GENERALSTABE III/2 1903, 183). Elsősorban Thielen munkájára és a német összefoglaló adataira támaszkodva jelent meg még Markó előtt két kisebb munka Fülel Henrik (FÜLEK 1896) és Sárói Szabó Lajos tollából (SÁRÓI SZABÓ 1910).

gyakorlatilag védtelen volt. A helyőrség főleg másodvonalbeli csapatokból: egy gyalogezredből, két helyőrségi ezredből, egy újonckiképző csapatból, összesen 5521 emberből állt, mindössze két ágyúval megerősítve. A város parancsnoka, illetve kormányzója Hans Friedrich Rochow altábornagy volt. Berlinben október 14. körül kezdtek olyan hírek szállingózni, hogy a közelben osztrák csapatok vannak, a derék berliniek azonban nem hittek a rémhíreknek. Másnap azonban megerősítették a híreket, mire Karl Wilhelm Finckenstein gróf, államminiszter, intézkedéseket tett a királyi udvar és a kormány esetleges elutazására, bár sem ő, sem Rochow nem tartotta azt szükségesnek, mert úgy vélték, a Berlin felé közeledő Móríc anhalt-dessauai herceg meg tudja védeni a várost. A királyi családot azonban a biztonság kedvéért Spandauba küldték, és előkészületeket tettek a királyi kincstár és levéltár elszállítására is. Időben el tudott menekülni Frigyes minisztere, Heinrich Podewils gróf is, jóllehet Kaunitz reménykedett abban, hogy Hadik huszárai elfogják, és túszként Bécsbe viszik.¹²



3. kép. A berlini portya

Mindeközben Hadik október 16-án, már jóval hajnal előtt elindult Königs Wusterhausenból, de nem az országúton, hanem a Spree bal partján elterülő erdőkön át vonult, az éjszaka leple alatt. Dél előtt ért a porosz főváros közelébe az úgynevezett sziléziai kapu

¹² SZABO 2008, 101. A berlini vállalkozás a hét éves háború összes jelentősebb modern feldolgozásába is bekerült.

irányából. Ott egyelőre az erdőben rejtőzve pihentette csapatait. Ugyanekkor Újházy ezredes a potsdami kapu elé ért, amely ellen tüntető támadást kellett intéznie, de egyelőre ő is az erdőben maradt, később azonban oly sikeresen oldotta meg feladatát, és olyan hitelesen demonstrált, hogy Rochow abból az irányból várta a főttámadást, és mindkét ágyúját oda küldte. Az osztrák csapatok felbukkanása a város közvetlen közelében óriási meglepetést és pánikot idézett elő, mind az egyszerű polgárok, mind a porosz udvar és főméltóságok soraiban. A porosz királyné „könnyekkel a szemében” a spandaui erődbe menekült. Hadik ekkor egy tisztet és egy trombitást küldött hadikövetként a városba, és 300 ezer rajnai tallér hadisarc megfizetését követelte; ha követelését egy órán belül nem teljesítik, elrendeli a város lövetését, majd felgyújtását. A városi tanács és a főpolgármester megkísérelte húzni az időt, mondván, hadi ügyekben Rochow altábornagy az illetékes. Hadik nem ült fel a cselnek, és a kitérő válasz elolvasása után azonnal megkezdte a támadást. Az ütközetet figyelemre méltóan, hidegvérrel vezette, és a szerencse is mellé állt.

Elővédje 150 önkéntesből, egy-egy gránátos századból és két háromfontos ágyúból állt. Az elővédet két német gyalogzászlóalj és két hatfontos ágyú követte. A gyalogság mögött a huszárok következtek Babocsay tábornok parancsnoksága alatt, az oszlop végére a német lovasság volt beosztva. E csapatok közül Hadik a két német zászlóaljat, két osztag huszárral és három osztag német lovassal együtt, tartalékul jelölte ki.

A sziléziai kapu hamar a támadók birtokába került, mivel az önkéntesek gyors rohammal megszállták a kapu közelében fekvő házakat, ugyanakkor Hadik az egyik gránátos századot a két háromfontos ágyúval a város falán kívül a Spree folyóhoz rendelte, hogy a Spree-híd és a külvárost megszállva tartó ellenséget tűz alá vegyék. A tüzerek olyan kiválóan dolgoztak, hogy a felvonóhíd lánc a harmadik lövésre elszakadt, és a híd lezuhant. Hadik jelentésében külön ki is tért az „öreg Thum György tüzemester” érdemeire. Az elővéd két hatfontos ütege betörte a sziléziai kaput, amelyet aztán az ácsok gyorsan teljesen eltávolítottak a helyéről. Erre az elővéd, a kapuőrséget megfutamítva, a Spree hídja felé fordult, a porosz őrség egy részét levágta, a többieket pedig a külvárosba szorította vissza. De az ellenség itt sem tartott ki sokáig, hanem a városba, a Spree bal partjára húzódott vissza. Ezalatt Hadik a seregzőmöt a sziléziai kapun át, vágóban, a városfal és az előváros között elterülő szabad térségre vezette; a tartalék osztagok, a gyalogság és a lovasság egy része, egyelőre a sziléziai kapu közelében, a város falán kívül maradt. Közben Berlin helyőrségéből két zászlóalj a Cöllni külvárosban gyülekezett, majd Hadik osztagaival szemben harcra fejlődött a városfal mentén azzal a szándékkal, hogy – a támadók bal oldalába kerülve – elvágja őket a sziléziai kaputól. Hadik eleinte semmit sem tett ez ellen, ám amikor a porosz oszlop eleje a balszárnya közelébe ért, osztagait villámgyorsan balra fordította, és rohamra vezette az oldalmenetet végrehajtó poroszok ellen. Ezt látva a poroszok is gyorsan balra, vagyis északkelet felé váltottak, és élénk tűzzel fogadták Hadik rohamra induló lovasságát. A magyar huszárok ezzel nem sokat törődtek, hanem vad vágóban nekirontottak az ellenségnek, amelynek jobbszárnyát és oldalát egyidejűleg, szuronyt szegezve, a császári elővéd is megtámadta. A küzdelem nem sokáig tartott: a falnak szorított két porosz zászlóalj csakhamar teljesen

megsemmisült; legnagyobb részük elesett, a többiek pedig elfogták. Erre a cottbusi kapunál időközben egybegyűlt további 3–400 főnyi porosz osztag a tőle jobbra folyó mészárlás hatására futásnak eredt, de a magyar huszárok, majd a dragonyosok utolérték és nagyrészt elfogták őket. Hadik csapatai jelentéktelen veszteséget szenvedtek, ám a porosz gyalogság sortüzének áldozatul esett a huszárai élén rohamozó Babocsay Farkas tábornok, aki még aznap este meghalt. A városban még jelen levő porosz csapatok kísérletet sem tettek további ellenállásra, így Hadik a győzelme után csapataival a várfalakon belül tábort vert, majd egy tisztet hadikövetként újból a városi tanácshoz küldött. A magyar tábornok felhívta a berliniek figyelmét, hogy immáron a város ura lett, és a korábbi engedetlenség és Babocsay halála miatt a hadisarcot (*Brandsteuert*) 500 ezer tallerra emeli, továbbá csapatainak 100 ezer tallért követel, máskülönben szabad rablást engedélyez. Hadik igyekezett vasfegyelmet tartani a városon belül is, de katonái azért megdézsmáltak a berlini városi majort, és néhány házat is kifosztottak.

Miután a városi tanácsban tudatosult, hogy a helyőrség menekülésével Berlin védtelenné vált, immár komolyan vette Hadik fenyegetését. A tábornok által követelt óriási összeget azonban a városatyák, állításuk szerint, a legjobb akarattal sem tudták volna összeszedni. Vásári alkudozás vette kezdetét, amelynek eredményeképpen a berliniek végül ígéretet tettek, hogy nyolc órán belül 160 ezer tallért készpénzben, 50 ezret váltóban, illetve 25 ezret a csapatok részére készpénzben kifizetnek, továbbá Hadiknak és tisztjeinek különféle ajándékokat adnak. A fizetés éjjel 2 és hajnali 5 óra között meg is történt. A kialkudott összeget kilenc kocsin szállították Hadik táborába. A császáriakat igencsak szorította az idő, mert Frigyes király parancsára több porosz sereget is gyors menetben sietett Berlin felmentésére, és maga a király, akit Hadik merészsége ugyancsak felbőszített, Lipcse alól a magyar tábornok elfogására indult. Október 17-én hajnalban Hadik ezért elvonult Berlin alól.

Frigyes tervei szerint az anhalti herceg csoportosításának – amelynek élén a legenda porosz lovas tábornok, Friedrich Wilhelm von Seydlitz állt – közvetlenül Berlin felé kellett nyomulnia, míg a braunschweigi herceg nyugat, ő maga pedig dél felől zárta el a császáriak visszavonulásának útját, „hogy közülük egy egér se menekülhessen el” – ahogy azt öccsének, Henrik hercegnek írta. Hadiknak azonban, mivel 17-én csapatai hihetetlen menetteljesítménnyel 50 kilométert tettek meg, sikerült kicsúsznia a bosszúszomjas poroszok karmai közül: Seydlitz huszárai alig néhány órával a császáriak távozása után már elérték Berlint.

A veszélyes helyzet ellenére a hidegvérű és vakmerő Hadik Storkowból egy különítményt Odera-Frankfurtba küldött, és 30 ezer tallér erejéig azt a várost is megsarcolta. Október 20-án az országutat elhagyva délnek fordult, majd a Spree bal partjára átkelve aznap Cottbusig jutott. Onnan küldte el a sikeres vállalkozásáról szóló jelentését a berlini harcok közben zsákmányolt hat zászlóval együtt Lotaringiai Károly herceghez. Hadik eredetileg október 21-én pihentetni akarta csapatait Cottbusban, amire azoknak a 10 napi erőltetett menet után ugyancsak nagy szükségük lett volna, de 21-én reggel megtudta, hogy Frigyes 19-én Sonnewaldéba, Dobrilugkba és Liebenwerdába erős

különítményeket küldött előre, amelyek könnyen oldalba támadhatták, így inkább a menet haladéktalan folytatását határozta el. Frigyes Torgauban nyilvánosan kijelentette, hogy addig nem nyugszik, amíg Hadikot el nem fogja. Október 16-án Lipcséből elindulva, 19-én Torgaun át Annaburgba ért ugyan, de nem sietett tovább Berlinbe, hanem Hadik üldözésére indult. A király azonban elkésett: október 22-én a különítmény már annyira közel volt a császári fősereghez, hogy a kimerült csapatok megtarthatták a pihenőnapjukat.

Frigyes előre küldött csapatai október 21-én este érték el Cottbust, de miután megtudták, hogy az ellenség már továbbvonult, nem folytatták az üldözést. Hadik október 23-án elérte Hoyerswerdát, ahol egyesülhetett a fősereggel.

A jól átgondolt, gondosan előkészített és bámulatra méltó ügyességgel végrehajtott remek fegyvertény csakhamar világhírévé vált. Hadik altábornagy berlini vállalkozásáról jelentéktelen veszteség mellett több száz porosz fogollyal és óriási hadizsákmánnyal tért vissza. A császári hadikasszát 270 ezer tallérral gyarapította, míg csapatai között további 25 ezret osztott szét. A tisztességes és szigorú parancsnok arcképe bontakozik ki előttünk abból is, hogy az íratlan hadijogot és szokásokat ekkor is messzemenően betartotta, csak a szokásos hadisarcot vetette ki, rablást nem engedélyezett katonáinak. A hadizsákmányból nem tartott meg magának egyetlen garast sem, és a Mária Terézia által jutalomként felajánlott 3000 aranydukátot is visszautasította, bár vagyontalan volt. Helyette inkább birtokadományt kért, hogy feleségét és ekkor már hat gyermekét el tudja tartani. Erre azonban még jó néhány évet kellett várnia. Beosztottjairól sem feledkezett meg, támogatta tisztjei előléptetését és jutalmazását.

Hadik vállalkozása azonban sokkal komolyabb eredménnyel is járhatott volna, ha a francia, a birodalmi, a svéd és a Habsburg seregek kihasználták volna a porosz hadak elvonulását Berlin irányába. A kínálkozó lehetőséget azonban elszalasztották a szövetségesek, és Nagy Frigyes rossbachi és leutheni sikerei hamarosan semmivé tették a berlini vállalkozás katonai eredményeit is. 1757. december 5-én Frigyes döntő vereséget mért Lotaringiai Károly seregére az úgynevezett ferde csatarend mesteri alkalmazásával a sziléziai Leuthen mellett. Hadik huszárjait korábban a poroszok elvágták a főseregtől és Csehországba szorították, így ő nem vett részt a balszerencsés csatában, amely véget vetett egy másik sikeres magyar tábornok, gróf Nádasdy Ferenc karrierjének. Nádasdyt bűnbaknak tették meg, és nyugalmazták az igazi felelős, Károly herceg, a császár testvére helyett.

A hétéves háború folyamán még egyszer sor került egy Berlin elleni támadásra. 1760 októberében Franz Moritz von Lacy császári-királyi és Gottlob Heinrich von Tottleben orosz csapatai néhány napra megszállták az egész porosz fővárost. Ekkor, bár a királyi kincstárban alig 60 ezer tallért találtak, végül mintegy 1,5 millió tallért sajtoltak ki a berliniekből.

Frigyest egyébként annyira felbőszítette Hadik akciója, hogy még attól sem riadt vissza, hogy 1758 őszén az osztrák–porosz egyezményt felrúgva, Teplitz fürdőhelyen – ahol mindkét fél beteg tisztjei bántatlanul gyógyulhattak – kísérelje meg elfogni

a tábornokot. Kleist porosz ezredes egy különítménnyel tört rá Hadik tartózkodási helyére Teplitzben, azonban itt is elkésett, mert Hadik aznap reggel elutazott Prágába.

A berlini portya utóöngéjeként, jó néhány évvel a hétéves háború után, 1769-ben József császár meglátogatta Frigyeszt a sziléziai Neisse melletti táborában, a következő évben pedig viszontlátogatásra hívta a porosz királyt. A csehországi Neustadt melletti táborban a király tiszteletére Laudon tábornagy vezetésével egy 16 ezer fős sereg tartott hadgyakorlatot. Ezen a találkozón Hadik András is részt vett. A porosz királyban azonban olyan mélyen élt még a 13 évvel azelőtti berlini rajtaütés számára keserves emléke, hogy feltűnően mellőzte Hadik személyét. Sőt, szándékosan meg is bántotta őt, amikor a búcsúestélyen minden magasabb rangú osztrák résztvevőnek adott valami ajándékot, kivéve Hadikot. Ezen egyáltalán nem lehet csodálkozni, mivel Frigyes valóssággal gyűlölte a kisháborús és portyázó hadviselést, bár ő maga is rákényszerült, hogy huszárságát fejlessze.

A berlini vállalkozás elismeréseképpen Hadik András altábornagy 1758. április 23-án a császári és királyi főszereg táborában¹³ a rend első „promóciója” alkalmával átvehette a Katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjét, amelyet kizárólag a jelentősebb összecsapásokat és ostromokat győzelmesen befejező hadvezérek számára tartottak fenn.

TOVÁBBI ALKALMAZÁSA A HÉTÉVES HÁBORÚBAN

Az 1758. évi hadműveletek nem hoztak sok sikert Hadiknak. A megszállt szász területekkel szemben a cseh határ melletti kordonban teljesített szolgálatot egy 10 ezer fős hadosztály élén. A vele szemben táplált bizalmat viszont jól jelzi, hogy Hadik gyakran kapott önálló feladatot a főszeregen kívül, amikor a saját szakállára cselekedhetett. 1758 tavaszán a vele szemben álló porosz erőket folyamatos portyázással igyekezett lekötni, de azt kellett tapasztalnia, hogy huszársai harcértéke lehanyaglott, míg az ellenséges könnyűlovasság rohamosan fejlődött. Ízes magyar nyelven utasította ezért az alárendeltségébe tartozó huszárezredeket a nagyobb rendre és fegyelemre.¹⁴

A császári-királyi huszárság hanyatlása Bécsben is feltűnt. A királynőnek írt memorandumában a magyar huszárokat ért kritikára 1758 januárjában felpanaszolta, a gyakran újonc lovasságát olyan ágyú- és puskatűzbe hajszoják a nagy csaták során, hogy a golyózáporban egyszerre akár 50-en vagy 100-an is kidőlnek a sorból; nem csoda, ha a fiatal legények inkább kereket oldanak.¹⁵

¹³ HIRTENFELD 1857, 32. Hadik életrajzát közli: 39–41.

¹⁴ Lásd a Hadik András altábornagy előírása a magyar lovasság számára a hétéves háború időszakából címen közölt szöveget.

¹⁵ HL Hadik-hagyaték, 1758. január 29. Közli: DUFFY 2003, 291.



4. kép. Hadik katonai pályafutásának összefoglaló térképe

1758 kora nyarán végre komolyabb feladatot kapott. Hadiknak egy hajnali rajtaütéssel az Elba folyó völgyét fedező Pirna városát kellett volna elfoglalni. A június 6-i hajnali rajtaütés azonban nem sikerült, mert Hadik egyik alvezére, Sulkowski herceg a legerősebb oszloppal eltévedt a sötétben. A támadást félbe kellett szakítani, a kínos kudarc kivizsgálására hadbírószági eljárás indult, amely kimondta Sulkowski felelősségét, akit rövid úton le is váltottak. Ez aligha vigasztalta Hadikot a kudarcért. Hangulatát az sem javította, hogy kérései lovassági tábornoki előléptetése érdekében egyelőre süket fülekre találtak, bár lassan nem is hadosztály, hanem hadtest erejű csapatoknak parancsolt. A nyár folyamán ekkor Hadiknak már a cseh–szász határvidékre vezényelt birodalmi sereggel kellett együttműködnie, amelyet Friedrich Michael von Zweibrücken herceg vezetett. A Német-római Birodalom immáron elavultnak számító véderejébe azok a császárpárti kisebb államocskák küldtek újonnan felállított csapatokat, amelyek túl gyengék voltak az állandó sereg fenntartásához. A birodalmi csapatok harcértéke ezért általában széttagoltságuk és gyenge moráljuk miatt igen csekély volt. Sok birodalmi katona protestáns vallású és ezért inkább poroszszimpatizáns volt. Ezt mind mérlegre kell tenni, ha a következő évek eseményeit értékeljük, hiszen a szászországi és a birodalmi hadszíntéren gyakran az erők felét ők alkották.

1758 őszén a birodalmi sereg előrenyomulását fedezve, Hadik csapatai számtalan kisebb-nagyobb ütközetet vívtak a poroszokkal, akik kiválóan megtanulták a kisháború tudományát. Október 4-én hadosztálya elfoglalta Freiberg városát, amelyet azonban 14-én kénytelen volt kiűriteni Henrik herceg (Frigyes roppant tehetséges öccse) nagy erejű ellentámadása miatt. Ezzel a hadmozdulattal viszont jelentős porosz erőket kötött le, míg a sziléziai hadszíntéren Hochkirchnál október 14-én Daun fényes győzelmet aratott Frigyes csapatai felett. A siker kihasználása azonban megint elmaradt, a Drezda elleni hadművelet nem sikerült. Hadik maga személyesen egy portyázó csapattal október 17-én Chemnitzet támadta, ám a télies hidegben megbetegedett. Pár hét alatt felépült, és november 12-én Torgau mellett csapott össze az ellenséggel, teljes hadosztályával. A túlerő elől kénytelen volt visszavonulni, ám ezt bámulatos ügyességgel, veszteség nélkül hajtotta végre. November 15-én azonban az üldöző poroszok Eilenburgnál utolérték, és keményen megszorongatták. A hadtestet a Gyulai-hajdúezred kitartása mentette meg a nagyobb bajtól. Ezután a csapatok a cseh Érchegység vidékén téli szállásra vonultak. Romló egészségi állapota miatt Hadik kénytelen volt átadni a parancsnokságot és gyógykezelésre Karlsbadba távozni. A sors a Hadik családot sem kímélte. Ebben az évben elhunyt Mária Terézia névre keresztelt negyedik leánya, viszont megszületett esztergomi házában az ötödik, Mária Józsefa. Néma gyógyír lehetett testi és lelki bajaira, hogy előredátumozva, 1758. február 6-i keltezéssel előléptették lovassági tábornokká. A következő év nyarán azt a jogot is elnyerte, hogy közvetlenül levelezhetett az Udvari Haditanáccsal és a királynővel.

Az 1759. év sem hozott nagy eredményeket számára. Áprilisig Hadik és Zweibrücken csapatai kisháborús tevékenységet folytattak Henrik herceg erőivel az Érchegység vidékén. Ekkor már egy több mint 25 ezres hadtestet vezetett, amelybe császári-királyi és birodalmi kötelekek egyaránt tartoztak. A rendelkezésére álló eszköz azonban egyre gyatrább volt. Az ellátás és a zsoldfizetés akadozott, emiatt elharapódzott a dezertálás és az egyéb fegyelmezetlenségek. 1759 júliusában az orosz–osztrák erők már Odera-Frankfurtot ostromolták. Nagy Frigyes, aki ebben a háborúban a stratégiai belső vonalon mozogva mindig oda sietett, ahol szükség volt rá és seregére, augusztus 12-én nagy vereséget szenvedett Kunersdorfnál a szövetségesektől. A csata végére Frigyesnek mindössze 3000 katonája maradt, de a császári és az orosz hadvezetésnek sikerült ezt az alkalmat is elszalasztania a végső győzelemre. Szászország nagy részét azonban a király kénytelen volt kiűriteni.

Hadik a kunersdorfi csata előtt 15 ezer fős hadtestével északra, Odera-Frankfurt felé igyekezett a szintén ide igyekvő Henrik herceg nyomában.¹⁶ A hadiszerencse azonban ezúttal elpártolt tőle. Augusztus 1-jének éjszakáján a hadtestét ellátó szállítóoszlop eltévedt, a poroszok kezére jutott, és fosztogatók martaléka lett. Hadikot ez megakadályozta abban, hogy tevékeny szerepet játsszon a csatában vagy a siker kihasználásában.

¹⁶ SZABO 2008, 240.

Ugyanakkor Frigyet mindig is foglalkoztatta az a balsejtelem, hogy ha túlzottan eltávolodik Berlinton, Hadik ismét „tiszteletét teszi” fővárosában. A Hadik-hadtest 1759. szeptember 21-én Meissennél ütközött meg az erős állást elfoglaló porosz csapatokkal. Kemény harc után a voltaképpen döntetlen ütközet végén mindkét fél eredeti állásában maradt, de a császári-királyi és birodalmi csapatok másnap visszavonultak. Ezt használták ki Hadik szépszájú irigyei, és keresztülvitték leváltását Bécsben, mondván, hogy jobbszárnyát nem vetette harcba, ezért maradt el a siker. Ő azonban nem nyugodott, és egy részletes igazoló jelentésben védte meg Daun tábornagy előtt igazát, és bizonyította be, hogy mindenben a hadseregarancsnok Zweibrücken herceg utasításai szerint járt el. A tábornagy közbelépésére a félreértés eloszlott, és Hadik november végén egyenesen egy hadsereg élére került. Előbb a Dippoldiswaldében állomásozó hadteste élére tért vissza, majd 1760. március 12-től Johann Baptist Serbelloni tábornagtól – aki valószínűleg az ő egyik legnagyobb ellenlábasa és riválisa volt – a Bambergben állomásozó birodalmi sereg vezetését vette át. Ez már igen komoly erő volt: 32 gyalogoszászlóaljból, 25 gránátos századból és 28 svadronból, mintegy 22 500 főből állt. A feladatok is komolyak voltak. Hadiknak a nyugati és a sziléziai főhadszíntér között mintegy összekötő szerepet játszva, a Majna felső folyásánál és az Ércheység lábainál állomásozva meg kellett akadályoznia Frigyes esetleges Csehország elleni betörését. A porosz király 1760 májusában Drezda ostromára határozta magát. Közben Sziléziában, kihasználva távollétét, Daun és a villámkarriert befutó Ernst Gideon von Laudon seregei ostrom alá vették Glatz erődjét. Hadik birodalmi csapatainak fő feladata ekkor a drezdai ostromsereg nyugtalanítása volt. Az előőrsöket gyakran személyesen ellenőrző tábornok egy ízben Meissennél, 1760. július 4-én majdnem porosz fogságba került. Menekülés közben lovával felbukott, de hű huszárai megmentették, viszont zúzódásai miatt napokra betegágyba került. Frigyes végül nem bírta Drezdával, amely, amint Hadik is konstataulta, a kíméletlen porosz lövetés, a külvárosok felgyújtása és kifosztása miatt már ekkor is igen komoly háborús károkat szenvedett. Frigyes átkelt az Elbán, és Sziléziába, Glatz felmentésére sietett. Hadik kemény harcok árán kiszorította a visszahagyott porosz erőket egészen Torgauig, majd a vele szemben álló Hülsen tábornok kénytelen volt ezt a fontos pontot is feladni. Augusztus 15-én Frigyes megverte Laudont Liegnitznél, de kénytelen volt ismét keletre vonulni az oroszok ellen. 1760. szeptember 14-én Hadik seregéhez bevonult csapataival gróf Johann Sigismund von Maquire tábornok, aki rangidősként átvette tőle az egyesített birodalmi és császári-királyi csapatok feletti parancsnokságot, Hadik pedig a lovasság élére került. Visszatekintve kijelenthetjük, hogy az ideiglenes hadseregarancsnok parancsnoksága alatt eredményesen és erélyesen vezette a rá bízott erőket. Szeptember folyamán Maquire és Hadik sikeresen tevékenykedtek. Nagy hadizsákmányt és rengeteg foglyot ejtve bevették Torgaut (szeptember 27.) és Wittenberget (október 14.). Ezzel az egész Elba-vonal a szövetségesek kezére került. Innen a szövetségesek ismét aggasztóan közel kerültek Berlinhez, de Daun november 3-án vereséget szenvedett Frigyestől, bár a poroszok nagy árat fizettek a sikerért. Zweibrücken herceg betegsége miatt Hadik ismét a birodalmi sereg élére került, de sok köszönet nem volt

ebben a megbízatásban a kimerült és demoralizált csapatok miatt. Hadik nem is tudta sokáig tartani a kora ősszel elfoglalt pozíciókat, és 1760 decemberében Kronach térségében vonult téli szállásra. A téli fegyverszünet idején egyik fő feladata a fogolycserék lebonyolítása volt a két fél között.

Az 1761. évben a harcok súlypontja ismét Sziléziába került. Hadik szerepe első sorban Csehország fedezése volt Henrik herceg csapataival szemben. Ekkor azonban Bécs a birodalmi csapatokat és Hadik erőit régi riválisa, Serbelloni tábornagy kezébe kívánta letenni. A magyar tábornok minden követ megmozgatott, hogy ne kelljen alatta szolgálnia. Sikerült elérnie, hogy egy 18 400 gyalogos és 6600 lovas erősségű, harcedzett császári-királyi hadtest parancsnokságát bízák rá Daun keze alatt, amely a szász Dippoldiswalde környékén állomásozott. Frigyes offenzíváját Sziléziában indította meg, de különösebb eredmény nélkül, sőt, Schweidnitz vára is az osztrákok kezére került. A porosz király viszont ezután a híres bunzelwitzer megerődített táborba vonult vissza, amelyet a szövetségesek nem merészeltek megtámadni. Hogy a csapatok ne hogy a teljes tétlenségbe süllyedjenek, Hadik Dippoldiswaldénél nagyszabású fegyvergyakorlatot tartott hadtestével. Az őszi folyamán csapatai nagyobb harcok nélkül megszállták Freiberg városát, de novemberben a makacs porosz ellenállás miatt már nem került sor további térnyerésre a Mulde folyó vidékén. A csapatok ismét téli szállásra vonultak Freiberg környékén. Daun felkérésére 1762 januárjában Hadik nagy ívű haditervet készített, és javaslatokat tett nemcsak a szász-orosz, hanem a sziléziai teendőkkal kapcsolatban is. Frigyes vakmerősége és szerencséje azonban megghiúsította a háború sikeres lezárását. Daun Hadikot hadtestével 1762 tavaszán a porosz sziléziai offenzíva hírére a cseh–sziléziai határvidékre rendelte, ahonnan nem tudott beleszólni a főerők harcába. Magát Daunt érte vereség Burkersdorfnál július 21-én, amelyhez hozzájárult, hogy Erzsébet cárnő halálával III. Péter került az orosz trónra, aki haladéktalanul kivonta csapatait a szövetségből, sőt segélyhadat küldött Frigyesnek. Daun Csehország védelmére küldte Hadikot, de hamarosan fontosabb beosztást kapott. Serbelloni végképp megbukott a birodalmi sereg élén, a szász front összeomlással fenyegetett, így a királynő 1762. szeptember 2-án Hadikot nevezte ki ismét az ottani csapatok élére. Ahogy Markó Árpád írja:

„A hétéves háborúban betöltött állásokban Hadik ismételten bebizonyította, hogy a legválságosabb helyzetekben sem vesztette el a fejét. Amikor pedig arról volt szó, hogy elrontott hadihelyzeteket kellett orvosolni, kellemetlen vagy gyenge szomszédok folytán bekövetkezett válságos helyzeteket kellett helyrebillenteni – akkor a királynő tekintete, a Haditanács bizalma és Daun tábornagy barátsága mindig Hadik felé fordult.”¹⁷

Rá várt a feladat, hogy a demoralizált birodalmi seregeket ismét rendbe szedje. Október 14-én már elég erősnek érezte magát, és megtámadta a poroszokat Brandnál, és egy mintaszerű, ferde csatarendben végrehajtott rohammal kivetette ellenségét innen, 2000 foglyot ejtve. Régi ellenfele, Henrik herceg azonban határozott ellentámadást indított Freiberg térségében, és 1762. október 29-én vereséget mért Hadikra és csapataira.

¹⁷ MARKÓ 1944, 218.

Henrik tudta, hogy a fő csapást a birodalmi csapatokra kell mérni, és ez a taktikája meg is hozta az eredményét. A magyar tábornok kénytelen volt Drezda térségébe visszavonulni. Ekkor már mindenkinek elege volt a háborúból, és november 11-én Bécs békejavaslat-tal fordult Frigyes királyhoz. 1763 januárjában meg is kezdődtek a tárgyalások a szász választó vadászkastélyában, Hubertusburgban, majd február 15-én aláírták a békeszerződést, amelynek következtében egy 1740 óta tartó háborús periódus zárult le Európa és a világ történetében. A császári csapatokat kivonták Szászországból és a végleg elvesztett Sziléziából. Hadik András lovassági tábornok a magyar (budai) főhadparancsnokság területére került békealkalmazásra, gróf Pálffy Lipót tábornagy alárendeltségébe. Hadik voltaképpen hadvezéri pályafutása a hétéves háborúval együtt befejeződött. Bár nagyon magas harctéri beosztásokba került a bajor örökösödési háború alkalmával és az utolsó török háborúban, ezekben már nem tudta megmutatni képességeit. Az 1763 utáni évtizedekben a politikus és a hadseregszervező Hadik került előtérbe.

HADIK ANDRÁS MINT ERDÉLY ÉS GALÍCIA KORMÁNYZÓJA

A hétéves háborút lezáró hubertusburgi béke (1763) annyi vérontás után lényegében a *status quo antét* biztosította, mivel Frigyes átvészelve minden krízist, végül megtarthatta Sziléziát. Hadik András lovassági tábornok azonban ebben a békeidőszakban is fontos, ezúttal politikai jellegű megbízatásokat kapott. Jól jelzi ez Mária Terézia és József korrégens (1765-től) bizalmát. A katonai képességeken túl Hadik politikai, diplomáciai erényekről is tanúbizonyságot tett, sőt vallási kérdésekben is otthonosan mozgott. Utóbbi területen mind életpályája, mind írásai nyomán a legnagyobb toleranciáról tett bizonyosságot. Szót értett az „egyszerű” emberek nyelvén is, akiknek sorsát szíven viselte.

Fontos és jelentős politikai jellegű feladatainak részletes ismertetése szétfeszítené a bevezető kereteit, ezért csak röviden, felsorolásjelleggel érintjük ezeket.

Hadik 1763–1764-ben időlegesen Buda kormányzója feladatát látta el, és a pesti körzetben, békekörletekben elhelyezett lovasság felügyelője lett. 1764. június 17-én a királynő a forrongó, vallási és nemzetiségi széthúzástól sújtott Erdély kormányzójává nevezte ki. A bajok legfőbb okozója az elhalálozott Buccow tábornok által a székelyek között kíméletlen szigorral bevezetett határőri rendszer volt. A székelyek ellenálltak a nyomásnak, ezért a császári katonaság 1764 januárjában könyörtelen vérengzést rendezett Madéfalván. Buccow, halála után, utódjára rendezetlen viszonyokat hagyott. A határőri szolgálat, illetve az adók elől a székelyek tömegesen szöktek Moldvába. Hadik – aki 1764 májusában foglalta el Nagyszebenben a tartomány katonai és politikai kormányzói tisztét – számára a legfontosabb feladat a határőri rendszer megszilárdítása és az indulatok lecsillapítása volt. Mindemellert a románság körében a katolikus vallási uniót is elő kellett segítenie. Erdélyi működése külön monográfiát érdemelne. Nehéz feladatainak Hadik csak részben tudott megfelelni, de a határőrség megszervezése és a szétzilált határőrizet megszilárdítása

maradéktalanul sikeres volt.¹⁸ Hadik azonban kezdte belátni, hogy a guberniumi elnökség, azaz a politikai főhatalom és a katonai kormányzóság együtt meghaladja még az ő erejét is. Rosszakarói, irigyei is akadtak szép számmal, úgyhogy némi megkönnyebbüléssel távozott a tartomány éléről 1767 novemberében, három év után. Jellemző Hadikra, hogy hivatali működése során felhalmozott tapasztalatairól, Erdély természeti viszonyairól és településeiről vizitációit összegezve egy 226 oldalra rúgó jelentést hagyott az utókorra.¹⁹

Nagy öröm érte Hadikot 1769-ben, amikor kérését meghallgatva, Mária Terézia a Bács megyei Futak birtokát neki adományozta. A birtok átvétele azonban pereskedés miatt nem volt problémamentes, így egészen 1771-ig elhúzódott.

Hadik erdélyi működése után Budára tért vissza. Az 1768-as átszervezések nyomán huszárezredét feloszlatták, de azonnal megkapta egy másik ezred tulajdonjogát.²⁰ 1769-ben a királynőt képviselte a karlócai illír²¹ nemzeti kongresszuson. 1769-ben kapta adományul a futaki uradalmat, amely hely nevét hamarosan nemesi előnévként viselhette. 1770-ben nagy megtiszteltetés érte, amikor Mária Terézia felkérte, hogy működjön közre királyi biztосként a Szent Jobb Raguzából Budára szállításában. 1770 szeptemberében több tábornokkal együtt József császárt kísérhette el a morvaországi Neustadtba, ahol József Nagy Frigyessel találkozott. 1771 nyarán, a pesti síkságon a császár jelenlétében nagyszabású hadgyakorlatot vezényelt.

A III. Ágost király halála után kitört, a Lengyel Királyság első felosztásához vezető válság részeként Hadik András 1772 áprilisában parancsot kapott, hogy egy hadtest élén vonuljon be Galíciába. Ez ellenállás nélkül megtörtént, és Hadik Lembergben üttette fel főhadiszállását. Miután Galíciát és Lodomériát a Poroszországgal és Oroszországgal kötött nagyhatalmi megegyezés a Habsburg Monarchiának ítélte, 1772 októberében Hadikot hivatalosan kinevezték a terület katonai parancsnokának, míg Johann Anton von Pergen grófot polgári kormányzónak. Hadiknak ismét kényes feladat jutott, hiszen a szövetséges oroszok esetleges térnyerését és erőszakoskodásait is meg kellett akadályoznia ebben a szegény tartományban. 1774-ben rövid ideig a tartomány politikai irányítását is rábízták, ám Lacy tábornagy, betegsége miatt, hamarosan kénytelen volt lemondani az Udvari Haditanács elnöki posztjáról. József császár, aki társuralkodóként a hadsereg ügyeit intézte, 1774 májusában felkérte Hadik Andrást a feladatra, és Bécsbe rendelte. A beosztásához illő tábornagi pátenst 1774. május 17-én írta alá a királynő. Július 23-án a Haditanács ünnepélyes ülésén Khevenhüller főudvarmester beiktatta Hadikot a hivatal elnöki székébe. Ezzel az aktussal egy magyar köznemesi ivadék ültetett az egyik legfontosabb összbirodalmi hatáskörű hatóság elnöki székébe.

¹⁸ LÁZÁR 2017.

¹⁹ Jelenleg a bécsi Hadilevéltárban, ill. másolatban a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban található (FRIVALDSZKY 2003).

²⁰ Ez később a császári és királyi 6. huszárezred lett 1918-ig. Hadik nevét viszont 1888-tól „örök időkre” a 3. huszárezred viselte, amelynek elődalakulatában, a Dessewffy-huszároknál kezdte katonai szolgálatát. A Magyar Királyi Honvédségben a 4. honvéd huszárezred viselte 1945-ig a Hadik nevet.

²¹ A görögkeleti és görög katolikus szerb és román lakosságot nevezték ekkor egységesen illíreknek.

AZ UDVARI HADITANÁCS ÉLÉN

II. József atyja halála után, 1765-től társuralkodóként irányította Mária Terézia mellett a Habsburg Monarchiát. Az özvegy császárné és királynő a fontosabb államügyekben nagyrészt fenntartotta magának a végső szó kimondásának jogát, de a hadsereg ügyeinek intézésében József élvezett bizonyos önállóságot. A hubertusburgi békével záruló háborús időszak megmutatta a császári-királyi hadsereg gyengeségeit és azt, hogy a Monarchia gazdag szövetségesek segélyei nélkül egyelőre képtelen hosszabb ideig háborút viselni. A birodalom geopolitikai helyzete miatt azonban kénytelen volt nagy létszámú hadsereget fegyverben tartani. Józsefre és segítőire, Lacy grófra, majd Hadikra várt a feladat, hogy a költségek lefaragásával minél ütőképesebb haderőt bocsássonak a dinasztia rendelkezésére. Jellemző az általa betöltött poszt fontosságára, hogy Hadiknak külön bejárata volt a császár hofburgi dolgozószobájába, amelyet csak ő és az uralkodó számára titkos diplomáciai missziókat teljesítő Cobenzl gróf használhatott.²²

Hadik András tevékenységének méltatásakor azonban mindenképpen ki kell emelni, hogy József császár az Udvari Haditanács működését gyakran személyesen irányította. Az uralkodó elsősorban katonának tartotta magát, és elsőként a Habsburgok trónján minden hivatalos alkalomkor egyenruhában jelent meg. A szorgalmas és idealista császárnak azonban komoly hibái, hiányosságai voltak, amelyeket Hadik józansága és realista gondolkodása jól kiegészített.²³ A József és Hadik által véghez vitt reformok közül elég csak megemlíteni a hadkiegészítés reformját, amelyet az Örökös Tartományokban a hadsereg (és természetesen az Udvari Haditanács) közreműködésével a népesség és a teherhordó állatok 1770-es összeírásával vezettek be. 1781-től kezdve a cseh–osztrák tartományokban porosz mintára bevezették a szelektív hadkötelezettséget (*Conscription und Werbegesetz*). Ezt a rendszert azonban politikai okokból nem tartották tanácsosnak bevezetni Magyarországon, Tirolban, Itáliában és Németalföldön. A katonaoorvosképzést az 1781-ben megalapított Josephinummal helyezték új alapokra. Megszervezték a katonai szállító szolgálatot (*Militär Fuhrwesens Corps*), és a tüzérségnél is számos reformot vezettek be. Utóbbi a császári-királyi hadsereg legütőképesebb fegyvernemévé fejlődött.²⁴ 1776-ban Hadik megvetette az egységes katonai levéltár (a későbbi Kriegsarchiv) és térképtár alapjait is, mivel vallotta, hogy a múlt háborúinak tapasztalatai szolgálnak alapul a jövő összecsapásainak tervezésekor. 1782-ben a katonák gyermekeinek nevelésére és egyben az altszti utánpothlás megoldására az egyes ezredeknél katonai nevelőintézeteket hoztak létre.

Hadik elnöksége alatt megszűnt a Hofkriegsrat szervezeti egységeinek és kancelláriájának fizikai széttagoltsága is, miután 1776-tól az Am Hof nevű téren álló ötszintes épületbe, a felosztatott jezsuiták egyik iskolaépületébe költözhetett. Az épület átépítését

²² BEALES 2013, 23.

²³ Rédvay István kitűnő írásában vette górcső alá József és Hadik együttműködését (RÉDVAI 1943).

²⁴ A hadsereg szervezeti és egyéb reformjaira lásd: NAGY-L. 2013.

az Udvari Haditanács igényeinek megfelelően már 1774-ben megkezdték Hillebrandt udvari építész tervei alapján. A művészetkedvelő tábornagy állandó bécsi tartózkodása idején igen jó viszonyt alakított ki a nehéz természetű zsenivel, Wolfgang Amadeus Mozarttal, aki elismerő szavakkal nyilatkozott Hadik műveltségéről, nyílt és igazságos természetéről.

Hadiknak azonban nem csak a hadsereg belső ügyeit kellett intéznie. Az Udvari Haditanács elnökeként a modern értelemben vett vezérkar főnöki feladatokat is el kellett látnia. Információkat kellett gyűjtenie a szomszédos nagyhatalmak, elsősorban Poroszország és Oroszország hadi készülődéseiről, és mozgósítási terveket kellett készítenie minden eshetőségre és irányban.

Hadik nem feledve erdélyi tapasztalatait, szívén viselte a Buccow politikája elől Moldvába menekült székelyek sorsát is. Magas pozícióját felhasználva megszerezte a közkegyelmet a dezertőrnek számító székelyek számára, és kieszközölte a törököktől 1775-ben békés úton megszerzett Bukovinába történő letelepedésüket, ahol öt magyar falu jött létre, köztük Andrásfalva és Hadikfalva. Visszatelepülésük Magyarországra már az 1880-as évektől kezdve napirenden volt. A történelem különös játéka, hogy a csángó magyar telepések számára a magyar kormány 1941-ben Futak térségét, Hadik egykori birtokát jelölte ki lakhelyül. A második világháború után a hányatott sorsú bukovinai csángók főleg a Dunántúlon települtek le.

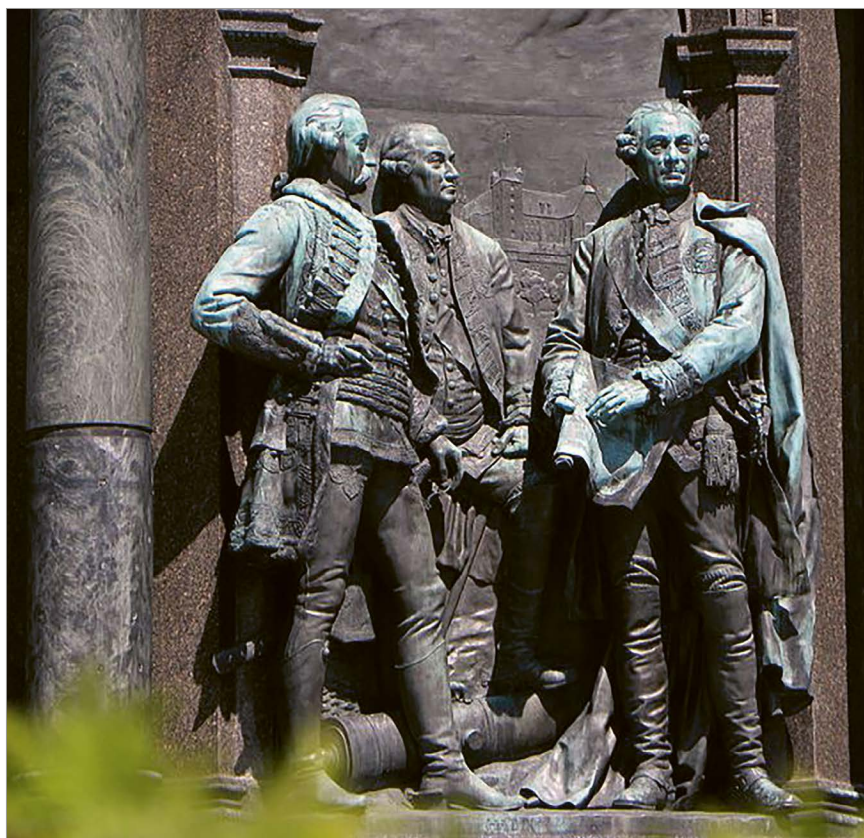
Munkáját az udvar 1777-ben német birodalmi (tehát a magyar grófinál tekintélyesebb) grófi címmel honorálta. A belső és titkos tanácsosi címet már 1765-től viselhette. 1776 januárjában a királynő Bács megye főispánjává is kinevezte, így a magyar rendi hierarchiában is előkelő címmel gazdagodott.

A rövid és meglehetősen eseménytelen bajor örökösödési háború (1778–1779) idején, amelyet a kortársak gúnyosan krumpliháborúnak neveztek, Hadik András 1778 októberétől a császár távollétében 1779 júniusáig a főszerep parancsnokságát töltötte be a csehországi hadszíntéren.²⁵ A háború egyben a józsefi hadügyi rendszer főpróbája volt, és a hadsereg nem is okozott csalódást. Bár a Monarchia szövetségesek nélkül szállt hadba Nagy Friggyessel, az öreg porosz nem merte haderejét komolyan kockára tenni az osztrákok ellen. A tescheni békében ugyan nem sikerült a bajor területek megszerzése a Monarchia számára, de kisebb területi nyereségek voltak, és a haderő jól vizsgázott.

Mária Terézia 1780. november 29-én elhunyt. Halála emberileg nagy csapást jelentett Hadiknak, azonban szolgálati tevékenységében nem okozott változást. Az immáron korlátok nélküli jozefinista egyházpolitika és a magyar alkotmány elleni nyílt támadás alighanem lelkiismereti válságot idézett elő a buzgó katolikus és magyar hazafi Hadikban. A lelki konfliktusokat azonban elnyomta a tábornagy katonai kötelességtudata. Élete vége felé azonban (naplója szerint) sok keserűséget

²⁵ Hadik akkori szakvéleményét a magyar nemesi felkelésről e sorok szerzője ismertette: LÁZÁR 2018b.

okozott uralkodója konfliktusa VI. Pius pápával, akinek 1782. évi bécsi látogatásáról Hadik 14 oldalon keresztül emlékezik meg.



5. kép. Hadik András (középen)
Mária Terézia bécsi szobrának talapzatán
Forrás: Lázár Balázs felvétele

Az átgondolatlan józsefi politika katasztrófát okozott Erdélyben. 1784 őszétől 1785 tavaszáig zajlott Horea és Cloșca vezetésével a román jobbágyság véres lázadása magyar uraik ellen Zaránd, Hunyad, Arad és Alsó-Fehér vármegyék területén. Hadik minden bizonytalansággal olvasta az Erdélyből hozzá özönlő segélykérő leveleket. Az erdélyi politikai és katonai hatóságok, illetve maga a császár azonban nem sietett a segítséggel, hiába sürgette maga Hadik is a határozottabb fellépést. A hadsereg bevetésére végül csak decemberben került sor, miután a román lázadók több száz ártatlan embert megöltek, és óriási anyagi kárt is okoztak. A hadsereg erélyes fellépése egy csapásra véget vetett a lázadásnak. A hatóságok késlekedése miatti keserűség azonban még jobban elmérgesítette a magyarság és a „kalapos király” közötti viszonyt. A Hadik-levéltár számos

levelet őriz, amelyben közbenjárását kéri, hogy a császár rendeletére ne töröltessék el „Szabadságunk, törvényünk, nevünk, nyelvünk és Édes Nemzetünk”.²⁶

1787-ben a németalföldi zavargások miatt a hadsereget ismét mozgósítani kellett, és a császár rendeletére Hadik jelentős haderőt küldött Brüsszelbe. Hamarosan azonban keleten fenyegetett igazi háború. Az orosz–ottomán viszony 1787 augusztusában ismét háborúvá mérgesedett, méghozzá a Porta hadüzenetével. A Nagy Katalin cárnővel kötött egyezmény értelmében József császár is kénytelen volt fegyverrel támogatni orosz szövetségését. 1787 októberében Hadik parancsot kapott a hadsereg teljes mozgósítására. Ezzel kezdetét vette a balsikerű török háború,²⁷ amelynek során, és mondhatni következtében, József császár és Hadik is eltávozott az élők sorából.

A haldokló Józseftől, akire Hadik valószínűleg egyszerre gondolt szeretettel és keserűséggel, még el tudott búcsúzni. A császár 1790. február 20-án halt meg. Gróf futaki Hadik András tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke, a Katonai Mária Terézia-rend nagykeresztese 1790. március 12-én követte őt. Testét a futaki katolikus templomban helyezték örök nyugalomra felesége – aki három évvel korábban hunyt el – és leánya mellé. Emlékét lovas szobor őrzi a budai várban, utcát neveztek el róla Budapesten és Bécsben egyaránt.

HADIK FIAINAK KATONAI KARRIERJE

Idézzük fel röviden Hadik András katonafiainak sorsát! Mindketten az előkelő bécsi Theresianum hallgatója volt, mielőtt atyjuk nyomdokain haladva a katonai pályára léptek volna. Gróf futaki Hadik Károly altábornagy (született 1756-ban Lőcsén) a Katonai Mária Terézia-rend lovagja, majd parancsnoki keresztese lett. A katonamesterséget 1773-ban kezdte meg a Ferdinánd Károly főherceg gyalogezredben (későbbi 2. gyalogezred), majd 1776 és 1779 között a Colloredo-gyalogezredben (20.) századosként szolgált, de hamarosan huszártiszt lett. 1779-ben másodőrnagy atyja huszárezredében, 1784-től alezredes, 1789-től ezredes, ezredparancsnok, kiválóan vezette alakulatát a törökök ellen Belgrád ostrománál. A francia háborúk során 1792-től a németalföldi és rajnai fronton majdnem minden jelentősebb összecsapásban részt vett huszársjai élén. 1793. október 16-án Wattigniesnél egy teljes napon keresztül kitartott a sokszoros túlerőben lévő ellenséggel szemben, ezért 1794 februárjában elnyeri a tábornoki (vezérőrnagyi) rangot. 1795–1796-ban egy lovassági dandár parancsnoka lett a rajnai hadszíntéren. Ugyanezen év nyaratól wattigniesi teljesítménye miatt a Mária Terézia-rend lovagja. 1795-ben az alsó-rajnai sereg elővédjében dandárparancsnok, majd ugyanebben a beosztásban szolgált Károly főherceg alatt a következő évi nagy osztrák sikerek során. Az elővédben Kray Pál altábornagy alatt szolgált: dandárjába a Blankenstein-huszárok, a francia emigráns Saxe-huszárezred, két határőrzászlóalj és négy

²⁶ Például báró Dániel István levele Hadiknak 1784 novemberéből (FARKAS 2002, 405).

²⁷ Erről az összecsapásról és Hadik szerepéről lásd Hadik András tábornagy 1789-ben kelt körrendeletét.

határőr mesterlövész-század tartozott. Az 1797. április 10-én megvívott würzburgi csatában nyújtott kitűnő teljesítményt, ahol lovasságával óriási veszteségeket okozott a franciáknak. Az üldözés során a Blankenstein-huszárokkal és a Karacsay-könnyűlovasezreddel szétvert két ellenséges zászlóaljat, 400 foglyot ejtett. Elnyerte a Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét is, és azonnal előléptették altábornaggyá.

A második koalíciós háború során (1799-től) Itáliába helyezték, ahol egy hadosztályt vezetett, és az alpesi hágókat fedezte Svájc és Itália között. 1800 tavaszán részt vett a Genova elleni hadműveletekben, majd a június 14-i, Bonaparte első konzullal vívott marengói csatában a császári-királyi erők első támadó lépcsőjét vezette. Egy ellenséges puskagolyó sebezte meg, amikor négy magyar zászlóaljat vezetett rohamra. 1800. július 24-én Alessandria erődjében hunyt el hosszas szenvedés után.²⁸ A franciák katonai dísztemetést rendeztek nemes ellenfelüknek. Hadik Károly, akárcsak atyja, valószínűleg bekerülhetett volna a katonai elit legfelsőbb köreibbe.

Hadik András gróf, lovassági tábornok karrierje már rejtett magában buktatókat. 1764-ben született Budán. 1781-ben kezdte katonai pályafutását a Ferdinánd főherceg huszárezredben. 1783-tól főhadnagyként atyja ezredében, a későbbi 6. huszárezredben szolgált, 1791-ben őrnaggyá lépett elő. 1793-tól a Coburg-dragonyosokhoz helyezték át. 1796-tól ezredes, ezredparancsnok. Az 1799-es év hozta meg számára a tábornoki előléptetést: 1799. november 16-ától vezérőrnagy és dandárparancsnok a németországi hadszíntéren. A Fekete-erdőben az 1800 áprilisában megindult francia offenzíva során kénytelen volt feladni a fontos stockachi állást. Számos tábornoktársával együtt ezért bűnbakká tették meg,²⁹ és 1800 nyarán szolgálaton kívül, nyugállományba helyezték. A Bécs melletti kicsiny Hadik-birtokra, Baumgartenbe vonult vissza. Az 1809-es utolsó nemesi felkelés során reaktiválták, a magyar országgyűlés a Tiszán inneni terület felkelő csapatainak parancsnokságával ruházta fel, ugyanebben az évben altábornagyi rangot kapott. Az 1809. évi hadjáratban hadosztályparancsnoki beosztásban tevékenykedett inszurgensei élén. Kezdetben az északkeleti határszél megfigyelését végezte, majd a dunántúli főhadszíntérre vezényelték, de a győri csata idején még csak Pestnél járt. A Hadik-hadosztály a komáromi sánctáborban, majd Pápa térségében állomásozott a háború végéig. A háborús időszak lezárultával adminisztrációs feladatokkal bízták meg, így 1820–1821-ben Osztrák-Szilézia katonai parancsnoka lett. 1827-ben lovassági tábornok, a 6. huszárezred másodtulajdonosa. 1840. június 18-án, Marcaltőn hunyt el.³⁰

Fia, a tábornagy unokája, Hadik Ágoston az 1. huszárezredből 1844-ben, 43 éves korában vonult nyugállományba. Az 1848–49-es honvédseregben ezredesi rangig vitte,³¹ hadosztályparancsnokként tevékenykedett Szegeden, és csak őseire való tekintettel került el a halálbüntetést a megtorlás folyamán.

²⁸ Életrajzát lásd HIRTENFELD I. 1857, 518–521.

²⁹ LÁZÁR 2013, 219.

³⁰ RÉFI 2014, 164–165.

³¹ Életrajzát lásd: BONA (é. n.).

I.

HADIK ANDRÁS ÍRÁSAI
AZ OSZMÁNOK ELLENI
HADVISELÉSRŐL

AZ 1739. ÉVI TÖRÖKÖK ELLENI HADJÁRAT

BEVEZETÉS

A későbbi gróf és tábornagy lelkében az 1739. évi balsikerű szerbiai és bánáti hadjárat hagyta talán a legmélyebb nyomot. Amikor életének 75. évében, 1784-ben tollat ragadott, hogy katonai pályára szánt fiai számára útmutatót készítsen 23 hadjárat tapasztalatai alapján, különös módon nem a berlini portyát vagy más, sikeres hadműveletei során szerzett tapasztalatait vetette papírra. Ebben az írásában sokkal inkább arra törekedett, hogy gróf Olivier Wallis tábornok példáján keresztül bemutassa, miként *nem* szabad hadat vezetni.

Az egyik legjelentősebb magyar hadtörténész, Gyalókey Jenő (1874–1945) rövid tanulmányt szentelt a műnek.¹ Mindenekelőtt leszögezi Hadik András úttörő szerepét a magyar hadtörténetírásban: „Az ilyesmi [vagyis az elméleti munkásság] igazán ritkaságszámba ment a XVIII. század magyar katonáinál, mert a hadtudományi irodalom s így a hadtörténetírás is, nagyon későn indult meg minálunk. A magyar, ha kellett, páratlan vakmerőséggel és ügyességgel viaskodott, de a hadtudományok művelése általában gyöngye oldala volt. Sőt még tollforgató katonáink javarésze se a hadi-, hanem inkább a szépirodalom terén, vagy valamely más tudományágban jeleskedett. Azok között, akik a hadtörténet írás parlagát feltörték, kiváló helyet foglal el Hadik András, korának egyik legvitézebb huszárja, de egyúttal egyik legtanultabb magyar katonája.”²

Gyalókey dicséri Hadik módszertani megközelítését is. Méltatja alaposságát, kritikai érzékét, ugyanakkor tárgyilagosságát, amivel ezt a hadjáratot 204 negyedrélt oldal terjedelmű kéziratában feldolgozta. „Kíméletlenül bírálja az eseményeket és azok irányítóit; de nemcsak gáncsol, hanem egyszersmind tanít is, mert mindenütt megmondja, hogyan kellett és lehetett volna jobban megcsinálni a dolgot” – írja Gyalókey.³ Ezután a tanulmány Hadik kéziratára támaszkodva röviden összefoglalja az 1739. évi hadjárat eseményeit elsősorban hadműveleti szempontból. Gyalókey a grockai ütközet eseményeit a boszniai okkupáció során történt 1878. augusztus 3-i maglaji rajtaütéssel állítja párhuzamba.⁴

Gyalókey nyomán feltehetjük a kérdést, hogy mely forrásokra támaszkodva idézte fel az eseményeket több mint 45 év távlatából? Hadik már fiatal tiszt korában részletes naplót vezetett, ezek segítségével kiegészíthette, korrigálhatta a fakuló emlékeket.⁵ Felhasználta

¹ GYALÓKEY 1931.

² Uo. 71.

³ Uo. 74.

⁴ Uo. 80.

⁵ Ezt a naplót katonai pályájának kezdetétől 1774-ig vezette: „Meine Andreas Grófen von Hadik Synoptische Lebens Beschreibung...” A 309 oldalas kötet valóban naplószerű leírása Hadik

a többi résztvevő (így Schmettau, Laugier abbé, Warnery tábornok és a francia diplomata, Villeneuve márki) visszaemlékezéseit, memoárjait, ám sokukról kimutatta, hogy vagy az elfogultság vagy a források hiánya miatt munkáikból gyakran hamis kép rajzolódik ki. Ezekre a hibákra Hadik rá is mutat.

Hadik egyenesen kijelenti, hogy a korabeli jelentéseket és aktákat, amelyekhez az Udvari Haditanács elnökeként közvetlen hozzáférése volt, komoly kritikával kell kezelni. A főszereplők, Wallis, Neipperg, Suckow és Schmettau nyilván mindent megtettek a Haditanácsnak és a császárnak címzett jelentéseikben, hogy teljesítményüket kozmetikázzák. Intő jel lehet ez a szkepszis minden történetírónak, aki automatikusan készpénznek veszi a hadijelentéseket, mielőst a hivatalosság pecsétje rájuk kerül. Ugyanakkor a tábornagy mindenképpen felhasználta a bécsi Hadilevéltár állománytábláit és jelentéseit a létszámviszonyok bemutatására.

Hadik igyekezett az ellenség, a török vezérek véleményét és élményeit is megismerni. Erre páratlan lehetősége volt, hiszen szívélyes, lovagias és rendkívül korrekt emberként a fegyverszünet idején a török tisztekkel is jó viszonyt ápolt. Utóbbiak révén olyan információk és adalékok birtokába jutott, amelyeket hiába keresne az ember az archívumokban.

Miben látta Hadik végső soron a hadjárat kudarcának okát? A császári sereg alaposan meggyöngyült, kivérzett az előző két év hadjáratai során, de még jelentős erőt képviselt. Belgrád erődítései jó állapotban voltak, raktárai feltöltve, és lőszer is bőségesen állt rendelkezésre. Bár maga az erőd korszerűtlennek és kicsinek számított, az Eugén-féle sáncrendszer menedéket nyújthatott a hadseregnek is. A Bánátot erős hadtest fedezte Neipperg parancsnoksága alatt, amelyet Wallis magához rendelt, de a két parancsnok közötti adáz gyűlölet gyakorlatilag lehetetlenné tette köztük az együttműködést. A hadsereg morálja ekkor még jó volt. A grockai csata tanulsága szerint mindenki megtette a kötelességét, még a reménytelen helyzetben is.

Ezeket az előnyöket a csapnivaló császári hadvezetés, elsősorban Olivier Wallis tábornagy gyorsan elherdálta. Hadik tanácsa ellenére a sereg passzívan megvárta a nagyvezíri sereg felvonulását, elmulasztotta a felderítést, és az erős grockai állást átengedte az ellenségnek. Az Eugén-féle sáncokat Wallis ostoba módon nagy fáradsággal elhordatta. A császári sereg egyetlen hatalmas oszlopban nyomult be a csapdába, a grockai völgybe, annak ellenére, hogy mindenki tudta, a törökök ekkorra már elfoglalták ezt az előnyös állást. Hadik igen szofisztikált felvonulási tervet készített, amelynek során a hadsereg könnyűcsapatai nagy szerepet játszottak volna a menet fedezésében. Wallis ezeket a terveket lesöpörte az asztalról. Jellemző azonban Hadik hírnevére és tapasztalataira, hogy mindössze kapitányi rendfokozata ellenére maga a főparancsok kérte ki a véleményét.

Az összecsapás során aztán Wallis jobb ötlet híján egyik lovasezredet a másik után küldte be a völgybe. A súlyos veszteségek ellenére a császáriak végül megtartották állásaikat, és Neipperg erői is beérkeztek, amikor a pánikba esett tábornagy azonnali és fejtelten éjszakai visszavonulást rendelt el, ami ismét nagy károkat okozott. Hadik András kapitány ezeket az eseményeket az elővédben szolgálva, vagyis „az első sorból” nézhette végig. Beszámolója

elsősorban háborús szolgálatának. Ma a budapesti Hadtörténelmi Levéltár őrzetében található. Jelzete: Hadik Levéltár K/1.

hiteles és kiegyensúlyozott erről a hírhedt kudarcról, amelynek a hanyag előkészítés ellenére sem kellett volna feltétlenül kudarccal végződnie. Első kézről származó és valószínűleg gyorsan lejegyzett élményeit gondosan összevetette mások beszámolójával, és ebből egy hatásos, ugyanakkor cseppet sem hatásvadász vagy túlzó leírás született az 1739. július 22-i grockai csatáról. Hadik a grockai csata kérdését a mű vége felé ismét előhozza, amikor az úgynevezett Rebain-féle, akkortájt közkezen forgó térkép állításait igyekszik cáfolni, illetve kiegészíteni.

A hadjárat ezután a pancsovai ütközetet leszámítva véres összecsapás nélkül zajlott le. Így is mekkora kárt tudott azonban okozni egy tehetségtelen, ugyanakkor öntelt és öntörvényű hadvezér! Hadik szemtanúja volt a dunai átkelés utáni kapkodó bánati menetnek a legnagyobb nyári forróságban, járhatatlan mocsarakon keresztül, ami nagyobb kárt okozott, mint egy vesztés csata. A szerző ekkor egy kikülönített csapat egyik parancsnokaként a Duna partjáról figyelhette az előkészületeket Belgrád ostromára. A török vízi és szárazföldi felvonulás és tábor lefestése, továbbá a folyam mellett vívott kisebb ütközet leírása szinte képregényszerűen vizuális és izgalmas.

Wallis sikertelen hadvezéri működésének leírásakor rádöbbenhetünk, hogy akár csak a Habsburg Monarchia hadseregében hány hozzá hasonló gondatlan és tehetségtelen hadvezér garázdálkodott az idők során, akik ugyanakkor roppant tékozló és nemtörődöm módon bántak katonáik életével. Hadik Andrásról ez a felelőtlen kegyetlenség mindig távol állt.

Az egyetlen dicsőítőleg említett császári hadvezér Hildburghausen herceg, aki hidegvérével többször is kiigazította Wallis hibáit a hadjárat alatt. Ugyanakkor jól megfigyelhető, hogy Hadik ritka objektivitásról téve tanúbizonyságot, időnként dicséri az olyan negatív megítélés alá eső figurákat, mint Neipperg és Schmettau, ha éppen van dicsérnivaló a tevékenységükben. Akiről nem tud egy jó szót sem szólni, az Wallis tábornagy.

Munkájának roppant érdekes és értékes része a hadi események leírásán túl a Habsburg Monarchia akkori működési zavarainak őszinte leírása. A szerző nem fukarkodik a kritikával. Leírja a Száva mentén letelepített albánok, a klementinusok keserű sorsát, akik közül az inkorrekt és nemtörődöm bánásmód miatt a legvagyonosabbak és legszorgalmasabbak inkább visszatértek az Oszmán Birodalomba. Kitér a szerbiai területeken tapasztalt korrupt és kegyetlen császári uralomra, amelynek következményeként az ottani alattvalók inkább éltek a török császár birodalmában, mint a kamarai tisztviselők uralma alatt. A Hadik által leírt jelenségek akár a hadsereget, akár az államszervezetet tekintve érthetővé teszik azokat a reformokat és erőfeszítéseket, amelyeket Mária Terézia, de főleg II. József tett az állam korszerűsítésére.

Hadik András művét az 1739. évi hadjáratról a magyar (had)történetírás csak részben hasznosította, és ezek a feldolgozások is jó néhány évtizeddel ezelőtt íródtak. Markó Árpád részletesebben a grockai csatáról közölt leírást erre támaszkodva, és a török táborban tett követi megbízatását ismerteti.⁶ Ugyanakkor Markó Hadik naplója alapján érdekes adalékkal egészíti ki a hadjárat leírását, ami érthetővé teszi azt, amikor Hadik arról ír, hogy „a tábornagy képes szenvedélyekbe bonyolódott”. A 64 éves Wallis Belgrádban ugyanis szerelmi háromszögbe keveredett egy ottani szépséggel és egy dragonyos kapitánnyal, amely helyzetet olyan dicstelen módon kívánta feloldani,

⁶ MARKÓ 1944, 32–42.

hogy riválisát, a kapitányt Hadik huszáraival együtt 1739 tavaszán egy reménytelen vállalkozásba küldte a Morava völgyébe, Palánka elfoglalására. A küldetést azonban sikerült „takaréklángon” végrehajtani, és mindössze kisebb veszteséggel visszatérni a táborba.⁷

Nagyobb mértékben támaszkodik a kéziratra Rédvay István, aki a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain⁸ 1938-ban közölt tanulmányában az 1737–1739. évi török háborút dolgozta fel. Rédvay többször is idézi Hadik munkáját, amely remekül kiegészíti a főleg a bécsi Hadilevéltár kiadványaira, dokumentumaira és kiadatlan memoárjaira épülő, elsősorban a hadműveletek és a diplomáciai történések ismertetésére szorítkozó írást. Rédvay furcsállja, hogy Hadik nem tárgyalja a pancsovai ütközetben vitézkedő magyar lovasság teljesítményét. Erre azonban rögtön meg is adja a magyarázatot: „Érdekes, hogy Hadik e hadjáratí évről írt művében a huszárezredek eme meglehetősen sikerült fegyvertényéről egy szóval sem emlékezett meg. Ezt megint csak annak tudhatjuk be, hogy a csata színhelyétől – amint azt előzőleg megemlítettük – ez alkalommal is távol volt. Különítményével, amelyet Wallis még a borcsai táborból rendelt ki Ovsásra, csak a csata lezajlása után vonult be a hadsereghez. Erre az első pillanatra szembeszökő tényre – ti. Hadik művének hiányosságára – rá kellett térnünk már csak azért is, mert a magyar huszároknak a pancsovai csatában tanúsított magatartásáról, a későbbi osztrák hadtörténetírók elismerő szavakkal emlékeztek meg” – írja Rédvay.⁹

A másik kérdés, amelyben Rédvay vitába száll Hadikkal, az a Neipperg gróffal mint fő-tárgyalóval való bánásmód a törökök részéről a béketárgyalások alatt. Hadik szerint Neipperggel szemben a vendéglátók megfélemlítően és durván léptek fel a nagyvezíri táborban, és ő lényegében életét féltve írta alá a békeszerződést. Ezzel ellentétben Rédvay azt írja, hogy a császári követtel méltányosan és tisztelettel bántak,¹⁰ viszont a törökök ügyesen elszigetelték minden külső információforrástól.

Hadik András e most közölt műve irathagyatékának többi értékes darabjával együtt a 18. századi magyar és egyetemes hadtörténet becses forrása. Az ezekre is támaszkodó modern magyar nyelvű feldolgozások a 18. század nagy háborúira vonatkozóan egyelőre még váratnak magukra. Hadik tábornagy műve a császári sereg 1739. évi törökök elleni hadjáratáról azonban olyan friss szellemiségű és élményszerű, hogy minden különösebb kommentár nélkül is élvezhető.

⁷ MARKÓ 1944, 31–32.

⁸ RÉDVAY 1938.

⁹ Uo. 136.

¹⁰ „Az új császári megbízottat a török táborban a legnagyobb előzékenységgel fogadták. Pompás sátorban helyezték el s kíséretül állandó díszőrséget rendeltek mellé.” (Uo. 145.) Rédvay nem nevezi meg forrásait. Ezzel ellentétben Hadik: „[Neipperg] gögösen bízva saját alkalmasságában, ellentétben azzal amint az korábban az ilyen eseteknél a hadseregek között szokásban volt, a nagyvezírtől saját biztonsága és a tárgyalások alatti mozgástere érdekében nem követelt túsokat. Úgy ment tehát teljesen elővigyázatlanul a török táborba, hogy magát, illetve az uralkodót, akit képviselt megalázó helyzetbe hozta azáltal, hogy őrizetben tartották, megalázóan és csúfolódva tárgyaltak vele, és Neipperg talán már azért is megkönnyebbült volt, hogy életét megtarthatta, így rákényszerült a szégyenletes béke aláírására.”

AZ 1739. ÉVI TÖRÖKÖK ELLENI HADJÁRAT

Írta gróf Hadik András tábornagy,
 az Udvari Haditanács elnöke az 1784. évben.
 „Mali initii malus finis” Euripidész apud Stolae Oratio IV. Aeolus Polybius¹¹
 Saját kezű eredeti kéziratból átírva az 1788. évben.

Az 1737. évi hadjárat eredménytelen kimenetele nem az állam erői és a hadseregek bátorsága hiányának következménye, mindkettő megvolt a fennálló követelményeknek megfelelően. Ellenben a kabinetben¹² a hadműveletek valós vezetésének félreismeréséből és a Dunától jobbra és balra tevékenykedő hadvezérek széthúzó magatartásából fakadt. Ezáltal tehát a fonák terv és a lagymatag végrehajtás mellett a rossz forrásból más, mint kudarc, nem is várható.

Schmettau nevezetű tábornok titkos, bár nem teljesen makulátlan naplójából¹³ világosan kiderül, hogy Öfelsége VI. Károly császár a Vidin elfoglalására irányuló igen meggyőző hadművelleti tervet a felső tábornoki kar minden ellenvetését figyelmen kívül hagyva, s az utolsó pillanatban annak legnagyobb hátrányára, a tervet nem értőktől eltérítve, Nis ostromát helyezte előtérbe. Ez azután minden, az első határozatnak megfelelő felkészülést semmissé tett, és a másodiknak megfelelően azonnal szükségessé vált előkészületeket a hadsereg rögtön elrendelt előrenyomulása előtt ténylegesen és időben nem lehetett megtenni. Ehhez még a nagyherceg¹⁴ jelenlétében a Seckendorf tábornagnál adódott kellemetlenség is hozzájárult, vagyis nem tettek meg mindent (amit valójában lehetett volna) a csapatok jobb ellátásáért a nagy hőségben egyébként is megterhelő meneteket tekintve, s az így igen megnehezített vonulást azonnal elrendelték és foganatosították.

Nemkülönb a hadsereg magatartása más hadtestekkel, amelyek gróf Khevenhüller tábornagy, gróf Franz Wallis táborszernagy és Hildburghausen herceg táborszernagy vezetése alatt álltak, eközben egészen egyöntetű volt, vagyis egyiküket sem igazították el közülük megfelelően, így a nagy remények közepette kítűzött célt a legkedvezőbb időpontban teljesen elhibázták. Mindezért már rögtön kezdetben, az első hadműveletek szövevényeibe gabalyodva a kölcsönös meg nem értés és az abból fakadó pártoskodás volt a felelős. A keserű gyümölcsök abból termettek, hogy Seckendorf az egész hadjárat alatt semmit sem tett, amiből haszon származott volna, sőt a hadsereget romlásba döntötte. Khevenhüllert és Hildburghausent Vidin és Banja Luka alól visszaverték, Wallist

¹¹ „Rossz kezdetnek rosszabb lesz vége majd.” Shakespeare *Hamlet*jében is elhangzik.

¹² Vagyis a bécsi udvarban.

¹³ Megjelent először francia nyelven Frankfurtban, *Mémoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738 et 1739* címen, majd a következő évben ugyanitt egy javított kiadás is napvilágot látott. Lipcsében, 1772-ben *Geheime Nachrichten von dem Kriege in Ungarn in denen Feldzügen 1737, 1738 und 1739* címmel németül is kiadták.

¹⁴ Lotaringiai Ferenc nagyherceg, Mária Terézia férje a hadjárat elején egy rövid ideig viselte a (névleges) főparancsnoki címet.

Oláhországból űzték ki. Az 1738-as hadjárat nem gyógyította be a sebeket, Orsovát át kellett adni az ellenségnek, a hadsereg ide-oda vonva, tényleges hadműveletek nélkül bolyongott, alig bírva megtartani a Bánátot, s végül az átkozott pestis áterjedt és kiszélesedett a csapatoktól egészen Budáig, a belső területekre. E baj egyedül Belgrádban, ahova 150 huszárral mentem, hét hónap alatt, amíg ott állomásoztam, a lakosságból és a helyőrségből 15 ezer személyt ragadott el.

Eddig csak a fenti rövid visszaemlékezéssel tértem ki ezekre a hadjáratokra és szerencsétlen körülményeikre, amelyek a háború rossz kiindulópontjai voltak, mivel a további fejleményeket alapos megvilágításban akarom előadni.

Most azonban szándékom szerint az 1739-es hadjáratot (ahogy eseményei számomra valóban ismertek), s szerény véleményemet a való jobb belátására, s ami eddig hiányzott, itt és most fogom őszintén leírni.

Olivier Wallis gróf az előző hadjáratban szerzett nevet magának a hadseregben, s azzal nyerte el a császár bizalmát, hogy a gyalogság elhamarkodott visszavonulását az Orsova felmentésére irányuló menetben sok hadi rátermettséggel rendezte és a korniai összecsapásban nagy lélekjelenlétet tanúsított. Ezért tábornaggyá nevezték ki, és a kereszténység fő erődjét, Belgrádot, Szerbiával együtt rábízták.

A védőőrséget megerősítették mind legénységgel, mind a tüzérséggel, és minden hadfelszerelést és élelmezési anyagot, ami egy hosszú ostrom kiállításához szükséges, feles mennyiségben szállították ide, továbbá báró Geldi és Wenzel Wallis altábornagykot, Reitzenstein, Gaisruk, Kollowrat, Pallant vezérőrnagyokat Schullenburggal együtt beosztották a védőőrségbe. Gróf Schallaburg mint főhadbiztos gondoskodott a helyőrség élelmezéséről és a hadsereg raktári szükségleteinek összegyűjtéséről az elkövetkező hadjáratához, amely mindent helyrehozott, és a Portát a béke keresésére készítette.

Ezenkívül egész télen folytatódott a régi védművek jobbítása, az újak létesítése, s hasonló buzgalommal az ezredek kiegészítéséről is gondoskodtak, amit az összes mögöttes tartományban sem mulasztottak el.

A kemény tél azonban és a bekövetkezett szerencsétlenségek, mint a pestis és a nyomor lehangoló híre, amely a toborzást mindenütt kísérte, mindkét oldalon nehézségeket okozott. Belgrádban, az erődben nem lettek teljesen kiépítve a védművek, sem a tartományokban nem lehetett a szükséges számban felhajtani az újoncokat. Meg kellett elégedni azzal, hogy ahol szilárd építményre volt szükség, cölöpözött földműveket emeltek, s a hadseregnél gyalogezredként három helyett két zászlóaljat 500-500 emberrel és két 100 fős gránátos századot állíthattak hadba.

Ezen a télen a tábornagnak folyamatosan szüksége volt rám, s olyan megbízásokat adott, amelyek jártasságot és határozott magatartást követeltek. Szerencsére ezeket megelégedettségére mindenkor végre tudtam hajtani, s ezzel elnyertem kitüntető bizalmát a tábornoki kar megbecsülésével együtt. A tavasz elején a tábornagyot Bécsbe hívták, s főparancsnoknak nevezték ki, bevonták az elkövetkező hadjárat hadművelési tervének megbeszéléseibe, amelyben annyira bíztak, hogy úgy vélték, a Porta, eltekintve addig szerzett előnyeitől, maga fogja kérni az általunk annyira kívánt békét.

A tárgyalások befejeztével és az utasítások birtokában a tábornagy visszatért Belgrádba az elnyert parancsnoki pálcától érezhetően dölyfösen, akkorra, amikor a hadsereget már össze kellett volna vonni, és a Száván át kellett volna kelni, megelőzve annak június hónapban szokásos éves áradását és az ellenséges vállalkozásokat. Az eszplanádon¹⁵ díszelgésre felállt csapatok előtt egyenesen a Doxat-féle házba ment, ahol Suckow altábornagy szállása volt, aki ebéddel szolgált neki, s ahova csak néhány tábornok, a főhadbiztos és én voltunk hivatalosak, hogy rendelkezésükre állva, esetleges kérdésre a dolgok állásáról a környéken (ahol vezetésem alatt előőrseim voltak) hozzászóljak, vagy választ adjak.

Amint megpillantott, igen nyájasan szólva hozzám, kérte a térképet, s vele teljesen egyedül a mellékszobába kellett mennem. Ott az asztalra fektetve azt, úgy szólt, hogy megbízatását csak előttem tárja fel, s a szükséges felvilágosításokat megköveteli tőlem, s mindenben, amit hallok és mondok, a legszigorúbb titoktartás köt, tehát fő- és becsületvesztés terhe alatt senkinek semmit nem mondhatok erről. Aztán tovább folytatta azzal, hogy Őfelsége a császár a legszigorúbban megparancsolta, hogy ha az ellenség közeledik, elébe kell menni, meg kell támadni, s egy döntő csatában le kell győzni.

Minthogy az 1737-es hadjáratban részt vettem Szerbián át Nisig Seckendorf hadseregében, s előrsbe osztottak be, megkérdezte tőlem:

Először: hogyan vonult Seckendorf tábornagy a Belgrád melletti vonalról Nis felé?

Másodszor: mit gondolok arról, hogyan rendezze el övéit, az ellenség előtt, hogy kitűzött célja elérését az ellenséggel szemben jól megalapozott mozdulatokkal, sikerrel remélhesse?

Erre én elmondtam neki, hogy a hadsereg a teljes menetet két oszlopban hajtotta végre, ebből az egyik az egész gyalogság, a lovasság egy része a nagyherceg¹⁶ és a tábornagy alatt, valamint a málha. A másik hat ezred lovasságból és három huszárezredből állt gróf Philippi lovassági tábornok parancsnoksága alatt. A lovassági oszlop, amely a birodalmi és a fő hadtest, a szokott úton, bal oldalon haladt a Morava folyóig, s ezen átkelve a Parakin melletti táborba vonult be. Gróf Schmettau tábornagy egy alárendelt hadtesttel Bánátból Ramnál átkelt a Dunán, csatlakozott a hadsereghez, s pár nappal később egy úton a kikülönített hadtesttel Nisig ment előre. Felidéztem, hogy a főút Belgrádtól Grockán, Kollaron, Hassan Paschán, Palánkán és Jagodinán át egészen a Moraváig esős időben rendkívül rosszul járható, és a menet előrehaladásának megfelelően helyre kellett hozni a hadsereg előtt, mivel csak ezen tudott megmaradni, hogy erőit egyesíthesse.

A második kérdésre, mit kell tenni most és a továbbiakban, hogy biztos állapotban mehessünk az ellenségre, szerény véleményem a helyi viszonyok ismeretében a következőkből állt: Az ellenség két fő úton vonulna Belgrád felé egy-egy hadsereggel. Az első Nisből a mondott irányba Parakinon, Jagodinán át és így tovább. A másik Vidintől

¹⁵ A vár előtti térsík.

¹⁶ Lotaringiai Ferenc.

a Duna mentén és Maydenbeken keresztül. A kettő Grockánál egyesülne. Tehát úgy vélem, hogy a hadseregünk, amint együtt van, a legelőnyösebb helyet ott foglalná el, ahová a Dunán minden terményszükségletet igen kényelmesen és a kellő mennyiségben odaszállíthat. Ezenkívül az is előny, hogy az ellenséget e fő ponton meg lehet előzni, s ebben az állásban a Grocka-patak mögött, meggyőződésem szerint minden körülmények között a legsikeresebben lehet csatát vívni.

A hadsereg így még azt a nagy előnyt is élvezi, hogy az erdőben, illetve arra támaszkodva állhat, ahonnan a szükséges tűzifát is beszerezheti. A térszín helyzete és természete szavatolja a kétségtelen győzelmet, akkor is, ha az ellenség támadást merészelné indítani, bár ennek bekövetkeztében a bemutatott tények miatt kételkedem. Meg vagyok győződve arról, ha az ellenség a hadseregünket ebben az állásban találja, egész biztosan meg kell változtatnia a szándékát, s ha alkalom adódna, meg kellene támadni, ezáltal nem maradna más hátra számára, mint a Dunán át a Bánát felé fordulni, vagy tétlenül Szerbiában maradni, ami a törökök megnövekedett gögjének biztosan nem használna.

Az említett Grocka felé teendő menetintézkedés tárgyában helyismeretem alapján az a szerény véleményem és javaslatom, hogy annak három oszlopban kellene történnie. A hadsereg a táborból két oszlopban vonulna ki, és Zweibrückennél a bal főoszlopból kiválna a harmadik, amely a Duna mentén Riedebeck falucskán át venné menetét. A jobb oldali oszlopot a lovasság legnagyobb része tenné ki, néhány helyi felkelővel az élén. A középső az összes többi hadtestből állna, a tüzérséggel és a málhával, s Zweibrückenén át vonulna. A harmadik a mondottak szerint formálódna ezekből, és a bal oszlopot tenné ki, többségében gránátosokból.

A vidék Zweibrückentől Grockáig erdős, az országutak elég kényelmesek, ellenben a két szélső oszlop számára az utak igen hegyesek, kövesek és kényelmetlenek. Ezen tulajdonságaik miatt mindhárom oszlopnál a könnyűcsapatokat (amelyeknek mindenütt az előőrsöt és az oldalvédelmet kell alkotniuk) követné a gyalogság, őket a lovasság, végül középen a főúton az egész tüzérség és a málha zárnának.

A grockai állással kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy az ellenség közel vagy távol van-e? Az első esetben ahhoz kell tartani magunkat, hogy az oszlopok egyenlő magasságban meneteljenek, amennyire az erdőségek és a közbeeső hegyek lehetővé teszik, de ne előbb törjenek ki az erdőkből a nyílt terepre, míg mindhárom oszlop éle együtt áll, hogy egyszerre nyomulhassanak előre, és a hadrendet a terep előnyös adottságai szerint állíthassák fel. Ha ez az ellenség érkezése előtt végbemehet, nem látok arra lehetőséget, hogy az ellenség a hadsereget kiverje onnan. Ha vakon megindítaná a támadást, 10 állna 1-gyel szemben, s egész biztosan meg lenne verve, s az ellenség a legnagyobb veszedelembé futva egyik legnagyobb vereségét szenvedné el, s az egész hadszíntér Bulgária belsejébe tevődne át.

A második esetben a hadsereg kénye-kedve szerint bevonulhat az ottani táborba. Ám mindenképpen ügyelni kell arra, hogy mielőtt az ellenség eddig az állásig előrejön, vagyis abba a helyzetbe kerülhet, hogy célját harccal elérheti, a hadseregnek úgy kell helyezkednie, hogy az ellenséggel szemben az állás minden pontján előkészítse és megerősítse a kínálkozó védelmi és tűzfölényt. Ott tehát az ellenség szándékainak alapos

kipuhatolását és érkezésének bevárását¹⁷ véltem a legcélszerűbbnek, mivel, ami bizonyos volt, hogy a nagyvezír¹⁸ a fősereggel Nisből már úton van ide, miáltal egészen biztosan nem marad helyben a birodalom határainak védelmére, hanem hamarosan a seregünk ellen vonul, s nagy hévvel (ahogy szokásos), nem késlekedik támadni, legalábbis mindent elkövet egy csata kierőszakolására.

A hadsereg első lépésben a Jenő-vonaltól balra, a Dunánál Vincsáig kivonulhatna, s onnan a mondott úton Grockáig menetelhetne. Mindezek után ehhez az intézkedéshez azt bátorkodnám hozzáfűzni, hogy szerény véleményem szerint a harcrend kialakításának sorrendjében az ezredek mielőbb kövessék egymást, s ha Zimonymál összegyűltek, késlekedés nélkül keljenek át a Száván, s így tovább (mint mondva volt) folytatódjék. Eközben a menetoszlopok számára kijelölt utak a Havala hegytől jobbra lévővel együtt addigra fel lennének derítve és előkészítve.

Ebből állt tehát válaszom, amit a tábornagy kérdésére adtam, miközben ő folyamatosan a térképet nézte, s végül felvilágosításommal teljesen egyetértve, megismételte, szigorú titoktartást kér mindarról, ami elhangzott, azután visszatértünk az asztalhoz a többiekhez, ahol elviselhetetlen hencegések közepette piszkálódó megjegyzéseket tett a jelen lévő tábornokokhoz, amit, úgy hiszem, az ő jellemének megismeréséhez nem hallgathatok el, hogy tetteivel összemérve pontosabban lehessen [a tábornagyot] megítélni.

Eközben minden igen lagymatagon folyt, semmit sem intéztek a kellő szigorral, ezzel szemben a táborban vidám élet zajlott, s a tábornagy kéjes szenvedélyekbe bonyolódott, amelyekből sem a legmagasabb méltóság, sem az uralkodó bizalma, sem az eljövendő dicső tettek perspektívája, sem 64. életéve nem voltak képesek kiragadni. Ám mivel a hadi események leírására vállalkozom, azt, ami e mellékes tárgyban amúgy jól ismert és köztudott, borítsa fátyol. Azonban ez a szenvedély leleplezheti szívének legmélyebben fekvő romlott tulajdonságait, amelyekből ez a restség és tétlenség fakadhatott.

Az ezredek Zimonymál lassan táborba gyűltek, a szükséges indíttatás ellenben hiányzott, s hagyták múlni a drága időt, míg végül elérkezett az a pont, amikor a Száva folyó a szokásos módon kilépett a medréből, és a szerémségi oldalt teljes kiterjedésében elárasztotta. Ez az éves tapasztalatok alapján előrelátható esemény a tábornagy figyelmét elkerülte, vagy nem is akarta észrevenni. A már együtt lévő csapatok eközben nem mozdultak innen, s egy napot vett igénybe, hogy a zimonyi hátságon szétterülő áradást rőzsegáttakkal, bakhidakkal, tutajokkal és pontonokkal a folyó mellett áthidalják, és a hadsereg számára az átkelést lehetővé tegyék. Mindezt teljes mértékben el lehetett volna kerülni, ha a kötelességre és az időbeli körülményekre több figyelmet fordítanak.

Június 12-e volt a tulajdonképpeni nap, amikor valamennyi, a tábornagy alá a hadsereghez beosztott császári-királyi és néhány birodalmi ezred¹⁹ a zimonyi táborban

¹⁷ Ti. a grockai állásban.

¹⁸ 1739 márciusától Ivaz Mehmed pasa.

¹⁹ Ezek a Német-római Birodalomból érkező kötelékek szász és bajor csapatokból álltak (ANGELI 1881, 444).

egyesülhetett. Az akták szerint a hadseregek összességében, ideértve az idegen csapatokat, a következő erőkből álltak:

80 zászlóalj, 73 gránátos század, 173 lovasszázad, 80 tábori löveg, 480 fő tábor tüzér, egy 154 emberből álló aknászszázad, 5 csapatnyi hadmérnök, mindegyikhez 1 igazgatóval és 1 aligazgatóval (valamennyien törzstisztek), 3 százados és 6 hadnagy.

A helyőrségben 22 zászlóalj, 313 tüzér.

Az erdélyi hadtest a száz csapatokkal együtt 26 zászlóalj, 12 gránátos század, 57 lovasszázad.

A horvátországi hadtest részére 2 zászlóalj, 5 század huszár, 6000 fő horvát banderlista, 4000 károlyvárosi felkelő, 6500 varasdi felkelő.

A hajóhad 1230 emberből, 4 hadihajóból, 6 dereglyéből és a sajkából állt.

Ha a csapatok a hónap elején osztályonként fokozatosan átkeltek volna a Száván, akkor több nappal az áradás előtt az egész hadsereg együtt lett volna a Jenő-vonalban. A sok késlekedés nyomán azonban az történt, hogy a hadsereg így nem előbb, mint 25-én kelt át a vizeken, vonulhatott be a mondott táborba, s helyezkedhetett készenlétbe.

Az első, amit a tábornagy a hadi foglalatosságok közül előtérbe helyezett, az volt, hogy legnagyobb részt a földig lerombolta és feltöltötte a nagy Eugén herceg által oly sok tudással és fáradsággal, a terep előnyeit kihasználva felhúzott híres vonalat, ahol az ostrom idején²⁰ 200 ezres török erővel szemben dacolt és kitartott. Mígnem felére morzsolódott seregével egész Európa minden várakozása ellenére, az időpontot maga választva meg, kitört, az egészen egyenlőtlenül erősebb ellenséges hadat megtámadta, megverte, s ezzel az egyedülálló húzással Belgrádot, a birodalom kulcsát és Szerbiát megszerezte.

És ez a szerencsétlen végkifejlethez sokban hozzájáruló munka még szabályozottabban folyt. Ez az esemény [a sánc elhordása] arra vezetett, hogy a vonal részleteiben közöttük és előttük volt, így az ezredek kijelölt helyeiket még kevésbé foglalhatták el kényelmesen és időben. Végeredményben ezt a nagy, a korszak legnagyobb hadvezérének a római sáncokkal felérő művét a legtöbb helyen áttörték, vagy pár helyen meghagyták, így egészében alkalmatlanná vált.

Az önhittség s az ellenség lenézése indította erre a tette. Ennek a meggondolatlan eljárásnak róható fel, hogy mikor ezután a hadsereget Grockától visszaverték, ebben az állásban nem tudott megmaradni és Belgrádot fedezni. A korábbi idők számtalan eseménye igazolja azt, ha egy hadvezér a győzelem elérése érdekében ne csak erőiben és a támadásban bízson, hanem arra is kell gondolnia, hogy különösen egy váratlan ellen-csapás esetén, a legnagyobb rendben vonulhasson vissza olyan állásba, ahol az ellenség nyomásának szilárdan ellen tud állni. Ezért kell a határerődöket az ostromok ellen megvédeni, hogy a hadsereg ereje és hite helyreálljon, s a szükséges erősítést be lehessen várni.

²⁰ Az 1717. évi hadjárat során Eugén herceg június 20-tól ostromolta Belgrádot. A felmentő oszmán sereg ellen épült a Dunától a hatalmas sáncrendszer. Az 1717. augusztus 16-i csatában a császáriak nagy győzelmet arattak Hadzsi Khalil nagyvezír serege felett, és másnap az erőd kapitulált.

Ez alkalommal azonban, ami az előrelátást és a kitartás képességét illeti, minden hiányzott. 21 napot kellett fordítani arra, hogy szerencsétlen körülmények között a hadsereg egyetlen menedékét, mint fő határerődöt és védelmi állást egy ostrom ellen, biztos erejétől megfosszák. Emellett az utak kijelölésére és helyrehozatalára az oszlopok előmeneteléhez, a felderítésre és a bejárásra a nyugtalan környéken egészen a Grocka-patakig, s végül a csata helyszínének előzetes kiválasztására és meghatározására sem gondoltak. Sőt, az őrzáratok kevésse a tábori őrségek előtt, s nem tovább, mint Zweibrücken környékéig és a Havala-hegyig derítettek fel, azon mondvacsínált okból, hogy egy ember se távolodjék el a törökök irányába, mert menetük igen gyors, és előőrsük túl erős ahhoz, hogy a nyilvánvaló veszteség veszélyére a hadseregtől távolabb bármely parancsnokság fedezetet adhasson.

Utóbbi elmélet²¹ azonban nem egyezik az igazi hadi szabályokkal, mindazonáltal én olyan körülmények között, amikor cselekednem kell az ellenséggel szemben, vagy valamit tervezek ellene, felkészülök azzal, hogy hollétét, menetét előzetesen felfedem, s érkezésemet és mozdulataimat ahhoz igazítom. Nagy távolságban ezt több megbízható emberrel, kisebb táv esetén kisebb menetekkel, de azon kívül több, kiküldött, arányosan elosztott, válogatott, jó lovasokból és határozott emberekből, ésszel-szívvel ellátott tiszt vezetése alatti különítménnyel kell megvalósítani. Jóllehet a sok veszélynek kitett emberek elveszíthetők, s talán az osztag nagyobb részét is fel kell áldozni, de ez a veszély a hadi vállalkozások elválaszthatatlan kísérője. Ész, jártasság, az idő, a helyi és más körülmények ügyes kihasználása, határozottság és kiváltképpen a hadi fortély azonban kisebbitik, és távol tartják a veszélyeket. Utóbbihoz különösen hasznos folyamodni.

Erre az egész előttünk elterülő, hegyes, sűrű erdőkből és egyenetlen terepből álló vidék különösen alkalmas, miáltal könnyűcsapatokból álló osztagok jó előre küldve rejtve maradhatnak, s a cél érdekében időben tett felfedezéseikkel a legnagyobb hasznot hozzák.

Egyedül ott nem, ahol a hadvezér nem kész semmiféle cselekvésre, és a hadsereg egy kéjtáborban gyülekezik. Minden tanácsomat, azokat is, amelyeket felszólítására tettem, figyelmen kívül hagyta, míg végül a tábornagy július 14-én kijelölt engem egy 150 lovasból álló különítménnyel, s a parancs kiadására magához hívatott. Ez úgy szólt, hogy egy órával napkelte előtt legyenek a balszárnyon, s Gramling főszállásmestert vezesse Vincsáig, amit a hadsereg táborhelyéül rögtön érkezésemkor kijelöltem. Ő maga utánam jött, hogy az általam tett kijelölést megvizsgálja. Eközben a kellő helyekre őrsztruktúrákat állítottam ki, amelyek Grocka környékén szorgalmasan járőröztek, miáltal a [tábornagy] személye a váratlan eseményekkel szemben teljes biztonságban volt, végül is ezért lettem erre kiválasztva. Ezekből állt az összes feladatom.

A tábornagy déltájban jött utánunk, változtatásokat tett a tábor védművein,²² miközben heves kirohanást tett a főszállásmesterrel szemben, majd visszatért. Nagyön

²¹ Hadik itt valószínűleg arra gondol, hogy a császári tábornokok, ahogy Wallis sem, általában nem mertek különítményeket kiküldeni a törökök szándékainak kikémlelésére, mivel tartottak a gyors ellenséges lovasságtól, és biztosak voltak a különítmény elvesztésében.

²² Az eredetiben: „Tracirung des Lagers.”

elégedett volt a személyes biztonságára tett intézkedéseimmel. Megparancsolta nekem, hogy ne hívjam vissza előbb az őrjáratokat, és ne vonjam be a posztokat, amíg biztosnak nem vélem azt, hogy ő valóban visszaért Belgrádba.

Ez utóbbi körülmény világossá tette számomra, hogy mennyire fontos lett volna egy könnyűcsapatokból álló különítményt előre küldenem a Grocka-patakhoz az erdőkben és az egyenetlen terepen, hogy az utakat Kollártól és Semendriától amilyen távol csak lehetséges, folyamatosan figyeljék, és tegyenek megbízható jelentéseket, miután a tábornagy nem látott okot aggodalomra (sőt félelemre sem egyáltalán), és nem győződött meg róla, hogy az ellenség még eléggé messze van. Csak annyit tudott biztosan, hogy Nisből kivonult és átkelt a Morava folyón.

Még elég ideje lett volna arra, hogy a hadsereget Grockánál egy megerősített táborba vigye, ám még az odáig vezető utakat és a terep tulajdonságait sem tanulmányozták, hanem tétlenek és érzéketlenek voltak, mint egy feldíszített áldozat, amely gondtalanul várja az áldozópap (nagyvezír) csapását.

A Jenő herceg-féle vonal dicsőséges lerombolása után végre megindult a hadsereg: 55 zászlóalj, ugyanannyi gránátos század, 88 századnyi német lovasság, 2 huszárezred s valamivel több mint 1000 főnyi szerb határőr-katonaság. A gyalogság szolgálatképes legénysége 29 551 fő, a lovasságé 11 202 fő, összesen 40 753 ember. A sereg oldalirányban vonult előre Vincsáig a kiszemelt táborba, ahol bármiféle tábori átalakítás és tényleges menetet jelentő kivonulás nélkül ismét két napot lustálkodott, s csak annyi történt, hogy a tábornagy néhány generálissal belovagolta a környéket Vincsa és Zweibrücken között.

Ebből a vincsai táborból kellett volna a hadseregnek legalább Grockáig előrevonulnia (az utat a menetoszlopok számára Rebain²³ erre a hadjáratra nyomtatott térképén vörös vonal jelzi), hogy az ellenség érkezése előtt a terepet megszállja és megerősítse. 20-án nem mentek tovább előre Vincsáig, csak mintegy kétórányit. A hátrahagyott táborban egy gróf Neipperg tábornaggyal folytatott megbeszélését követően Neipperg 16 zászlóaljjal, ugyanannyi gránátos századdal és 49 lovasszázaddal aznap átkelt a Dunán, s ott megállt. Alkonyatkor hívatott a tábornagy, hogy az akkor még ezredes Bärenklaual az általam mutatott úton a Duna mentén egy menetoszloppal menjünk előre a grockai magaslatokig, a szőlőhegy kezdetéig, s megbízott annak kipuhatolásával, hogy az ellenség tüzeiből ítélve a közelben van-e, vagy Grockát is megszállta már? Ehhez a felderítéshez 1000 német lovas és 300 huszárt rendeltek alá velem együtt, ám ettől függetlenül azt mondtam, hogy utóbbiak elegendőek lennének erre, mert ezen a terepen és éjjel (hiszen bármikor meglephetne az ellenség) nem mennénk semmire.²⁴ Hiszen egy nagyobb zűrzavar és veszély esetén egész biztosan kénytelenek lennének a nehezen járható szurdokokon és sűrű erdőkön keresztül visszahátrálni.

A tábornagy azonban ragaszkodott ehhez, így a különítmény bak- és rőzsehidakon átkelt a zweibrückeni patakon nem messze annak a Dunába folyásától, Riedebeck

²³ Hadmérnök százados.

²⁴ Hadik valószínűleg a német lovasságra gondolt, vagyis a vértesekre, esetleg dragonyosokra.

falucskánál. A Dunánál volt egy kis sík terület, ahol hátrahagytuk a német lovasokat, ahogy Bärenklaunak javasoltam, s onnan a folytatólagos hegyháton az erdőn át tovább mentünk a kiszemelt helyig, ahonnét egy 24 lóból álló osztagot kiküldtem Grockáig, kipuhatolni, ott van-e az ellenség, vagy sem?

Eközben mutattam az ezredesnek a környéket, ahol Kollartól és Semendriától az utak Grockáig összefutnak, s mindenütt sok tűz volt látható a sötét éjszakában. Bärenklau úgy vélekedett, hogy amiket én tüzeknek vélek, azok csillagfények a láthatáron, ugyanis a tábornagynak a hírszerzők még semmi efféle nem jelentettek. Miközben ez a beszélgetés zajlott, eldőrdült néhány lövés, aztán folyamatos, erős lövöldözést hallottunk nagy lármázással, ami aztán meggyőzte az ezredest arról, hogy az ellenség itt van, s ez a rész a mindenfelé lövöldöző elővédje az immár felfedezett hadseregnek.

A különítmény még napkelte előtt hozzánk két ember és néhány sebesült ló veszteséggel visszahúzódott. Bärenklau a német lovasokkal azonnal elvonult a falutól és visszasietett a parancsnokhoz, én lassan követtem a táborba, ahova 21-én reggel nagyjából hat órára érkeztem meg, s fogalmam sem volt róla, mit jelentett az ezredes a tábornagynak. Annyi elég, hogy a hadseregnek jelszóra kiadták a parancsot, hogy helyezkedjen menetkész állapotba. Estefelé két huszárezredet a tartalékból minden málha és poggyász hátrahagyásával Spada márki vezérhadsegéd irányításával a balszárnnyal elé vezettek, s a zweibrückeni köhíd közelében (amelyen át a menet haladt), hadrendbe állítva lóról szállítottak és megabakoltattak.

Teljes sötétségben vonult a menet, élén két huszár- és négy német lovasezreddel az egyetlen úton. Az említett hídon történő átmenetkor 50 önként jelentkező, legjobban lovagló huszárral és 200 gyalogos határőrrel előrsre parancsoltak, hogy az ellenség állását kiderítsük. Amint az erdőkből kiérve a legutolsó hegyhátat elértem, megálltam, és a parancsnak megfelelően bevártam a továbbit. Ezt rövid várakozás után gróf Pertusati vezérhadsegéd meghozta, amiben az szerepelt, hogy az úton menjek egyenesen Grocka felé, ameddig csak lehet, míg az ellenség meg nem támad, egyúttal a különítmény is menjen rá.

22-én napkelte előtt tehát az történt, hogy a hadsereg egyetlen oszlopban elérte az erdő szélét, ott megállt, s a tábornagy annak élén várta, hogy az ellenség megmutatkozzon. Ugyanekkor én leereszkedtem a mélyútra, amely Grockáig folytatódott, amelynek bal oldala és a városka faláig terjedő hegyhát szőlőskertekkel volt betelepítve. A jobb oldalon bozótosok és vízmosások voltak egészen a következő ereszkedő hegyhátig. A sötétség leple alatt a legénység nyilvánvaló veszteségeinek veszélye nélkül lehetetlen volt az én szárnyamon oldaljárőrök által felderítések tenni az előrehaladás során, így a parancs értelmében a mélyúton kellett maradnom. A terepviszonyokat figyelembe véve, kis csapatomat úgy osztottam meg, hogy elővédnek 40 határőrt állítottam, s őket 10 huszárral és egy altiszttel jómagam követtem. Mindegyik osztag alkalmas rövid időközökben követte egymást.

Az ellenség az előző éjjel előbbre ment, ezáltal nem volt többé ismeretlen számára hadseregünk közelsége, így nem maradhatott a Zweibrücken melletti mélyedésben, hanem Grockáig kellett előrenyomulnia. Nem késlekedett másnap egész elővédjét Grockáig előretolni, s az úttól balra a hegyhát fő pontjait a Dunánál és a szőlőknél a mélyút hosszában erősen megszállni.

Szakaszom ezután a magaslaton és a szőlőkben lesben álló janicsárok vonalán az igen mély úton annak kijáratáig ment, ahol a janicsárok fennmaradó részével együtt az összes szpáhi foglalt állást. Előbbiek élcscapatommal az utolsóig hagytak kijönni, s a lövések és a kiáltozások, amelyekkel fogadtak, jel volt arra, hogy a mélyút hosszában és a széleken tüzeljenek rám, s nem sok hiányzott ahhoz, hogy egész különítménnyemmel együtt odavesszek. A menet egész hosszában hátrált, s egyik oldalon sem jutott lélegzethez, de a mélyútban a támadásnál és a szükséges visszavonulásnál menteni próbálta magát, noha ebben a helyzetben erre semmi lehetőség nem volt. A Hadak Urának oltalma alatt mégsem veszett oda mindenki, 31 huszár és hetvenegynéhány határőr maradt ott, utóbbiak többsége, mivel gyalog voltak, ki tudta magát menteni a mélyúttól jobbra, a huszárok közül, akik velem elől voltak, egy káplár és három közlegény egy általam szerencsésen felfedezett vízmosáson keresztül megmenekült, a többiek lemaradtak tőlük.

Ahogy ebből a kétségtelen életveszélyből a magaslatra értem, a másikba estem. Minthogy az úttól jobbra voltam, ahol a janicsárok lőttek a szőlőkből kifelé, hogy mentsem magam, s átjuthassak a hadsereghez, áttörve a tűzön köztük és a gyümölcsfák között átlovagoltam, ami oly csodálatos módon sikerült, hogy ötünk közül senki, s lovaink sem sebesültek meg. Az események közepette a tábornagy csak figyelte a tüzelést, ami még sötét pirkadatkor is pokoli lármával folyt tovább szakadatlanul.

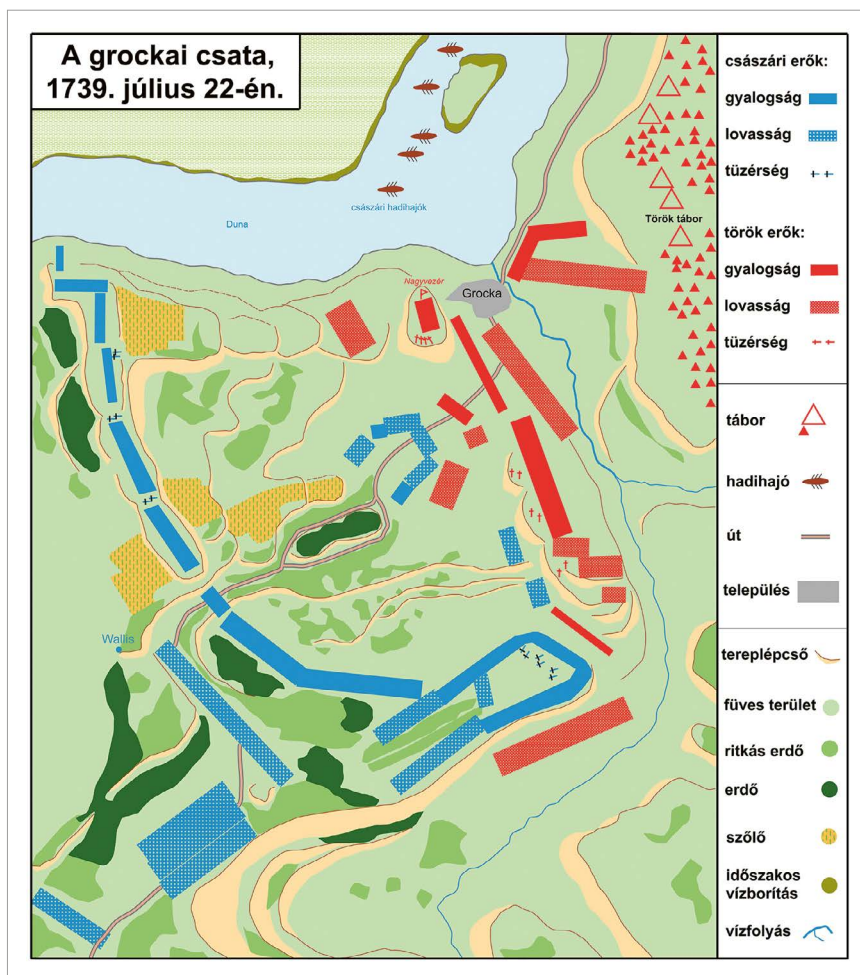
Azt hihetnénk, hogy ekkor a tábornagy világosan látta, hogy az ellenség a helység innenső oldalán, a magaslaton és a mélyútnál a legalkalmasabban állt fel, s hihető volt, hogy teljes erejével még ezen a napon átjön, hogy seregünkkel szemben a legelőnyösebb állást foglalja el. Hogy rájött arra, a gyalogságot az elől álló lovasezredekkel együtt amilyen gyorsan csak lehet, előre vonja, hogy pirkadatkor a magaslatokat megszálló janicsár-csapat ellen vezesse, hogy még a nagyvezír érkezése előtt, azokat onnan le- és kiverje, azaz ebben az értékes pillanatban elhatározza magát.

Ezzel szemben mi történt? Vaktában indított vállalkozással kísérletet tett arra, hogy az ellenséget az élen álló lovasezredek egymás utáni oktan rohamával, trombitaszóval és dobpergéssel elűzze. E szándék szerint a két huszárezrednek megparancsolták, hogy rögtön az első tüzelés után Grockánál a magaslatról lenyomulva különítménnyem támogatásával rohamozzon, jóllehet a vállalkozás kivitelezését az időbeli és helyi körülmények lehetetlenné tették, mert a még nem egészen kivilágosodott reggelen a vízmosásokkal szabdalt és mindenütt bozóttal benőtt terepen sem az ellenséget nem lehetett felfedezni, sem a csapatokat a szokásos rendben vezetni.

Az ellenség, amely este jó előre, kihasználva az időt és a terep sajátosságait figyelembe véve, előnyére választott egységeinek állást, a bozótosból és az árkokból szemben és a szárnyon előretörő Alt-Dessewffy-ezredet²⁵ és a tülekedve közeledő gyalogcsapatokat élénk és kitartó tűzzel fogadta, miáltal az őket követő Károlyi-huszárookra szorultak

²⁵ 3. huszárezred, tulajdonosa 1727–1742 között gróf Dessewffy István altábornagy. Az *alt-* avagy régi megnevezéssel az ekkor Dessewffy Imre vezérőrnagy tulajdonában lévő későbbi 8. császári és királyi huszárezredtől különböztették meg, amelyet 1735-ben alapítottak. Az ezredek 1798 és a Monarchia

vissza,²⁶ s összekavarodva visszaűzte őket a hegyig. Eközben legénységem maradékával a mélyútról és a bozótból kivergődtem, a közelgő reggel megvilágította a dolgokat, de a tábornagy minden további mérlegelés nélkül (hogy a gyalogság az elől széles oszlopban szétterült lovasságnak messze mögötte van) a Pálffy János-vértesezredet²⁷ gróf Caraffa vezérőrnaggyal és a huszárokkal előrenyomulásra parancsolta, hogy az ellenséget a mélyút előtti térségről visszavessék.



6. kép. A grockai csata

megszűnéséig viselt hadrendi számait a könnyebb azonosíthatóság kedvéért WREDE 1898 alapján adtam meg.

²⁶ 6. huszárezred, tulajdonosa 1738–1759 között gróf Károlyi Ferenc lovassági tábornok.

²⁷ 4. cseh vértesezred, tulajdonosa 1700–1751 között gróf Pálffy János tábornagy.

Az ezred dob- és trombitaszóval imponáló rendben nyomult előre a magaslatról lefelé, annak lábánál csatarendbe állt, és ment tovább. Alig tett meg azonban pár száz lépést, a többezres ellenség olyan gyorsan és dühödten rontott rá, hogy az első menetben a tábornok, az ezredes és az alezredes több tiszttel és legénnyel együtt áldozatul esett, anélkül, hogy az ezred elfoglalt állásából egy lépést is hátrált volna. Az volt a szerencse, hogy mindkét szárny a keskeny arcvonalon megtámaszkodhatott, s így biztosíthatta magát.

Ez az állhatatosság annyira feltűzelte az ellenséget, hogy nemcsak szemből igyekezett igen nagy nyomást gyakorolni az ezredre, hanem a janicsárok egy nagy csapata a szőlőkből a mélyúton és amellet a balszárnyra rontott, és megkettőződött dühvel újra és újra rohamozta, olyannyira, hogy a hegyről lerohanó janicsárok némelyike a zömbe is berontott és a lovak inát elvágta. Ettől függetlenül, hogy jó félóráig tartott az erős tüzelés és rohamozás, s a nevezett tábornokokon és törzstiszteken kívül gróf Berchtold ezredes és Blida alezredes (akiket összevagdaltak), Prata márkí őrnagy is több halálos sebet kapott, s egyáltalán az ezred tisztjeinek csaknem felét, s őrmestertől lefelé több mint 300 embert hagytak a csatatéren, az ellenség mégsem tudta a hősök eme csapatát erről a helyről kiszorítani. Míg végül a Savoya-dragonyosezred²⁸ az erdőből előrenyomulva jobbra a tűz alatt álló Pálffy-vérteseiktől a szpáhikra rontott, és a mintegy 14 századból álló gránátos csapattest is a mélyútig húzódtott előre.

Erre az ellenség valamelyest visszavonta magát a szőlőig, így a Pálffy-ezrednek s még inkább a thébai²⁹ hadnak lélegzetvételt hagyva, az lélekjelenléttel és erős szívvel a legszebb rendben vonulhatott vissza a csatatérről. A mondott Savoya-ezred elővigyázatlanul üldözte a menekülő szpáhikat a szőlőkön át a völgy felé, s túl messzire távolodott el az erdőtől ahhoz, hogy támogatást lehessen nyújtani neki. A török lovasság felismerte az e mozdulatból kétségkívül fakadó előnyt, gyorsan megfordult, és olyan sebesen és élesen rohant rá az ezredre, hogy azt egészen szétszórta, és két zászló és pár legény teljes felszereléssel való elvesztésével az erdőbe ugrasztotta.

A Hohenems-vértesezred³⁰ erre épp időben előrenyomult a hátukba, s így a savoyákat szerencsére nem tudták egészen lekasabolni. Ez alkalommal esett el Hessen-Rheinfels herceg, vezérőrnagy.³¹ A gránátosok, akik a mélyút bejáratánál voltak felállítva, anélkül, hogy az ellenségnek ebből a távolságból károkat okoztak volna, a janicsárok hosszú csöví puskái által legénységük több mint harmadát veszítették. Az utóbbi vértesezred mellett őket is visszavonták.

Mivel a gyalogság egy tömegben az erdő széléig nyomult előre, a hadsereg végre jobbra és balra is szétterjeszkedhetett, és centrumot alkotva csatarendbe állt, ami egy

²⁸ 13. cseh dragonyosezred, Savoyai Eugén nevét viselte.

²⁹ A thébai szent csapat vagy thébai szent sereg Thébai ókori görög városállam elitalakulata volt, amely Kr. e. 378-tól Kr. e. 338-ig állt fenn.

³⁰ 8. cseh dragonyosezred, tulajdonosa 1735–1756 között gróf Franz Rudolph Hohenems tábornagy.

³¹ Hadik talán téved. Wrede alapján inkább Franz Alexander Hessen-Rheinfels tartománygróf, ezredes ezredparancsnokról lehet szó. Ernst Konstantin Hessen-Rheinfels-Rothenburg tartománygróf (1716–1778), vezérőrnagy túlélte az összecsapást.

oszlopban és a növényzettel benőtt terepen csak nagyon lassan mehetett végbe. A dolgok ezen állásánál a felkelő nap a folyam és a völgyek páráját lenyomta, és a környék teljes láthatárát sűrű ködbe borította. A tábornagy igen nagy súlyt fektetett arra, hogy kiderítse, az ellenség a maga oldalán a Duna menti magas hátságra felment-e, ezért kiadta a parancsot, hogy a huszárok több kis raja menjen előre a sűrű ködben egészen az ellenségig, s mert igen aggódott, kémlelje ki, hogy az oda már befészkelte Ruméli Ali pasa³² támadást indít-e, amivel a balszárnny felállítását a nála lévő terepelőny miatt megghiúsíthatja.

Ezekből a kis csapatokból (amelyek a legelszántabb és legjobb lovas legénységből álltak) az én ezredemből, a Károlyiból egy huszár eltévedt, és a még mindig sűrű ködben előre lovagolva a ködben egyedül ugyancsak eltévedt Ali pasára akadt, aki személyesen lovagolt előre 300 lovasból álló válogatott testőrségével. Amint a huszár a szeraskirt meglátta (ehhez a ködben igen közel kellett hozzá lennie), meztelen szablyával hevesen rárontott, a szeraskir, akit a hadseregben a legtapasztaltabb dárdahajítónak tartottak, kiragadott egyet a tokjából, és oly ügyesen hajította ellenfelére, hogy ha az szerencséjére nem tudta volna azt kivédeni, kétségtelenül eltalálta volna. A huszár anélkül, hogy elrettent volna, olyan gyorsasággal támadt a szeraskirre, hogy annak szablyáját sem volt ideje előkapni, hogy a ráirányzott csapást elhárítsa, erősen hátrarántotta a kantárt, s az így rövid vágás csak azt metszette el. Ebben a pillanatban a huszár a nyeregkapáján függő, csúszó hurokkal ellátott pányváját a pasa vállaira vetette, összehúzta, s annyira odaszorította karjait a testéhez, hogy annak lehetetlen volt mentenie magát, a huszár megragadta az egyik kettévágott kantárszárat, s sietve vezette a foglyát visszafelé. De minden hősiessége és rendkívüli lélekjelenléte ellenére a hűtlen szerencse tragikus végjátékot csinált az egyik legelszántabb és legszebb tetteiből, ami jól példázza ezeket a különleges eseményeket. A hadsereghez visszafelé a sűrű ködben eltévesztette az irányt, s a pasa testőrségébe futott, amely kétségbeesetten kereste elveszett urát. A kölykét vesztett anyaoroslán dühével rátámadtak, s miután a foglyot kiragadták keze közül, a pasa legbuzgóbb kérésének és kiáltozásának ellenére, hogy hagyják meg ennek a rendkívüli embernek az életét, darabokra vagdalták.

Ennek a történetnek a tiszta igazságát annál is kevésbé lehet kétségbe vonni, mert nem csak hallomásból, hanem magának az említett szeraskirnak a szájából ered, aki Belgrádban foglalta el a helyét. Amit most itt leírtam, azt ő maga nem győzte élvezettel és csodálattal elégszer elmesélni nekem és többeknek. Egy adalék a történethez: amikor a huszár a pányvájával összeszorította, tudomására hozta, hogy ő maga a szeraskir, és életének meghagyásáért sok pénzt ígért neki, s lélekben a nagy Prófétát is segítségül hívta, s megfogadta, hogy magyar öltözetben megy Mekkába. S ha ez alkalommal testőrségének igen visszatetsző ügybuzgósága ezt a nagy hőst (így nevezte legyőzőjét) nem gyilkolta volna meg, akkor gazdag ajándékokkal elengedte volna, és ha nem lett volna nemesember, a nemességet a keresztény császári udvarnál megvásárolta volna neki.

³² Ruméli Ali pasa szeraskir, a nagyvezír helyettese.

A pasa valóban arany- és ezüsthímzést tétetett magyar öltözetre, amelyet Győrből hozatott, s mindenkinek, aki meglátogatta, megmutatta, és kalandját mindenkor lelkesen mesélte. A követésre méltó jórahalás és buzgalom indított arra, hogy ezt a különleges eseményt, amelyet az idő feledésre ítélné, elmeséljem, és mint nagy tetteknek emlékművét állítsam fel az utókornak.

De most felvéve a hadműveletek fonalát, ott folytatom az elbeszélést, amikor a hadsereg jobbra és balra felfejlődött, s kezdte kialakítani az arcvonalát. Annak okát is kifejtettem, miért nem lehetett olyan gyorsan kivitelezni a mozdulatokat, mint kellett volna. Az állást először a jobbszárnyon, illetve a centrumban³³ alakították ki, a megfelelő helyeken tüzéséggel jól ellátva, mert a terepviszonyok, s az ebből adódó kiszögellés nyilvánvalóvá tette, hogy a most még teljes világosság mellett a semendriai és a kollari úton sietős menetben látható török főerő az első és legnyomatékosabb támadását ide fogja irányítani. Valóban ezt tette, miközben gyors menetben a Grocka-patakhöz helyezte át minden erejét, s jobbra a már megerősített Ali pasához zárkózott, de seregének jelentős részével a mi jobbszárnyunk felé húzódtott.

Érdekes szokása a törököknek, hogy nagyobb csaták alkalmával a harcmezőre való felvonulás után egy nagy védősátrat vagy tetőt állítanak olyan helyen, ahonnan a hadvezér mindent átlát, és a körülményeknek megfelelően onnét a részleges vagy fő támadásokhoz egy nagydobbal különféle meghatározott jeleket adat. Ezáltal több bátorságot és bizalmat önt a harchoz a közönséges hadinépbe, mint amennyire megalapozottan biztos lehet a vezér³⁴ a győzelemben.

Tehát ennek a szokásnak megfelelően a Dunánál lévő magas hátton, amelyet Ali pasa hadteste megszállt, a jobbszárnyukon azonnal felvertek egy díszes sátrat a nagyvezír részére. Ő ezt nagyszámú, feketéből álló válogatott testőrségétől körülvéve foglalta el, eközben az alárendelt pasák a csapatokat a maguk formához nem kötött taktikájuk szerint hadrendbe fejlesztették. Eközben a mi oldalunkon a csata irányának meghatározásával foglalkoztak, mialatt az a különös rendelkezés jött ki, hogy a két huszárezredet a hadrend közepén az első vonalban állították fel, lent az útnál, ahol tulajdonképpen az ellenséges lovasság az övéivel szemben indíthatott rohamot. Ezek tehát a Würzburg-gyalogságtól balra (amint Rebain mellékelt térképén a H-nál a gyalogságot jelöli) álltak.

Időközben Pallavicini tábornok hajórajával együtt megérkezett Grocka alá az ott lévő kis szigethez, és a parton igyekvő ellenség utóvédjét lövette. Ezzel szemben az rövid idő alatt jól telepített ütegeket vont előre, s kitarító tűzzel távol tartotta őket. Most, ahogy a nagyvezír csatarendbe állt, nem késlekedett támadási pontjait kijelölni. Jobbszárnyunk ellen a huszárokra irányult a fő támadás több ezer szpáhi által, balszárnyunk ellen pedig a janicsárok színlelt mozdulata irányult heves ágyúzással, amit a nagyvezír maga irányított. Mindhármat a mondott magaslatról a nagy dob jelei kísérték rövid szünetekkel, s ezekből tudni lehetett,

³³ Az eredetiben: „Corps de Bataille.”

³⁴ Esetleg „visir/visier”, kilátás a győzelemre. A vezért inkább „Gross Vizir”-nek írja.

hogy a pasa osztagai nagy tömegben a támadási pontokra gyülekeztek, s amint ez megtörtént, a dob gyors és heves ütései adták a jelet az általános támadásra, s erre az mindhárom oldalról teljes erővel megindult, együttes „Alla Alla Alla, Handa, Handa” kiáltásokkal.



7. kép. *Rebain-féle térkép*

Forrás: HM HIM Hadtörténeti Térképtár

A jobbszárnyon a janicsárok hegynek felfelé gyalogságunkra támadtak, a szpáhik eközben megkerülve őket, próbáltak a szárnyakra és a hátba jutni. Középen a szpáhik tombolva a huszárezredekre rontottak, s mint egy hömpölygő áradat, az egyiken és a másikon is áttörtek volna, ha Hildburghausen herceg, táborszernagy előrelátó intézkedése a fenyegető veszélynek heves és jól irányzott ágyútűzzel nem állt volna ellen, miáltal ezt a magaslatról teljes sikerrel lövetett hatalmas tömeget több próbálkozása ellenére nagy veszteségekkel visszavetette, minek következtében ezen a részen napközben nem történt több támadás.

A janicsárok a balszárnyon is nagy elszántsággal rohamoztak kézfegyverekkel, de az ellenmozdulat és a jól irányzott tüzelés valamelyest hátravetette őket, s olyan távolságban álltak meg, ahonnan csak nagyobb lövegekkel érhettek el egymást. A nagyvezír szándéka nem lehetett más, mint jobbszárnyunkat, mialatt azt a janicsárok támadják, lovassága nagyobb részével megkerülni, másik részével a középen áttörni, majd egyesülve, hátulról rohanni meg seregünket, hogy azt megossza és szétszórja, miközben balszárnyunk ellen is könnyebb lesz tervének megvalósítása.

Miután azonban a közép elleni támadás nem sikerült, az ellenséges erő egyetlen ponton egyesült jobbszárnyunkkal szemben. A csata tehát voltaképpen egész nap, alkonyatig, ott folyt ismételt támadásokkal, s nagyszámú lovasságukkal kétszer is megpróbáltak seregünk hátába kerülni. Az utolsó próbálkozás szerencsére akkor történt délután, amikor Neipperg táborszernagy ágyúdörgés közepette minden málhája hátrahagyásával sietve ideküldte lovasságát a hadsereg vincsai táborából. Hadteste 8168 szolgálatképes gyalogusból és 6663 lovasból, összesen 14 831 főből állt.

Éppen abban a pillanatban érkezett meg lovassága élével, amikor a szpáhik egy csapata a hadsereg mögött az erdőből az egyetlen fő úton egy meglehetősen szakaszon kitört. Megtámadta ezt a csapatot, s tovább üldözte az erdőbe őket, ahol észlelte, hogy többezres lovas tömeg követte előbbieket, s már a hadsereg hátába került volna. Ekkor azonban az visszavert elővédjétől elragadva menekülésre kényszerült.

A lovasság tehát reggel 7 óra körül érkezett meg Vincsához, ahonnan öt ezredet vitt Neipperg erősítésül a harcban álló sereghez, a málhá hátrahagyásával, haladék nélkül sietve.

Rosszul ment azonban a jobbszárnyon a gyalogságnak, a janicsárok ismételt igen vakmerő támadásai egészen a spanyollovakokig hatoltak, a kora reggeltől tartó folyamatos tüzelés a kicsi és kezdetleges, ám hosszú [csövű] lövegekből,³⁵ igen megnövelte a halottak s főként a sebesültek számát. A tüzelésnek kitett zászlóaljokat többször fel kellett váltani, ezért a harci kedv lankadni kezdett, és végül a parancsnok is teljesen elvesztett a fejét, olyan mértékben, hogy már nem maradt lélekjelenléte ezt a csapatok előtt eltitkolni. A csapatok kitartása nagyon megingott, kapkodva és hatástalanul lövöldöztek a távolba, s emiatt a lőszer fogyása is aggasztóvá vált.

E kritikus és veszélyes körülmények között volt jobbszárnyunk, amikor Neipperg idesietett, s a hátunkban álló ellenséget teljesen kiűzte az erdőből, miáltal a csapatokban

³⁵ Az eredetiben: „aus grobem und kleinen, hingegen langem Geschütz.”

élni hagyta a hitet és az állhatatosságot, valamint a parancsok iránti bizalmat. A magával hozott lovasság a szárny második vonalában elfoglalta a gyalogság helyét, amelyet az előző támogatására egy közbülső vonalon állítottak fel, hogy szilárdan ellen tudjanak állni a janicsárok ismétlődő heves támadásainak. A szárny lovasságát aztán annak oldalára vonták, a hát biztosítására, ahol az erdőből a szpáhik húzódtak előre.

A távoli lövéseket azonnal beszüntették, és megparancsolták, hogy az ellenség lármájától, tömegétől és makacs próbálkozásaitól függetlenül csak akkor kezdjék el használni a kézfegyvereket, ha mintegy 30 lépésnyire nyomultak előre, ami az ellenség hevét is gyorsan lecsendesítette, és az áradatnak gátat vetett. Ezzel szemben az ágyúzás megerősödött és élénkült. Ezek a jó, és a veszélyes körülményeknek igazán megfelelő intézkedések úgy vélem, a csapatok számára oly bátorságot és kedvet hoztak a harchoz, hogy az ellenség tüzét és folyamatos támadásait, egyszóval minden próbálkozását anélkül, hogy egy tapodtat is hátráltak volna, egész éjjel állhatatosan feltartóztaták. Sőt, az éjszaka beálltával az a késztetésük is nyilvánvalóvá vált, hogy kitartanak a csatatéren, s másnap reggel a Neipperg-féle gyalogság bevonásával a mi oldalunkról rohamot indítanak.

Az ellenség ezen a napon gyakori, makacs és mértéktelen támadásaival sokkal többet veszített, mint a mi csapataink, kiváltképp a megjobbított rendelkezéseknek köszönhetően. Mivel az ellenségnek fedezetlenül kellett támadnia hegynek felfelé, s szokásos rohamintézkedéseiknek köszönhetően az ágyúk golyókkal és kartácsokkal rengeteg veszteséget okoztak áradatuknak, az egész dombhát holtakkal volt borítva.

Ezeknek a körülményeknek megfelelően nyilvánvalóvá vált, hogy Wallis tábornagy és Neipperg gróf között semmiféle összhang nem volt, annak ellenére, hogy a császár kitüntető bizalmából fakadó utasítás az volt, hogy a tervezett hadműveletekről előzetesen egyeztessenek. Saját ismereteire öntelten, irigyelte Neipperget, mert az uralkodó jobban bízott benne. Wallis ezért a megbeszélésük alkalmával a tervezett vállalkozást illetően titkolta valós szándékait, hogy más részvétele nélkül (bízva a győzelemben) akar lecsapni. Annak ellenére, hogy azt ígérte neki [Neippergnek], hadtestével egyesül a vinci táborban, az egyesülés előtt egy nappal minden előkészület nélkül titokban megindult az ellenség felé.

Világos bizonyíték erre, hogy Neipperg a vinci táborba annak reményében érkezett meg a szerencsétlen csata napján, hogy a már megbeszélte egyesülést véghezviszi, s csak ekkor hallotta a küzdő seregek tüzelését, látta a csatatérről menekülő csapatokat, s erre a legnagyobb sietséggel, lovasságával segítséget és erősítést vitt, hogy magához vonja őket. Wallis mondhatta volna azt, hogy miután röviddel előtte megbízható értesüléseket kapott arról, hogy Ali pasa szeraskir már megérkezett Grockához, és a magaslatokat már megszállta, nem tudott tovább várni, mert igyekeznie kellett, hogy az erdőnél lévő dombokat elfoglalja, mielőtt az ellenség főserege átkel a Grocka-patakon. Ha nem akart volna vert helyzetbe kerülni, sietősen egy menetben Belgrád alá kellett volna vonulnia, mert ezen kívül előrébb egyetlen állás sem volt, ahol előnnyel lehetett volna csatát vállalni, s egyúttal a kapcsolatot is biztosítani az erőddel.

Ez a döntés elfogadható lett volna, ha a Neipperg-féle hadtest ekkor jóval hátrébb állt volna a Dunánál, ellenben ekkorra már átkelt a folyamon, s egy nappal korábban már a várnál volt. Ezáltal amikor a tábornagy kiadta a menetparancsot a hadseregnek, ezt Neippergnek is megküldhette volna gyorsfutárral. Akkor ő a saját csapatainak kifáradása nélkül még időben csatlakozhatott volna a hadhoz Vincsánál, mikor az utolsó ezredek átkeltek a zweibrückeni hídon, s ha ez aznap megtörtént volna, a Belgrád előtti állásból egy hadtest három óra alatt hajsza nélkül elérte volna Zweibrückent.

Vitathatatlan tehát, hogy a tábornagy önimádata, irigysége és örült önfejlése vezetett ehhez a szerencsétlen eseményhez, s ennek következtében ballépések egész sorát követte el, miáltal a csata, az erőd, egész Szerbia és Bosznia pereme a Szávaig elveszett.

Ismét a csatamezőre visszatérve, miközben ahogy mondtuk már, az ellenség balszárnyán sokszor megújuló kísérletekkel, teljes erőfeszítéssel minden a mi jobbszárnyunk ellen folyt, azonban jobbszárnyával és a nagyvezír jelenlétében a folyamatos ágyúzás ellenében nem mert a mi balszárnyunk ellen közvetlen harcba bocsátkozni. Hildburgshausen herceg jó rendelkezései és hatékony állhatatossága miatt a nagyvezír igen veszélyesnek ítélte az ez elleni támadást. Az ellenség centruma folyamatosan távol tartotta magát az ágyúzásoktól, annyira, hogy vonala homorúra formálódott. A mi centrumunk az ellenség reggeli támadási kísérletét követően egész nap nyugodt maradt, s ez a körülmény kínálta számomra az alkalmat, hogy lássam a helyzetet a jobbszárnyon, s hogy mit lehetne tenni a balszárnyon. Ezért két alkalommal is kiküldtek a jobbszárnyra és a magaslatra, hogy jól megfigyelhessek mindent.

A cselekvés akár döntő is lehetett volna, mert a csata végén állásunkat teljes mértékben uraltuk. A Neipperg-féle hadtesttel jelentős erősítést kaptunk, amelyet nem használtunk ki. Balszárnyunk csak az ágyúzás által szenvedett jelentéktelen veszteségeket, s egyáltalán, a csata alatti teljes veszteség nem tette ki harmadát az erősítés által kapottaknak. Ezért ha a tábornagy nem veszítette volna el a lélekjelenlétét, s parancsot ad a csatatéren maradásra, ha a Neipperg-hadtest gyalogságát magához vonta volna, és a csapatoknak a közeli táborból a szükséges frissítőket odaszállítja, a fennálló körülmények között a nagyvezír másnap biztosan nem próbálkozott volna tovább, hanem visszavonul. Ezt megerősíti az az elbeszélés, amelyet a szeraszkir Belgrádba történt bevonulása és elhelyezkedése után ismételten őszintén elmondott.

Vagyis a jobbszárnyunk ellen indított egész napi erőteljes támadások, azért hogy állásunkból csak egy lépésnyit is visszavessenek, hiábavalóak maradtak. A szpáhik próbálkozásait a szárnyon és a hátban visszaverték, középen Hildburgshausen herceg intézkedései annyira hasznosak voltak, hogy itt tovább ténykedni igen veszélyesnek tűnt, mivel hadseregünk már több ezer halottat és sebesültet veszített, s végezetül olyan szorongatott helyzetben voltak a Grocka-pataknál, hogy másnap részünkről rohamra számítottak, így az aggasztó veszteségek és csapataik megnehezített visszavonulása miatt belátták, hogy hatalmas veszélybe kerülnének. Ezért a vezír közölte a pasákkal, hogy még aznap a teljes sereggel visszavonul a Grocka-pataknál, és előnyösebb állást foglal el, ahol a továbbiakat szilárdan bevárják, s az adódó hasznos lehetőségeknek megfelelően ragadják meg ismét az oszmán fegyvereket.

És valóban az történt (folytatta a szeraszkir), hogy a törökök hite az oly sok hatás-talan és annyi kárral járó támadás miatt igen megingott és eltompult. Szokásaiktól eltérőleg, nem mutattak tüzes és heves vágyat másnap megismételni a rohamot. Ezért tehát, hogy éjjel semmiféle félelem ne harapódzon el a seregében, a vezír alkonyatkor a sátránál vidám zenélést csapott, amit akkor szoktak, ha a csatamezőn kivívtak győzelmet ünneplik. Ettől remélte, hogy a szpáhik másnap hajnalig kitartanak, amíg ő a rendezett visszavonulásra megteszi az intézkedéseket. Ehhez tudni kell, hogy a szpáhik és a mindenféle összeszedett lovasság bátorságukat és lélekjelenlétüket elvesztik, a félelemről³⁶ elragadva megszöknek, s ellenségeik közelében ritkán lehet megállásra bírni őket. Mindez kétszeres indíttatásból fakad.

Először is a hirtelen rémületből, amely egész lelküket kitölti, másodszor a rémisztő aggodalomból, hogy a janicsárok előttük vagy mellettük nem veszik menekülőre, s nem is kímélik őket, s hogy a veszélytől időben megszabaduljanak, magukat a lovasokat lövöldözik le lovaikról, s így veszik a lovakat birtokba. Az biztos, hogy sötét éjjel [üldözésre] soha nem vállalkoznának. Tehát a csoda az, hogy amikor ők napszálltakor sietős visszavonulásunkat észelve megtámadtak, – nem tudta a szeraszkir eléggé élénken érzékelteni, úgy mondta el – hogy a nagyvezír a befutó jelentésnek egyáltalán nem akart hinni, hadicselt sejtett mögötte, hogy a nyílt térségről az erdőbe csalogatják, s ott minden oldalról a legelőnyösebben megtámadják, így akarva csapást mérni a zömre. Ezért nem azonnal követte a hadsereget egész erejével, hanem pár ezer lovast ki- és utánuk küldött, akik nem csak az úton követtek, hanem több csoportra felosztva és szétterülve portyázták végig az erdőt, és derítették fel, hol van a mi seregünk. Azután ezekből teljes bizonyossággal feltárta és megállapította, hogy az teljes zavarodottságban fut visszafelé, ugyanis a felderítő élcsapat az erdőben a szétszórt ellenségre támadva, pár ezret megölt és foglyul ejtett. S amikor táborunkat a zweibrückeni patak mögött sátrak nélkül, s közeledtükre a legsietősebb leszerelésben látta, a vezír csak akkor mutatkozott meg ezen a napon, s ment ránk teljes erejével.

A szeraszkir elbeszélésének hitelessége azért is teljesen igazolható, mert az ellenség utánunk nyomulása és a mi hátrálásunk valóban így történt, miközben alkonyatkor megtették az utolsó ágyúlövéseket, s röviddel később hallani lehetett az ellenség zenéjét, amikor a visszavonulás a legteljesebb zavarban elkezdődött. A terepviszonyoknak megfelelően jobbra kellett elvonulni, s a menetet az országúton a centrum mögötti részen vezették egyenesen az elhagyott táborba. Azonban a hadsereg többi része azt a parancsot kapta, hogy minden egyes ezred saját belátása szerint vonuljon vissza. Így történt, hogy mivel az ezredek a közép mögött a jobbszárny őrjöngésének és zűrzavarának elegye lár-máját hallották, kétségbeestek, hogy az ellenség őket üldözve este felfedezi, s ezért jött a parancs, hogy mindenki maga döntse el, miként mehet át legjobban az erdőn keresztül.

Ezért a közéről minden rend nélkül mindenki hátrafelé, az útra rohant, s egyik ezred a másikon át törekedett előre, vagy szétszakadt. Akik nem tudtak kijutni az útra,

³⁶ A szövegben: „Tramontanische Schrecken” – talán valami klasszikus utalás.

jobbra és balra a bozótoson keresztül próbáltak átvergődni, miáltal az történt, hogy a zászlóaljok minden kapcsolatukat elveszítették a csapataikkal, a zászlókat néhány ember hurcolta tovább, az ágyúkat az úton hagyták azzal, hogy ha majd megnyílik (ami meg is történt), bevontatják azokat a táborba. A zászlóaljok szétszóródása azt okozta, hogy a legénység az eluralkodott fáradtság, s az előbb, harc közben támadt hőség miatt is minden lehető frissítő nélkül, egészen elerőtlenedve egyesével vagy csoportosan pihenést keresve imitt-amott elrejtőzött a cserjésben. Többségük azonban fényes nappal elaludt, s azután (mint fentebb mondtam) az őket üldöző szpáhik kezei közé került. Csupán a zöm egy nagyobb része tudta megmenteni magát, akik nem álltak meg azonnal, hanem jó darabon előrementek. A dühöngő ellenség és a haldokló bajtársak mögöttük hallható szörnyű kiáltozása ébren tartotta őket, hogy menekülésükre és eltávolodásukra elég idejük maradjon.

Még fájdalmasabban megmaradó bosszúsággal kell említenem, hogy a vonalból, ahol a két huszárezredet felállították, s azután felküldtek a dombra, mögöttünk az erdő bejáratánál hosszú ideig hallható volt a menetelők és az egymással az elsőbbségért küzdő csapatok lármája. Látni akartam, mi történik, s a mi irányunkba akartam hozni őket a tőlünk jobbra álló Würzburg-gyalogezredhez, mert a visszavonulásra semmiféle egyértelmű parancsot nem kaptak.

Ekkor megrökönyödve láttam, hogy maga a tábornagy is néhány mellette maradt személlyel, az úton jobbra és balra törekvő ezredek között belekeveredett a tolongásba. Amikor sok fáradság után, oldalt egy fa alá kiküzdötte magát, amitől nem messze én is voltam, látva a zavart és a kavarodást, megállt, s ezeket a szavakat hallottam tőle: „nézzék csak, nézzék, hogy verekszik át egymáson magukat ezek az átkozott fickók”, majd előrelovagolt a bozótosba, ahelyett, hogy ott maradt volna a rendet helyreállítani. Eközben estefelé a sereg mögött a táborból több üres élelemszállító jármű jött elő, amelyekben a sebesülteket szállították el. Sok markotányos könnyű kocsi is volt köztük, amelyeket megszereztek maguknak, s azokkal mentek. Előbbieket a visszavonulás kezdetén az úton szállították vissza; akiket minden szükség és fenyegető veszély ellenére nem tudtak felrakni, azokat ott hagyták.

Egy gránátos hadnagy a Würzburg-ezredből, aki ágyúlövéstől vesztette el egyik lábát, egy markotányos kocsijához kúszott, és előtte fekvé rimánkodott, hogy vegye fel. Mivel éppen arra lovagoltam, pár forintot ígértem a markotányosnak ezért, de ő, mivel már többen is voltak a kocsiján, oldalra próbált kitérni, áthajtott a szerencsétlen hadnagyon, s az utána jövő lovasrezd, döbbenetemre, embertelenül legázolta.

Csaknem két órát maradtam fent a [magaslatokon], mignem láttam, hogy óriási csődület alakult ki az útnál, erre visszamentem, s tovább veztettem a helyükön közben lóról leszállt ezredeket. Mindenki meglepődött a váratlan hátráláson, s átkozta a tábornagyot, amiért az adott körülmények között olyan gyáván viselkedett, amelyet senki sem engedhetett volna meg magának, és egy ilyen, a keresztény fegyverekhez ennyire méltatlan visszavonulást rendelt el a csapatok által oly nagy állhatatossággal megtartott csatamezőről.

A hadsereg vesztesége halottakban, sebesültekben és eltűntekben 5528 embert és 2184 lovat tett ki.

Szégyenteljes tettét [ti. a visszavonulást] a tábornagy ezek után azzal próbálta igazolni, hogy az éjjeli menet a táborból, azután a legnagyobb hőségben egész nap tartó csata, a közben elszenvedett éhség és szomjúság, végül a veszteségek nem tették lehetővé, hogy a hadsereg másnap is állásában maradjon az újabb támadásoknak kitéve. Mégis, hogy mennyire érvénytelenek ezek az indokok, s mennyire az ellen cselekedett, amit a körülmények ellenére a kötelesség rótt rá, s hogy gróf Olivier Wallis tábornagy egyetlen hadvezérhez szükséges tulajdonsággal sem rendelkezett, a következő ellenérvekkel tudom igazán megvilágítani és meggyőzően bizonyítani. Éspedig.

Először: A távolság az elhagyott tábor és a csatatér között jelentéktelen volt, s egy menetben, két óra alatt meg lehetett volna tenni. Eszerint amikor az első ezredek beérkeztek a csatamezőre, a későbbiek még Zweibrückennél álltak, tehát a felvonulásnál valójában többen pihentek, mint meneteltek.

Másodszor: Minden hadi szabály és a józan értelem ellenére az emberek és lovak számára az erejük megtartásához legszükségesebbeket sem biztosította erre a napra. Figyelmen kívül hagyta, hogy kenyér és mintegy két napra elegendő zab, s ugyanannyi összekötött széná³⁷ (utóbbinál a fogyaszték pótlásáról is gondoskodni kell) szükséges, ha csatával akarják döntésre vinni a dolgot. Arra sem ügyelt, hogy alkonyatkor a legszükségesebbeket a harc lépcsők mögé, az ezredekhez szállíttassa, hogy a sereget felfrissítve és bátorítva másnap kitartásra (ahogy ezt egy vezénylő tábornoknak is el kell ismernie) élénkítse és bizakodást öntsön beléjük, pedig estére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenség ezen a napon nem lesz abban a helyzetben, hogy a hadseregünket kiverje állásából.

Harmadszor: Minden előny a mi oldalunkon volt. A magaslatokon álltunk, ahol a támadásokat indították ellenünk, az erdő szélén állandó és hatásos tüzeléssel fogadtuk őket kisebb és nagyobb lövegekből, s rövid arcvonalon harcoltunk, ahol a kimerült zászlóaljokat könnyen fel lehetett váltani újakkal, s egy oldalon sem kellett kivonni őket az állásból. Veszteségünk a csata ideje alatt korántsem volt olyan jelentős, mint az ellenségé, s a teljes Neipperg-hadtestet magunkhoz vonhattuk volna, hogy másnap jóval erősebben és bátrabban támadjuk meg az ellenséget, amely minden elszántsága és hiábavaló többszöri pótlás ellenére sem tudta velünk szemben döntésre vinni a dolgot. Ezenkívül szabad térségen és a nap perzselő hevében kellett egész nap kitartaniuk. Egymást követő ismételt rohamaikat hegynek felfelé kellett vezetniük; végül minden levert próbálkozásuknál rémülten és összezavarodva, sok halott és sebesült hátrahagyásával rohantak vissza a völgybe. Ezért egészen nyilvánvaló, hogy náluk jóval inkább érvényesült a kimerültség, és a tüzes bátorság egészen természetesen és vitathatatlanul elveszett.

Negyedszer: Tehát a dolgok valós állása szerint, amikor még semmi esetre sem lehetett eldönteni, melyik oldalon vívják ki a győzelmet, a tábornagy bűnös módon cselekedett

³⁷ Az eredetiben: „Gesponnenes Heu.”

azzal, hogy a még eldöntetlen harcból mint megvert és reményét vesztett hadvezér vonult vissza. Ezzel, a hadi tudományt semmibe vevő viselkedésével és gyávaságával a hadsereg minden bátorságát elvette, és az egész hadjáratot tekintve az eleven lelket, a harci vágyat és bizalmat egy húzással örökre megfojtotta. Ha higgadtan kitartott volna másnapig a csatamezőn (a szeraszkir előbbieken előadott beismerése szerint), úgy bekövetkezett volna a vezír visszavonulása, vagy ha minden vélekedés ellenére mégsem hátrált volna meg, úgy a hadművészet alapszabályai szerint cselekedett volna azzal, hogy nem éjjel, hanem fényes nappal vonult volna vissza az erdőkön keresztül, mivel ilyen környéken, jó elrendezéssel nappal a legbiztosabb visszavonulás vihető véghez.

Az ellenséget, különösen a törökök esetében, akiknél [az üldözésnél] csak a lovasság siet előre, röviddel később feltartóztatva leshelyre csálhatta volna, s higgadtan és határozottan részenként verte volna meg, miáltal a szerencsét megfordíthatta volna. Ezzel ellenkezőleg, az erdőkön keresztüli visszavonulással éjszaka, amikor nem lehet tájékozódni, és a csapatok minden oldalról az ellenség üldözésétől tartanak, aggodalmat, riadalmat és zűrzavart okoz, és a többséget arra sarkallja, hogy első adandó alkalommal, az erdő sűrűjét és a cserjést kihasználva, kizárólag saját menekülésével foglalkozzon. Még ha a legjobb intézkedéseket tesszük is, a csapatok körében ilyenkor eluralkodó tévképzetek, még ha nincs is valós veszély, összezavarják őket és a legnagyobb rendtelenségbe juttatják. Így tehát, ha az ellenség ezeket a számára szerencsés körülményeket felismeri [ti. az éjszakai visszavonulást] csekély erővel, több irányból indított támadással földöntúli³⁸ rettegést idézhetett volna elő, ami teljes vereségünkhöz vezet, és az üldözéssel akár az egész hadjáratot eldönthette volna.

A törökök ezt anélkül érhették el, hogy éjjel utánunk mozdultak volna, egyedül a lélekjelenlétét vesztett tábornagnak köszönhetően (aki aztán a csapatokat is elbizonytalanította), minden további fáradság nélkül s minden [korábbi] vélekedésük ellenére (ahogy ez bebizonyosodott) érték el. A gyalogság emiatt bekövetkezett szétszóródása az erdőben másnap reggelre hadseregünknek jóval nagyobb veszteségeket okozott, mint amennyit a tényleges küzdelem.

Végezetül ötödször: Csak az önhittség – az esztelen fennhéjázás s vele a konokság, csekély belátó készség – gondatlanság és késlekedés az intézkedések meghozatalában és okos időkihasználásban, féltékenységi és a tábornoki kar lebecsülése, a velük és az érdemes emberekkel szemben tanúsított tisztességtelen és méltatlan viselkedés, goromba és durva eljárás a tisztekkel és a közlegényekkel szemben és teljes szerénységtelenség uralkodtak egyébként is [Wallis tábornagy] erkölcstelen szívében. Ebből természetesen következett az, hogy minden vonzalmat és bizalmat (amelynek kezdetben megfelelni látszott) teljesen elvesztett, s magát ásta el abba a gödörbe, ahova a hozzá fűzött reményeket is taszította, s temette el. Valamennyi eddig elmondott tény a dolgok állásáról és a parancsnok viselkedéséről megmutatja tehát, mennyire ésszerűtlenül cselekedett.

³⁸ Az eredetiben: „Tramontanischen Schröcken.”

A csata közben a veszteség halottakban (mint elmondtuk) nem volt olyan jelentős, mint ahányan ezután fogolyként az ellenség kezére kerültek. Mindenesetre azonban az ellenség által dühöngő haraggal folyamatosan rohamozott ponton, a jobbszárny elleni támadásnál, a gyalogságnak sok sebesülte volt. Báró Wittorf altábornagy Lerschner vezérőrnaggyal együtt, továbbá Hessen-Rheinfels herceg és Caraffa vezérőrnagyok holtan maradtak a csatamezőn. Hogy a veszteség a csata közben halottakban, pedig az ellenség támadásai egész nap folyamatosak voltak, nem volt annyira jelentős, annak egészen természetes oka az, hogy a törökök minden taktika és hatásos rend, valamint kitartás és összehangoltság nélkül adták le a tüzet, ezen kívül ez mélyről³⁹ és távolból történt. Sem a gyalogságuk, sem a lovasságuk nem tudott sehol se betörni, és így egyetlen [taktikai] előnyüket sem tudták kihasználni, vagyis hogy szablyaikkal sorainkban barbár mészárlást rendezzenek, és nagy veszteséget okozzanak. A lovasságból a Pálffy János-ezred (mint később említve lesz) igen sokat, a Savoya-dragonosok kevesebbet, a Hohenems-ezred és a Dessewffy-huszárok csak valamennyit vesztek.

A hadihajókat az ellenség kezdettől igen hevesen támadta a partra vont ütegeivel és számos sajkából álló flottájával, de Pallavicini egész nap szívósan tartotta állását a kis szigetnél, mígnem végül a hajói ellen este bevetett ellenséges ütegek gyarapodását és napnyugtával az ellenség heves előrenyomulásából hadseregünk teljes visszavonulását észlelte. Így tehát nem maradt más hátra, mint a lehető legnagyobb rendben higgadtan visszavonulni, és magát biztonságba helyezni. Ez a művelet azonban igen megnehezült, ugyanis az ellenség, amikor a hadsereg elvonulását és hajóink ottlétét észrevette, ágyúk egész sorát vonta előre a partra, és mintegy 200 sajkáját küldte hajóinkra, amelyeket a Grockától a sziget ellen felállított ütegek is kedvezően támogattak. Igen határozott támadást indítottak, olyannyira, hogy többségük az elővéd legközelebbi hajóit is megpróbálta megcsáklázni, ám eközben néhány elsüllyedt. A szél fentről fújt, tehát a visszavonulás irányával ellentétesen, így nem lehetett használni a vitorlákat, és Pallavicini gyászos helyzetbe került a széllel és az árral szemben, s horgonyait felhúzza próbálkozott, nehogy az ellenség kezébe kerüljön.

Ez azonban fényes nappal, az ellenség állandó rohamai és ágyúzása közepette nem volt kivitelezhető, így hát meg kellett várnia az éjszaka leszálltát, s addig állhatatosan kitartani a sürgető kényszerrel szemben. Mindezt elszántan tette, a tábornok és a hajók legénységének dicsőségére. Ezek után Pallavicini másnap éjjel, amint említve volt, elvonult felfelé, aminek a valamelyest megváltozott szél is kedvezett, és 24-én érkezett meg Belgrádhhoz. Néhány hajó több ágyúgolyót kapott, s az elővédre bocsátott fregatt a Dunavica kifolyásánál a szerteszét hánykolódó sajkák miatt megállni kényszerült, ahol egészen 25-éig hősiezen védekezett az ellenség teljes vízi ereje ellen, miközben a Dunán semmi lehetőség nem volt megmentésére.

³⁹ Ti. a völgyből tüzeltek felfelé.

Így hát a parancsnok sötét éjjel, távol a sajkáktól, az embereket a Santa Barbarára⁴⁰ átszállítva, a szükséges legénységgel együtt a bánáti oldalra, a nádassba menekült, ahol a kiterjedt mély mocsarakon keresztül több emberének elvesztése nélkül aligha tudott volna átjutni. Virradatkor a fregatt a levegőbe repült.

Most azonban térjünk vissza ismét a hadsereghez, és folytassuk az elbeszélést! Ez tehát a már említett káros zűrzavar közepette hagyta el a csatateret, meglehetősen nagyszámú sebesültet hátrahagyva az úton vagy éppen az út mellett, és az erdőn meg a csalitason keresztül a zweibrückeni patakon túl található táborba özönlött vissza, ahol július 23-án kora reggel egyesült a Neipperg-hadtest gyalogságával. A balszárnnyunkból képzett utóvéd,⁴¹ még ugyan felszedett sok maródit, akik az úton heverték, és behozták őket a táborba, a további ezreknek szerencsétlen sorsát fentebb már bemutattam. Nem mindenki vonult azonban még be a táborba, amikor a parancsot kiadták, hogy a teljes málhavonat⁴² késlekedés nélkül a szokott rendben a táborból induljon el, és a lebontott Savoyai Eugén-féle vonal mögé vonuljon. A hadsereg azonban álljon készen, hogy a három ágyúlövés megadott jelére szintén kivonulhasson, és az arcvonal⁴³ előtt a felállított spanyollosokkal csatarendbe⁴⁴ tudjon állni.

Az ellenséges lovasság közben az erdőn keresztül portyát hajtott végre ellenünk, és miután a visszamaradt legénységet egytől egyig foglyul ejtette vagy megölte, éjfél körül nagyobb tömegekben kibukkant az erdőből. Néhányan közülük a patakon átkelve ellenünk vonultak.

Alig lehetett azonban megpillantani néhány, az erdőből kibukkanó kisebb csapatot, a mieink leadták a jelzőlövéseket, és a fáradt, éhes és erőtlen legénységet kíméletlenül előrehajtották, hogy minél hamarabb vonalba álljon.

Közben a szpáhik nagyobb része balra előre átkelt a patakon, és a Belgrádra vezető felső úton gyülekezett, aggodalmat ébresztve, hogy ha ebben az állásban maradunk, az lehetővé teszi az ellenségnek, hogy főerejével megtámadjon minket, és a szpáhik nagy tömegével az összeköttetést⁴⁵ Belgráddal megszakíthatja, ráadásul a hadsereg málhavonátát a majdnem teljesen előretolt vonal mögött kifoszthatja.

A szpáhik közül azok, akik az utat követték, vagy az út és Duna között nyomultak előre, szintén átkeltek a patakon, és szétszóródva megközelítették vonalunkat; a legmerészebb előőrseik⁴⁶ arcvonalunk előtt csatározni⁴⁷ kezdtek, és párbajra hívták a mieinket, de őket végül néhány ágyúlövessel elűzték.

⁴⁰ Ebben az időszakban nem volt ilyen nevű hajó a dunai hajóhadban. Hadik valószínűleg az ekkor elsüllyesztett Santa Theresára gondolt (CSONKARÉTI 1980, 80). Hadik állításával ellentétben ebben a hadjáratban még nem harcoltak a Dunán fregattok, hanem kizárólag gályák (uo. 81).

⁴¹ Az eredetiben: „Arriere-Garde.”

⁴² Az eredetiben: „Baggage.”

⁴³ Az eredetiben: „Front.”

⁴⁴ Az eredetiben: „Ordre de Bataille.”

⁴⁵ Az eredetiben: „Communication.”

⁴⁶ Az eredetiben: „Vorläufer.”

⁴⁷ Az eredetiben: „Voltagieren.”

Ez a játszadozás⁴⁸ egészen estig tartott. A hadseregnek muszáj volt részben fegyverrel a kézben, részben a fegyver közelében állva⁴⁹ csatarendben maradnia, amíg az ellenség a patakhöz visszahúzódott és ott megmaradt. Mi csak a sötétségre vártunk, és a hadsereg vonalban⁵⁰ jobbra húzódva útnak indult, hogy az ellenség elé vágjunk Mirovánál, a belgrádi tábor felé, a Savoyai Eugén-féle vonal felé vezető úton.

A nagyvezír, ha hadseregünk szánni való állapotát, amelybe visszavonulás után került és a vincsai előnytelen állását komolyan mérlegelte volna, és ezek kihasználására törekszik, akkor másnap bizvást bekövetkezhetett volna, hogy elővédjét követve azonnal utánunk indítja teljes erejét, előttünk csatarendbe áll, és mindeközben jelentős számú lovasságának nagyobb részét hátrafelé, a felső és jóval rövidebb úton Belgrád felé küldi; ezáltal a teljes málhavonatot zsákmányul ejthette volna, és hadseregünk összeköttetését az erőddel a szárazföldön elvághatta volna. Ebben a helyzetben ilyesformán hátunk mögött a Dunával, minden oldalról körülzárva, egyetlen mentsvár sem maradt volna számunkra, a teljes hadsereg egyszerre ment volna a teljes pusztulásba.

Ha az ember végiggondolja (ha ezt egyáltalán borzongás nélkül tudja) a legszörnyűbb következményeket, amelyek minden bizonnyal bekövetkeztek volna: nemcsak teljes Szerbia Belgráddal, Bánát és Szlavónia veszett volna el elkerülhetetlenül, hanem a teljes Alsó-Magyarország is Budáig védtelenül állt volna az ellenséges portyáknak – és mindez egyetlen ember tudatlansága miatt! Ekkora meggondolás és elővigyázat szükséges tehát ezért ahhoz, hogy egy fővezér kiválasztásánál a legjobb döntést hozzuk, aki az efféle különösen veszélyes helyzetekben sem veszíti el a fejét.

Röviddel ezelőtt már elmondtam, hogy már akkori állásunkból teljesen világosan kivehető lehetett volna, hogy az ellenséges lovasság erős csapatokkal a veszélyes belgrádi útra vonul. A főparancsnok aggodalmát a szeme előtt kibontakozó fenyegető veszélynek fel kellett volna ébresztenie, és az erejétől és bátorságától megfosztott sereg miatt be kellett volna látnia mindezeket. Már csak utóbbi tényezők is aggodalomra adtak okot, a további visszavonulást a legkevesebb 30 ezer ellenséges lovas közelségében nem lett volna szabad megkockáztatni, hanem az éj leszálltát megvárva, amikor egy olyan ellenséggel szemben, aki a sötétben soha sem szokott követni minket, hanem gyülekezik, és szokás szerint reggelig helyén marad, a visszavonulást egyedül ekkortájt, az éj leple alatt lehetett volna biztonságosan megtenni.

A menet tehát a legnagyobb csendben elkezdődött, a két huszárezred képezte az utóvédet,⁵¹ én pedig 120 lovassal ugyanebben a beosztásban, anélkül, hogy a táborig egyetlen ellenséges üldözőt felfedeztem volna.

A hadsereg tehát 24-én elcsigázva és demoralizálva, 10 ezer fős veszteséggel halottakban, foglyokban, sebesültekben, illetve betegekben, az utolsó emberig visszatért

⁴⁸ Az eredetiben: „Spielwerk.”

⁴⁹ Az eredetiben: „Theils unter-theils beym Gewöhren.”

⁵⁰ Az eredetiben: „linienweise.”

⁵¹ Az eredetiben: „Arriere Garde.”

a szétrombolt belgrádi vonalakhoz, vagy inkább visszavonszolta magát. Mindenki le volt sújtva. A nem akarás, bizalmatlanság, gyűlölet a feljebbvalók iránt és a kishitűség oly mértékben elterjedt, hogy nem látszott tanácsosnak a nagy túlerejű, győzelemittas és féktelen ellenség támadását megvárni, hanem csak aznap és másnap maradjunk ott, amíg a málhavonatot és a tábornépet⁵² a Száván túl biztonságba helyezzük, majd a Dunát a Bánát irányába lépjük át.

Pusztán ebből ott mi jobbat is tudtunk volna remélni, ami az elszántságot felébresztette volna? Miként a kezdetektől idáig teljes tévúton járva egyik hiba tetézte a másikat.

Ezért a bevonuláskor megparancsolták, hogy a táborban még jelen lévő betegek és lábadozók,⁵³ sebesültek a városba,⁵⁴ az összes nehéz málha és a csapatok ellátásához nem szükséges poggyász azonnal a Száván túlra, Zimonyba elindítandó, és a hadsereg a három ágyúlövésben meghatározott jel szerint késedelem nélkül kivonul.

Mindeközben a nagyvezír teljes erejét előre indította a lovasságához, azzal az eltökélt szándékkal, hogy a hadsereget vincsai állásában minden oldalról megtámadja, és teljesen megsemmisíti. Mivel azonban látta, hogy az éj folyamán az kicsúszott a hurokból, nem késlekedett lovasságát sietve előreküldeni, hogy állásainkat felderítse.

Dél körül mutatkoztak az ellenség előőrsei a táborunkkal szemben a dombokon, a zweibrückeni felső út felett a szabadon álló magaslatnál,⁵⁵ ahová a hadsereg parancs szerint a megadott jel elhangzása után vonalba állva felfejlődött. Az ellenség néhány nagyobb csapatban rögvést közelebb jött, vakmerőbbjeit egy ágyúlövésnyi távolságra előretolta,⁵⁶ akik jól szemügyre vehették egész állásunkat. Ezután estefelé mindenki eltűnt, és a[z ellenség] Zweibrücken melletti táborba húzódott vissza.

25-én a Belgrád megszállásához még szükséges zászlóaljkat (szám szerint 16-ot) szintén korán reggel útnak indították. Báró Suckow altábornagyot nevezték ki ennek [Belgrád] parancsnokául, és az utóvédet is kialakították,⁵⁷ amelynek vezényletét gróf Schulenburg generális-főstrázsamesterre ruházták.

Öt lovasezredet küldtek a Száván keresztül Zimonyba, hogy a hadsereg odaküldött málhavonatát és egyúttal a mögötte elterülő Szerémséget az ellenséges portyák ellen fedezze.

A visszavonulást jelző ágyúlövés⁵⁸ jelezte a lépcsőzetesen végrehajtandó hátramenetet bal felé. Az utóvédet már előre kiállították a vonal⁵⁹ balszárnyára egy magaslatra. Az első lépcső a hídon keresztül vonult, míg a második a Viziváros egyik részén

⁵² Az eredetiben: „Troß.”

⁵³ Az eredetiben: „Marode.”

⁵⁴ Ti. Belgrádba.

⁵⁵ A szövegben „Bründl, Bründel”, amely forrást, kutat jelenthet, viszont a szöveggörnyezetben („szabadon álló”) nem értelmezhető.

⁵⁶ Az eredetiben: „Vorprellen.”

⁵⁷ Az eredetiben: „Ausgemacht.”

⁵⁸ Az eredetiben: „Das Retraite-Schuss”, a táborba való visszatérést jelző esti ágyúlövés.

⁵⁹ Valószínűleg a Savoyai Eugén-féle vonalra.

keresztül, amely felett állomásozott.⁶⁰ A menetlépcsők minden könnyű poggyászt, és ami csak a legkisebb akadályt jelentette volna a mozgásban, kora reggeltől kezdve továbbítottak.⁶¹



8. kép. Belgrád

⁶⁰ Az eredetiben: „über die derselbenstehende.”

⁶¹ Zavaros mondat: „Das erste Treffen marchirte über die Brücke vor, - und das zweyte durch einen Theil der Wasserstadt über die in derselben stehende; welche alle leichte Bagage, und was nur in mindesten dem Marche der Truppen verursachen konnte, von Früh Morgens an bereits passiert ware.”

A csapatokat nem kellett noszogatni az indulásra, mert a felsejlő nagy veszély elől most már mindenki biztonságba akart kerülni, és némi pihenő, illetve rendes ellátás után az elvesztett erejét visszanyerni. Három nap és ugyanennyi éjszaka után valóban semmi ilyesmiben nem volt részük, és csak aznap kaptak valamennyi ellátmányt.

Ezredünk az utóvéd hátrvédjeként szolgált, és sok teendője volt azzal, hogy a menet mellett a kertekben és árkokban kimerülten fekvő gyalogosokat előrehajtsák, akik közül néhányan magukat kétségbeesésükben inkább agyonlőtték.

26-án kora reggel a hadsereg már teljesen a Duna túlsó partján volt a Borcsa-pataknál, amely ebből a folyamból és a Temesből táplálkozik, és ahol a sereg táborba szállt az egy nappal korábban kijelölt helyre.

A lejjebb található hajóhidak elbontásával és a bántási oldalra való szállításával nem vesződtek, és a feljebbi nyitva is maradt, mivel az a Belgráddal való összeköttetést szolgálta.

Az ellenségnek a megelőző teljes napon elég ideje volt arra, hogy mindent átgondoljon a mi állásunkkal kapcsolatban, amelyet védelemre alkalmatlanná tettek, jóllehet azelőtt a teljes ottomán sereg számára tekintélyt parancsoló akadály volt. Végül haladéktalanul támadásra határozta el magát seregünk ellen, mielőtt az ki tudja magát pihenni, vagy a veszélyből magát kivonni. Ezért egész erejével előrenyomult, és dél előtt megjelent a védvonal előtt. Mivel az állást elhagyva, seregünket a Duna túlsó partján táborozva találta, kevélen és fenyegetőzve követelte a parancsnoktól⁶² az erőd haladéktalan átadását.

27-én a hadsereg a Borcsa mellett maradt, és a [tábornagy] a tábora és az erődítmény [vagyis Belgrád] közötti [területet] a védelem szempontjából kialakította, teljesen be is fejezte, továbbá a [belgrádi] parancsnokot a követendő magatartást illetően eligazította.

Arra a hírrre, hogy egy tekintélyes nagyságú ellenséges hadtest Pancsova ellen előrenyomul, egy erős különítményt pontonokkal Jabukára küldtek, és ott a Temes felett hidat vertek.

Mindeközben az ellenséges mozgás és annak szárazföldi és folyami előkészületei folyamatos megfigyelésére egy 100 vértessből és 300 huszárból álló különítményt⁶³ a Károlyi-huszárezred alezredesének, gróf Forgáchnak⁶⁴ parancsnoksága alatt Ofcsa falucskához küldték, ahonnan a folyó bal partjától a hegygerincekre és az ellenséges hadseregre, illetve a Dunára különösen jó kilátás nyílt, hogy minden ellenséges mozgásról és eseményről a hadseregnek, illetve a belgrádi várparancsnoknak időről időre az előírtak szerint tegyen jelentést.

Ezt a különítményt meghatározatlan időre küldték ki. Három napra elegendő kenyérrel és takarmánnyal indították útnak, és posztját azonnal el kellett foglalnia. Ott nem maradt többet, mint négy napot, azután a hadsereghez csatlakozott.

⁶² Ti. Belgrád parancsnokát.

⁶³ Az eredetiben: „Commando.”

⁶⁴ Gróf Forgách Ferenc (1689–1734) pályáját altábornagyi címmel fejezte be. Életrajzát lásd: SÁGVÁRI 2013.

Ez idő alatt az első napon az ellenség bevonult az állásba, és elosztotta erőit; a közvetlenül utána következő éjjel a málhavonát szárazföldön, a sajókák kora reggeltől késő estig hajóztak a folyó közepén folyásiránnyal szemben, és fedezték a szállítóhajók szakadatlan menetét. Napközben nehéz rakományt cipelő tevéket és teherhordó állatokat lehetett látni, sátrakkal és csomagokkal megpakolva, zászlócskákkal díszítve. Ezután következett a szekerek bámulatosan hosszú sora és a tüzéség, amelyet főleg bivalyokkal vontattak. Mindez éjjel-nappal zajlott szörnyű lármával, éneklés, örömujjongás mellett, hangos zene kíséretében.⁶⁵

Egyetlen nap alatt, az est leszálltáig az egész hegygerinc és hegyhát egészen a Dunáig a pasák legpompásabb sátraival és közemberekével volt borítva, és a gerinc másik oldala is hasonló látványt nyújtott a Száváig, oda azonban nem láttunk el. Támaszpontunkból mindez a legizgalmasabb és legszórakoztatóbb látványt nyújtotta: nappal a sokszínű furcsaságok és nyüzsgés, éjjel azonban a tábor kivilágítása, amely az égbolt csillagait⁶⁶ idézte. A nagyvezír és a pasák hatalmas és számos sátra már amúgy is jól ismert; ezeket csapataik közepén vagy egy dombon állították fel, és a vezír a legmagasabb ponton, tisztjei, az orta⁶⁷, és teljes századok befogadására alkalmas sátrak⁶⁸ közepette, amelyek vörös-zöld, illetve sárga színűek voltak, s amelyeket éjszakánként halvány lámpásokkal mind kivilágították. Most képzeljük el, milyen nagyszerű látványt nyújtott mindez! Mi ezt a látványt két napig és ugyanennyi éjjelen keresztül zavartalanul élvezhattuk, és az előttünk elhaladó sajókák flottája nem törődött azzal, hogy minket a partról elűzzön, vagy minket a nézelődésben zavarjon. Csak annyit tettek, hogy a szállítóhajókról vagy magáról a túlpartról olykor erősen gúnyos vagy átkozódó szavakat kiáltottak oda nekünk. Miután azonban minden hajó és sajka felfelé a hadsereghez beérkezett, és ez az ide vezető meghagyott híddal szemben elfoglalta állomáshelyét,⁶⁹ küldtek még az este előtt egy hajót közülük [a török flottából] a partszakaszunk mentén, hogy helyzetünket és létszámunkat kikémlelje. Ez a füzes és a mocsaras nádas mentén fedetten a közelünkbe jött, majd erős evezés mellett gyorsan kitért a folyam közepe felé, és néhány lövést⁷⁰ adott le, hogy a hajóorrban feltűnő tiszteknek időt nyerjen, és ők egészen alaposan megfigyeljék helyzetünket előljáróik számára. Ezután a sajka visszatért. Következő nap kora reggel az ellenség a felfedezésének eredményét ki is akarta használni;⁷¹ ezért aztán sajkáik közül 20-at küldött, amelyek egyenként húszegynéhány tengerészkatont (Leventisnek nevezték)

⁶⁵ Az eredetiben: „mit Beystimmung der Larmenden Musique.”

⁶⁶ Hadik költőien választékos: „das Gehirn des Firmaments.”

⁶⁷ A janicsárok alakulatait nevezték *ortának*. Hadik valószínűleg az ortaparancsnokok sátraira gondol.

⁶⁸ Az eredetiben: „Compagnie-Zeltern.”

⁶⁹ Az eredetiben: „Station.”

⁷⁰ Az eredetiben: „Caracolen machte.” Érdekes, hogy Hadik ezt a lovassági harcászati bevett fogalmat (karakolozás) használja.

⁷¹ Az eredetiben: „suchte der Feind von seiner gemachten Entdeckung das Abgesehene auch auszuführen.”

szállíthattak, továbbá három úgynevezett macskafejjel⁷² rendelkeztek, amelyek közül egy az orrban, kettő a farban volt található.

Magam éppen utam végeztével, 60 lovassal a Duna partján⁷³ időztem, és a sajkákat a magas nád miatt nem vettem észre hamarabb, csak miután azok már a parthoz⁷⁴ egészen közel nem jöttek, és a háromszögletű vitorláik a nád felett meg nem jelentek. Ott csapatunkat alig felállítva találtam, amikor ez a flottilla kifutott a folyamra, megfordult és félkörben, állásommal szemben a „macskafejek” folyamatos tüze fedezetében minden erejével elindult a part felé. Kénytelen voltam ezért haladéknélkül visszaindulni a különítményhez.

Egy ilyen kis löveg által kilőtt golyó a lovam hasa alatt súrolta az agyagos földet, anélkül hogy megsebezte volna, de az ijedség miatt az állat összeesett.

Amint minket a partról elszorítottak, megközelítették a sekélyest annyira, amennyire csak lehetséges. Karddal a kezükben balról és jobbról sietve beugrottak a csalitosba, kis tüzéségük messzire irányzott lövései fedezetében, és eljutottak kicsiny táborunkhoz is, úgy hogy Forgách gróf kénytelen volt a legsietősebb módon, a barakkokat⁷⁵ visszahagyva, három ló és két vértess elvesztése árán egy alacsony dombra a falu mellett visszahúzódni.

En oldalvást maradtam a mocsárnál, hogy a csajkák lőtávolságán kívül legyenek, és a partra szállottak és az őket követők ne merészkedjenek ellenem fordulni. Ők ugyanis a tüzéségük fedezete alatt mozogtak, és miután az üres táborra kilőtt ágyúlövésekkel a barakkokat lerombolták, az ottmaradt poggyászok elszállításával foglalkozkodtak. Ezt az alkalmat azonnal kihasználva, teljes vágatában, nagy kiáltozással balsárnyukra rontottam, ami őket elvágással fenyegette, és közben a különítményünk is ismét előrenyomult, így azok, akik a táborban voltak, mintegy 80-an, visszafelé gyors futásnak eredtek, a sekély vízbe ugrottak, hátrahagyva mindenféle megkaparintott ócskaságot, és visszakapaszkodtak a hajókra, majd minden további próbálkozást feladva, nem maradtak tovább partközelségben, hanem visszaindultak a nyílt Dunára. Mi tehát elfoglalhattuk ismét régi őrhelyünket, és ott is maradtunk, míg a parancs a pancsovai ütközet után meg nem érkezett, hogy térjünk vissza a sereghez, amit annál inkább örömmel vettünk, mivel három napja száraz kenyéren éltünk, és a negyediken ebből is hiány lépett fel. Mindehhez tisztátalan mocsárvíz voltunk kénytelenek inni.

28-án a hadsereg elhagyta a Borcsa-patakot, és nagyon nehéz menetet hajtott végre a málhával, a nehéz társzekerekkel és a tüzéséggel feneketlen mocsarakon keresztül egészen a Temes folyónál található Jabukáig. A Borcsánál három zászlóalj és négy lovaszrezd maradt hátra Du Fort tábornok parancsnoksága alatt, hogy a Belgráddal való összeköttetést biztosítsa.

⁷² Az eredetiben: „Katzenkopf.” Az osztrák–bajor németben található ritka elnevezés a kis méretű csövekre. Ezekből azonban csak jeles alkalmakkor adnak le üdvölvéseket, ezért Hadik valószínűleg nem helyesen alkalmazza a fogalmat.

⁷³ Az eredetiben: „Ausserung.”

⁷⁴ Az eredetiben: „Öffnung.”

⁷⁵ Az eredetiben: „Baraquen.”

Ennek az elhamarkodott menetnek az utak minden előkészítése és késedelem nélkül kellett lezajlania, midőn a tábornagy a Bánátot megvédeni és annak híres gátjait Szurdok felé fedezni akarta. A mocsarakból egyetlen kiút maradt, amelyet használhatott. Miután Belgrád mögött és a Száván túl fekvő Zimonynál akkortájt egyáltalán nem akart állást foglalni, így végül is készségesen és sietős módon feladta ezeket a pozíciókat, azzal a különbséggel, hogy ez [a menet a Bánátba] egyenesen a belgrádi táborból is megtörténhetett volna, és így több ezrenyi embernek az életét, és százaknak egészségét, akiket kórházba kellett vinni vagy a szenvedések miatt éppen csak vánszorogtak, és az egész hadsereg erejét és harci kedvét meg lehetett volna őrizni.

Ekkortájt már, az elmondottak szerint, a tábornagy egyedül csak a Bánátban akart tevékenykedni, és az a hír jutott el hozzá, hogy egy erős hadtestnyi török megkezdte menetét ebbe a tartományba; ide sietett tehát anélkül, hogy megbízható híreket kapott volna arról, hogy az ellenség pontosan hol is található? A hadsereggel a mocsarakból a szabad terepre törekedve nyomult Jabuka felé, de a tábornagy először csak ott szerzett értesülést, hogy a híres Tos Mehemed pasa Pancsovába, csak kétóránnyira tőle egy 30 ezer fős hadtesttel beérkezett.

29-én tehát minden előkészületet megtettek a menetre az ellenséggel szemben, és nagy gonddal a terv szerint a csapatokat teljes fronttal egy hosszúkás négyszögben⁷⁶ kellett megindítani a kiindulási helytől egészen az ellenségig, és a teljes málhavonatot a Temesen keresztül vissza, egy a folyó által fedett helyre küldték.

A sereg 30-án, a nap kezdetekor felsorakozott teljes készültségben a megparancsolt alakzatban és vegyes harcrendben,⁷⁷ majd így kezdte meg menetét az említett módon, teljes fronttal és szárnyakkal.

Ennek a rendelkezésnek a betartása, még nagyon lassú tempóban is, egy ilyen terepen – amikor ebben az évszakban a sűrű bozótos a magas fűvel és náddal vegyesen a gyalogság mozgását rendkívüli módon megnehezíthette – lehetetlen volt. Sokszor kellett azzal foglalatostkodni és többször megállni, hogy a harclépcsőket és a szárnyakat kiigazítsák, és a gyalogság számára némi felfrissülést és a kimerült erők számára pihenést biztosítsanak.

Az ellenség híven saját módjához, amikor megpillantotta ezt a majdnem teljesen mozgásképtelen gépezetet, nem mulasztotta el táborából egy kikülönített csapatot, amely nagyjából 6000 szpáhíából állt, az elbágyadt sereg ellen küldeni, hogy annak állóképességét a teljesen nyílt terepen több helyen próbára tegye, miközben többi erejét a pancsovai tábor előtt gyülekeztette, és a felcsillanó lehetőségre várva tartotta készenlétben.

Az ellenség talán a teljes győzelem lehetőségét játszotta el, hogy ekkor hagyta veszendőbe menni legnagyobb esélyét.

Tos Mehemed pasa Vidin kormányzója volt, és ő volt az, aki ennek közelében a Seckendorf-féle hadjárat során Khevenhüller grófot zász csapataival együtt teljesen

⁷⁶ Az eredetiben: „Quarre Oblong.”

⁷⁷ Az eredetiben: „Gemischte Schlachtordnung.”

megverte és Orsováig üldözte,⁷⁸ és Kladovánál majdnem megsemmisítette, de ezután a rá következő évben maga foglalta el Orsovát. Nem ritka a törökök esetében sem, hogy a fennhéjázót meggyűlölik, de a díván féltékeny tagjai esetében, akik magánérdekből is a vesztére törtek, ez a tulajdonság [a fennhéjázás] veszélyes is, és bár a legtöbb ember szívében ott lakik, a keleti népeknél különösen jellemző.

A féltékenység volt a forrása annak, hogy ezt a már nagyon híres, a bátorságért és sikeresen véghez vitt tettei miatt a szultán és a hadsereg előtt igen népszerű embert megalázták, és szerencsecsillaga lehanyatlott. Hadteste éléről leváltották, és azt a díván egyik kegyeltjének, az egyik ebben helyet foglaló vezérnek a fiára ruházták.

Ez a még nagyon fiatal pasa egy nappal azelőtt érkezett a táborba a fermánnal, hogy Tos Mehemed pasa adja át számára a vezérletet, és magát is helyezze parancsnoksága alá. Hogy miféle hatást váltott ki ez a rosszul időzített változás, rögtön kiderült a következményekből. Az első: hogy a parancsnokság átvételekor nyomban kitüntesse magát, azonnal minden erejével meg akarta támadni hadseregünket. A másik nem akarta ezt megengedni saját jól megindokolt okaiból, és ezen egyenetlenség közepette az új pasa a fent említett különítményhez csatlakozott, és azt a parancsot hagyta hátra, hogy ha ő egy halom löport egy gödörben meggyűjt, és füstjével háromszor jelez, akkor Tos Mehemed pasa azonnal kövesse őt. Ez volt az oka elmulasztott győzelmüknek. Az új pasa buzgón, a dicsőségvágytól égve és az engedetlen Tos Mehemed pasa iránti haragjától sarkallva sietett a jóformán mozgásképtelen hadseregünk ellen, és rá is talált délelőtt 11 óra tájban. Ezután csatarendbe állt seregünk ellen az ágyúk lőtávolságán kívül, és elindította ellene néhány száz harcosát a legmerészebbek közül Ali aga és Cset aga vezetésével (ezeket nevezik az előljárók röviden veszélybe dobottaknak, franciául *Enfants*⁷⁹ *Perdunek*), hogy a közelben a balszárnnytól a jobbszárnnyig felderítsenek, és egy pontot találjanak, amelyre irányozva a rajtaütés azonnal megtörténhet. Ekkor egy másik osztag (ahogy mondani szokták) a levegőben álló vagy támasz nélküli szárnyakat és a sereg hátát foglalkoztatja.

Ali aga ezért előretört igen merészen, végigrajzotta az egész arcvonalat az ágyútűzben egészen a balszárnnyunkig, és kiválasztotta a támadás pontját, ahol a Preysing-dragonos ezred állt, ezután visszatért a többiekhez, és megtette jelentését megfigyeléséről. Ezt ő személyesen mesélte el nekem Belgrádban, amikor ismeretséget kötöttem és igen bizalmas viszonyba kerültem vele, így ő nemcsak több alkalommal felkeresett, hanem bízva szavamban, hogy nincs sertéshús az ételben, nálam is érkezett, és egészen estig maradt. Ő török puskákat és kést ajándékozott nekem, míg én egy szép angol órát adtam neki ajándékkul. Elnyertem teljes szimpátiáját és maradéktalan bizalmát is.

Alig tette meg az aga jelentését a pasának a megfigyeléséről, leadták a háromszori jelet a löporral, amelyre Tos Mehemed pasának a nyomatékos parancs értelmében rögtön követni kellett volna őt, ez azonban nem történt meg.

⁷⁸ Mindez a háború első évében, 1737 nyarán történt.

⁷⁹ Helyesen: *Enfants*.

Abban a kétség nélküli reményben azonban, hogy ez mégis bekövetkezik, a fiatal pasa a törökökre jellemző heveséssel megindította a rohamot seregünk ellen, és pedig egy csapat a balszárnyat megkerülve oldalba és hátba kívánt minket támadni, míg a másik tömeg a kinézett pontra nyomult előre, és a pasa a főcsapattal követte őket egyenesen az arcvonalunkra.

Az első ellenséges csapat a balszárnyunkat rendetlenségbe hozta, azonban hátunkba a második lépcsőben nem tudott betörni, és a jól irányzott tűz visszaverte őket.

A második csapat a kiválasztott szakaszon keresztültört az első lépcsőn, kivetette a lovasságot és a mellette álló két zászlóaljta a harcrendből,⁸⁰ és megkísérelte ugyanazt a második lépcsőben is, amikor az két sorral befelé frontot vetett,⁸¹ és a száguldó ellenségre tüzet nyitott. A Patzdazki-vértesezred⁸² kitört innen, és rájuk vetette magát, ezért tehát azok közül, akik bejöttek a hadsereg négyszögébe, szám szerint körülbelül 600-an, csak néhányan tudtak kijutni rögtön az elején a balszárnynál. Az első harc vonalban általuk ütött lyukat egy jobbra és balra történő kiterjeszkedéssel számolták fel.

Habár magának a pasának a főereje szintén nagy lármával előrenyomult egészen a kézifegyverek lőtávolságába, a kitartó puska- és kartácstűz oly hatásos volt, hogy további két vállalkozását is megghiúsította, továbbá azt is be kellett látnia, hogy a visszamaradt Tos Mehemed pasa nem fog a támogatására előrenyomulni.

Nem maradt hát számára más, mint hogy visszavonuljon; nagyjából 700 halottat hátrahagyva a leggyorsabb módon távozott. A mi veszteségünk 418 főre és 162 lóra rúgott.⁸³

Tos pasa nem várta be őt, hanem elhagyta a tábort, és az előrenyomulást visszafordította Újpalánka környékére, mivel a legyőzött kisebb részt a nagyobbak követnie kellett. Így bukott el teljesen az ellenségnek a bánáti oldal ellen indított vállalkozása a féltékenységi miatti személycsere, pártoskodás, irigység és bosszantás miatt, amiért (amint azt mindjárt meglátjuk) Tos Mehemed pasa haladéktalanul a fejével fizetett.

A mi részünkről a sereg ebben a rendkívül nehézkes felállásban mozgott a visszavonuló ellenség után egészen annak táboráig, amely üresen állt. A tábornagy ezért felverte ott a sajátját olyanképpen, hogy csatarendben helyezkedett el, és három napig tartózkodott minden szükséges kényelem vagy bármiféle nyomos ok nélkül, mivel a sátrakat és poggyászt már Jabuka mellé, a Temes folyón túl küldte.

⁸⁰ Az eredetiben: „Über den Hauften.”

⁸¹ Az eredetiben: „Mit 2 Gliedern einwärts Fronte machte” – vagyis a gyalogság arcvonalt a betörő ellenség felé fordította, és úgy tudott hatékonyan tüzelni.

⁸² Ez az alakulat nem azonosítható.

⁸³ A hadtörténetírás pancsovai ütközet néven tartja számon ezt az összecsapást. A török támadás elhárításában Rédvay István szerint nagy szerep jutott a két magyar huszárezrednek, amiről Hadik beszámolójában nem ejtett szót. Rédvay szerint: „Érdekes, hogy Hadik e hadjárat évről írt művében a huszárezredek eme meglehetősen sikerült fegyvertényéről egy szóval sem emlékezett meg. Ezt megint csak annak tudhatjuk be, hogy a csata színhelyétől – amint azt előzőleg megemlítettük – ez alkalommal is távol volt. Különítményével, amelyet Wallis még a borcsai táborból rendelt ki Ovcára, csak a csata lezajlása után vonult be a hadsereghez.” (RÉDVAY 1938, 136.)

Az ebben a seregtestben szolgáló törökök egymással megegyező elbeszélései, különösen jó barátomé, a kiváló Ali agáé, amelyet a békekötés után mesélt nekem, nem hagy kétséget e történesek hitelességéről. Az esetet úgy kell néznünk ezek szerint, hogy Tos Mehemed pasa a két elmúlt hadjárat kivívott elsőrangú sikereiért, vagyis a Khevenhüller-hadtest elűzéséért és Orsova elfoglalásáért méltóvá vált arra, hogy e hadtest élén különleges feladatokkal bízzák meg. Azonban gögössé és elbizakodottá vált, ami felkeltette a díván tagjainak féltékenységet és gyűlöletét, ami azt a következményt vonta maga után, hogy az egyik dívánban ülő vezírnek a csak huszonegynéhány éves fiát nevezték ki pasának, és küldték el hozzá mint utódját, amint azt már említettük. Amint ő megérkezett, elragadta a dicsőiségvágy és megfelelő alkalom volt a cselekvésre. Azonnal megtette az intézkedéseket a szándékainak éppen megfelelő helyzetű hadseregünk elleni támadásra és a nyílt terepen történő bekerítésére, ami ha bekövetkezik, nem lett volna mentsvár a vereség elkerülésére.⁸⁴

Tos pasa nem egyezett ebbe bele, hanem ezzel ellenkezőleg azt tanácsolta, hogy az ellenséget Pancsovánál várják be, ahol azt (miután már nagyon megközelítette a települést) a legnagyobb melegben végrehajtott nehéz menet után teljesen kimerült állapotban minden erővel több oldalról azonnal meg kell támadni, mivel az erejétől és harci kedvétől teljesen megfosztott sereg megtámadása és egyetlen csapással való szétszórása és megsemmisítése ott nem vallhat kudarcot. Ezt a körülmények által diktált előnyökkel jól alátámasztott javaslatot azonban az új pasa elvetette, és azt akarta, hogy a minden kétség nélkül bekövetkező győzelem csak a saját tervének legyen köszönhető. Amint azt már elmondtuk, hadtestének egy részével sietősen seregünkre támadt, és Tos Mehemed pasa állítólag azt a parancsot kapta, hogy kövesse őt egy bizonyos távolságra a teljes csapattal, majd adott jelle a rajtaütésnek adjon nyomatékot.

Ezt azonban nem hajtották végre, hanem inkább a visszamenekült kikülönített csapatot be sem várva a fő hadtest is a szégyenteljes menekülést választotta. A teljes tábort és a 6000 lovassal lemaradó pasát is hátrahagyták, ezért ő kénytelen volt a szökevény hadtestet követni. Tos Mehemed pasa a rosszhiszemű szándékosság (amely az új parancsnok megbuktatására irányult) és az egész vállalkozás balsikere miatt egyedül szenvedte el a büntetést: a vezír egy sajkán magához rendelte, és a Dunán való átkelés alatt a fejét vették.

Nem férhet hozzá azonban kétség, hogy a régi pasa véleménye felelt meg jobban a dolgok igazi állásának és a körülményeknek, továbbá a törökök igazi szellemének.

Ha mérlegre tesszük, hogy a császári hadsereg e teljes arcvonalban végrehajtott menettel⁸⁵ a magas nádiban hét óra alatt sem tudta megtenni a teljes távolság felét, úgy hogy a menetirány gyakori kiigazítása és a pusztító hőség miatt rendszeresen pihenőket kellett beiktatni, akkor képzeljük el, hogy milyen testileg elgyötört és lelkileg össze-zavart állapotban és talán rendetlenségben is ért volna a sereg Pancsovára, az ellenség elé? Ezután állva maradni vagy visszatérni egyaránt veszélyes lett volna.

⁸⁴ Az eredetiben: „wenn es geschehen wäre ohne Resource hätte geschlagen werden müssen.”

⁸⁵ Az eredetiben: „Frontmarsch.”

Nagyon meggondolatlan tett volt tehát az új pasától, és valószínűleg csak az érdemdús Tos Mehemed pasa megalázása miatt történt, hogy ő teljes erejének mindössze egyharmad részét kikülönítve támadt merész módon seregünkre.

Ha már egyszer elszánta magát arra, ami a parancsból tévedhetetlenül kiderül, hogy figyelmen kívül hagyja a hajthatatlannak tűnő Tos Mehemed pasa tanácsát, akkor is teljes erejével kellett volna előrenyomulnia, hogy három oldalról teljes erőfelfejtással támadva, hadseregünk mentsvár nélkül bizonyosan a pusztulás sorsára jusson. Ez annál bizonyosabban bekövetkezhett volna, mivel láthattuk, hogy mi történt akkor, amikor csak néhány száz [főnyi ellenség támadott], így könnyen levonhatjuk a megfelelő következtetést.

Azután a nap után, amikor az ellenség Pancsováról elmenekült, a Dunánál álló különítmény,⁸⁶ amelynek magam is tagja voltam, egyesült a hadsereggel; 300 huszárt közülük báró Bärenklau ezredes parancsnoksága alatt az ellenség után küldtek, hogy felfedjék menetének irányát és állomáshelyeit. Az üldözők lehető legnagyobb gyorsasága ellenére sem volt lehetséges, hogy a teljesen nyílt terepen csak a messzeségből szemlélve valamit is felfedezzenek az ellenségről. Így sietett ki a török a Bánátból Orsova környékére, hogy magát innen biztonságba helyezze. Egészen Újpalánkáig követték őket, ahol a lángban álló városka és a vérbe fagyva heverő mindkét nembeli tetemek mutatták [az ellenség] kegyetlenségét és barbárságát. Innen különítményünk visszatért ismét a fősereghez.

Augusztus 3-án a hadsereg Pancsováról az elhagyatott táborába vonult, és a Temes mögé küldött teljes poggyászt a sátrakkal magához vona. Miután a sereg hat teljes napon keresztül a szabad ég alatt éjszakázott, nagy fogyatkozást szenvedett el.

A sereg hátának, a poggyásznak és a Belgráddal való összeköttetésnek a biztosítására két csapatot különítettek ki, az egyiket Sibnica, a másikat a Borcsa mellett, ahol két hidat biztosítottak, amelyeket jól megépített Redout-val láttak el. Ezek egyenként 2000 főnyi lovasságból és gyalogosokból álltak.

Miután azonban a teljes ellenséges hadtest a Bánátból kimenekült, a szerb oldalon azonban Belgrád ostroma komolyan kezdetét vette, roppant aggasztónak tűnt, hogy az ellenség a Száva-vonalat jelenlegi védtelen állapotában egy erős hadtesttel könnyedén átlépi, és az összeköttetést a péterváradi oldallal megszakítja. Ezután az egész Szerémséget feldúlhatná, és a rémület egész Szlavóniáig elterjedhetne. Ezután magának a főseregünknek sem lenne más választása, mint hogy a Tiszán átkeljen, és Péterváradig visszavonuljon, hogy a Duna és a Dráva vonalát a további, Magyarország irányába tett ellenséges betörésektől megóvják.

A fenyegető veszély elhárítására nem maradt más eszköz, mint hogy a hadsereg a bánáti oldalt késedelem nélkül elhagyja, és magát a Dunán keresztül Zimonyig visszavonja, és ebben az állásban az erőd [Belgrád] mindkét összeköttetési vonalát, vagyis a szárazföldit és a vizit is szabadon tartja, ugyanakkor a Száva folyó vonalának biztosításáról is megbízhatóan gondoskodhat.

⁸⁶ Az eredetiben: „Commando.”

Az erődparancsnokot tehát e végső döntésről tájékoztatták, egyben utasították arra, hogy most már a Duna-hidakat bontsa le, és intézkedjen a Borcsán és a Sibnicán építettek felszedéséről, amely parancsot a következő napon az ott állomásozó különítmények végrehajtották.

Ezután minden különítményt bevontak, és a teljes poggyászt egy nappal a hadsereg Oppovára történő menete előtt a Temes folyóra előreküldték.

A hadsereg elmenetelekor a jabukai táborból Leaumont lovag,⁸⁷ aki annak a három hadihajóból álló egységnek volt a parancsnoka, amely a Temes és Duna összefolyásánál horgonyzott, azt a parancsot kapta, hogy Belgrádnak felfele és vissza hajózzon. Miután azonban a kedvező szél ehhez elmaradt, és az ellenséges ütegek nem tették lehetővé hajói felfelé húzását, kénytelen volt azokat a levegőbe röpíteni, és legénységével együtt a mocsarakon keresztül üggyel-bajjal Belgrádba menekülni.

Mindeközben a nagyvezír Belgrád előtt megnyitatta a futóárkokat, és a várost 42 nehézlöveggel és három mozsárral lövette. A garnizont közben azonban megerősítették három zászlóaljjal, amivel így ereje 35 zászlóaljra és 24 gránátos századra nőtt, amelyeknek létszáma összesen 11 390 fő szolgálatképes legénységre rúgott.

[Augusztus] 7-én a hadsereg maga is követte a poggyászt, majd 8-án pihenőnapot iktattak közbe. 9-én oszlopokban folytatódott a menet a Tomaseváccal szembeni táborba a Temes mellett felfelé; a menet olyan hosszú, és a rendkívüli hőség miatt annyira pusztító volt, hogy 200 halottba (akik a menet alatt este össze) és jó pár ezer maródba és betegbe került.

Ezek a fáradsalmak⁸⁸ és ezen, a csapatokat rendkívüli módon károsító oldalmenet következményei teljes mértékig megspórolhatóak lettek volna, ha a tábornagy fontolóra vette volna, hogy amikor a Duna bal partjáról, magán a folyamon, a túlsparti Szurdoknál a Karas-patak mentén, a gát és a híd révén összeköttetést teremtett a Bánáttal, akkor egy másik kommunikációs utat is létesít a Temes folyón és a mocsarakon át Ofcsa és Baranda között, ahol a mocsár szélessége csak negyedét teszi ki, mint az első átkelőnél. A hadsereget így nem kellett volna kitenni két pusztító⁸⁹ menetnek a nyílt terepen, és az átkelést a Temesen minden esetben sokkal biztonságosabb módon tudták volna végrehajtani, mivel ez a környék a mocsarak közé van bezárva, és az átkelés az egyik helyről a másikig nem vesz igénybe több időt, mint három óra.

A teljes menet egy csatamezőn vereséget szenvedett sereg képét mutatta, miután a táborba vezető út felénél a menetoszlopok mellett maródiak és, amint már említettünk, számos halott hevert, és a csapatok jelentős része nem volt képes az éj leszállta előtt eljutni a táborba.

[Augusztus] 10-én a hadsereg követte az előző nap a Temesen átküldött poggyászt, és az átkelés a legnagyobb rendben történt, mintha azt nem is az ellenséggel szemben kellett volna végrehajtani. A parttól csak egy ágyúlövésnyi távolságra a sereg táborba vonult.

⁸⁷ Az eredetiben: „Chevalier.”

⁸⁸ Az eredetiben: „Penible.”

⁸⁹ Az eredetiben: „Mortelle.”

11-én pihenőnapot rendeltek el.

12-én a menet folytatódott a Temes mentén ismét lefelé egészen a Karasig és a Bégapatakig, és ott, Ofcsa falu és a gát- és hídút végénél emelt sáncok között szállt táborba.

A nehézségek, amelyeket így módon a csapatoknak a menet alatt ki kellett állniuk, minden korábban tapasztalt mértéket meghaladtak. A mars napkeltétől egészen késő estéig tartott, elviselhetetlen hőségben, mocsarakon keresztül, amelyekben hosszú szakaszok csak félig voltak kiszáradva, és mindössze bűzlő mocsárvízzel lehetett a szomjat oltani. A szűnyogok és legyek felhői főleg a reggeli és esti órákban kínoztak embert és állatot egyaránt. Mindenki a végsőkig kimerült volt. A hadsereg erejének végén járt. Levertség uralkodott mindenki hangulatában, és elharapódzott a kétségbeesés. Most már mindenkinek az utolsó közlegényig látnia kellett, hogy ezeket a meneteket mennyire átgondolatlanul és felelőtlenül rendelték el, és hogy a csapatok ellátásáról egyáltalán nem gondoskodtak. Miután a csapatok nagyobb része teljesen kimerült, a víz és a pihenés hiánya miatt megbetegedett, és egy nagy rész közülük meg is halt, a harci kedv utolsó szikrája is kialudt a hadseregből. Mindezek a közembert is a tábornagy elleni nyilvános szidalmakba és a tisztekkel szembeni ellenszegülésbe kergették, amikor a jól megalapozott általános elégedetlenség miatt felcsapó tűz oltásán az előljárók, a tábornokok és tisztek csak szelíd módszerekkel foglalkozhattak.

A tábornagy minden eddigi intézkedése azt eredményezte, hogy rá végül az egész hadsereg mint vezetésére alkalmatlan, önfejű és bizalomra méltatlan személyre volt kénytelen tekinteni.

A grockai vesztes csata után, amely csak az ő hibájának volt köszönhető, és a Belgrád előtti védvonalak teljesen észszerűtlen és elsietett elbontása miatt, a hadseregnek biztos mentsvárat kellett adni. A nyomasztó körülményeknek megfelelő döntést a tábornoki karral egyetértésben azonnal meg kellett volna hoznia és a végrehajtáshoz hozzálátnia, kötelessége szerint.

Véleményem szerint az alábbiakat kellett volna megtenni. A hadsereggel a Szávát Belgrádnál át kellett volna lépni, és Zimonyban táborba szállni. Ezzel egy időben egy főleg lovasságból és némi gyalogságból álló hadtestet a Dunán áttolni, amely a Temesnél, Jabukánál foglal állást, és amely onnan a Bánság ellen vezetett ellenséges portyákkal szemben tevékenyen tud fellépni. Az ezzel a hadtesttel való összeköttetés biztosítására a Dunán, a Borcsán, illetve a Sibnicán a hidakat fenn kellett volna tartani és biztosítani, ezért az ottani sáncokat akkora erővel kell megszállni a seregből [kikülönítve], amennyi ehhez szükséges.

Ezzel az intézkedéssel mindent el lehetett volna kerülni, és csak a dolgok tényleges helyzetének, továbbá a valódi szükségszerűségnek megfelelő [erőfeszítést kellett volna tenni],⁹⁰ ellentétben a július 25. és augusztus 14. között történetekkel, amikor az egész

⁹⁰ Nehezen érthető, talán hiányos mondat: „Durch diese Disposition würde alles das Vermieden worden seyn, was der eigentlichen Lage der Sachen, und vermöge dieser sich zeugenden würcklichen Nothwendigkeit...”

hadsereg körbemeneteltetésével helyrehozhatatlan károkat okoztak neki, és szánt szándékkal és felelőtlenül egy gyalázatos békét idéztek elő, pusztán a főparancsnok önfejlése miatt.

Az Újpalánkán keresztül a Bánátba betörő török hadtest Tos Mehemed pasa vezetésével nem képviselt olyan jelentős erőt, amely ellen az egész hadsereget fel kellett volna vonultatni, és kénytelen lett volna ezáltal Belgrádot – jobban mondva a Száva-vonalat – az ellene törő ellenséges erőnek átengedni. A legsürgetőbb veszély inkább a Szávánál és nem a Bánátban jelentkezett, és akkor, ha a nagyvezír a balszárnyán a Cigány-szigetnél jelentősebb erővel átkelt volna, úgy hogy az erőd – amint azt már elmondtuk – sem szárazföldön, sem vízen nem volt teljesen körülzárva, és a két fő folyó között⁹¹ a jelentős készletek voltak felhalmozva a hadsereg számára – végül azonban ezek a pusztulás sorsára kellett volna, hogy jussanak. Amint ugyanekkor a Szurduknál oly sok fáradalommal kiépített, a Dunán keresztül a Bánátba irányuló összeköttetés is megghiúsult volna.⁹²

13-án az egész hadseregnek állva kellett maradnia, hogy a menet során visszamaradó maródiak és betegek számára időt tudjanak biztosítani a felzárkózásra.

Belgrád parancsnoka, báró Suckow altábornagy ekkor az immáron tényleg aggasztó veszélyről gyorsfutár útján nyomatékosan tájékoztatta a tábornagyot, vagyis arról, hogy a nagyvezír szorgos előkészületei és intézkedései [az ostromműveleteket illetően] nem csekély mértékben csökkentek. Ebből felsejlett annak lehetősége, hogy seregének egy részét a Száván túlra küldi, és elhatározásra jutott az erőd teljes körülzárását illetően. Emiatt [Suckow szerint] nagyon fontos lenne, ha a hadseregünk az ellenséges szándék megakadályozására Zimonyhoz sietne, mivel nem lehetünk biztosak benne, hogy az ellenség ekkor már, amikor a Száva vonalán csapatok hiányában semmilyen említésre méltó ellenállást nem lehetett volna kifejtetni, nem gyorsítja-e meg vállalkozásának végrehajtását, sőt, mielőtt odaérnénk, esetleg végre is hajtja. Ezért, hogy magáról a felelősséget elhárítsa, kénytelen volt a tábornagytól a legerélyesebben követelni, hogy a legcsekélyebb idővesztés nélkül hat zászlóaljat még azon a napon különítsen ki a seregtől, és rendelje el, hogy ennek menete olyan gyors legyen, hogy ez az erő a következő napon beérkezzen az erődbe. Máskülönben, ha az ellenség közben csak egy részével a kiküldött hadtestnek az átkelést meg tudja valósítani, ennek a hat zászlóaljnak lehetetlen lenne többé menetét a Szurduk és Belgrád közötti 10 órnyi, teljesen nyílt terepen megkísérelni.

Ezeket a zászlóaljakat az először a táborba beérkező ezredekkel összevonták, számukra csak a lefőzéshez⁹³ szükséges időt biztosították, és rögtön ezután a Dunán keresztül és tekintet nélkül végsőkéig kimerült állapotukra, útnak indították őket, és a következő nap végére Belgrádba érkeztek.

[Augusztus] 14-e folyamán⁹⁴ kelt át a hadsereg a Dunán, azonban a kimerültség és a csapatok kiterjedése miatt nem jutott tovább a menet, mint át a folyó bal partjára,

⁹¹ Vagyis a Duna és a Száva között.

⁹² Ha tehát a nagyvezír átkel a Száván.

⁹³ Az eredetiben: „Abkochen”: az ebéd szokásos lefőzése, kiosztása és elfogyasztása.

⁹⁴ Az eredetiben: „Samt dem Tage.”

ahol tábornok vert Szurduknál 15-én. Innen kiindulva lovassági különítményeket⁹⁵ küldtek ki a Szávához az ellenséges vállalkozás megfigyelésére, és a tőlük származó jelentések miatt, amelyek szerint az ellenség még nem vállalkozott a híd megtámadására, a hadsereg 9 napig itt maradt, és a hosszú ideig tartó rendkívüli fáradságokat pihente ki, továbbá a számos beteget és maródit Pétervárad környékére küldték vissza.

Végül úgy tűnt, hogy a nagyvezír teljes komolysággal a Száván átkelésre törekszik, és Suckow tábornok olyan sürgetően tárt a tábornagy elé a legnyilvánvalóbb veszélyt, vagyis hogy a törökök átkelése esetén oly nagy a [főserg] távolsága a Szávától, hogy végül 18-án este herceg Sachsen-Hildburghausen tábornagyot a teljes balszárnyal, amely 22 zászlóaljból és nyolc lovasezredből állt, a hadseregtől kikülönítette, és őt a Száva védelmével bízta meg.

A herceg egész éjjel masírozott, majd a következő nap pihenőt rendelt anélkül, hogy tábornok vert volna, és estétől tovább folytatta a menetet egészen 20-áig amikor Beshánianál, a Szávától nem messze és a Cigány-szigetnél tábornok létesített.

Miután azonban a terepet alaposan szemügyre vette, úgy találta, hogy a tábor előtt elterülő mocsár miatt innen semmilyen más helyet nem lehet megközelíteni, mint azt, amely a folyó partján álló dombnyiladékon⁹⁶ átvezető hídon keresztül vezet és a szokásos utakat. Ezért 22-én a herceg táborával együtt ettől nem messze bal felé húzódott, ahonnan tehát a Cigány-szigettel szemben, a part mentén felállított posztokat is hatékonyan támogatni tudta.

[Augusztus] 24-én a tábornagy a visszamaradó jobbszárnyal együtt útnak indult a szurduki táborból, és csekély távolságot megtéve Beligisig vonult.

25-én a hadsereg Banovcénél vonult táborba, ahol egy helyben maradt.

Mindeközben az ellenség a mondott sziget alatt a hosszú dombháton⁹⁷ hadserege balszárnyán egy jól kiépített üteget helyezett működésbe, amelynek révén nemcsak a hajóhíd elkészítését fedezte, amelyet a sziget mögötti Duna-ág felett szándékozott kiépíteni, hanem a folyó mentén a Vajda-karósánc mögött⁹⁸ előkészített sáncokban elhelyezett összes gyalogsági és lovassági őrszolgákat is el tudta üzni az itteni partszakaszról. Hildburghausen herceg ezért kénytelen volt a folyótól jobban visszahúzódní, és az ágyúk lőtávólán kívül figyelni az ellenség további vállalkozásait.

A nagyvezír a dolgok ekkori állásánál támadását addig és olyan eréllyel folytatta tovább, hogy Belgrád parancsnoka már néhány nappal korábban azt volt kénytelen jelenteni a tábornagnak, hogy feltételezése szerint az erődöt nem tudja már sokáig tartani, mivel az ellenség a falak által határolt területen,⁹⁹ a kapucinus kolostor mögött már széles rést ütött.

⁹⁵ Az eredetiben: „Commandi.”

⁹⁶ Az eredetiben: „Hügel-Öfen.”

⁹⁷ Az eredetiben: „Auf dem langen Rücken.”

⁹⁸ Az eredetiben: „Veyde-Verhack.”

⁹⁹ Az eredetiben: „Corps de Place.”

A tábornagy, aki a várparancsnoknak nem adott hitelt, és talán örült is, hogy a [császári] udvarban nagy rémületet kelthet, gyorsfutár útján a legborúlátóbb jelentést tette, anélkül, hogy a valós helyzetről a saját szemével vagy más megbízható személy által meggyőződött volna.

Mindezek után történt, hogy a szolgálaton kívül helyezett, ekkortájt Bécsben tartózkodó báró Schmettau táborszernagyot,¹⁰⁰ mint az egyetlen személyt, aki képes a félig-meddig reménytelen helyzetnek kedvező fordulatot adni, húzták elő, és miután nagy hadi tudományát illetően teljes bizalomról biztosították, azonnal döntést hoztak, hogy minél előbb utazzon a hadsereghez, hogy az elbátortalanodott Suckow bárótól Belgrád parancsnokságát átvegye. Ugyanezen a napon [augusztus 26-án] már meg is történt, hogy Schmettau a főhadiszállásról az erődbe elindult, hogy a parancsnokságot utóbbiról átvegye, egyben a támadás alatt álló pontot haladéktalanul megvizsgálta, ami után számára nyilvánvalóvá vált, hogy Suckow túlzó jelentéseket küldött, és a védelem sok eszközét tétlenül (hogy ne gyávát mondjunk) elhanyagolta.

Röviddel később saját tudásszomjam is arra sarkallt, hogy az erődöt felkeressem, és az ostromlott védműszakasz frontjához mentem, ahol Pickel tüzér alezredes, aki-vel igaz barátságot ápoltam, éppen előkészületeket tett arra, hogy az ellenséges üteget a Schmettau-féle kertben álló épület mellett, a Dunánál kiiktassa. E célból az alezredes négy irányból egy időben a védművekről olyan heves és hosszasan kitarított tüzet zúdított erre a pontra, hogy egy órán belül az ellenséges üteget szétlőtte, és az ott állomásozó janicsárkülönítményt¹⁰¹ a legnagyobb rendetlenségbe hozta, és jelentős veszteséggel onnan elűzte.

Erről a helyről, vagyis a 4. számúró [bástyáról] lementem a kapucinus kolostorhoz, ahol Suckow jelentése szerint a rés¹⁰² már majdnem megmászásra kész lett volna. Ez alkalommal az ellenség tüze errefelé mintha kissé alábbhagyott volna. Úgyhogy magam nem láttam mindezt különösen veszélyesnek, és úgy találtam, hogy bár a rés meglehetősen kiterjedt, sem eléggé széles, sem túlzottan előkészített ahhoz, hogy egy rohamtól kelljen tartanunk. Vele [vagyis a réssel] szemben a kolostor mögött szintén található egy jó szakasznyi [fal], amely addig van kiépítve, hogy még ha az ellenség elég szerencsés lett volna is, hogy sikeresen megmássza a rést, ez a szakasz elég erős lett volna, hogy a további előretörést megakadályozza.

Kétségtelenül be kellett látni, hogy a tábornagy a [törökök által lőtt] résben pusztán ürügyet látott; ha fontolóra vesszük, hogy a hadsereg és az erőd között a kommunikáció a Száva folyón keresztül továbbra is nyitott és biztonságos volt, csak a tábornagyon múlt, hogy a beérkező jelentések okozta megalapozott aggodalmak hatására annyi csapatot

¹⁰⁰ Gróf Samuel von Schmettau (1684–1751) porosz származású császári és királyi tábornok. 1742-ben visszatért II. Frigyes szolgálatába. *Mémoires secrets de la guerre d'Hongrie durant les Campagnes de 1737, 38 et 39 avec de Reflexions critiques* címen 1771-ben Frankfurtban jelent meg munkája a török háborúról. Lásd a szövegben később.

¹⁰¹ Az eredetiben: „Comando.”

¹⁰² Az eredetiben: „Breche.”

tudott volna a seregből az erődbe küldeni, amennyit csak akart. Miként innen a garnizon felváltása friss csapatokkal háromnaponta meg is történt.

Pusztán azt a szarvashibát lehet a tábornagy szemére vetni az ostromlott erőddel kapcsolatban, amely szerint ő Zimonyt, vagyis az igazi kulcspozíciót az erőd megtartására sem a védvonalról¹⁰³ történő visszavonulása során (e helyett átkelt a Dunán), sem a szurduki visszatérése alkalmával nem szállta meg.

Ha nem időzött volna Szurduknál és a visszaúton, hanem teljes erejét a zimonyi magaslaton vonta volna össze az ellenséggel szemben, akkor nagy hatékonysággal tudta volna az erőd védelmét biztosítani, és egyúttal képes lett volna a borcsai sáncot¹⁰⁴ a bánáti oldalon ellenőrizni. [A tábornagy megtehetette volna] hogy Belgrád külső védműveinek javításával és csapatokkal való megerősítésével az ellenséges közelítő árkokat¹⁰⁵ erőteljes kitörésekkel támadja, így az ostrom idejét hosszú időre elnyújtja. Az ellenség elbizakodottságát és lendületét ezáltal megtöri, és végül tüzes lendülete is alábbhagy. Egy ilyen hatékony és elszánt védelemmel szemben az ellenség legjobb csapatainak feláldozása lett volna a következménye, és könnyen nélkülözés is felléphetett volna, amely már egyébként is fenyegette. A harci kedv ellillanna, a tartományi seregek¹⁰⁶ kerekét oldanának, és a maradék ellenséges sereg kénytelen lett volna az ostromot az őszi rossz idő beköszönte előtt felfüggeszteni és hazájába visszatérni.

Ha tehát az ember ezeknek a körülményeknek ismeretében szándékozik ítéletet mondani, akkor bátran kijelentheti, hogy az ellenség elvonulása az ostromtól nem sokat várattott volna magára.

Schmettau valóban nem késlekedett minden pillanatot kihasználni, hogy tevékeny komolysággal megvalósítsa mindazt, amit korábban meg lehetett és meg kellett volna tenni. Az ellenség nem haladt volna már munkájában ennyire előre,¹⁰⁷ ha nehézlövegeket lehetett volna a munkásokra¹⁰⁸ irányozni, a közelítőárkokkal szemben ellenárkokat lehetett volna ásni, a kiépítetlen elővédműveket megszállni és (amennyire csak lehetséges) sürgősen sáncokkal ellátni.

Mindezek az intézkedések azonban már nem lettek volna elegendőek az elrontott ügyet oly mértékben jóvátenni, hogy ennek a főerődnek a megtartását remélni lehetett volna. Már csak annyit lehetett volna elérni, hogy a védők harci kedvét megnöveljük, és a küszöbön álló szerencsétlenséget valamennyire elodázzuk.

Mivel a nagyvezír ekkor már teljesen ura volt a helyzetnek, előnyét már nem lehetett a kezéből kicsikarni. Azt már említettük, hogy a tábornagy anélkül, hogy a körülményeket alaposan megvizsgálta volna, Suckow gyáva (az ember nem tudja másképp nevezni) beszámolója alapján a legelborzasztóbb beszámolót küldte fel a bécsi udvarba a dolgok

¹⁰³ Vagyis a Savoyai Eugén-féle sáncokból.

¹⁰⁴ Az eredetiben: „Redoute an der Borcsa.”

¹⁰⁵ Az eredetiben: „Aprochen.”

¹⁰⁶ Vagyis nem a szultán csapatai, hanem az egyes pasalikok erői.

¹⁰⁷ Vagyis a közelítőárkok ásásában.

¹⁰⁸ Az eredetiben: „Werker.”

állásáról. Teljes bátorsággal kijelenthetjük, hogy ezáltal többre törekedett, mint a várparancsnok leváltása, sokkal inkább arra az extrém lépésre akarta sarkallni az udvart, hogy minél hamarabb békét kérjen, és ezért méltatlan követelések elfogadását is javasolta.

Pusztán a viselkedéséből lehet sejteni a tábornagy lelkiállapotát. Ha táplált volna még reményeket az erőd megtartására, és nem adta volna fel teljesen a Száva-vonal megvédésének tervét, és nem veszítette volna el maradéktalanul lélekjelenlétét, akkor megtette volna a fent említett intézkedéseket, vagyis Zimonynál azonnal tábornok üti, és onnan hatékonyan gondoskodik mindenről, és bizonyára megkap mindent, aminek elvesztésétől a határozatlansága és tétlensége miatt tartania kellett.

Az udvar számára az ügyek állását tehát annyival rosszabbnak és félelmetesebbnek festették le, mint amilyen a valóságban volt, hogy az elsietett döntéshez vezetett. A tábornagyot teljhatalommal ruházták fel, hogy az első alkalommal lépjen kapcsolatba a nagyvezírről és bocsátkozzon béketárgyalásokba. Ennek során késedelem nélkül ajánlja fel egy előzetes béke¹⁰⁹ fejében az erőd védműveinek felrobbantását.¹¹⁰

Mindezek akkor történtek, mielőtt Schmettau tábornok megérkezett volna. Ez viszont éppen ellentétes hatást váltott ki, mint amit reméltek. Miután a nagyvezír számára világossá vált kialudt harci kedvünk és az aggodalmunk, hogy még sokkal többet is elveszíthetünk, a gőg arra sarkallta, hogy az ajánlatot megvetően félrevesse, és nem csak a Száva átlépésére tett komoly lépéseket, hanem immáron arra készült, hogy a megvetés tárgyává vált [császári] sereget elűzze, és a Magyarországra való betöréssel fenyegetsen.

Nem késlekedett tehát a híd létrehozásával, amely a folyam egyik ága felett a Cigány-szigetre vezetett, és utóbbit egy csapat janicsárral szállta meg. Pusztán csak nagyjából még 24 óra lett volna szükséges ahhoz, hogy a második ágon is hidat verjen, és az ellenség a szerémségi parton is erős hadtesttel vesse meg a lábát. Ahol azután mit is tudott volna velük kezdeni egy lecsökkent létszámú, félig lábadozókból álló, teljesen kedvét veszített hadsereg, amely egy magát már előre vesztesnek gondoló hadvezér irányítása alatt állt? Ezt mindenkinek a saját belátására bízuk.

Pusztán herceg Hildburghausen tábornagy bator határozottságának volt köszönhető, hogy ez a hadsereg, sőt az egész ország számára halálos veszély elhárult. Miután a harci szellemről fűtött herceg mindezt érzékelte, teljes hadtestével csatarendbe állt, és gyors hadmozdulatot tett a Száva mellé az ellenséges szándék elhárítására, és állást foglalt az ágyúk lőtávolságán kívül vele szemben. Ezzel az ellenség számára rendkívül veszélyes helyzetet teremtett ahhoz, hogy a folyó utolsó ágán átkeljen, és a túloldalon megfelelő erővel felfejlődjön, mielőtt az ennyire a közelben lévő hadtest pedig a hídon való átkelés¹¹¹ közben az átdobott részt a saját döntése alapján bármikor megtámadhatja, és ezt a vakmerő vállalkozással együtt teljes egészében megsemmisítheti.

¹⁰⁹ Az eredetiben: „Praeliminar-Opfer.”

¹¹⁰ Az eredetiben: „Schleiffung”: megerődített helyek általában robbantással történő megfosztása kulcsfontosságú védműveitől, vagyis nem teljes lebontásuk.

¹¹¹ Hadik a „defiliren” szót használja, tehát a kibontakozást.

Ugyanakkor ebben az időszakban a tábornagy viselkedése teljesen más, ezzel homlok-egyenest ellenkező alakot öltött. Hildburghausen herceg tehát más tábornokok egyetértésének megszerzésével a tábornagyot üggyel-bajjal meggyőzte annak szükségességéről, hogy az általa vezetett balszárnya a Szávára előrenyomuljon, és ehhez az engedélyt tőle megszerezte. Ezután [Wallis tábornagy] valószínűleg már elveszítette minden lélekjelenlétét,¹¹² úgyhogy mialatt a herceg az ellenséggel szemben előrenyomult, nemcsak a nehéz málhavonatot (ahogy az efféle terepviszonyok mellett általában szokás), hanem a nehézlövegek egy részét is hátraküldte Péterváradig. Ezenfelül leplezetlen szándéka volt, hogy ő maga is Péterváradig hátráljon, és nyilvánvalóvá tette, hogy azon kell aggódni, hogy az ellenség nemcsak a teljes Szerémséget majd Szlavóniát a Dráváig az igájába hajtja, hanem dúlva és pusztítva egészen Magyarorszáig feljön, ahol a háborút még Buda környékéig is játszva ki tudja terjeszteni. Ezt ő magának az udvarnak is jelenteni merészelte.

Igaz, hogy a hadsereg már nem számlált többet 30 ezer harcképes katonánál, amely szerencsétlenség azonban kizárólag és egyedül a tábornagy gögijének, megátalkodott makacsságának, teljesen elhibázott döntéseinek tulajdonítható. Mivel semmiféle elképzeléssel és helyes ítélőképességgel nem rendelkezett a jövőre vonatkozóan, továbbá semmilyen, a helyzethez illő és összerendezett viselkedést nem tudott tanúsítani a jelenben, mérlegelés nélkül minden ügyben háborgó lelkiállapota szerint járt el, vagy gögje és lelkiismeretlensége miatt elhanyagolta azokat. Ezenkívül durva és nyers modora miatt, amelyet nemcsak az alacsonyabb rangúakkal, hanem még a tábornokokkal szemben is megengedett magának, teljesen természetes módon mindenki elfordult tőle, és az a vélemény uralkodott, hogy lehetetlen alatta kedvvel és jó akarattal szolgálni.

Hildburghausen herceg balszárnnyal végrehajtott bátor előrenyomulásának szép eredménye és a többi csapat Belgrád megvédése miatt feléledő harci kedve mind közrejátszott abban, hogy a tábornagy kénytelen volt szégyenletes visszavonulási tervéről vonakodva lemondani, és 30-án a herceg támogatására és a belgrádi erőd egyidejű fedezésére Zimony környékéhez közelebb előrenyomulni.

A hadsereg egyesülésekor¹¹³ revízió alá vették¹¹⁴ a csapatokat, és úgy találták, hogy ebben mindössze 13 372 fő gyalogos és 13 006 fő lovas szolgálatképes található, így a sereg pusztán 26 378 fő erősségű, amikor is szeptember 1-jén [Zimonyba] beérkezett. Ekkor az ellenséges táborban tartózkodó Neipperg gróftól¹¹⁵ hír jött, hogy a francia király közvetítésével a békét már valójában meg is kötötték, ezáltal mostantól az a helyzet,¹¹⁶ hogy immáron minden ellenségeskedést fel kell függeszteni.

¹¹² A szövegben csak „Gegenwart”.

¹¹³ Vagyis amikor a Wallis tábornagy vezette főerők érintkezésbe léptek a korábban kikülönített Hildburghausen-féle balszárnnyal.

¹¹⁴ Az eredetiben: „Revidiren.”

¹¹⁵ Wilhelm Neipperg tábornagy augusztus folyamán már tárgyalásokat folytatott a nagyvezírral a török táborban.

¹¹⁶ Az eredetiben: „mithin es nun an denen seyn.”

Tudvalevő, hogy Neipperg tábornaszernagyot, Wallis gróf rettegő jelentései miatt még Schmettau báró megbízatása előtt, a tábornagy helyett, teljes felhatalmazással és Wallistól való teljes függetlenséggel a török táborba küldték azzal az utasítással, hogy a békét a körülményekhez képest a leggyorsabban és legkedvezőbb módon tűnően állítsa helyre.

Wallis tehát nem késlekedett a teljhatalmú miniszter¹¹⁷ által küldött értesülést minden további nélkül azonnal a hadsereg tudomására hozni, és bár a megállapodás feltételei még egészen a békeszerződés ratifikációjáig függőben maradtak, tanácsosnak látszott a legrosszabbat, vagyis az ellenséges követelést a fő határerőd, Belgrád átadásáról teljesen elhallgatni.

Ennek a hírnek a csapatok lelkére gyakorolt pillanatnyi hatását nem lehet elég élénk színekkel lefesteni. Az emberek csoportokba tömörülve nagy tüzzel kérdezték egymást, és a kapott válasza rácsodálkoztak és szörnyülködtek. Mindenki átérezte a veszteséget, és mélyről fakadó érzésekkel panaszkodott. Ezek helyét aztán a harag vette át a helyzet okozói iránt. Utálat és gyalázkodás irányult feléjük, és az emberek nagy hangon fakadtak ki a fegyverüket ért szegény és a gyalázatos béke ellen. Amint a grockai elvesztett csata idejétől kezdve és a Bánáton át vezetett teljesen zűrzavaros menet alatt, majd a Dunán át történő visszatérés alkalmával mindenki kimerült, kedvetlen és csüggedővé vált, úgy kapott azonban lángra a szegényletes béke hírére a csapatok ekkorra már kialudtnak tűnő harci kedve, és élénk kedvvel követelték, hogy vezessék őket az ellenség ellen, hogy a kereszténység e szép és erős védbástyáját¹¹⁸ meg tudjuk tartani.

Csak a vezetés¹¹⁹ volt egyedül a parancsnok és a tárgyaló¹²⁰ keze által egyszer és mindenkorra megtörve, és többet nem tudott egységesen fellépni és magára találni. Másra nem is volt már képes, mint sóhajtozásra és sajnálkozásra.

Az erődben uralkodó hangulat hasonló hullámmást mutatott. Nyilvánosan szidalmazta mindenki a leváltott parancsnokot, Suckow bárót számtalan mulasztása miatt, amelyet a védelem során *in re et tempore*¹²¹ követett el, és nyilvánvaló gyávasága miatt a teljes védősereget kétségek közé taszította.

A főparancsnokságot viselő tábornagyot is szidalmazták ugyanakkor, hogy döntését nem az erődre fenyegető valós veszélyek ismeretében hozta, és hogy ő maga is elhagyta azt,¹²² és a Bánátban kóborolva idővesztést és az alá rendelt sereg pusztulását okozta. A sereg újbóli átkelése után a Dunánál hátul¹²³ végig tétlen maradt, és az erőd támogatására, illetve az ostromlók terveinek megghiúsítására való előrenyomulást nem tette meg. Szemére hányták, hogy a körülfalás kezdetén erőteljes rajtaütéseket sem rendelt el,

¹¹⁷ Itt Neippergre mint főtárgyalóra utal Hadik.

¹¹⁸ Vagyis Belgrádot.

¹¹⁹ Hadik szóhasználatára szerint: „Staab.”

¹²⁰ Neipperg tábornaszernagy.

¹²¹ Kb. az ügyben.

¹²² Vagyis eltávolodott az erődtől.

¹²³ Tehát Belgrádtól felfelé a szurduki táborban.

hogy az ellenséget távol tartsa, az ellenséges munkálatokat így sokáig elodázza, amelyből következően az ostromot csapatainak elkedvetlenedéséig és a török sereg szokásos bomlásáig, a már közel járó őszi idő bekövetkeztéig kihúzza, vagyis az egész vállalkozást bizonyosan megghiúsítsa.

Nem volt kisebb az elégedetlenség a főtárgyaló, Neipperg gróffal szemben sem, aki a Wallisszal való viszálya miatt nem tiszta szándékkal (amint a *Monarchie*¹²⁴ számára ilyen fontos ügyben kellene) cselekedett, hanem anélkül tárgyalt, hogy Wallis tábornagtól a szükséges információkat megszerezte volna az általa már korábban felvetett javaslatokról. Sőt, miután birtokába jutott a korlátlan felhatalmazásnak, gőgösen bízva saját alkalmasságában, ellentétben azzal, ami korábban az ilyen eseteknél a hadseregek között szokásban volt, a nagyvezírtől saját biztonsága és a tárgyalások alatti mozgástere érdekében nem követelt túszokat. Úgy ment tehát teljesen elővigyázatlanul a török a táborba, hogy magát, illetve az uralkodót, akit képviselt megalázó helyzetbe hozta azáltal, hogy őrizetben tartották, megalázóan és csúfolódva tárgyaltak vele, és Neipperg talán már azért is megkönnyebbült volt, hogy életét megtarthatta, így rákényszerült a szegyenletes béke aláírására.¹²⁵

A garnizon létszáma mindemellett 15 ezer főre rúgott, és miután a hadsereg a Dunán átkelt, néhány naponta felváltásokkal frissítették fel. Az élelmiszerből és egyéb szükségleti cikkből rendelkezésre állt a szükséges mennyiség. Lőszerből és tüzérségi eszközből éppenséggel több is volt a szükségesnél. A csapatok harci szelleme megfelelő volt, miután az erőd és a hadsereg között az összeköttetés fennmaradt, a szolgálatot felváltva látták el, és nem szenvedtek hiányt semmiben. A remény is megvolt arra, hogy a tábornagy nem mulasztja el a főszereggel a megfelelő időben hatékony támogatásban részesíteni az erődöt az ellenséges előrenyomulással szemben. Alig hihető, hogy több alkalommal történő hatékony és jól végrehajtott kitörések egy olyan főerődből,¹²⁶ amelynek kapui mögött két fontos folyó völgye fut össze, a hadműveletekre semmilyen hatással ne legyenek. Mindenki teljesen elképedt azon, hogy a tábornagy ilyesféle akciókat nem hajtott végre, és magát csak az események tétlen megfigyelője szerepére kárhoztatta.

Köztudott, hogy Wallis pusztán rosszindulatból miként hallgatta el Neipperg elől az általa Gross ezredesen keresztül a nagyvezírnek tett békeajánlatokat, Neipperg pedig miként titkolta el az az udvartól kapott utasításait a másik elől, és a tábornaggyal még a levelezést is végleg megszakította, miután átment az ellenséges táborba, és a tárgyalások alatt sem volt hajlandó vele érintkezni.

Mindezekből kifolyólag azután Wallis már nem törődött semmivel, Neipperg azonban óvatlan döntése miatt kénytelen volt azt tenni, amire gyalázatos fogadtatása és halálos fenyegetések által kényszerítették.

¹²⁴ Az eredetiben: „Monarchie” – Hadik szóhasználata.

¹²⁵ Ezzel ellentétben Rédvay azt írja, hogy Neipperggel méltányosan és tisztelettel bántak, viszont a törökök ügyesen elszigetelték minden külső információforrástól (RÉDVAI 1938, 145–146).

¹²⁶ Az eredetiben: „Capital Festung.”

Miután ily módon a béke¹²⁷ megkötetett, és a fegyverszünetet kihirdették, megszűnt minden ellenségeskedés, és Neipperg grófot a török táborból szabadon engedték, hogy Belgrádba távozhasson, ahol addig kellett maradnia, amíg az udvar elé nem terjesztik a békeszerződést ratifikálásra.

A maga idejében szoltunk arról, hogy a grockai csata után, a hadsereg visszavonulása során sok ezer ember esett hadifogságba, köztük volt a csatamezőn szintén eltűnt herceg Hessen-Rheinfels generális-főstrázsamester,¹²⁸ akiről úgy sejtették, hogy még életben van.

A császár akarata szerint ezért kísérletet kellett tenni arra, hogy vajon a törökökkel nem lehetne-e váltságdíj felajánlásával fogolycsere-egyezményt¹²⁹ kötni? Erre vonatkozóan Neipperg gróf utasítást is kapott. Miután azonban ő (amint azt már korábban láthattuk) Wallis tábornaggal semmilyen együttműködést nem kívánt fenntartani, jöllehet Wallist ebben a tárgyban az udvar már utasította, és a tábornagnak fontos lett volna tudnia, hogy egyáltalán mi történt eddig az ügyben, és mi még a teendő, ezért arra az elhatározásra jutott, hogy egy törzstisztjét az ellenséges táborba küldve, magánál a nagyvezírnél tájékozódik e tárgyban.

Legnagyobb örömömre választása rám esett, mivel röviddel azelőtt vehettem át őrnagyi kinevezésemet.¹³⁰ Wallis tábornagy azzal a paranccsal küldött először Belgrádba, hogy Neipperg tábornagnak mint teljhatalmú miniszternek, a béke ügyében eljáró főtárgyalónak jelentsem feladatomban, és hogy én (azért, hogy egy általa kiállított passzus birtokában az ellenséges táborba mehessek) tájékoztassam, és tőle bizalmasan tájékoztatást szerezzek az ügyben.

Mindezek miatt nem is késlekedtem Belgrádba indulni, és a fent nevezett miniszternél [Neipperg grófnál] be is jelentkeztem. Ott hosszas várakoztatás után végre színe elé járulhattam. Épphogy betettem a lábamat a szobájába, amikor ő az egyik sarokban hálókabátban gubbasztva idegesen rám kiabált: „Mondja gyorsan és röviden mit akar, nem akarok magával hosszasan foglalkozni!” Követve az utasítását előadtam, mit akarok; válasza rövid, szúrós és elutasító volt, mondván: „Azt, hogy mikor támad kedvem a maga követelésére egy passzust kiállítani, nem tudom megmondani. Mindennap jelentkezzen ezért a kapitányomnál.” Utóbbi, egy Szilágyi nevezetű egyén a bánáti határőrhuszárok¹³¹ parancsnoka volt, és Neipperg gróf mellett szolgált.¹³²

Ezzel a száraz és megalázó eljárással az engem bekísérő kapitány jelenlétében nem csak engem akart megsérteni, hanem elsősorban azt akarta megalázní, aki engem küldött.

¹²⁷ Pontosabban Neipperg előzetes békeszerződést írt alá a törökökkel, amelyet azonban később Bécs ratifikált.

¹²⁸ Mai terminológiával élve vezérőrnagy. Constant von Hessen-Rheinfels herceg, tartományi gróf valóban túlélte a hadjáratot, 1757-ben altábornagyi rangig emelkedett.

¹²⁹ Az eredetiben: „Ranconirung-Fuß.”

¹³⁰ Vagyis Hadik a törzstisztek közé emelkedett.

¹³¹ Az eredetiben: „Landhussaren.”

¹³² A szövegben: „Hofcapitanie”, talán a segédtsízt fordítás is helytálló. Markó szárnysegédnek fordította (MARKÓ 1944, 41).

Amint én Wallis tábornagnak a fogadtatást és a választ bizalmasan közöltem, a közöttük lángoló heves ellenségeskedés még jobban fellobbant. A tábornagy dühbe gurult, és a legdurvább kifejezéseket használta Neipperggel kapcsolatban.

Az egész ügy pusztán azért keletkezett, mert Neipperg, pusztá gőgből, megalázottnak gondolta magát, hogy kérésemmel hozzá csak szóban közelítettem, és nem írásban kerestem meg, ezért következő nap egy irattal ellátva ismét elébe járultam. Ezúttal sikerrel jártam, és a passzussal ellátva, hivatalos küldöttként rögtön a nagyvezírhez mehettem.

Feladatom abban állt, hogy a legnagyobb udvariaskodás és hízelkedés után a nagyvezírnek átadjam a főparancsnok-tábornagy üzenetét, amely szerint az ő legfőbb vágya a már jó ideje fogságba esett tisztjeink és legénységünk kiváltására tett javaslatainak és kéréseinek nyomán a nagyvezír részéről kedvező nyilatkozatot nyerni. Ezután ő a császári udvarnak jelenthesse, hogy még a török hadseregnek a hadszíntérről való elvonulása előtt, a kezükben lévő hadifoglyokat a megkötött megállapodás szerinti, a különféle rendfokozatok szerint készpénzért kiváltotta és magával viheti.

Ekkortájt a tábornagy minden lehetőséget különös örömmel ragadott meg, hogy a nagyvezírnek valami szívességet tehessen.

Amint Belgrádot elhagytam, le kellett szálljak a lovamról, hogy a kicsiny kapun és a számomra leeresztett csapóhídon keresztül, majd tovább a szövevényes futóárokokon át a törökhöz átjutni tudjak. Az első janicsár posztok egy tiszthez kísérték, aki az ottani üteg parancsnokságát látta el, neki én a passzust átnyújtottam, amelyet ő azonnal a nagyvezírhez továbbított. Nekem azonban a válasz megérkezéséig ott kellett várakoznom; nem tartott sokáig. A nagyvezír válasza abból állt, hogy betegsége miatt nem alkalmas az idő, hogy elébe járuljak, a feladatot a méltóságban utána következőre, vagyis a szeraszkirre¹³³ ruházza, hogy engem azonnal néhány pasa jelenlétében a Porta első tolmácsa közreműködésével fogadjon, majd ügyem elintézése után visszaküldjön. Engem ezért a janicsár tiszt a Rácok Útján elkísért, majd egy másik janicsárra bízott azért, hogy a szeraszkirhez kísérjen.

A passzusban küldetésem tárgyát is közölték, ennél fogva a nagyvezír is közölhette a szeraszkirrel döntését.¹³⁴

Amint a sokat emlegetett szeraszkir sátoztáborába beléptem, a hatalmas területen egyetlen vörös ruhás csausz¹³⁵ örködött bottal a kezében, akinek az engem kísérő janicsár átadott. A nagy tábor közepén állt az a fogadósátor, amely mögött és oldalt álltak a szeraszkir lakhatását és kényelmét szolgáló sátrak, továbbá az irodáját befogadó sátor, illetve tisztjei, illetve szolgálói lakhelyei. A bejáratról előre felé, a fogadósátor közelében

¹³³ Más néven szerdár. A nagyvezír távollétében a hadsereget vezető parancsnok, de ebben az esetben a nagyvezír utáni legmagasabb rang, parancsnokhelyettes.

¹³⁴ „In dem Pass war der Gegenstand meines Auftrags ausgedrückt, mithin ser Vizir auch im Stande sein Resolution dem Seraskir bekannt zu machen.”

Hadik talán arra gondol itt, hogy a nagyvezír akár a neki címzett dokumentumra is rávezethette volna döntését.

¹³⁵ Tábori rendési feladatokat is ellátó kikiáltó, futár.

csapatonként lovak legeltek, török szokás szerint lábuknál fogva kicsiny cövekhez kikötve, kötőfék nélkül. A szeraszkir legszebb hatásai, szám szerint nyolc, alkották a középső folyosót¹³⁶ a pompázatos fogadósátor bejáratához, így a szeraszkir székéből láthatta őket. Ezeket a lovakat ezüstláncsal látták el, és ezüstvályúból itatták, továbbá teljes hosszukban selyemtakaróval voltak beborítva, úgy, hogy csak a nyakuk és a lábuk látszott ki. A többi ló finomabb vagy durvább gyapjú, illetve szőrme takaróval volt ellátva, köztük a szeraszkir számos egyéb hátsólova is.

Az említett fogadósátor hatalmas volt és duplafalú. Kívül zöld zsávolyból készült, és nagy vörös gyapjúvirágokkal volt ékes. Belül foltvarrással¹³⁷ és többnyire gazdagon díszített kelmével borították. A padló néhány hüvelyk¹³⁸ magas volt, és egyetlen óriási szőnyeg borította, amely még az utolsó sátorvason is túlnyúlt. Mögötte az egész sátor szélességét kitöltő, több láb¹³⁹ magas, három széles lépcsőből álló és perzsaszőnyegekkel gazdagon borított emelvény, a díván magasodott.

A szeraszkir maga azonban középen ült egy díszes szófán, egy pasa tőle jobbra, oldalt az első lépcsőfokon, egy másik balra a másodikon. A Porta első tolmácsa, a neve Maurocordato¹⁴⁰ volt, bal oldalon állt az emelvény szélén, örmény viseletben, kalppaggal a fején. A bejáratnál a két sátorrész között balra és jobbra 12 tiszt, a testőrség és a csauszok sorakoztak fel.

Amint túlhaladtam rajtuk, beléptem a fogadósátor belső részébe, és meghajoltam; először a szeraszkir szólt hozzám nevetve: „Oschgyeldur”, amivel azt akarta mondani, hogy „Isten hozott.”

Quid vult Dominatio tua?¹⁴¹ – vette át a szót a portai tolmács, engem a díván széléről megszólítva. Erre én előadtam megbízatásom célját, amelyet a tolmács a szeraszkirnak azonnal lefordított. Az előterjesztésemre kapott választ kurtán adta értésemre az alábbi kifejezéseket használva:

Jam scripsit Celsissimus Princeps meus [Ez a szeraszkirt jelenti, aki egy szultánát, a regnáló szultán nőtestvérét vette feleségül – Hadik András jegyzete] ad profulgidam Portam Ottomanicum is praesenti negotio jam scripsit ad praefulgidam Portam Ottomanicum in hoc negotio, brevi praestulatur responsum, quod illio communicavit

¹³⁶ Az eredetiben: „Die vornhemsten [...] Leibpferde machten die mitlere Spalier grade auf die Oefnung des sehr prächtigen Audienz-Zeltes.”

¹³⁷ Az eredetiben: „Fleckwerk.”

¹³⁸ Egy bécsi hüvelyk: 2,63 cm.

¹³⁹ Egy bécsi láb: 31,6 cm.

¹⁴⁰ A fanarióta görög Maurocordato/Mavrokordatosz család több generáción keresztül, számos tagja révén töltött be fontos diplomáciai tisztségeket a Fényes Porta szolgálatában az oszmán uralom évszázadai alatt, illetve a havasalföldi és moldvai vazallusállamok fejedelmi tisztségét is több generáción át viselték. A görög függetlenségi háború idején kikiáltott Első Hellén Köztársaság első miniszterelnöke, Aléxandrosz Mavrokordatosz, szintén e nemzetség tagja volt. A szövegben említett személy talán Konsztantínosz Mavrokordatosz későbbi havasalföldi és moldvai fejedelemmel azonos.

¹⁴¹ Mit kíván Uraságod?

cum sua Excellentia vestro Comendante Generale, quem salutabit et poterit [red]ire Dominatio Tua.¹⁴²

Ezáltal előterjesztésemet röviden elintézték, és engem elbocsátottak. A janicsár, aki engem egészen a szeraszkir udvaráig elvitt, visszakísért az erődig. Az utunk mellett jobbra és balra kicsiny csúcsos sátrukból árusító kereskedők üdvözöltek engem, szárított és friss gyümölcssel kínálván, és nagyon barátságosnak mutatták magukat. Vásároltam is ennek hatására tőlük valamennyi „szultán” dohányt,¹⁴³ török pipát és egyéb apróságot. Ezeket az engem kísérő janicsárok a legnagyobb szívéllyel vitték utánam, amiért nekik is vásároltam kisebb ajándékokat hálából.

A tábornagnak sikertelen küldetésemről megtettem jelentésemet.

Néhány nappal később parancs érkezett Bécsből, hogy a rangidős tábornok, Seher báró lovassági tábornok Wallis tábornagtól vegye át a hadsereg főparancsnokságát. Utóbbit le kellett tartóztatni, és egy törzstiszt őrzetében Bécsbe kellett kísérni, amely parancsot azonnal végre kellett hajtani.

Ugyanekkor az előzetes békeszerződés ratifikációja megtörtént. A hadsereg felosztását¹⁴⁴ minden további haladék nélkül végre lehetett hajtani. [Szeptember] 3-án Belgrád erődjében a békeszerződés végrehajtása a földvédműveken található mellvédek lerobbantásával és a palisádok elbontásával¹⁴⁵ elkezdődött. Ezen munkálatok befejezésére három hónapos határidőt írtak elő, míg az új védművek¹⁴⁶ teljes felrobbantására hat hónap állt rendelkezésre.

[Szeptember] 7-én ruméliai Ali pasa¹⁴⁷ 300 janicsárral bevonult Belgrád városába, a Württemberg-laktanyába, ahonnan kiindulva megszállták az erődkaput.

Suckow báró altábornagyot állítólagos kiváló teljesítménye jutalmául, amelyet Belgrád védelmében kifejtett, a bánáti főhadparancsnokság¹⁴⁸ és a kormányzóság élére nevezték ki. Suckow 1740. március 10-én hunyt el Temesváron.

[Szeptember] 18-án aláírták a nagyvezíri sátorban a békeszerződés artikulusait. Wallis tábornagy és Neipperg tábornagy sorsáról a bécsi udvar egyaránt rendelkezett. Előbbit Szigetvárra rendelték, utóbbit Győrbe a vesztegzár¹⁴⁹ fenntartására, ahol mindkettejüket tájékoztatni fogják sorsukról, és arról, hogy hol fogják letölteni büntetésüket.

Seher báró lovassági tábornok átvette tehát a főparancsnokságot a hadsereg felett.

¹⁴² Az én Fenséges Uram már írt a Fényes Ottomán Portának ebben az ügyben, a választ rövidesen várjuk, és ha megkapjuk, akkor közölni fogjuk azt az Ön parancsnokával, a Tábornok Úr Öexcellenciájával.

¹⁴³ Az eredetiben: „Sultan Dohan.”

¹⁴⁴ Hadik valószínűleg arra utal, hogy az eddig hadseregben koncentrált erőket ismét békehelyőrségekbe küldték.

¹⁴⁵ Az eredetiben: „Mit Schleiffung der Erdwerken Parapetten, und Ausziehen der Palisaden.”

¹⁴⁶ Vagyis a Monarchia által 1718 után létesített védműveket.

¹⁴⁷ A ruméliai beglerbég az ottomán hadsereg európai területekről kiállított csapatainak parancsnoka. Hadik pasának titulálja.

¹⁴⁸ Az eredetiben: „General Commando.”

¹⁴⁹ Az eredetiben: „Contumatz.”

Szeptember 20-án a menetekkel elkezdődött a hadsereg kivonása, és a hadszíntérről történő fokozatos elvonulással (az országot kimerítő és a hadsereg számára káros fosztogatás elkerülésére) egészen október végéig folytatódott. Belgrádban csak annyi zászlóalj maradt, amennyi a békeszerződésben rögzített robbantó munkálatok¹⁵⁰ lebonyolításához és helyőrségül a város felének megszállásához szükséges volt.

A régi Dessewffy-huszárezredet a Száva vonalának megszállására, egy három mérföld hosszúságú szakasz megszállására [Belgrádtól] felfelé alkalmazták, az előőrsek láncolata¹⁵¹ pedig a folyónál, amely parancsnokságom alatt állt, a következőképpen működött: a jelentéseket magam közvetlenül Schmettau báró, altábornagynak kellett megtegyem Belgrádban, aki az ottani parancsnokságot viselte egészen az új védművek teljes lebontásáig és az erőd végleges átadásáig.

A békeszerződés megkötése után Belgrád városát a Dunától egészen a Szávaig középen egy paliszádvonallal sietősen leválasztották, hogy az elülső részbe a törökök még a hadsereg elvonulása előtt szabadon bevonulhassanak. A város hátulsó részében maradt a helyőrségünk és a lebontáshoz alkalmazott munkások, továbbá a Tirolból és más bányavidékekről idehívott nagyjából 300 bányászlegény, akik a nagy védművek és a díszes kapuk felrobbantásában segédkeztek.

A Dessewffy-ezred egészen a hideg őszi idő beköszöntéig a Szávánál maradt állásban, ahol az eső és a hideg ellen a tágasabb magaslatokon nádból készült kunyhókkal voltunk kénytelenek védekezni.

Mindegyik ilyenben egy pajtáság¹⁵² kapott helyet, az arcvonal előtt megfelelő távolságban, sorban kettőt-kettőt összefogva létesítettünk, a barakkokban pedig a fegyverek és a lószerszám volt elhelyezve. A lovak védelmére előttük és mögöttük a szél ellen trágyából és gallyakból magas falakat emeltettem. Amikor a hadseregnek a lovakat már hosszú ideje takarmányozni kellett, és a közelben a nádat és a sást is teljesen lelegették, az ezred számára az ellátás feladatát magamra vállaltam. Úgy kívántam az ügyet megoldani, hogy 120 ember kivételével, akik az éppen szükséges takarmányozáshoz kellett, tisztek megfelelő felügyelete mellett az ezredet kaszával és gabonavillával felszerelve magamhoz vettem, és a távolabbi, még füves legelőkről olyan ellátmányt sikerült begyűjteni, hogy így módon az utolsó két hétben az összehordott szénából a lovak kímélete mellett megoldotta az ellátást, és a közember számára is nyugalmas pihenést biztosított.

Jóllehet mindezek és némely más e leírásban feltüntetett tárgyak nem tartoznak éppen a fontos ügyek közé, így nem lennének méltóak rá, hogy egy hadműveleti értekezésben tárgyaljuk ezeket, említésüket azonban jól átgondoltan azért találom hasznosnak, hogy fiaim e kevésbé fontosnak tűnő, azonban mindig hasznos eljárásokat jól

¹⁵⁰ Az eredetiben: „Demolitions-Geschäfte.”

¹⁵¹ Az eredetiben: „Postenkette.”

¹⁵² Az eredetiben: „Kameradschaft”: nem hivatalos szervezeti egység. Általában három katona közössége, akik együtt főztek. Gyakran egy öregebb és két fiatalabb alkotta.

megismerjék, és az ilyesfélét adandó alkalmakkor a szolgálat hasznára és saját előnyükre alkalmazni tudják.

Ami a török hadsereget illeti, nem vesztegetett sok időt. A nagyvezír előre kialakította a belgrádi helyőrséget, és (amiről már röviden beszámoltam) a szeraskirt, ruméliai Ali pasát nevezte ki Belgrád és egész Szerbia kormányzójának. Ali megtartotta Ruméliát is. Ő maga betegsége miatt a tábort már előre elhagyta, és úgy rendelkezett, hogy a többi török csapatot pasáik vezetésével csapatonként válasszák szét, ami a legnagyobb gyorsasággal néhány nap alatt meg is történt.

Mielőtt a nagyvezír elutazott, Schmettau báró altábornagy egy feladatot szabott ki rám, amely azokat a menekülteket, az úgynevezett klementinusokat¹⁵³ érintette, akik az 1737. évben Hercegovinából nagy számban a mi hadseregünknel, amely akkor Nisnél állomásozott, kerestek menedéket. Ők minden mozdítható értéktárgyat is magukkal hozták, és a hadjárat végén a Szerémségben, a Száva mentén telepedtek le.

Ezek az emberek, amelyek közül sokan igen tehetősek voltak, tekintet nélkül a nekik adott számos biztosítékra, a legkedvezőtlenebb környéken, a mocsarak között kaptak lakhelyet, és a számukra szükséges támogatás is elmaradt. A terület régi lakosságának féltékenysége ellen a hatóságok semmilyen védelmet nem tudtak nyújtani nekik. Sok üldöztetést és erőszakoskodást is el kellett tűrniük.

Ők tehát ettől az igazságtalan bánásmódtól sarkallva, még a békeszerződés végleges megkötése előtt a nagyvezírhez kívántak menekülni, hogy kegyelemért, illetve védelemért rimánkodva a biztonságos hazatérésüket lehetővé tegyék. A körülmények erre kedvezőek voltak, mivel a folyó partján, nádas és bozotos között volt a tartózkodási helyük.

Ezért néhányan közülük pénzajándékkal és (amint azt többen is megerősítették) két szép lánnyal lopva átkeltek a folyón a nagyvezírhez, aki ezek után a gőgös győztes szerepében mutatkozva, nyomatékosan követelte a [császári] főparancsnoktól, hogy ezeknek az embereknek az ügyében mindkét oldal részéről komisszárok járjanak el. Erre a feladatra részünkről engem jelöltek ki, míg a törökök oldaláról Ismael ágát küldték.

A megkötött megállapodás értelmében ezek az emberek néhány napon belül visszajönnek hozzám, és addig itt maradnak, míg az összes ilyen családot egy általam meghatározott helyre, a Száva mellett összegyűjtik, és minden ingóságukkal együtt letáboroznak. Ugyanakkor azok számára, akik közülük a visszatérés mellett döntenek, a szükséges hajókat előteremtjük.

Amint ezek megtörténtek, magunk is odamentünk valamennyien erre a helyre. Az egész népet egy körben felállítottam, és ilyenformán nekik tudtukra adtam: „Mivel Önök közül egy rész a német császártól kért és kapott védelem ellenére a visszatérésre

¹⁵³ A Szerémségben, Szávaszentdemetertől keletre, a rumai járás három településére (Jarak, Hertkovce és Nikince) betelepült mintegy 2000, kelmendi törzsbeli albán (kelmendas). Korabeli, az albán törzsnévre visszavezethető magyar elnevezésük: kelemencek, klementinusok vagy klementinerek. A Száva vidékén megtelepülő katolikus albánok szőlőtermesztéssel és juhtartással foglalkoztak, s a 20. század elejéig megőrizték nyelvüket és kultúrájukat. Döntő többségük visszatért 1912-ben függetlenné vált hazájába, Albániába.

határozta el magát, és ezért a nagyvezírhez fordult kegyelemért, mindkét hadsereg legmagasabb elöljárója együtt úgy határozott, hogy én és Ismael aga a maradás vagy visszatérés lehetőségét az Önök szabad választására bizzuk. Amint ez megtörténik, különválnak a menők a maradóktól, előbbieket átadjuk, és a túlpartra a hajóinkon átszállítjuk. Akik azonban maradnak, azokról jegyzéket kell felvennem, és a számukra kijelölt helyre visszakísérnem. Önök tehát most kedvük szerint, szabadon dönthetnek, és akik a török oldalra való visszatérés mellett dönteni szándékoznak, álljanak egy csoportban balra, akik azonban kitartanak a maradás mellett, jobb oldalt gyűljenek össze.”

Ezután az aga szólott: „Annak ellenére, hogy hitszegő kivándorlásotok miatt semmiféle kegyelemre nem vagytok méltók, a nagyvezír nagy szívójsága miatt afelé hajlik, hogy mindannyiótok számára, akik igaz megbánásból és reményt mutatva a jövőben a jobb viselkedésre, teljes körű kegyelem adassék. Azok számára azonban, akiknek szíve romlottsága nem mutat reményt a megjavulásra, nekik ő maga tanácsolja, hogy inkább maradjanak vissza, mivel a Fényes Portának az efféle söpredékére az emberiségnek egyáltalán nincsen szüksége, és számukra jól ismert kell, hogy legyen a törvény ereje, amely nem tesz különbséget aközött, hogy valaki 100 dukátot lop el és aközött, aki egy tojást.”

Ezután a nyilatkozat után az emberek között nagy mormogás támadt. Sokan az italtól reméltek elszántságot gyűjteni. Különböző csoportokban, vérrokonság és baráti társaságok szerint csoportosultak, és hívták egymást az elmenetelre vagy a maradásra, és végül mindenki két nagy csoportba gyűlt össze. Egyik az én oldalamon, a másik az aga mellett sorakozott fel. Utóbbiakat fokozatosan átszállították a folyamon, míg a többieket arra a helyre kísértük vissza, amelyet számukra ideiglenes tartózkodásra kijelöltek.

Ez az emberfajta nagyon szép termetű, jó akarattal irányítható, élénk szellemű és bátor a harcban. Lélekszáma mindkét nemet illetően, a fiatalokat és öregeket is magába foglalóan meghaladja a 2000-et. Pusztán a tartományi elöljárók gondatlan hanyagsága és a régi lakosok minden vidéken tapasztalható vendégszeretetének hiánya vezetett oda, hogy több mint a felük és főleg a jómódúak döntöttek úgy, hogy visszatérnek, és ebben a döntésükben rendíthetetlenek maradtak.

Tudni kell azt, hogy az 1737. évi eredménytelen hadjárat végével az a török hadtest, amely Nissát lerohanta és nem sokkal később hatalmába kerítette, előrenyomult, és a mi kevés könnyűcsapatunkat (benne a Csáky- és a régi Dessewffy-ezreddel) az ottani helyről rejtekutakon egészen Belgrádig gyors visszavonulásra kényszerítette. Ezek az emberek minden ingóságukkal és javaikkal jelentős, 2000 főnél sokkal nagyobb számban gyalog követték ezeket az ezredeket Pristina környékéről, ahol a mi hadvezetésünk összegyűjtötte őket. A minket gyors tempóban üldöző ellenség utolérte őket, és sokakat közülük lemészárolt, vagy a menekülőket a javaikkal együtt visszatérésre kényszerítette. Ezért tehát itt csak azokról a szerencsés kevesekről lehet szó, akik a hatalmas erdőségeken keresztül oldalirányban keresztül tudtak törni, és elérték a biztonságot nyújtó Belgrád környékét. Itt számukra a feltételeket [áttelepülésüket illetően] ünnepélyesen megismételték, és ezeket az ígéretek a császári katonai és polgári hatóságoktól szintén megkapták. E feltételek szerint először is erre alkalmas területen számukra a Szerémségben, a Száva

bal partján a letelepedésre és több falu létesítésre alkalmas terepszakaszt kell kijelölni. Másodsorban ők teljesen egyedül kívánnak lakni, külön a többi országlakostól,¹⁵⁴ keveredés nélkül. Harmadszor, amíg ők a gazdaságaikat ki nem alakítják és a terményüket betakarítani nem tudják, addig az ideig a raktárakból kenyeret ingyen, a sóhoz pedig kedvező áron tudnak hozzájutni.

Ezek közül a feltételek közül, amelyet ünnepélyesen megígértek nekik, semmi sem teljesült. A hatóságok a legrosszabb minőségű területeket jelölték ki számukra a letelepedésre, ahol az árvíz egész évben fenyegette őket, ezért lehetetlen volt maradásuk. Itt ráadásul nyakas rácokkal voltak kénytelenek érintkezni, akiknek szorongatásától és elnyomásától kellett tartaniuk. A kenyeret és a sót nagyon rendszertelenül szolgáltatatták ki nekik, ezért gyakran nélkülözéseket kellett kiállniuk.

Ezt az eljárást roppant felelőtlennek kell tartanunk! Azokat, akik mindezt okozták, a legszigorúbban felelősségre kellett volna vonni. A kamara¹⁵⁵ egyedül a szerbiai birtokokra fordított figyelmet, a Száva alsó folyásánál találhatóakra csak csekély mértékben és időlegesen. A körzeti hivatalnokok kizárólag saját érdekeikre gondoltak, aminek értelmében a legszegényebb osztályokból az utolsó cseppet is ki kellett sajtolni. Hogyan is lehetne azonban jobbat ezektől az emberektől elvárni, akik az emberiség salakjából¹⁵⁶ kerülnek ki, és megvesztegetés által tekergettek fel hivatali méltóságukba, és sem tudással, sem méltósággal nem rendelkeztek?

Engem még mindig elborzaszt, ha erre az alattvalókkal szembeni embertelen bánásmódra és ezeknek az embereknek¹⁵⁷ az uralkodójukkal szembeni nyilvánvaló és szégyentelen hűtlenségére gondolok vissza. Ha csak éppen a legfelsőbb előljárója a tartománynak nem maga is pusztán az emberek vérszívója,¹⁵⁸ akkor mégiscsak igazságos módon elmozdítja a hanyag és felelőtlen hivatalnokokat, illetve inkább még mielőtt alkalmazná őket, vizsgálknak veti alá őket, és ha már hivatalukban vannak, rajtuk tartja a szemét.

Abban a helyzetben voltam, hogy a visszaélésekre vonatkozó legdühítőbb példákat első kézből tudnám említeni, azonban csak annyit akarok mondani, hogy az efféle kerületi tisztviselők Szerbiában a *ius vitae et netis* jogának¹⁵⁹ gyakorolásával voltak felruházva.

A büntetőbírósi eljárás teljes menete¹⁶⁰ itt Szerbiában mindössze abból állt, hogy amikor rablót hoztak be vagy csak feladtak valakit, kizárólag a tisztviselő elé vitték. Ez őt délelőtt vagy délután (ez esetükben teljesen mindegy volt¹⁶¹), még ha a vádakat tagadta is, pusztán kettő vagy több állítólag tanú vádjára, akik gyakran csak az illető ellenségei

¹⁵⁴ Az eredetiben: „Landesinnwohner.”

¹⁵⁵ Vagyis a pénzügyigazgatásért és a kincstári birtokokért felelős kormány szerv, az Udvari Kamara.

¹⁵⁶ Az eredetiben: „Wust der Menschen.”

¹⁵⁷ Ti. a kamarai hivatalnokoknak.

¹⁵⁸ Az eredetiben: „Mitesser des Menschen-fleisches.”

¹⁵⁹ Vagyis élet és halál urai voltak. Hadik a római jogban a *paterfamilias* által gyakorolt abszolút hatalom megnevezését alkalmazza.

¹⁶⁰ Az eredetiben: „Die ganze Abhandlung der Justitz in Criminali.”

¹⁶¹ Hadik valószínűleg arra céloz, hogy az illetők egyaránt ittasak voltak mindkét napszakban.

voltak, börtönbe vetette, és a következő napon bármilyen más további vizsgálat vagy eljárás nélkül cigányok által felakasztatta. Ő [a tisztviselő] egyedül tudta az elítéltet a börtönből kiengedni és minden büntetés alól feloldani, akkor is, ha az illető tényleg súlyos és ismételt bűnököt követett el. Erre akkor került sor, ha az illető elég tehetős volt, hogy ennek a szultáni despotának¹⁶² váltságdíjat ígérni és adni tudjon.

Egyszer magam is jelen voltam, amikor efféle eljárás történt útközben Pozseravác és Gradisja felé felúton a Duna mentén. Egyszer egy főhivatalnoknál érkeztem, aki szakmájára nézve a belgrádi garnizonban volt mészáros,¹⁶³ és ebből annyi pénzt csinált, hogy végül képes volt maga számára valamilyen homályos úton-módon főhivatalnoki állást vásárolni. Ez elé az ökörré hasonlító ember elé,¹⁶⁴ aki élet és halál ura volt, röviddel az ebéd előtt szobájába vezettek egy vádlottat, akit haragosai azzal vádoltak, hogy rablásban bűnös. Házastársa, egy szép fiatal rác nő elkísérte őt ez elé a „híres” törvényszék elé, ahol a nevezett főtisztviselő mint egyedüli bíró pöffeszkedett a megterített asztal előtt, mellette álltam én. A botcsinálta bíró az állítólagos vádlott¹⁶⁵ szemére vetette, hogy rablás bűnével vádolják. Ő visszautasította a vádat,¹⁶⁶ és fiatal felesége mélyen a földig meghajolva a szigorú bíró előtt, megmutatta a keblei között blúza (amelyet szokás szerint jó mély kivágással hordott) alól kivillanó dudorodó erszénykét,¹⁶⁷ amellyel azt kívánta tudomására hozni, hogy csengő dukátokat hozott. A színpadias¹⁶⁸ bíró komoly ábrázatot vágott, és emelt hangon mennydörögve szidalmazta a vádlottat. Mire a szegény rác nő könnyekben tört ki. Ugyanakkor a [bíró] azt mondta nekem: „Ezt kell az embernek ezekkel a fickókkal csinálni, van nekik jó pénzük,¹⁶⁹ tudnának még többet is adni.” [Hadik kiemelése] A feleség valóban megígérte, hogy még egy kis ráadást is tud hozzátenni. A bíró rögtön hízelgő szóra váltott, a vádlottat *stante pede*¹⁷⁰ szabadlábra helyezték, és a fiatalasszony arca is felderült.

Aki efféle jól bevált eszközhöz¹⁷¹ nem tudott nyúlni, az bitón végezte. Az egész eljárás és ítélezés e modellt követve zajlott. Azután az illetőt haragosai vagy az úgynevezett pandúrok¹⁷² a vérpadra kísérték, ahol a cigányok egy vastag cölöpöt annak egyik oldalára már mélyen a föld mellé levertek, erre egy hosszú kötelet erősen rákötöttek, és a végét keresztben átvetették. Ha most a szegény ember (mivel gyakrabban jártak így azok, akiknek nem volt pénze, amire csak ez lehet a magyarázat) a vérpadhoz ért,

¹⁶² Hadik gúnyos megjegyzése a kamarai hivatalnokra vonatkozik.

¹⁶³ Az eredetiben: „Fleischhacker.” A német szónak pejoratív mellékíze is van: durva, primitív ember.

¹⁶⁴ Az eredetiben: „Ochsenmässige Herr.”

¹⁶⁵ Az eredetiben: „Delinquent.”

¹⁶⁶ Az eredetiben: „Factum.”

¹⁶⁷ Szó szerint: „gumós rongyocskát”: „knollichten Fetzen.”

¹⁶⁸ Az eredetiben: „Scenisch.”

¹⁶⁹ Szó szerint: „Praw Geld.”

¹⁷⁰ Azonnali hatállyal.

¹⁷¹ Vagyis a vesztegetéshez.

¹⁷² A délszlávok által lakott területeken és a határőrvidéken a rendfenntartók, bár a határvonal a pandúrok és a rablók között gyakran elmosódott. Később a határőrvidéki szabadsapatok katonái.

az akasztófa alá állították a kötél végére, amelyet a nyaka köré csomóztak, és közben egy másik kötéllal a lábát is összekötötték. Ezután történt a felhúzás: ezután a cölöpnél álló cigányok az illetőt erősen, egészen a keresztgerendáig felhúzták, a körelet szorosan áthurkolva, míg a többiek a lábáról lelógó második kötelet addig feszítették, amíg a delikvens megfulladt.

Nem csoda ezek után, hogy az efféle tisztségviselők, különösen azok, akiket említettem, akkora summákra tettek szert, amelyek révén szép házakat vásároltak Belgrádban és Bécsben, amint az valóban meg is történt. Senki sem találhatja tehát furcsának, hogy a szerbek az osztrák uralmat [sic!], mint olyat gyűlölték, elsősorban ezek miatt a tisztviselők miatt. A klementinerek is belátták, hogy a törökök hatalma alatt mégiscsak jobb sorsuk volt. Ezért azok is, akik visszatértek a békeszerződés nyilvánosságra hozatala¹⁷³ után, ahogy azt már említettük, azonnal titokban követséget küldtek a nagyvezírhez, és tőle visszafogadást kérve két ocka¹⁷⁴ aranyat, illetve két szép fiatal lányt küldtek ajándécul és engesztelésül. Ezután történt tehát, hogy a nagyvezír erre a vizsgáló bizottságra¹⁷⁵ és azoknak a visszafogadására, akik ezt kérvényezik, a legünnepélyesebb fogadalmat tette.

Október 12-én jelentette Schmettau altábornagy Bécsbe, hogy a Belgrádban a bontási műveletekre visszahagyott 5000 főből már 3700-an elhunytak.¹⁷⁶

Mindeközben Schmettau Tirolból és Csehországból 300 bányászlegényt kapott erősítésül a bontási munkák¹⁷⁷ meggyorsítására, amelyek az erőd bevételenek idejétől kezdve¹⁷⁸ épült védműveket érintették, azért, hogy ezek minél hamarabb véget érjenek, és a mi csapataink az erődöt teljesen ki tudják üríteni.

November 19-én összeült a Judicium Delegatum¹⁷⁹ Harrach gróf tábornagy elnökelete alatt, hogy a vádat¹⁸⁰ gróf Olivier Wallis tábornagy és gróf Neipperg tábornagy ellen kivizsgálja.

A veszteglőház után Wallist Spielberg börtönébe, Neipperget a glatzi erődbe küldték.

December

Ebben a hónapban kivonultak a szász választófejedelmi csapatok Erdélyből.

Ugyanennek a hónapnak a vége felé a belgrádi védműveket teljesen felrobbantották és használhatatlanná tették.

1740

Május 28-án mindez [vagyis a belgrádi erőd használhatatlanná tétele] teljesen befejeződött.

¹⁷³ Az eredetiben: „Publication.”

¹⁷⁴ Ocka, okka, ottomán-török súlymérték, amely körülbelül 1,2829 kilogrammnak felel meg.

¹⁷⁵ Az eredetiben: „Untersuchungs Comission.”

¹⁷⁶ Valószínűleg a háború után fellépő pestisjárvány következtében.

¹⁷⁷ Az eredetiben: „Demolition.”

¹⁷⁸ Vagyis amikor a császáriak elfoglalták 1717-ben.

¹⁷⁹ Katonai törvényszék, a legfőbb katonai igazságszolgáltatási szerv, az Udvari Haditanács bírósága által delegált különbíróság.

¹⁸⁰ Az eredetiben: „Factorum.”

Június 7-én az erődöt teljesen leválasztották a törökök számára.

A régi Dessewffy-ezred volt az utolsó, amelyiket a Száva menti posztjairól [valószínűleg 1739] november végén kivontak, és Pest vármegyébe, illetve a Kunságba helyezték át. Így a háború utolsó hadjárata ezzel a szégyenletes békével ért véget.

Ami minderről eddig a nyilvánosság számára napvilágot látott, a következő munkákból áll:

Először¹⁸¹ is Laugier abbé munkája, amely francia nyelven a következő cím alatt jelent meg: *Histoire des Negationes pour la Paix conclüe á Bellgrad etc.* Paris, 1768.¹⁸² Ez a mű tartalmazza a szakítást a törökökkel, a titkos és a nyilvános tárgyalások lefolyását, a hadműveleteket és végezetül magát a békeszerződést. Mindezt Villeneuve [márki, francia] követ naplójával és jelentéseivel támasztja alá és igazolja.

Másodszor a lengyel szolgálatban álló Warnery tábornok¹⁸³ az 1771. évben megjelentetett egy könyvet, amelyet Breslauban nyomtattak ki *Adalékok a jelenlegi háborúk történetéhez az Orosz és a Török Birodalmak között* címen. Ugyanebben a műben a 143. oldalon olvashatjuk, hogy „menetekkel és ellenmenetekkel, amelyek semmilyen célt nem szolgáltak, mivel végül a régi helyre tért vissza [a császári sereg], vagyis Belgrád környékén foglalt állást. Az a hír, amelyet a grockai postamester hozott, vagyis hogy a törökök elővédje már oda is ért, lassan mintha felrázta volna álmából őt [Wallist] is. A tábornagy ekkor azonnal útnak indította a hadsereget, amely egyetlen oszlopban és 70 svadronnal, vagyis majdnem teljes lovassággal nyomult előre. Így haladt a menet előre egy erdőn keresztül a Duna mellett balra. Amint innen kijött a hadsereg, néhány gránátos század támogatta a lovasságot, ekkor elkezdett sietősen és nagy gyorsasággal elég rosszul felfejlődni, majd a szpáhik ellen előrenyomulni, így a domb alatt jobbszárnyával a Dunára támaszkodva állt fel.”

Ez a mű tartalmaz továbbá sok elbeszélést a szőlőhegyen álló janicsárokról és a német lovasságra irányuló tüzükéről, a szpáhik rajtaütéséről, a lovasság megfutamodásáról és a gránátosok magára hagyásáról és még sok egyébről. Ezeket az eseményeket a szerző csak példaként, mások elmondásából és futólag ismerteti, amelyek azonban valójában teljesen másképp estek meg. Az embernek csak az én egykorú beszámolóim fonalát kell követnie, hogy az események igazi arculatát megismerje (amelyekben magam részt is vettem, sőt az előőrsben voltam), így a hadműveletek késedelmes megindításának okait és a terep tulajdonságait, továbbá mindenről, ahogy volt, és ami történt tiszta képet kaphat.

Senki más nem lehet képes a dolgok összefüggését megbízhatóan ismerni, mivel a főparancsnok velem a legtitkosabb feladatait megosztotta, velem bizalmasan

¹⁸¹ Hadik kiemelése.

¹⁸² A Belgrádban megkötött békeszerződés tárgyalásainak története. Marc-Antoine Laugier jezsuita abbé elsősorban művészettörténeti írásairól ismert.

¹⁸³ Svájci származású katona, hadtudós, Charles-Emmanuel de Warnery. Tóth Ferenc szerint a mű címe: *Remarques sur le militaire des Turcs et des Russes*. Breslau, 1771 (Tóth 2011a, 167).

konzultált, és megbízott azzal, hogy számára információ gyűjtsek, és neki értesüléseket kellett gyűjtenem. Ő engem egyébként állandóan használt arra, hogy az ellenséges hadmozdulatokat felderítsem, ezért báró Bärenklau ezredes mellé adott, hogy kalauzoljam, és végezetül az előőrsöt vezethettem a törökök ellen. Egyébként a csatában az elejétől a végéig részt vettem, és mindig az élen lehetett találni, illetve ezredem harcrendben elfoglalt helyéről alkalmam volt mindkét hadsereg állásait és minden hadmozdulatát a legjobban megfigyelni.

Harmadszor: Ugyanebben az évben, 1771-ben jelent meg Frankfurtban egy francia nyelvű napló hozzáfűzött tervekkel, térképekkel a következő címmel: *Memoires secrets d' guerre d' Hongrie pendant les Campagnes de 1737, 1738 et 1739 avec de Reflexions critiques par Mr le Comte des Schmettau, General á l' Armée du Roy de Prusse.*¹⁸⁴

E mű szerzője már rögtön kezdetben hivatkozik egy meg nem nevezett tábornok feljegyzéseire, így előadott történetei a megbízható hitelesség bélyegét hivatottak viselni.

Ha azonban az egész munkát az ebben a háborúban a kezdetétől a végéig jelen lévő katona szemével olvassuk végig, és a valóban megtörtént tényekkel és azok helyével, illetve idejével¹⁸⁵ vetjük össze ezt az elbeszélést, akkor igen könnyen felfedezhetjük, hogy sok eseménynél, különösen az 1739-ben történeteknél csak és kizárólag Schmettau tábornok érdemeinek felnagyításával foglalkozik. Habár ebben a műben sok eredeti utasítás¹⁸⁶ is található, az egész beszámoló nem rendelkezik teljes hitelességgel, miután az ellenségeskedés és az intrikák¹⁸⁷ Schmettau és a többi tábornok között jól ismertek, és végül az ő hitszegő átlépése porosz szolgálatba is köztudott, azt követően, hogy ez a kompiláció először napvilágot látott.

Magam részéről nem akarok kételkedni abban, hogy Schmettau, aki rendszerető hírében állt, naplóját megtartotta. Pusztán az ő jól ismert cselszövései hagyják azt sejtetni, hogy nem írt le mindent, ami megtörtént, hanem csak azokat a mozzanatokot, amelyek kedvező fényt vetnek rá és barátjára, Seckendorf tábornagra.

Schmettau naplójegyzetei¹⁸⁸ csak az 1737. évi hadjáratot ölelik fel, az 1738. és 1739. évi eseményekről nem ad hírt, csak úgy, miként valaki ezt szóbeszéd alapján tudja lejegyezni, mivel Seckendorf bukása őt is magával rántotta, és teljesen szolgálaton kívül helyezték, először csak az utolsó hadjárat alkalmával, [1739] augusztus végén hívták vissza szolgálatlétre, hogy Suckow helyett átvegye Belgrád irányításának feladatát.

Azt el kell ismerni, hogy Schmettau ez alkalommal széles és alapos tudásról és tapasztalatról tett tanúbizonyságot a hadművészetet illetően, illetve világos ítélőképességet, helyes katonai gondolkodást, elszántságot, fáradhatatlan szorgalmat és igazi lelkierőt mutatott. Mindezekért bátran állíthatjuk, hogy ha már kezdetben is ő viselte

¹⁸⁴ „Az 1737, 1738 és 1739 kampányok során íródott titkos feljegyzések a magyar háborúról, a porosz király hadserege tábornokának, Schmettau gróf úrnak kritikai megjegyzésével.”

¹⁸⁵ Az eredetiben: „Facta cum locis et temporibus.”

¹⁸⁶ Az eredetiben: „Instruction.”

¹⁸⁷ Az eredetiben: „Animositaeten und Intriguen.”

¹⁸⁸ Az eredetiben: „Journalieren.”

volna Belgrád parancsnokságának tisztét, a törökök egész vállalkozása csúfos kudarcot ért volna.

Ezért ezen utolsó és rövid időszakról írott beszámolójának valóságtartalma nem is ébreszthet fel kétségeket, ellenben az összes többi, amely a két előző hadjáratról ebben a kötetben íródott, minden bizonnyal teljesen idegen volt Schmettau számára, aki nem volt ezekben jelen. Teljes joggal sejthetjük tehát, hogy a szerzője ennek a *Memories secrets*-nek az ő testvére lehet, aki alezredesi rangot viselt, és a háborúban végig jelen volt.

Végül a negyedik: A hadmérnök százados Rebain, aki a fent nevezettek közül egyedül volt jelen az 1739. évi hadjáratban, a hadsereg meneteiről és állásairól, továbbá a grockai csatáról és Belgrád ostromáról térképet¹⁸⁹ készített, és azt Hildburghausen hercegnek ajánlotta. Erről a teljes hadművelet legfontosabb elképzelései leolvashatóak.

Mégiscsak szükséges a csatolt műhöz¹⁹⁰ néhány megjegyzést fűznöm.

Először is az a menetvonal,¹⁹¹ amelyre jómagam a főparancsnok-tábornagynak az ő követelésére a terep adottságainak ismerete szerint és a mindenkori körülményekre való tekintettel szerény javaslatot tettem.

Másodszor: Miként lehetett és kellett volna a hadseregnek Grocka felett a csatateret időben elfoglalnia.

Harmadszor: Hol nem helyesek a térképen a jelölések? Amiért az általam Wallis tábornagynak javasolt menetoszlopokat és a hadsereg [menet]vonalát a csatamezőre¹⁹² a térképen vörös színnel rajzoltam.

Az első ponthoz: A belgrádi táborból az 1-es szám alatt a hadsereg három oszlopban, vagy az ellenségtől távol akár négyben is fel tudott volna vonulni Grocka irányába, amint azt bebizonyítom.

Az első [Hadik András kiemelése] oszlop (balról nézve) Mirova-Maloselo felett, Vincsa mellett nyomul előre, és összetételét tekintve a gránátos hadtestből¹⁹³ és némi mellé beosztott lovasságból, könnyűcsapatokból és egy extra tüzérdandárból áll, amelynek Ritopeken keresztül a grockai magaslatra kellett volna vonulnia és a balszárny többi részét kellett volna követnie a Zweibrücken feletti úton. Ez [a balszárny többi része] állt volna a tartalék hadtest éléből,¹⁹⁴ a teljes tartalékból, és a teljes szekéroszlop követte volna ezt az oszlopot.

A sorrend, amelyben a balszárny nagyobb része a tartalék hadtesttel együtt vonult volna, a következőképpen határozható meg.

¹⁸⁹ Az eredetiben: „Mappam.” A mű címe: *Mappa der Operation von 1739, per Rebain*. Lásd: KINCSES 2011, 256.

¹⁹⁰ A térkép nem maradt fenn Hadik értekezésének mellékleteként. Kiegészítéseit minden bizonnyal saját kezűleg rárajzolta a térképre.

¹⁹¹ Az eredetiben: „Marche-Zug.”

¹⁹² Az eredetiben: „Wahlplatz.”

¹⁹³ Az eredetiben: „Granadier-Corps.”

¹⁹⁴ Az eredetiben: „Corps de Reserve á la tete.”

A teljes tartalék hadtest nyitja meg a menetet, és bizonyos távolságot tartva külön nyomul előre feltartóztathatatlanul,¹⁹⁵ amelyben a huszárok alkotják az elővédet¹⁹⁶ és a gyalogos határőr csapatok¹⁹⁷ balról és jobbról a csapatok mellett az erdőt biztosítják.¹⁹⁸ Ezután következik a gyalogság, végül a lovasság zárja a menetet. Röviddel a Grockával szembeni erdő előtt, a magaslatokon és a szőlőhegyen olyan pozíciót vesz fel, amellyel előnyös helyzetbe kerül a lent elterülő tereppel szemben, és a csapatok kitörését az erdőből, továbbá felfejlődésüket¹⁹⁹ előtte szilárdan végre tudják hajtani. Mindezek mögött menetel a tartalék, amint azt már említettük.

A teljes ellátó és szállító oszlop és a hadsereg poggyásza a zweibrückeni patak mögött marad, és a terep adottságainak megfelelően egy vagy több szekérvárat, az ehhez tartozó fedezékekkel²⁰⁰ alkot, és a további parancsig ott marad.

A második vagy (ha számítani akarjuk a balszárny megtörtént felosztása szerinti [csapatokat] vagy a tartalék hadtestet, amint az Vincsánál történt) a harmadik oszlop alkotja a teljes jobbszárnyat ugyanabban a rendben, amint már a balszárnynál megfigyelhető, vagyis: a huszárok törnek az utat előre, a határőrgyalogság a bozótban portyázik, a reguláris gyalogság alkotja továbbá az oszlop élét,²⁰¹ a lovasság helye pedig annak utóvédjében²⁰² található.

Ebből az elrendezésből ezután kiviláglik, hogy az egészet [hadsereget] mindössze két szárnyra osztjuk fel, ezért a centrum-főerők²⁰³ és a tartalék ezekbe kerülnek beolvasztásra.

Amint ennek a két, illetőleg három menetoszlopnak az első részei az erdőség kijáratát elérik, meg kell állniuk, és az élen haladó²⁰⁴ tábornok uraknak balra és jobbra tiszteket kell kiküldeni, hogy a szomszédos oszlopok menetét felderítsék,²⁰⁵ továbbá nagy hangsúlyt kell fektetniük arra, hogy az oszlopokból egyetlen kötelék se bontakozzon ki²⁰⁶ az erdőből a nyílt terepre addig, amíg az összes nem éri el ugyanazt a magasságot. Az ezeket²⁰⁷ követő csapatok az utolsóként haladó lovassági különítményig szorosan felzárkóznak, így mindenki időt nyer a pihenésre is.

¹⁹⁵ Az eredetiben: „Unaufhaltlich.”

¹⁹⁶ Az eredetiben: „Avant-garde.”

¹⁹⁷ Az eredetiben: „Gränze-Comando.”

¹⁹⁸ Az eredetiben: „durchstreiffet.”

¹⁹⁹ Az eredetiben: „Formierung.”

²⁰⁰ Az eredetiben: „mit ihrer beihabenden Bedeckung.”

²⁰¹ Az eredetiben: „Tete ... der Colonne.”

²⁰² Az eredetiben: „Nachzug.”

²⁰³ Az eredetiben: „Corps de Bataille.”

²⁰⁴ Az eredetiben: „La tête.”

²⁰⁵ Az eredetiben: „Reconnosciren.”

²⁰⁶ Az eredetiben: „Debouchiren.”

²⁰⁷ Vagyis az oszlop élét.

Mindezek után időszerű, hogy az egész tartalék hadtest²⁰⁸ a megszállt magaslatok és a középső oszlop előtt imponáló²⁰⁹ harcrendben egyenesen a Grocka-patakra, lefele előrenyomul, és a kiválasztott csatarend felvételét a terep adódó előnyei szerint tovább fedezi.

A hadsereg oszlopai ezzel egy időben kitörnek az erdőből, a gránátosok hadteste, amely élével továbbra is a legmagasabb és az állás kulcsát alkotó domb mögött áll, előresiet a legkülső csúcsra Grocka felett, és meghatározza a csatarend²¹⁰ teljes irányának az [igazodási] pontját a baltól a jobbszárnyig.²¹¹

Ha azután a [harc]vonalat teljesen megformálják, a mindeközben előreállt tartalék hadtest elvonul az arcvonalról a számára kijelölt helyre.

Egy negyedik oszlop is érkezett²¹² azonban a balszárnyról Rakovicán keresztül, hogy a Havala-hegyet, amelyen egy régi vár romjai²¹³ találhatók [megkerüljék], és tovább Vercsan fölé vezényeljék. Ezt az oszlopot egy nappal korábban Rakovicáig előretolták volna, hogy a következő napon a többiekkel együtt a grockai táborba egy időben tudjon bevonulni, mivel neki hosszú kerülőutat kellett tennie.

A második számú táborból, Vischnicából a hadseregnek Vincsáig kettő, onnan tovább három oszlopban kellene vonulnia. Mindkettőt az egyes és kettes számoknál a térképen, továbbá a hadsereg kiigazított grockai állását is piros színnel jelöltem.

A flottillának Palavicini gróf vezetésével még a hadsereg elindulása előtt a Grocka mellett található szigetig kellett volna hajóznia, hogy a folyamatot biztosítani tudja.

A 2. ponthoz megjegyzendő, hogy a grockai csatatéren igen kedvező hadállást is fel lehetett volna venni, ha a balszárny a Dunánál a magaslati hátaik legszélső csúcsát elfoglalja – így tehát a [harc]vonal a völgy felett egy kis bemélyedést képezne, és a jobbszárny a hegyvonulat másik kiugrására támaszkodott volna.

A második [?] szárny azután az uralgó pontokat és egy olyan állást foglalhatott volna el, ahonnan a patak teljes völgyét az ellenséggel szemben belőhette volna – így az átkelés számára rendkívül veszélyes és veszteségekkel teli lett volna. Még a teljes centrum tényleges támadása esetén is – amire valószínűtlen, hogy sor került volna – ezt keresztműzzel tudta volna fedezni.

Mindezeket ellenállás nélkül meg lehetett volna tenni, és az ellenséget mindenhol meg lehetett volna előzni, ha a tábornagy képes lett volna gyors elhatározásra jutni, és ebben az állam számára legfontosabb beosztásban, amelytől annak üdve vagy romlása függött, a szükséges belátás és ítélerő birtokában lett volna. Nem más tehát, mintsem ennek hiánya okozta, hogy Wallis tábornagy öt teljes napon keresztül tétlen maradt.

²⁰⁸ Az eredetiben: „Corps de Reserve.”

²⁰⁹ Az eredetiben: „Eindruckmachend.”

²¹⁰ Az eredetiben: „Ordre de Bataille.”

²¹¹ Az eredetiben: „macht den Punct der ganzen Richtung der ersten Linie der Ordre de Bataille vom linken zum rechten flügel.”

²¹² Értelmileg lehetséges, hogy inkább feltételes módban: érkezhetne.

²¹³ Rudera.

Ez az idő bőségesen elegendő lett volna, hogy rendelkezéseit, még mielőtt az ellenséges haderő a Grocka-parakhoz megérkezett, teljesen szabadon meghozza, és előkészületeit a döntő csata napjára zavartalanul megtegye.

Micsoda dicsőséges nap lehetett volna ez a császári fegyverek számára, de akár a tábornagy személyes hírnevét is öregbíthette volna, ha ő nem mulasztja el ténylegesen és időben követni a fent említetteket!²¹⁴ Egy hadvezérnek akár egy pillanat alatt is döntést kell hoznia, ha felcsillan a szerencse lehetősége, és ebből hasznot is kell húznia. Rendelkeznie kell tehát lélekjelenléttel²¹⁵ és elszántsággal. Ezúttal azonban nem csak néhány pillanat állt rendelkezésre a veszély közepette, hanem öt teljes napot lehetett volna kénye-kedve szerint nyugodt körülmények között felhasználni, amelyeket Wallis tábornagy eltékozolni engedett.

Harmadszor: A Rebain mérnökkari százados által készített térkép, amely a helyeket²¹⁶ illeti, nagy pontossággal rendelkezik, mivel Rebain korábban kényelmesen és teljes biztonság közepette mérhette fel azt. A hadsereg állásainak ábrázolása a csatatéren szintén pontos.

Mi ellenben a helyzet azokkal az adatokkal, amelyek a hadműveletek²¹⁷ lezajlására vonatkoznak azok elejétől a végéig? A válasz az, hogy ezek nem mindenütt egyeznek a térképen azokkal az eseményekkel, amelyek a valóságban lezajlottak. Sem az ütközet kezdetéről napkelte előtt, sem arról a körülményről, hogy az élen haladó²¹⁸ lovasezredeket az erdőből kibontakozva egymás után az ellenségre küldték, és bármiféle gyalogsági támogatás nélkül magukra hagyták őket, a térkép nem nyújt felvilágosítást.

Azt is teljesen hibásan mutatja be, hogy maga az összecsapás a térképén a centrum előtt a C jelzésnél és a jobbszárny tompa szögénél az O jelzésnél miként történt, továbbá lovasságunk támadásáról és minden másról, amit a főparancsnok-tábornok jelenlétéről állítani akar.

Ezek az állítólagos támadások nem léteztek, és a főparancsnok-tábornagy nem is merészkedett le a magaslatokról a mélybe. Egyébként sem létezett megszilárdult²¹⁹ elővéd, mindössze az a gyenge csapat, amellyel én a sereg élét vezettem és az utánam jövő két huszárezred. Az egész elbeszélésre nem szabad másként tekintenünk pusztán, mint a hízélgés tömjénfüstjére a felettes irányába.

Az én eddigi terjengős beszámolóm az egész ügy lefolyásáról, akár a felvonulást akár az összecsapás közbeni és az utáni történetek tekintetében, még érthetőbben mutatja meg az események igazi kiterjedését. Mégis azt akarom, hogy a nagyobb meggyőzés kedvéért a Rebain-féle térkép előbb említett hibás adataira vonatkozóan, vagyis a lovassági

²¹⁴ Már mint Hadik tanácsait.

²¹⁵ Az eredetiben: „Sublime des Geistes” – szó szerint emelkedett lélekkel.

²¹⁶ Vagyis a topográfát.

²¹⁷ Az eredetiben: „Action.”

²¹⁸ Az eredetiben: „á lá tete.”

²¹⁹ Az eredetiben: „Avantgarde von Consistenz.”

támadáshoz és a főparancsnok-tábornagy személyes jelenlétéhez és parancsnoklásához az előőrsben még néhány rövid megjegyzést tegyek.

Magam a tábornagytól a főadutánsa, gróf Pertusati útján azt az utasítást kaptam, hogy a gyenge előőrssel a hajnali sötétségben, a [völgybe] ereszkedjem le, egészen addig, amíg az ellenséggel nem találkozom. Zavartalanul előremasíroztam tehát a szűk szurdokban egészen annak alsó kijáratáig, ahol is először a C-vel jelzett pontnál lesben álló janicsárok a szétvált utak találkozásánál az arcvonalammal szemben erős puskatűzzel és az azt követő nagy kiáltozással fogadtak, anélkül, hogy a szűk szurdokútból kibontakozni tudtam volna. A még sűrű homályban anélkül, hogy bármit is tehettem volna, visszaűztek, majd ezután, rögtön a szurdok bal oldala mentén a szőlőhegyről lefelé olyan pusztító tűz zúdult rám előlről, és az előretolt szárnyakban annyira sarokba szorítottak minket, hogy soraink felbomlottak, mindenkinek magát kellett mentenie, és csapatom nagy részének a földön fekvéssel kellett maradnia.

A tábornagy ezalatt az erdő előtti magaslaton tartózkodott az oszlop élén, így látnia és hallania kellett, hogy mi bontakozik ki. Teljesen észszerűtlen módon ugyanekkor Wallis a bozótban és a szőlőn keresztül az ellenségre küldte a két gyenge huszárezredet a még mindig derengő reggeli félhomályon át, amelyet a füst még áttekinthetlenebbé tett. Ő maga azonban mindössze körülbelül félútig, a párhuzamos utak környékén egy ovális alakzatban merészkedett le.²²⁰ A janicsárok a magaslatokról, miután engem az előőrssel a baloldali szurdokútról visszaűztek, a bozótost a két út között megszállták, és a nagy kiáltozással rájuk rontó [huszár]ezredeket olyan kitartó és kiszámíthatatlan²²¹ tüzeléssel fogadták, amelynek hatására még mielőtt csapatommal a veszélyből balfelé teljesen kivergődni tudtunk volna, ezeket is nagyrészt felmorzsolták, olyannyira, hogy a legnagyobb zűrzavarban a magaslatok felett egészen az erdőbe menekültek.

Erre a tábornagy előre, a völgybe rendelte a most már az oszlop élén szakaszonként²²² álló Pálffy János-féle vértesezredet, Caraffa generális-főstrázsamester vezetése alatt, és jobbra a szurdokúttól, amely ott úgy futott, hogy kicsiny teret képezett, az ezred, úgy, hogy azt éppen teljesen kitöltötte, felfejlődött. Amint ez az ezred szintén áldozatul esett a janicsárok heves tüzeinek és a szpáhik tüzes rohamának, a Savoya-dragonyosok következtek a Pálffy-ezredtől jobbra oldalvást, akiknek a szpáhikat a szőlőkerteken, a lejtős háton keresztül kellett megtámadnia. Őket tartalékul²²³ mindössze a Hohenembs-vértesezred követette: közülük egyik sem jutott tovább, mint a legelsővel²²⁴ párhuzamba.

Továbbá, hogy még jobban gyengítsük a Rebain-féle jelentést, a C pont alatt tett szépen csillogó megjegyzés: vagyis „A főparancsnok-tábornagy által vezetett elővéd összecsapása” – valójában egyáltalán nem létezett.

²²⁰ Az eredetiben: „In einer ovalen Form.”

²²¹ Az eredetiben: „ein erhaltend confuses Feuer.” Vagyis a janicsárok egyénileg és nem összehangoltan tüzeltek.

²²² Az eredetiben: „In Zügen.”

²²³ Az eredetiben: „Zum Soutien.”

²²⁴ Vagyis a Pálffy-vértésekkel.

Miután a tábornagy a magaslatokról egyáltalán nem merészkedett le; ő ott a helyén maradt, az egymás után előreküldött lovasezredekbe öntött bátorságot, és amint a gyalogság éle²²⁵ Hildburghausen herceg, táborszernagy vezetésével az erdőből kibontakozott, a [herceg] ezen át balra fordította és a harcvonalat felállította.²²⁶ Egyébként azonban a visszaüztött lovasság és az általa meghátrálásra készített gránátoszázadok ott²²⁷ láthatóak.

Hogy a lovasság a jobbszárnyról az 'O' jelzés előtt kifele nyomult – a törökök egészen közel, az 'E' jelzésig üldözték volna őket –, annak szintén nincs semmi alapja, mivel az²²⁸ nem jutott messzebb, mint a két 'OO' jelű pont, és nem volt képes az ellenség főereje közé bemerészkedni, amint az a térképen látható. Annál is kevésbé, mert az elővéd ábrázolt összecsapása egyáltalán nem történt meg.

Ez a lovasság osztozott a középen bevetettek sorsában. Ezután alig kerültek ők a jobbszárny előtt az előreugró tompaszögben a magaslaton felállított ágyúk védelme alá, [melyek] az előretörő kisebb ellenséges csapatokat a Grocka-patakig visszaüzték; a nagyobb [ellenséges] kötelékek olyan dühvel támadtak, hogy ezek is az erdőig visszavonulni kényszerültek.

A helyzetük tehát, amely az 'L' jel alatt látható, így hát korrekt. Rebain egyedül azt mulasztotta el feltüntetni, hogy később, amint az ellenséges gyalogság a legmerészebb rohamait a jobbszárny ellen megindította, az ellenséges lovasság az övéi egy részével a mi lovasságunkat az 'L' jelzésnél bekerítette, és egy csomóban vakmerően egészen az útig a hadsereg hátába került. Nagy szerencse, hogy itt, ugyanebben a pillanatban ennél a pontnál találkozott az előresiető Neipperg-féle lovasság élével, és ez teljesen kiűzte az ellenséget az erdőből. És ez az, amely az 'A' pontnál, afölött, ami az 'L'-ből megy ki, az erdőben foglalt állást.

Ha ez a találkozás pusztá véletlenségből nem jött volna létre, az ellenség, nyilvánvalóan adódó lehetősége szerint, az erdőn kívül a kéznél lévő elővédje lovasságát (amire a kísérletekből megbízhatóan következtethetünk) utánaengedi [a menekülő császári lovasságnak], megmenekülése (legalábbis a jobbszárnynak) aligha lett volna lehetséges, és a Zweibrücken mögött hagyott teljes poggyász és hadsereg teljes ellátmánya rablásnak és pusztá megsemmisítésnek lett volna kitéve. Bizonyosan tehát csak Neipperg táborszernagynak köszönhető, hogy egyáltalán megmenekültünk.

Rebain továbbá hibázott a centrum ábrázolásánál a 'H' jelnél, ahol éppen Würzburg mellett lovasságot (amely éppenséggel a régi Dessewffy- és a Károlyi-huszárezredekéből állt) jelez, oda azonban következtelenül zászlót²²⁹ helyezett.

Ezek a megjegyzések tehát szemben állnak Rebain sokat ismételt adataival, ahol egyébként az ellenség száguldó betöréseit jelzi a 'G' és a 'K' jelzésnél jobbszárnyunk ellen, azt a térkép teljesen megbízhatóan ábrázolja.

²²⁵ Az eredetiben: „Tete [sic!] der Infanterie.”

²²⁶ Az eredetiben: „solche durch diesen links ziehen und die Linie formiren lassen.”

²²⁷ Vagyis Wallis tábornagy tartózkodási helyéről.

²²⁸ Vagyis a császári lovasság.

²²⁹ Vagyis gyalogságnak tüntette fel.

Tudomásom szerint a sajtó útján nem jelent meg a nyilvánosság számára egyéb más jelentés erről a hadjátról. A most még az élők sorában lévő tábornagy, Szász-Hildburghausen herceg birtokában bizonyára kitűnő gyűjtemény található együtt a saját [hadműveleti] naplójából, hadműveleti tervekből, parancsokból, beszámolókból különféle eseményekről és sok egyébből. Ezek az egész török háborúra vonatkozóan igen sok mindent megvilágíthatnak, mivel a herceg a háború előtti tanácskozásokra meghívást kapott, és annak kezdetekor a Bosznia ellen küldött hadtest parancsnoki tisztségét viselte, a legutóbbi hadjárat során ugyanakkor [Wallis] tábornagy minden intézkedéséről, mivel messzemenően élvezte a főparancsnok bizalmát, a legpontosabb ismeretekkel kell hogy rendelkezzen.

A kabineti levéltárban és az Udvari Haditanács archívumában található jelentéseket erről a hadjátról sok esemény vonatkozásában nem lehet minden kétséget kizáróan megbízhatónak elfogadni. Mégpedig azért, mert az ebben főszerepet játszó személyeket – hogy szépen fogalmazzunk – különféle szenvedélyekkel és hibákkal lehet összekötni, így a történetíráshoz tiszta forrásul nem szolgálhatnak.

A magam részéről jelen beszámolóban erről az utolsó hadjátról természetesen a leglelkiesmeretesebb módon és szorgosan mindent megbízhatóan előadni igyekeztem, amit szemtanúként láttam, vagy amiről minden kétséget kizáróan tudomást szereztem.

Az, hogy ebben a hadjáratban engem érintő eseményeket körülményesen és ebből kifolyólag hosszasan tárgyaltam, nem hiúságból fakad, hanem azért, hogy ebből a fiaim, akik miatt egyedül ezt leírtam, az igaz történet nyomán némi vezetőt leljenek az efféle esetek során példám utánzása által, illetve ezeken át megmutassam nekik, hogy a szorgalom, az iparkodás, az elszánt bátorság, a tisztelet és a becsület a legbiztosabb útjai az előrejutásnak. Jobban kifejtve, pusztán a kitartó szorgalommal érjük el a képzettség magas fokát, csak szorgos iparkodással tűnhetünk ki, és tisztességes viselkedéssel érhetjük el, hogy szeressenek és becsüljenek, továbbá a fensőbbség által kijelölt feladatok sikeres végrehajtásával remélhetünk hatékony védelmet saját fejünk fölé.

Audendo Virtus crescit,
Tardando Timor²³⁰
(Szókratész)

²³⁰ A merészség növeli a bátorságot, a tétovázás a félelmet. A szentenciát azonban Publilius Syrusnak és nem Szókratésznek tulajdonítják.

FELJEGYZÉS II. JÓZSEF CSÁSZÁRNAK A TÖRÖK ELLENI HARC- ÉS TÁBORREND TÁRGYÁBAN, 1783

BEVEZETÉS

A császár 1783 elején továbbította Hadiknak véleményezésre valamelyik tábornokának vagy talán első számú katonai tanácsadójának, Lacy tábornagynak előírásait egy török elleni háborúban alkalmazandó harc- és táborrendről. Bár Hadik nyíltan nem kritizálta a József által már elfogadott javaslatot, némi bírálatot azért kiolvashatunk a magyar tábornok soraiból. A haditanácsi elnök szóvá tette az előírt harcrend bonyolultságát, illetve indokoltnak vélte a lovasság arányának növelését. Jó vezetés mellett véleménye szerint a határőr-könnyűcsapatok és a huszárok akár önállóan is tevékenykedhetnének, és érdemesebb lenne a törökök ellen jobban támaszkodni rájuk.

ŐFELSÉGÉNEK, A CSÁSZÁRNAK. BÉCS, 1783. JANUÁR 26.¹ LEGALÁZATOSABB FELJEGYZÉS

Őfelsége kegyeskedett számomra megparancsolni, hogy az általa jóváhagyott harcrendről és táborozási módról, amely egy török háború esetén lépne életbe, őszinte véleményt mondjak. Ezért magam a terveket és az ezekhez csatolt magyarázatokat gondosan átnéztem, és azon a szerény véleményen vagyok, hogy mindkettő (vagyis a hadrend és a táborozási mód a törökök ellen) a legpontosabb mérője a hadművészetnek, és a legnagyobb elővigyázattal kell megtervezni egy barbár ellenség őrjöngő támadásaival szemben.

Azáltal, hogy ez [a harcrend] minden ponton, a szárnyaknál, a hátsó résznél, a [négy-szögek] sarkainál ugyanolyan erős ellenállást és a gyalogság heves, hatékony és kitartó tüzét és [már-már] túlzott számú tüzéséget és ugyanilyen mértékben az összekapcsolt spanyollosok kínálta védelmet bírja, vissza kell, hogy verje a legmerészebb elszánt-ságú támadását is egy túlerejű² török haderőnek akkor, ha azt (és ebben nincs okunk kételkedni) a csapatok jó harci szellemben, kitartással és jól irányzott tűzzel fogadják.

¹ HL Hadik-gyűjtemény 1783/I-3. 579–587 f. Tisztázat.

² Vagyis túlerőben lévő.

Az ellenség nem találhat emennek sem a szárnyain, sem a sarkainál, sem a hátában (ahol mindig keresni szokta) a legcsekélyebb gyengeséget és fedezetlen pontot sem. Az ellenség szokásosan egyedül ebben bízhat,³ amelyre mindig barbár hevülettel és a harci kiáltásoktól kábultan heves rohamot szokott intézni.

A lovasság és minden egyéb, ami a csatatérhez tartozik,⁴ ebben a mesterien kialakított és hatalmas területben⁵ biztonságosan került felállításra, oly módon, hogy minden oldalon minden esetben kéznél van az azonnali és nyomatékos segítségnyújtásra.

Éppen ennek az annyira pontosan kimért rendelkezésnek kell mindenkit felvilágosítani, és az egész hadseregbe a körütekintés, a rettenthetetlenség és kitartás szellemét csepegtetni, hogy bár valószínűleg senki sem fogja megtenni, bizonyára lehetséges lesz a csatatérről való elszökés.

Öfelsége már korábban meglátta az első tervben⁶ azt az aggodalomra okot adó körülményt, hogy két zászlóalj oldalsó frontban a főharcvonal számára túl csekély mélységet adna, ennél fogva a második [vonal] három zászlóaljjal lenne előretolva. Magam is azon a szerény véleményen vagyok, hogy ha a csapatok alkalmasint kénytelenek lennének mozgást végezni, a több teret igénylő tűzérség, löszeres kocsik és szekerek miatt, ha nem is teljes káosztól, de legalábbis nagy zavartól lehetne tartani. Ezt a hadsereghez tartozó számos kisegítő személyzet,⁷ a tábornép⁸ és a lovak tovább fokoznák, tehát erről csak az első próba után lehetne megbízhatóan tudni, hogy mennyire lépnének fel aggodalomra okot adó akadályok a változások miatt, amelyeket a négyszög külső fő elrendezésének⁹ megtartásával kell végrehajtani.

Magától értetődik, hogy minden rendelkezést a helyszínhez alkalmazkodva kell megtenni, és ahol a terep előnyöket kínál, úgymint magaslatokat, völgyeket, erdőségeket, mocsarakat, folyókat stb. minden figyelemmel¹⁰ a javunkra kell fordítani, és a csapatokkal ennek megfelelően állást foglalni. Ebből következően különösen azokat a pontokat szálljuk és erősítsük meg, amelyek az elfoglalt állás kulcsait jelenthetik, és szükség szerint több vagy kevesebb fontossággal bírnak, mérlegelve, milyen mértékig vannak veszélynek kitéve.

Ugyanakkor egy síkságon és nyílt terepen a hadsereget kizárólag intézkedéseink vezetik állásaiba és határozzák meg ennek mesterfogásait, és ez alkalommal (véleményem szerint) nem lehet különösebben más egyebet kitalálni, mint a négyszöget.

³ Ti. hogy fedezetlen pontot talál a császáriak harcrendjében.

⁴ Esetleg a többi, kisegítő csapatra gondol Hadik, úgymint szállítóoszlop, nehéztűzérség, kötözőhely stb.

⁵ Vagyis a harcrend belsejében.

⁶ Sajnos az ábrák nem maradtak fenn a dokumentum mellékletében.

⁷ Az eredetiben: „Dienstleute.”

⁸ Az eredetiben: „Troß.”

⁹ Az eredetiben: „äußerlichen Haupt-Disposition des Quarré.”

¹⁰ Az eredetiben: „mit aller Reflexionen.”

Ennek ellenére adódhatnak alkalmak, amikor azt a harcrendet, amelyet a törökök ellen az általános szabályzat¹¹ 48. oldalán hivatkozott 12. ábra tartalmazza, lehet a legjobb eredménnyel alkalmazni, mivel e szerint a terv szerint a lovasság, anélkül hogy a gyalogság és spanyollovak vonalában nyílást hagyna, és előre felé először alakzatba lenne szükséges állnia, [inkább] a hátsó frontról¹² teljesen készen és a legnagyobb rendben balról és jobbról előretör. Akkor, amikor a tüzérség és a muskétatűz a szpáhikat szétszórja, és a janicsárokat megrendíti, miként a gyalogság a frontban előrenyomul, úgy ők¹³ is mindkét oldalról támadást indítanak, és a győzelmet együttesen hamarabb elérik, és jobban biztosítják. Jóllehet továbbá ez a felállítás a hátsó fronttal, amelyben a lovasság a gyalogsággal kerül a vonalba, nem tűnik ugyanolyan erősnek, mégis könnyen belátható, hogy amikor a lovasságot ily mértékig befelé visszahúzzuk, hogy a gyalogság mindkét oldalon és a középén felállított kis négyzet a lovasság frontját mindkét oldalról keresztűzzel pásztázni és fedezni tudja, az ellenséges lovasságnak (mivel csak ez tudja megkísérelni nagy tömegben a [harcrend] hát[ának] megtráadását) sohasincs annyi bátorsága, hogy a mi lovasságunknak nekirontson vagy [harcrendjébe] betörjön.

Különben az is az igazságnak megfelelő azonban, hogy a káros benyomás, amely a törökök félelmetes híre, nagy létszáma, [harc]módjuk, az elrettentő, állandó kiabálásuk, lendületük és harci dühük és végül barbár féktelenségük – amely miatt, ha a hadiszerecsere rájuk mosolyog, mindenkit megölnek vagy rabszolgaságba hurcolnak – képes arra, hogy a csapataink morálját rombolja. Egy hosszú, 43 esztendő békeidőszak¹⁴ után különösen veszélyes lenne, ha nem alkalmaznánk a legnagyobb figyelemmel a létező összes előírást az ellenséggel szemben, hogy a hadsereg a táborozás során, a csatarendben és az ütközetek alatt, minden balszerencsével szemben biztonságból legyen, és hogy elkerüljük egy vesztes csata elkeresítő következményeit ezekkel a barbárokkal szemben.

Ami a csapatok javasolt [fegyvernemi] arányát illeti, kívánatosabb lenne, ha a lovasság erősebb lehetne, hogy egy döntő összecsapás alkalmával többet tudjunk elérni, és ha erősebb különítményeket kell létrehozunk, haszonnal alkalmazhatjuk.

A határőrcsapatok mindenképpen szükségesek a hadseregben, mivel ők az egyedüliek, akik az ottani török provinciák bizalmatlan lakosságában azonos nyelvük, azonos vallásuk és ugyanazon életmódjuk miatt bizalmat tudnak ébresztetni, miáltal jó hírszerzési értesülésekkel szolgálhatnak és engedelmességet tudnak elérni.

Szerbiát és Boszniát óriási területű erdőségek és áthatolhatatlan hegyek borítják, amelyek a főútvonalakon és a műutakon¹⁵ kívül főleg csak ilyenfajta¹⁶ csapatokkal, azok hiányában pedig huszárokkal járhatók.

¹¹ A Lacy-féle szabályzatra hivatkozik Hadik: *Generals Reglement*. Bécs, 1769.

¹² Vagyis egyszerűen hátulról.

¹³ Ti. a szárnyakra helyezett lovasság.

¹⁴ Hadik itt csak a török elleni háborúkat veszi számításba, vagyis az akkor 1739 óta tartó békeidőszakra utal.

¹⁵ Az eredetiben: „gebahnten Strassen.”

¹⁶ Vagyis határőr, tehát könnyűcsapatokkal.

A hadsereg számára elkerülhetetlen, hogy gyakran több csapattestet¹⁷ különítsen ki. Egyrészt azért, hogy az ellenséges mozgásokat felfedje, a menetre kijelölt terepszakaszokat és az állásokat felderítse, másrészt hogy az emitt vagy amott mutatkozó, előnyösnek tűnő posztokat elfoglalja, továbbá a határok kiterjedését a tartományokban megnöveljék, a lakosságot megvédjék, és akár magukhoz is vonják, az ellenséget állásaiból kiűzzék, ha azok szándékainkat keresztezik, a hadseregünk ellátását pedig javíthatják. Végezetül, az elérési útvonal láncolatát, amelyet a raktárakkal, az erődökkel, illetve a további előrenyomuláshoz szükségszerűen kikülönített nagyobb hadtestekkel kell létesíteni és biztosítani, amely célokhoz a könnyűcsapatok vagy nagyobb különítmények, amelyekhez beosztják őket, elkerülhetetlenül szükségesek.

Azonban ennél¹⁸ kíváltképpen számít a jó és bátor parancsnokok kiválasztása, akik alárendeltjeiknek szeretetét és bizalmát el tudják nyerni, és beléjük harci kedvet tudnak önteni. Gondoskodnak embereikről és a parancsokat hűen követve ügyesen feltalálják magukat.

Mindezek az előírások a törökök ellen minden időben, így a legutóbbi háborúban is, amelyben az a megtiszteltetés ért, hogy magam is részt vehettem, megfigyelhetőek, tehát ugyanazon okokból a jövőben sem szabad figyelmen kívül hagyni ezeket.

A javasolt táborozási rend szerény véleményem szerint a legalkalmasabb arra, hogy egy sík vagy efféle terepen az ellenségtől bizonyos távolságra az első betörések ellen egy rövid ideig ellenálljon.

Vajon miként lehetne a tervben rögzített pontos kiterjedéssel megvalósítani a nagy és a kicsi négyszögek formálását nagyobb távolságra, vagy egy olyan állásban, ahol a két [ellenséges] hadsereg között valamilyen helyi akadály található, a megfelelő rendben és gyorsasággal, a nehézkes ágyúk és poggyászok minden zavara nélkül, oly módon, hogy ne tegyük ki a hadsereget semmilyen veszélynek? Meg kell vallanom, hogy magam csekély tudásom alapján nem vagyok arról eléggé meggyőződve, hogy egy több részre felszabdalt és nagyon pontosan összevágó irányokba mozgatni szándékozott hadsereg számára, amely az első hadjáratát vívja, nem lenne-e [ez a harcrend] különösen veszélyes egy ilyen gyors ellenség ellen, mivel a tisztek figyelmét és a legénység engedelmességét¹⁹ a kiabálás és zaj és általános bódultság közepette sem egyszerű megbízhatóan elérni és fenntartani.

Fenséged legmagasabb parancsára terjesztem fel ezúttal legalázatosabb és legcsekélyebb szakvéleményemet ugyanazzal az igaz őszinteséggel, amely számomra legkedvesebb kötelességemben, Öfelsége szolgálatában ennek javára kötelez.

¹⁷ Az eredetiben: „Comandos.”

¹⁸ Vagyis a könnyűcsapatok vezetésénél.

¹⁹ Az eredetiben: „Befolgung der Gemeinen.”

SZAKVÉLEMÉNY AZ OSMÁNOK ELLEN FOLYTATANDÓ HADMŰVELETEKRŐL, 1784

BEVEZETÉS

Hadik András tábornagy valószínűleg a legfőbb hadúr, József császár és király felszólítására valamikor 1784. március elsejei keltezéssel néhány „szerény gondolatot” állított össze egy török háború esetére. Az időpont nem véletlen. Az ottomán hatalom ekkorra már igen jelentős presztízsvesztést szenvedett, főleg az 1768–1774. évi török–orosz háború következtében. Az 1775-ben aláírt kücsük-kajnardzsi békében a Porta lényegében elvesztette a Krímet, az Orosz Birodalom jelentős területi nyereséget is elkönnyvelhetett, és kikötőket szerzett a Fekete-tengeren, ráadásul a szultánnak kifejezetten megalázó orosz követelésekbe is bele kellett egyeznie, amelyek immáron megkérdőjelezték nagyhatalmi állását. A török hatalom gyengüléséből a Monarchia is profitált Bukovina megszerzésével. Bécset azonban aggasztotta az a lehetőség, hogy egy gyenge és hanyatló birodalom helyett egy ereje teljében lévő Oroszországot kap szomszédul. Mindazonáltal József császár úgy döntött, hogy ha már úgysem tudja megátolni Szentpétervár balkáni expanzióját, akkor inkább szövetkezik Katalin cárnővel, hogy részesedjen a zsákmányból. A cárnő „projektje”¹ szerint a török hatalom felszámolása után egy ortodox birodalom alakult volna a Balkánon, trónján Katalin unokájával. Az orosz csapatok 1783-ban megszállták a Krím félszigetet, így hamarosan újabb háború fenyegetett Szentpétervár és a Porta között. Mint az Orosz Birodalom szövetségésének, a Habsburg Monarchiának is meg kellett kezdenie a felkészülést a háborúra. Ennek keretében kaphatott utasítást uralkodójától az Udvari Haditanács elnöke, hogy készítsen memorandumot egy esetleges török háború tárgyában.

Hadik András elképzelése szerint a megindítandó hadműveletek igazi célja Belgrád, de ezt meg kell támogatni egy Una folyónál indítandó offenzívával a boszniai hadszíntéren. A különféle határvárak elfoglalása után és az előrenyomulásnál a Száva folyót lehetne használni mint logisztikai útvonalat. Ezután az előrenyomulás célja a Szávától távolodva Banja Luka, majd Jajca lenne. Hadik szerint e pontok elvesztése esetén a török Szarajevóig lenne kénytelen hátrálni. Igen érdekes a tábornagy javaslata egy montenegrói népfelkelés megszervezésére a törökök háta mögött. Erre az akcióra valóban sor került 1788-ban, a híres szabadcsapat-parancsnok

¹ HOCHEDLINGER 2003, 380–381.

Philipp Vukassovich vezetésével, de mérsékelt sikerrel.² Hadik optimizmusa ellenére a montenegróiakat nem sikerült rábírní egy nagyszabású felkelésre.

Hadik ezek után a legfontosabb boszniai erődtített helyeket írja le röviden, tervezett elfoglalásuk sorrendjében Novitól egészen a szerb határon található Zvornikig.

A szlavóniai Brod térségében egy hadtestnek kell maradnia, amely biztosítja az összeköttetést a bosnyák hadszíntér és a szerbiai főerők között.

A tábornagy, aki jól ismerte a török harcmódot, mindíg a „közvetett megközelítést” ajánlja, nem a frontális nekirohanást. Hadicselek alkalmazását írja elő, továbbá megfontolt, gondos felderítést, tervezést és alapos előkészületeket a nehéz terepen. Tanácsait sajnos vajmi kevésbé fogadták meg a következő háború során.

A főszereg hadjáratának célja Belgrád elfoglalása. Hadik felhívja a császár figyelmét arra, hogy a törökök valószínűleg már nem várnának a tavasszal Drinápolyban gyülekező szultáni sereg megjelenésére, hanem már hamarabb megjelenhetnek erős oszmán erők Belgrád térségében. Ezután érdekes fejtegetésbe kezd: Savoyai Eugén herceg 1716-os átkelése a Dunán szerinte nehezen megismételhető és bizonytalan kimenetelű hadművelet. Ha esetleg nem sikerülne a főerők beérkezéséig a folyami átkelés, akkor a tábornagy szerint át kell gondolni, hogy a boszniai és a szlavóniai hadtestek ténykedése, amely siker esetén veszélybe sodorná a törökök balszárnját, nem készítetné-e az oszmánokat arra, hogy maguktól kiűrtsék a Száva vonalát. Ezután a sereg nyugodtan átkelhetne a folyón, és hozzáláthatna az ostromhoz.

Hadik András a jelek szerint biztosra vette a császári fegyverek sikerét, hiszen már a győztes háború után meghúzendó új határvonalra vonatkozóan is megfogalmazott meglehetősen optimista javaslatokat. Hadik végezetül az Erdélyben állomásozó csapatok tevékenységét tárgyalja. Az ottani hadtest számára elsősorban a Vulkán-szoroson keresztül írna elő támadó fellépést Havasalföld irányába. Megítélése szerint a Moldvába vezető, a tatár betörések által fenyegetett szorosokat a közben kiépített erdélyi határőrség már jóval hatékonyabban védené meg, mint a korábbi háborúk folyamán.³

A négy évvel később, az 1788 tavaszán kirobbanó háború eseményei nem a Monarchia politikai és katonai vezetésének optimizmusát igazolták. Hadik terveit nem tudták megvalósítani. Az Una völgyének várait ugyan sikerült az első évben elfoglalni, de egy mélyebb boszniai offenzíváról szó sem lehetett, így a horvát és szlavón hadtest nem tudott érdemben együttműködni a főszereggel. A főhadszíntéren Belgrád elfoglalása sok kudarc után, csak másfél évvel a harcok megindulását követően sikerült 1789 októberében a legendás Laudon tábornagynak. Hadik memoranduma azonban így is izgalmas dokumentum a 18. századi katonai kultúrára és a bécsi udvar illúzióira vonatkozóan a török háború előestéjén.

² CRISTE 1904, 154. Vukassovich altábornagyként halt hősi halált az 1809. évi wagrami csatában.

³ Hadik szervező munkájára az erdélyi határőrségre vonatkozóan lásd: LÁZÁR 2017.

IGEN SZERÉNY GONDOLATOK
A TÖRÖKÖK ELLENI HÁBORÚRÓL,
NEVEZETESEN HOGYAN LEHET AZT TÁMADÓLAG VEZETNI,
AHOGY A LEGELŐNYÖSEBBNEK TŰNIK

A határok fekvése és természete szerint magától értetődik, hogy a Portát értelemszerűen két oldalon kell megtámadni, ha jól és gyorsan akarjuk véghez vinni ellene a vállalkozást. Az egyik Szerbia és Belgrád elfoglalása után hadjárat a Dunáról lefelé. A másik Bosznia s a tartomány megtisztítása után vonulás le Nis irányába.

Ennélfogva mindenekelőtt felvetődik, hol gyűljön össze a két sereg úgy, hogy hadjáratukat a megjelölt első cél elérése érdekében a legkönnyebben vezethessék, és mindenféle szükségleteiket a legbiztosabban fedezhessék.

Jóllehet vitán felül a fő szempont Belgrád, részemről mégis a Bosznia ellen rendelt hadsereggel kezdeném, mivel szerény fogalmaim szerint, ha az nyomást gyakorol az Unánál, azzal igen megkönnyíti a fősereg műveletét Belgrád ellen. Tehát először a Bosznia elleni hadtest hadműveleteit, utána a nagy hadsereg Belgrád és Orsova ellen lehetséges operációit, végül a szerény nézeteim szerinti további feladatokat fogom a legmagasabb megítélés alá helyezni.

A Bosznia elleni hadművelet

A Száva és a Kulpa összefolyásánál lévő Sziszek azért látszik legalkalmasabbnak a gyülekezés és a felállítandó fő raktár helyéül, mert a Magyarországról, Stájerországból, Tirolból és Krajnából rendelt csapatok ide vonulhatnak a legkényelmesebben. A Száva, mint ahogy a Dráva is, sok előnyt biztosít a szállítmányok számára. A Szerbiához közel fekvő magyar vármegyék természetbeli részesedésüket oda juttatják el, és a hadsereg terményszükségleteit előrenyomulása során (az Unán és a Száván lefelé) igen alkalmasan szárazföldön és vízen lehet szállítani.

Végül, az ellenség ebből az első állásból nem vonhat le helyes következtetést arra, hogy az ezoldali szándék a Száván Török-Gradiska vagy az Unán Novi, vagy akár Bihács felé irányul. Ezáltal mindenütt fel kell készülnie, ami haderejének gyengítésével jár.

A legtanácsosabbnak a tűnik, hogy eme három közül Novit válasszunk, s a hadműveleteket innét indítsuk, mivel a vonulás ide a legközelebbi és a legkényelmesebb. A raktár biztos és nem távoli, a vállalkozás az ellenséges határvonal közepét ragadja meg, miáltal egyúttal a teljes biztonság a határvonalon másfelé, jobbra és balra is érvényesíthető. Az ostrom idején, legkésőbb annak befejeztéig az Unához közeli várak, Kostanica, Dubica, Jesenovác és Buzin, maguktól esnek el, vagy hamarabb és könnyebben vehetőek be.

Novi elvesztésének nagy zavarba kell hoznia az ellenséget, mivel a hadsereg onnan Bihács vagy Gradiska felé fordul, vagy ha az ellenség Banja Luka előtt gyülekezik, a legrövidebb

úton lehet rátámadni, miáltal az ellenség, nehogy félrevezessék (mint feljebb mondottuk), mind Bihács, mind Gradiska elégséges felszerelésére kényszerül hadserege meggyengítésével.

Arra az esetre, ha az ellenség sem az ostromlott erőd támogatását nem kísérelné meg, sem Banja Luka fedezésére nem kelne át a Verbászon, akkor Gradiska következne a sorban. Úgy első esetben a hadsereg, ha az ellenséget nem lehetne Novi ostromával a Verbászon átcsalogatni, hogy csatára bírjuk, egy a határok fedezésére kikülönített hadtest hátrahagyása után a megvett Novinál, a hadjárat a Száva folyó szabaddá tételére irányulna, egyetlen mögöttes ellenséges állomás nélkül.

Amint ez megtörténik, a nagy raktárat a Száván Gradiskára kell szállítani, egyúttal gondoskodni kell arról, hogy lizst- és zabkészleteket helyezzenek el Brodban, hogy a hadsereg továbbvonulása alatt a fenntartáshoz szükségeseket onnan lehessen elhozni. Éppen ezen körülmény miatt, hogy a hadsereg, vagyis a Szávától távolodó menetoszlopok a legszükségesebb ellátmányban a rossz időjárás, megnehezített szállítások, vagy az állapotok követelményei miatt ne szenvedjenek hiányt, szükséges egy félhavi kétszersültkészletet készen tartani és Gradiskára szállítani.

A hadművelet Gradiskától Banja Luka előtt folytatódna tovább.

A Novinál maradt hadtest Bihács ellen vonul, hogy annak zárolását az ottani környéken már felállt határőr csapatok összevonásával fenntartsa, legalábbis lehetőség szerint megkísérelje azt. A dolgok ilyen állásánál az ellenség végül kénytelen lesz (amennyiben az itteni hadsereg vonulását Szarajevó felé nem akarja szabadon hagyni) Banja Lukánál a Verbász itteni vagy legalább a túloldalán az erőd közelében ellenállást kifejtve kísérletet tenni annak megállítására.

Amennyiben a Verbász innenső oldalán van, késedelem nélkül meg kell támadni, azonban ha a folyó mögött és az erődnél, meg kell tudni, hogyan és milyen távolságban vett állást ettől a kettőtől, hova rendelte védelmi állásait, s milyen erőt tud szembeállítani. Ezért mindent a legalaposabban meg kell vizsgálni, s mérlegelve a körülményeket, hol, hogyan kell átkelni a folyón az ellenség állásában történő megtámadására, hogy a méltán remélhető sikeres csapással elűzhessük. Ha kedvező jelentések érkeznek, egy pillanatig sem lehet halogatni a vállalkozást.

Ehhez előnyt kell biztosítani hadicseleknek tűnő próbálkozásokkal, például ha az ellenség az erőd mögött közel állna, hogy annak elfoglalását rend szerinti leroharral meggátolja, úgy különféle helyeken fel- és le, a terep adottságainak megfelelően oly módon kell előkészületeket mutatni, hamis titkolásokat, továbbá háborgatásokat kezdeményezni, hogy ha ott valóban komoly áttörésre kerül sor a folyón, az ellenség figyelmének és erejének megosztásából előnyt lehessen húzni.

Ezen próbálkozások alkalmával, mint említettem, véleményem szerint állásának elfoglalásakor az ellenséget nem kell annyira zavarodottságba vinni, hogy Banja Luka közeléből sietve visszavonja erőit, mivel lejjebb, más helyeken tett hasonló mozdulatok során a Verbászon Vocris Vakuftól nem messze átkelve, a jobb parton Jajca ellen lehet vonulni, ezáltal a Skendar Vakuf-szorosnál az ellenség összeköttetését Szarajevóval a főúton el lehet vágni.

Ha a vállalkozás annyira jól halad, hogy a folyón átkelve előnyös állást lehet foglalni, és az meg is tartható, úgy az ellenség kénytelen lesz késedelem nélkül Banja Luka alól visszavonulni, vagy új helyzetet foglalni az átkelt hadtest ellen, vagy megtámadni azt. Amennyiben az első történné, arra kell törekedni, hogy már a Banja Lukánál kezdetben megerősíteni el nem mulasztott táborba szükséges csapatokat vonjanak, és az ellenséget állásában támadják meg.

Amennyiben az ellenség a második lehetőség mellett dönt, vagyis megtámadja a hadtestet, úgy a már korábban a hamis vállalkozások során ennek megfelelően mozgatott egységek – alkalmas időben visszafordítva – a Verbász mentén lépcsőzetesen előresietve a Vacufnál átkelt hadtesttel egyesüljenek, végezetül, mivel a folyó nem széles, a helyzettől függően lehetőség szerint hidakat is verjenek.

Ha az ellenséget egyik vagy másik módon eltávolítjuk a közelből, semmi akadálya nem lesz tovább a teljes ostromnak és az erőd mihamarabbi bevételének.

Azonban, ha az ellenséges erő annyira jelentős, hogy az átkelés a Verbászon nagyon megnehezülne, s a körülmények oly hátrányosan alakulnának, hogy csak egy várhatóan súlyos csapás kockázatával kísérelhetnénk meg az átkelést, akkor a seregnek olyan előnyös és megerősített állást kell venni az innenső oldalon Banja Lukánál, hogy a leghevesebb lövetés és bombázás ellenére, s ha az ellenséges erő átkelve a folyón, ki akarná üzni az ott táborozó sereget, akkor is megtarthassa.

Sokféle elterelő művet hathat az ellenséges próbálkozások megghiúsítására, s talán az kényszeríthetné ki védekezését, ha erre az esetre és körülményre a határőrcsapatokból egy különítmény néhány háromfontos ágyúval felszerelve Brodnál átkelne a Száván, az erdőkön és a hegyeken keresztül erőinek felfedése nélkül Dobor és Bodescha irányában (magától értetődik, hogy a visszavonulás lehetőségét is fenntartva) a Bosznához közelítene, amennyire csak lehetséges.

Egy másik (különítmény) a Károlyvárosi Generalátusból az Unánál fekvő Vakufot s ugyanúgy az erdőkön és hegyeken át Belgrád környékét nyugtalanítaná, s a Verbász forrásához közelítene.

Egy harmadikat néhány határőr hozzáadásával egy rátermett, tette kész és megbízható, a körzetet és a népességet amennyire lehet, magától értetődően jól ismerő törzstiszt vezetésével montenegróiakból állítanának össze. Az lenne a legjobb (úgy gondolom, a távolság, a hatalmas hegyek és erdők s az ellátás lehetetlensége miatt másképp nem is lehetne), ha ezeket a határőröket minden hadi- és élelmezési szükségleteikkel a hadjárat kezdetéig a tengeren áthajóznák, ahol egy jelentős hadtestet állíthatnának fel a mintegy ezer uraságból és a törökökkel különösen ellenséges lakosságból, mint az albánok.

Eme hadtest (mint mondtam) egy teljes bizalmat bíró ezredes vagy akár tábornok vezetése alatt lenne alkalmazható, amely a kellő időben Szarajevó mögül (anélkül, hogy visszavonulásuk elvágható lenne) betörne Boszniába, ahol, amennyire lehetséges, megállapodna, és portyázásokkal bizonytalanná tenné a kapcsolatot Boszniából Nis felé.

Tehát ha ez a művet éppen akkor kezdődne, amikor a hadsereg Banja Luka előtt áll, nem látom annak lehetőségét, hogy az ellenség elegendő erővel megjelenjen a Verbásznál, hogy csatát kényszerítsen ki, vagy a tartomány más részeinek kiszolgáltatásával ott időzzön.

Ezenfelül nem elhanyagolható, hogy a lakosság legszámosabb része keresztény, és a 100 ezer főt meghaladóval szemben mintegy 70–80 ezer harcias török állítható szembe. Mindenütt a lehető kímélettel és szükséges oltalommal kell kezelni őket, miáltal nyílt érzületeket, megbízható értesüléseket és hűséges odaadást lehet nyerni a biztonság és az előnyös vállalkozások javára.

Jajcának (a megadottak szerint), mivel Banja Luka bevétele után a Verbásznál az ellenségnek egy talpalatnyi föld sem marad, el kell esnie. Bihács elveszít minden érintkezést a mögöttes tartománnyal és a hadsereggel, amint Banja Lukát elfoglalják, és a Verbász vidéke felszabadítható a folyó menti előrenyomulással, aminek a hadműveletek rendjében kell történnie, mert egyetlen ellenséget sem szabad hátban vagy a szárnyakon hagyni.

A hadsereg ellátásához Szarajevóig szükséges készleteket a leghamarabb ide kell szállítani, hogy az a szerencsés körülmények folytán meg ne álljon, s az ellenséget a páni félelem tovább űzze.

A hadseregnek egy döntő csatáig és a fölényes győzelemig a lehető legerősebbnek kell maradnia. Ezért a Verbászt az előrenyomulásnál pusztán hadi állományon kívüli határőrökkel, Banja Lukát egyik vagy másik határőrzászlóaljjal és alkalmas könnyűlovas parancsnoksággal kell biztosítani a népesség idetereléséhez, a szükséges szállítmányokhoz és a hadsereg védőkísérletei fedezéséhez.

Amint a hadsereg menetkész állapotba kerül, és kijön a rendelkezés az elmaradhatatlan utánszállításokra, a teljes hadtesttel az ellenség után kell indulni, ám ez az adott körülményektől is függ. Vagyis jobb-e egy hadtesttel a hátában követni, vagy inkább egy különítményt olyan távolságban utána küldeni, nehogy megveretés érje, s közben magával a főerővel a hegyek és az erdők oldalában Maglaj környékén a Bosznánál átvágni, hogy a folyót mielőbb elérjék, hogy a kisegítő élelmezési készleteket a közeli Brodból megkaphassák. Éppen ezért, hogy ne szenvedjenek hiányt hátulról és oldalról várható segítségben és létfenntartásban, az utakat jól járható állapotban kell tartani.

A főút Banja Lukától Szarajevóig Skendar Vakufon, Karaulán Vilethen, Bussovatzon és a Boszna folyó menti Hanon át vezet, amelyet az ellenség vélhetően mindenképpen tartani akar.

Úgy vélhető, hogy az ellenség a Skendar Vakuf szoros mögött vagy a környéken állapodna meg, vagy veresége után tanácsosabbnak vélné egy menetben visszavonulni, hogy erőit Szarajevó alatt összegyűjtve, előnyös állásban egy utolsó összecsapásban szülessen döntés Bosznia sorsáról. Amennyiben az első történik, keresni kell az utat és módot, hogy az ellenséget élénk támadással vagy okos manőverezéssel kiverjük állásából.

Ha a másodikat választja, úgy üldözni kell, hogy sehol ne pihenhessen és állapodhasson meg, s ahol lehet, csatát kell kikényszeríteni. Ezekhez a tervekhez azonban szükséges, hogy Brodot a hadsereg számára minden szükségességgel és két hajóhídra elegendő pontonokkal előre felszereljük, a hídfőt alkalmas sáncokkal biztosítsuk, hogy a csapatok részére adott helyen és időben a szükséges szállítmányokat el lehessen küldeni, vagy egy váratlan szerencsétlenség esetén biztonságosan vissza lehessen vonulni.

A vonuló hadsereg jobbszárnyának a Bihácstól és Vakuftól a Felső-Verbászhoz előrenyomult hadtestet kell fedeznie, miáltal menetét a hadsereggel egy magasságban a szarajevói főúton, Warbossinán át kell folytatnia, hogy szükség esetén támogathassa.

Az ellenséges egységeket és portyázókat a balszárnyon, a Szávánál ennek a szárnynak a kikülönített részével könnyen el lehet zavarni. Ezzel szemben, hogy az ellenséges őrsőket a Bosznánál el lehessen űzni, és a Brodból Szarajevóba vezető úton a szállítások fedezése biztos lábakon álljon, Brodnál hidat kell verni a Száván, hogy az ott álló hadtestet használhassák erre a hadi vállalkozásra. Amint ez megvalósul, vagyis az összeköttetés Broddal és az ellátmány szállítása biztosított lesz, a hadsereg Szarajevó elé nyomulhat és a körülményeknek megfelelően cselekedhet.

Ha az ellenség, vagy az erőd tartja magát, meg kell támadni, s akkor lesz alkalmas az idő a montenegrói hadtestnek Szarajevó ellen hátulról közelíteni s diverziókkal hatékonyan közreműködni. Ha van annyi szerencsénk (ha a dolog annyira előrehaladt, alappal remélhetjük), hogy az ellenséget erről az állásról elűzzük, úgy nem marad más hátra Bosznia teljes birtoklásáig, mint Zvornik bevétele, ahol az immár elerőtlenedett és hitehagyott ellenség jelentős segítség nélkül már semmi akadályt nem tud támasztani.

A Bosznia bevételeire szánt hadsereg a kikülönítések, megszállások, ostromok és ütközetek követelményei szerint van kimérve, a hadi szükségletekkel teljesen ellátva, s ebből egy tartalékot Brodban és Gradiskán nem teljes illetményezéssel hátra kell hagyni, hogy a hadművelet és az előrenyomulás mértéke szerint onnan a fogyatékat azonnal pótolni lehessen, hogy a hadsereg kenyérben, munícióban és pénzben se szenvedjen hiányt.

A lovak számára zabot kell utánszállítani, s mivel a száraz- és a zöldtakarmányt szárazföldön kell továbbítani, s mert ehhez a lakosság kicsi és rossz fogataival csak igen kis mértékben képes hozzájárulni, ezen kívül a sánc-, út- és hídmunkálatokhoz, anyagszállításokhoz, beteg- és más szállítmányokhoz is alig használható, tekintettel kell lenni arra, hogy számára az új uralom annival elviselhetőbb és kényelmesebb legyen, hogy remélni lehessen vonzalmukat és hűségüket.

Amennyire ezen hadműveleti terv alapján hozzávetőleges számítást végezve, meg lehet becsülni az ellenség ellenállását a harcmezőn és az erődökben, mérlegelésem szerint Bosznia ellen mintegy 50 ezer ember szükséges. Abból a számból aztán, amennyivel határozott túlsúlyt gondolunk a hadműveletre, a feleslegesnek tűnőt a Száva folyam alsó szakaszán le kell vonni, s ahol lehet, át kell adni.

Bosznia 1763. évi leírása alapján e királyságban 43 különféle erőd, hegyi kastély, palánk vagy sánc van, ezek közül nagy rész kevésbé vagy nem számít. Azóta Gradiska erődjével a Szávánál s az Unánál néhány megerősített hellyel nőtt a számuk.

Ezek, a hadműveleti előterjesztésnek megfelelően, név szerint sorban a következők:

Novi vagy Novigrad – a Sana patak Unába folyásánál, víz veszi körül, meg van erődítve, 16 ágyú van felállítva. Kostanica felől kényelmesen meg lehet közelíteni, mert arrafelé sík vidék és erdők vannak.

Bihács – az Unánál, a folyó szigetén egy jól megerősített és berendezett erőd van, 28 ágyúval volt ellátva, a helyőrség rendes létszáma 1000 főből állt. A Zrin felőli oldalról kényelmesen hozzá lehet férni tüzéséggel.

Gradiska a Szávánál – csak ez a folyó választja el az innenső oldali Gradiskától. Fekvésénél fogva nem sokáig tarthat ki.

Banja Luka – a várost körülvevő falak erősek, s nyugat felől három sánccal látták el. Keletről csak körbástyák vannak a Verbásznál, védelmére 50 ágyú szolgált. A Szávától a Verbász folyó mentén idáig síkság van. A vízi oldalon egyetlen üteg sem volt. Rebrovácon és a Vlasko Brdo kis hegyen keresztül el lehet jutni ágyúkkal az erődig. A Levese-síkon (ahol 20 keresztény és 7 nagyobb török falu van) a Verbász túloldalán lehet idevonulni ágyúkkal és poggyással.

Mialatt a törökök még Gradiskán vannak, s egy hadtestet akarnánk a szlavóniai oldalról áttenni, a legalkalmasabb hely az erődtől délre lefelé, mintegy három órányira Szvinár. A távolság Banja Lukáig mindkét helyről egyenlő, mintegy 10 órányi.

A Verbász folyón a Szávától (az említett értesülés szerint) három helyen lehet átkelni, nevezetesen: a Levesa-hegy lábánál, Klacsanica alatt, az úgynevezett Transko Poljénél és Banja Luka alatt, ahol a Vrbanja-patak a Verbászba ömlik.

Smianánál is át lehet kelni ágyúkkal a folyón és a hegynél Podtoraccsics felé (kissé fáradalmas) egészen Varcev Vacufig, ott a Verbászon visszajönni Jajca felé közeledve.

Szarajevó – előnyös fekvése és egy látványos hegy miatt méltó említésre, Banja Luka bevétele után reménytelen, hogy tartsa magát, ezért vélhetően fel is hagyják. Innét nyúlik el az erőd, a falai kétöltnyi szélesek, sánc nélküliek, de 12 üteg és ugyanannyi torony (bástya) van, amelyekre 80 közepes ágyú helyezhető el. Az erődben 12 ezer ember fér el, s ennyinek kell lenni részben itt, részben a városban. Magában a városban 18 200⁴ ház van. Előbbi egy ottani kis magaslatról jól belátható és kivehető.

Zvornik – határerőd Szerbiával szemben, a Drina folyó mellett fekszik szorosan egy kősziklánál. A vár felett a sziklán két kastély is van, amelyek a főerődöt és a várost uralják. Ezek teljesen fel vannak szerelve tüzéséggel, a sziklába kazamatákat vájtak, két kapuja van, mindkettő közvetlenül a folyónál. A városban 4300 ház van, a folyó mentén elnyúló egyetlen, csaknem egy óra alatt járható hosszú utcában.

Oda bejutni egy hadseregnek két úton van módja.

- a) A Száva menti Rácsa felől, Pelinán és Plavicsicsán át, tovább a Cserna Stera kis hegyen, amely kocsikkal is járható.
- b) Hasonló módon Pelinán át, de onnan Tevcskon keresztül s a Sprecsa-hegyen át a fenti két kastélyig, ahonnan a város lőhető, s amire végső soron a hadművelet irányul.

⁴ Itt kérdőjel van utólag beszúrva.

A többi hegy, más kastély, palánk és sánc nem számít sokat, azokat az ellenség sem megszállni, sem megtartani nem képes.

Végezetül Bosznia esetében még azt kell megjegyezni, ha a hadsereg végül Zvornik alá ér, szükségleteit Rácsa felől kellene fedeznie. Szükségesnek tűnik még, hogy Brodnál egy hadtestet állítsanak fel. Ez, miközben a hadsereg műveletei Boszniában előrehaladnak, biztosítsa a Száva folyót, az ellenséget a Bosznánál tartsa sakkban, továbbá, ha a hadsereg Banja Luka elfoglalása után Szarajevó felé előrenyomul, s hogy azt sikeresen végrehajthassa, hidakat verjen, a Bosznánál elűzze az ellenséget és a menetoszlopokat fedezze.

Más kikülönített hadtest a Felső-Szávától Rácsáig nem szükséges, mivel:

- először: Gradiskától Brodig s onnan Rácsáig határőregységek és kis csapatok a Szávát figyelhetik;
- másodszor: mert egy Bosznia elleni támadó háborúban a (hadsereg) a tartományban lévő ellenség elé megy, s ha át akar kelni a folyamon, ahhoz alkalmas erő szükséges a hidveréshez és annak fedezéséhez, amelyeket egy időben kell végrehajtani. Ennek nyomatókat kell adni az Unánál és a Verbásznál, hogy erről az oldalról, a horvát határ felől a Szarajevó ellen nyomulás eredményes legyen, s megossza az ellenség erejét. Annál is inkább, mert:
- harmadszor: ha (az ellenség) abba a tévedésbe esnék, hogy a Bosznia ellen indított hadműveletet zavarja, úgy a Brodnál lévő hadtestnek (amely nem lehet túl jelentős) feléje kell mozdulnia, s szükséges, hogy a hajózható folyó mögül heves ágyúzással hiúsítsák meg szándékát.

Ezzel együtt az ellenség számára a legnagyobb veszélyt az jelenti, hogy erőinek megosztása esetén részletekben verik meg, s mindent elveszít.

Tapasztalatból ismert, hogy a törökök, mielőtt a lehető legnagyobb erővel az ellenséget megtámadják, és megkísérlik leverését, oldalról, nagy különítményekkel mindent egy gyengébb pontra összpontosítanak, hogy döntő vállalkozást vigyenek véghez. Ezért annyi könnyűcsapatot küldenek jobbra és balra, hogy szárnyaikat biztosítsák, és a rémületet pusztításukkal kiterjesszék a vidéken és ellenfelük hadseregében. Fő erejüket egy tárgyra irányítják, így egyesülve, túlerővel, megvető göggel, barbár lármával, elvakult vakmerőséggel s rendkívüli gyorsasággal (ebben áll teljes tudásuk és bizalmuk) a körülményektől függően minden oldalon, főként a szárnyakon a leghevesebben megrohanják a hadat, s mélységében be- és áttörnek, és így teljes győzelmet aratnak.

Ezért a mindig fennálló és általában tapasztalt okok feltételezni engednek egy valóban végrehajtandó hadicselt a Szávánál, annál is inkább, mivel a segítség a hadseregtől közel van, s kellő idő áll rendelkezésre.

Fentebb már mondtam, hol.

Szerény véleményem szerint akkor kellene kezdeni, amikor a törökök Boszniában határozott nyomást gyakorolnak, és a dolog eldöntése emellett a nagy hadsereg számára Belgrád ellen sürgetővé válik, és semmi nem csüggeszti és riasztja el jobban a törököket, mint az elszántság és a hevesesség az első hadműveleteknél, helytállással kísérve.

A Bosznia elleni támadás Gradiska felől azon okból nem tűnik előnyösebbnek, mint az Una felőli, mivel:

- először: Sziszek környékéről Gradiskára érni a Száva folyam bal partján több időt követel, mint Novi felé, tehát az ellenség kiismerhetetlensége miatt rájöhet az itteni szándékra anélkül, hogy támadás történne, mivel azt egy hosszú menetnél világosan láthatja;
- másodszor: a hadsereg nagyon meggyengülne, ha az Unától történő elvonulásnál egy jelentős hadestet kényszerülne hátrahagyni a folyónál, hogy a horvát határokat és a mögöttes raktárakat biztosítsa;
- harmadszor: hogy Gradiskát az ottani oldalról megtámadhassák, a Száván, ami jelentősebb, mint az Una, a két fő határerőd közelében át kell kelni, amely vállalkozásnál az ellenség a mozdulatokból előre láthatja a szándékot. Ha erejét Banja Lukánál összegyűjti (ami felől nem lehet kétség), közben elébe vághat, s kockázat nélkül ellenszegülhet egy döntő ütközetnek. Mivel ez az erőd csak mintegy 10 órányira van a Szávától, egy gyors ellenség, amely közelebb is van, s mivel a felvonulás nyílt terepen történne, a Szávánál éppen Gradiska és Verbász között olyan állást venne, hogy hadseregünk átkelése az ellenállása következtében több kétséget, mint reményt hagyna. Végezetül:
- negyedszer: az Una felől igazolható az az előny, hogy összpontosított erővel kisebb nehézséggel körülvehető az erőd, s több más ottanival együtt bevehető. Horvátországot és a fő raktárat biztosítva, Gradiska felé nyílt utat lehetne nyerni, és amennyiben az ellenség szembeszáll, előnnyel lehetne megtámadni. Bizonytalán úgy vélem, hogy az erről beérkező közelebbi és részletesebb jelentések a terepről és az erődök fekvéséről megerősítik szerény véleményemet, amelyre mondott fejtegetéseim indítottak. Ebben áll tehát itt előterjesztett hadműveleti tervem Bosznia elfoglalására.

Minderről a főereg Belgrád ellen kitűzött hadjáratához viszonyítva volt szó, s egyiket a másikkal összevetve hasonló és más lépések taglalásával fogom elővezetni.

A főereg hadjárata Belgrád és Szerbia ellen

Ez a legfontosabb téma, miszerint a határok fő erődje és egész Szerbia bevételeével szilárd hadszínteret és kulcsot kapunk a folytatáshoz kedvező kilátásokkal. A Duna és a Száva felszabadítása ehhez előnyt ad, s Bosznia ezzel a szárnyon és hátban tarthat a fenyegetéstől.

Mivel minden az általános hadműveletben erre a legfontosabb pontra irányul, a döntéshez előzetes kérdéseket kell felvetni.

Hogy a főereg a hadjárat megindulásával ugyanakkor Belgrádot is ostromolja-e, vagy a Bosznia ellen indított hadtest, mielőtt az ellenség Szarajevó alá nyomul, a Száva

folyón az átkelést fedezze, hogy az erőd ostroma könnyebb legyen, s ezáltal a kétség nélkül adódó ütközetben a csapás lehetőségét megadja? Eközben az említett főszereg Zimony környékétől Rácsáig három hadtestre osztva ütné táborát, hogy a Szávát biztosíthassa.

Eugén herceg 1717-ben ismeretes módon a Dunavica Dunába torkollása alatt egy időben kelt át egész seregével, ahol nem fogadta kemény ellenállás. Elég ideje volt arra, hogy a had által elfoglalt előnyös állást annyira megerősítse, hogy az ezután a felmentésre érkező teljes portai haderő⁵ nem erőszakolhatta ki sáncaiból, s saját választásán múlt, hogy az ellenséget akkor, amikor akarta, ezeken kívül megtámadja, megverje és ezáltal az erődöt, jóllehet a helyőrség mintegy 40 ezer emberből állt, megadásra kényszerítse.

Ennek a sikeres csapásnak a javára lehet még írni, hogy az ellenség az előző hadjáratban a pétervárad csata és Temesvár erődjének elvesztésével akkora vereséget szenvedett, hogy a Porta számára lehetetlenné vált, hogy zavarodott és igen meggyengült helyzetében a Birodalom belsejéből és nagy távolságból annyi csapatot vonjon össze, amennyiből egy elég erős hadsereget állítson fel, hogy azt idejében Eugén herceg vállalkozása ellen küldje.

Ha lehetne, a herceg ezt az átkelést és ostromot javasolná, amivel az ezt meggyőződésesen lehetetlennek tartó ellenség félrevezethető. A Dunán, ahol ez történt, átkelve, a századok óta legveszélyesebb állások egyike rendelkezésre állna a két fő folyó és egy 40 ezer emberrel megrakott főerőd között. Továbbá az összes oszmán erőből felállított hadsereget ide vonnák. Az eddigi tudomás alapján számolni lehetne azzal, hogy az itteni hadsereg az ellenség erő beérkeztéig biztosan leküzdhetetlen vonalat alkotna.

Az időt és a körülményeket előzetesen alaposan meg kell vizsgálni, mielőtt a hadsereg, a tartományok és a korona javára tekintettel oly nagy fontossággal bíró dologban végső döntést hoznánk. Az csak egyetlen ok, ami Eugén herceg idejében történt, hogy egykor azt a vállalkozást sikeresen véghez lehetett vinni.

A megváltozott időkkel együtt változott körülmények miatt csak azt a következtetést lehet levonni, hogy az egyszer végbement átkelés és az erőd lerohanása, s a vonal meghúzása után a hadi becsület és a korona becsülete megmaradása érdekében nem választás az igen nagy túlerőben lévő ellenséges hadsereg előtt a folyó mögé húzódni és az ostromot abbahagyni. Az ebből adódó hátrányok szemmel láthatóak.

Ennél fogva az elfoglalt állásban ki kell tartani, folytatni kell az ostromot, s amennyiben az ellenséges haderő megérkezne, pótlást megkísérelni, állhatatosan fogadni. A legnagyobb előny az lenne, ha a hadjárat Belgrád ostromával kezdődne, mert ez a főerőd a kulcsa az Oszmán Birodalomnak. A szabad összeköttetések megnyílnának a hadműveletek folytatásához a Duna mentén, végezetül ez az egyetlen erőd Szerbiában a régi határokig, amelynek elfoglalása után a teljes tartomány egészen Orsova váráig, amely hamarosan maga is támadást várhatna,⁶ egyszerre itteni fennhatóság alá kerülne.

⁵ Értsd: török.

⁶ Vagyis Belgrád eleste után Orsova elfoglalása következne, mivel az 1739. évi belgrádi béke után utóbbi város az Ottomán Birodalom fennhatósága alá került.

Pusztán a bátorság hanyatlása (amellyel az előző időkben az ellenség sokat elért) több figyelmet követel.

A korábbi háborúkban a csapatok mélyen az országban, Adrianople környékén gyülekeztek, s csak akkor vonult előre az egész hadsereg a határok felé, amikor a lovakat és a marhákat az egész menet ideje alatt a földekről zöldtakarmánnyal tudták ellátni.

Manapság több figyelmet és gondot fordítanak arra, hogy ilyen télen egy ilyen aggasztó szakítás hírére⁷ ne késlekedjenek a különféle csapatokat a tartományok belsőjéből szokatlan időben is részben Belgrád környékére, részben Boszniába vonni, mindenhová kielégítő természetbeli és lőszerkészleteket szállítva, a határmenti erődök megerősítésével hatékony intézkedéseket téve.

E nézőpontból kell tehát a jövőre nézve a törököket kezelni, s ha az idő biztosan nem bizonyulna túl rövidnek, átkelni a Dunán, és a tábort a körsáncok előtt a később odaérkező ellenséges hadtesttel szemben teljes erejében felállítani.

Ha e vélekedés ellenére ellenkező eset következne be, hogy az ellenség Belgrád térségét előbb szállná meg, mielőtt a hadsereg átkelhetne a Dunán, úgy nem kérdéses, hogy ha elég az erő, a Duna helyett a Száván át kell erőltetni az átkelést. Aztán teljes ismeretet kell szerezni a Duna túlsó oldaláról egészen a Belgrád mögötti magaslatokig, hogy biztosan ki lehessen kötni, hogy az ellenséget megtámadva, a hadműveletet oda át lehessen helyezni.

Hogy mennyi aggályt és nehézséget kell legyőzni az előbb taglalt helyzetben, nem kell mondani annak, aki a Száva környékét Belgrádtól Szabácsig és tovább a Drináig, Rácsánál ismeri.

Azonkívül a Száva folyó nem mindenhol, s bizonyos évszakokban kilépve medréből egyáltalán nem átjárható, s ha hajó- és földhidakkal a kiöntések fölött mégis kikényszerítenék, a túlparton hatalmas erdőségek vannak, amelyeket az ellenség amint az itteni szándékot észleli, közeli állomáshelyéről torlaszokkal, megtűzdelve janicsárokkal és tűzérséggel, rövid idő alatt átjárhatatlanná tehet, ezáltal az átkelésnél könnyebben, biztosabban fejtheti ki a leghatározottabb ellenállást.

Ezekből a bizonyítékokból le lehet vonni a következtetést, hogy a fősereg Belgrád elleni ostromvállalkozása csak akkor vihető véghez sikeresen, ha az ellenséget biztosan meg tudja előzni, és ott, ahol kell, a két folyó között a legjobb állást tudja elfoglalni.

Ezek tehát a körülmények, amelyeket az első kérdésnél, a fősereg hadműveletéről szükséges érett megfontolás alá vonni.

Legyenek azok mindkét oldalon, vagyis a Dunánál, amint a Szávánál is, ha a szerencsés kimenetelhez több kétség, mint remény társul, úgy legalább még egy eszköz áll rendelkezésre, Bosznia felől elérni a végcélt; és ez felveti a második kérdést. Megalapozott bizonyítékokon nyugszik, hogy ez az út a támadó hadjáratok kezdetén biztonságosabb, jöllehet később Belgrád bevételehez vezet.

⁷ Az eredetiben: „Auf den Ruf eines besorglichen Bruches.” Talán arra gondol Hadik, hogy a békeszerződést kívánnák a törökök felrúgni.

E szerény vélemény szerint mindkét hadsereget a lehető legalkalmasabb időben megindított hadjáratkor meghatározott gyűjtőhelyén minden, a hadműveletekhez és a folyókon átkeléshez szükséges kellékekkel teljesen fel kell szerelni. A második hadsereg Bosznia ellen Sziszeknél, a hozzá tartozó hadtest Brodnál a Száván, a nagy hadsereg viszont a folyam alsó szakaszán, Zimony és Rácsa között, ebben az erőben három hadtestre osztva, a hídverésre legalkalmasabb helyeken táborozna. Ezzel az ellenség figyelmét elterelnék és felmérhetnék, hogy kevesebb aggállyal, nagyobb valószínűséggel egyik vagy másik helyen kísérelhető meg, vagy erőszakolható ki az átkelés.

A hadsereg eme magatartása arra kell, hogy ereje megosztására készítse az ellenséget, ha hamarabb vagy egyidejűleg a Belgrád melletti pontra beérkezne, továbbá nem tudná megakadályozni, hogy a vonulás Péterváradról úgy induljon meg, hogy teljes bizonyossággal tudná, a Dunán vagy Belgrád fölött, a Száván a legalkalmasabb helyen kel-e át.

Ezért, hogy az ellenséget bizonytalanságban tartsuk, s egyúttal minden kedvező kínálkozó alkalmat megragadhassunk, szükséges, hogy megtörténjenek az előkészületek a Dunavica-csatorna mindkét oldalának megtisztításával a hajók közlekedésének biztosításához minden helyről a Temes folyóra, a Tisza feletti szükséges összekötő hidak felverésével, továbbá Szurduknál a kapcsolat megteremtésével a Szerémségből a Bánságba.

A második kérdőpontra vonatkozó intézkedések csak akkor érvényesek, ha Belgrádnál egyik folyón sem lehetne átkelni, és ezt biztosan számításba sem lehetne venni.

A hadsereg így vett állása miatt a török erő (ha nem is látva a Száva folyamon történő átkelés nyilvánvaló veszélyét) nem hagyhatja el annak partját, hanem az ez oldali állással szemben, az átkelő nyomatékos védelmére ott maradna. Eközben a Boszniában működő hadsereg megfeszített erőit arra fordítaná, hogy Banja Luka fölött a Boszna folyóig hódításokat kényszerítsen ki.

Ha a dolog egyszer olyannyira előrehalad, hogy az első pontra vonatkozóan a boszniai hadműveletek már eredményesek voltak, úgy már nem áll semmi annak útjában, hogy a Brodnál felállított hadtest átvonuljon, a Boszna folyónál megállapodjon, s a helyzetnek megfelelően a hadsereg megerősítésére döntő csatára csatlakozzon.

Ehhez a Szarajevó ellen küldött menetnek csak annyiban kellene megváltoztatni műveletét, hogy a hadsereg jobbszárnya jól felszerelve a Boszna alatt egyesülne a brodi hadtesttel, így tehát a Száva folyó jobb partján addig követné lefelé, míg az a veszély nem állna elő, hogy egy ellenséges túlerő megtámadja és megveri. Erre az esetre egy előnyös helyet kell ennek a seregnek választani, s a szükséges védekező állást sietve elfoglalni. Az összeköttetést a két hadsereg között hidakkal kell megteremteni és biztosítani, hogy ezáltal egy erőltetett vagy két kis menetben a nagy hadsereg egy részével egyesülhessen, hogy azután az Alsó-Szavánál álló ellenség főereje ellen előretörhessen egészen a Drináig.

Eközben ezzel szemben a főereg hátramaradó része a kellő időben néhány helyen előretörne a folyóig, heves ágyúzással és tüntetéssel támogatva a hídverést, s ezzel oly mértékben kiterjesztve a félelmet az ellenségnél, hogy a törökök rosszul fizetett és összehordott része egész biztosan megszökjön az erdőségeken keresztül.

Megalapozott ítélet szerint nem kizárható, hogy az ellenség kitart, s akkor egy oldalról az eddigre a főerőhöz csatlakozott hadtest megtámadására ellene fordul, ezáltal az igen meggyengül, s aggodalomra adhat okot, hogy a Száván mögötte egyik vagy másik helyen átkelve két tűz közé kerül, s Belgrádtól teljesen elvágva, a Drina folyó mögött, a Zvorniknál lévő hegyhez nyomul előre.

Amennyiben szétszórt helyzetében egy előnyös pontra akarja összevonni magát, hogy hadseregünk támadását fogadja, egyúttal védelmezze is az átkelőt a folyón, hogy szükség esetén a Belgrád alatti visszavonulását minden esetre szabadon tartsa, akkor a legelőnyösebb döntést választja. Mégsem múlik el annak veszélye, hogy megverik, az erdők szűk átjáróiban a visszavonulásnál szorult helyzetbe kerül, táborának és tüzéségének elvesztésével mind a harcmezőn, mind a Száva partján teljesen szét lesz szórva.

Feltehetnék nekem a kérdést, mit gondolok arról, mit tennének a Verbásztól elűzött és egész biztosan nem teljesen felmorzsolható boszniai ellenséges csapatok a dolgok ilyen alakulása esetén? Számolok-e azzal, hogy a jobbszárny és a Szávaig nyomuló hadsereg teljes biztonsága érdekében, ha egyúttal az ellenség Boszniában az elszenvedett sokszoros vereség hatására érezhetően megfogyatkozott, miért kell mégis egy jelentős hadtestet távolabb figyelemmel kísérésre és tétlenségben ott tartani?

Erre a válaszom: amint az ellenség Boszniában mindent, ami Horvátországgal szemben terül el, egészen a Verbászig teljes egészében elveszít, s arra kényszerül, hogy elvonuljon onnét, visszavonulása nem másképp, mint Szarajevó irányába mehetne végbe. Annál is inkább, mert a már mondottak szerint egy különítményt a Verbász felső szakaszától (a Vakufnál és Bihácsnál lévő csapatokat összevonva), egy másikat egyúttal a montenegróiak Fekete-erdejétől a hegységen átkelve az ellenség hátába juttatnánk Warbosum, Travnik és Yetest környékén, Szarajevó mögött.

Ehhez hozzá kell tenni, hogy a Banja Luka felől a mondott fővárosba vezető úton a szorost Skendar Vacufnál sáncsal kellene ellátni, és őrizni, ugyanígy a Boszna folyónál Maglajt vagy egy másik alkalmasabb várat megszállni. Azután a hadsereg szárnyában Teoschatz és Oglenik között egy előnyös és védelemre mielőbb felkészített állomást a körülményeknek megfelelő parancsnoksággal kihelyezni.

Ezáltal a hadsereg a Szávától jobbra annyival is könnyebben mehet tovább, hogy aggodnia kellene a nem feltétlenül kéznél lévő szállítóoszlopért, amely az eseményeket követve szabadon mozoghatna. Így néhány nap alatt minden magával vitt poggyász és málha Brodnál, vagy kellő időben a Boszna torkolatánál vert hidakon a Száván átkelve, előbbi bal partján, azonos magasságban követhetné a hadsereget lefelé.

Véleményem szerint a felmerült akadály elhárításával remélhető, hogy ezzel az intézkedéssel az ellenséges erő el lesz távolítva a Szávától, így a bal parton hagyott csapatok áthozásával és a szükséges helyeken vert hidak által biztosított összeköttetéssel az egyesített hadsereg igazodni tud az ellenség hátra- és oldalt mozgásához. Ez azt jelenti, hogy ha az ellenség jelentős erővel Belgrád felé vonulna, a legnagyobb erővel lehetne követni, s semmi időt nem hagyni arra, hogy megpihenjen, még kevésbé, hogy megállapodjon, hanem egészen ki kell verni.

Közben maradna a legnehezebb rész a Drina folyónál, s a további hadművelet attól függ, hogy az ellenség Boszniában hol állapodik meg. Ha ez Szarajevónál van, az ellenség teljes megveretással várható eltávolítása Belgrád környékéről a Drinánál, s azonnal Szarajevó felé kell a szükséges erősítéssel előrenyomulni. Ha ez Zvornik alatt van, vagy máshol az erőd mögött, ahol az ellenség áll, minden másutt nélkülözhető kikülönített csapattal le kell rohanni.

Végezetül látható Zvornik várának, hegyi kastélyainak, a városnak, a környéknek és a feljárónak a leírásából, s a továbbiakban teljes bizonyossággal megállapítható, hogy lehet ezt az egyedül megmaradt jelentős helyet megadásra kényszeríteni, s ezáltal egyúttal egész Szerbiát és Boszniát a Portától teljesen elragadni.

A dunai részen az itteni fegyverek sikeres előrenyomulásának következtében az ellenség képtelen lesz Orsovát megtartani, s amennyiben mégsem hagyná el, nem lenne nehéz legyűrni.

A nagy vállalkozásoknál, amelyek az egész átlátásán és a hadműveletek összhangján alapulnak, magától értetődik a kellő időben kényelmes és biztonságos helyeken előre telepített, élelemmel, munícióval és egyéb hadi szükségletekkel ellátott raktárak telepítése, a hatékony utánszállítás és a fogyó részek pótlása, jó intézkedések a tartományokban az újoncok összegyűjtésére az ezredeknél adódó fogyaték kiegészítésére, a pótlovak megbízható intézmények általi beszerzése. Noha sokba kerül, a lehető legbiztosabb jelentések az ellenség erejéről, csapatai elhelyezkedéséről, mozdulatairól, a hadvezér látható szándékairól és természetéről, az ellenséges erődök állapotának kipuhatolása, állományuk, készleteik, az oda vezető utak, feljárók és a hozzájuk kapcsolódó akadályok, a népesség természete és termékenysége (valamennyi vallások szerint, de a termékeik szerint is), a hadszíntér előterében lévő ellenséges vidékek. Azután az elhatározott hadműveleti ponttal összhangban lévő menetrendelkezések, anélkül, hogy a csapatok kifáradsanak, végezetül a vezetőben megnyilvánuló kötelességtudat, amely a hadiállomány számára kívánatos folyamatként bátorságot, engedelmességet, szívet, állhatatosságot ad, a hadvezérben és hadi tudományában való bizalmat táplál, aki ennél fogva harci kedvet és engedelmességet önt az egész hadseregbe.

Egy ilyen rátermett, felkészített és minden szükségessel jól ellátott hadsereggel aztán mindig törekedni kell arra, hogy az ellenséget megelőzze, nagy előnyöket szerezzen, ellenséges vidéken legalább élelemmel és hadisarccal segítse magát, a csapatok bátorságát emelje, a túloldaliakét csökkentse.

Összességében ennyi az egész, amelyet Belgrád, egész Szerbia és Bosznia elfoglalása kapcsán szerény tudásom szerint kötelességemnek tartottam elmondani. Ezek a remélhetőleg sikeresen véghezviendő, imént elővezetett hódítások természetesen kedvet támasztanak, s a jól megalapozott hadvezéri elmélkedések felébresztik a szükségszerűséget, hogy a legfelségesebb uralkodóház államának határait kitolja annyira, amennyire tanácsosnak és hasznosnak tartja, ahol az ősellenséggel szemben a jövőre nézvést jóval szilárdabb határfalakat húz. Az állam birtokait a Dunától jobbra és balra körkörös közelebbi kapcsolatba hozza, s ez a földszáv ebbe az oldalba lenne foglalva, ami termékeny vidékével kétségtelenül rendkívüli előnyöket hozna a határok szegény népességének, s fekvésénél fogva az állam külkereskedelmének.

Miután azonban a további vállalkozás minden tárgyban tökéletes előkészületeket és a veszteségek teljes pótlását, s talán éppen ezért erősítést is követel, mivel a szándékunk az ellenséget legbelső és legérzékenyebb pontján megtámadni, ezért az ellenállását annál is erősebbnek lehet gondolni, így nem lehet csak egyetlen menetben előre sietni, hanem időt kell adni a hadseregeknek pihenésre és minden szükséges előkészület megtételére.

Ezenfelül magától értetődik még, hogy közben fáradhatatlanul gondoskodni kell arról (mint már említettem), hogy mindent az ellenség oldaláról [ti. információt, fejleményt], ami a terv kivitelezéséhez előnyös és hasznos lehet, fel kell fedni, s így minden lehetséges adódó helyzetre állandóan felkészülni.

Minden vidéken különös figyelmet kell fordítani arra, hogy ahol a lakosságot nyomasztja a török iga, még ha ez vallási buzgalomból fakad is, előrenyomulás esetén a csatlakozási és együttműködési szándékot kedvezően és jóindulattal kell fogadni.

Ezekkel a próbálkozásokkal a következő hadjáratot megelőző télen kell számolni és a leggondosabban foglalkozni, s a kívánt végcél eléréséért sem fáradtsággal, sem pénzzel nem takarékoskodni.

A lakosság helyzete és tulajdonságai alapján e szándék érdekében a montenegróiak után Albánia tartomány a legjelentősebb és legrátermettebb, ahol a hadi szellem a híres Szkender bég idejétől (volt fejedelmük) még mindig nem hunyt ki, s a gyűlölet a török uralom ellen tudvalevőleg a legmagasabb fokra hágott, amit a jelen idők állandó összetűzései is igazolnak.

Vélhető, könnyen megeshet, hogy Bosznia elfoglalása után a vele határos Albánia lakóit ajándékokkal, tényleges támogatásokkal és remélhető előnyök adásával egészen magunkhoz vonhatjuk, az országot és annak előnyeit a törökök ellen megismerhetjük, és a döntést a bekövetkező hadjáratra megalapozottan és biztonsággal készíthetjük elő a megvalósításra.

A vállalkozások tárgyát tehát meg kell határozni, hogy a kitűzött végcél érdekében valamennyi hadművelet tervét pontról pontra a szükséges összhangnak megfelelően, jól átgondolva megállapítsuk és kijelöljük.

Egy pillantást vetve a térképekre, a tartományok és a hegységek természetes fekvése két irányt mutat, amelyekből az egyik a határvonalat képezhetné, és a két birodalom között egy jóval biztosabban fennálló nyugalmat alapozna meg. Az egyik, az Osztrák Monarchia számára előnyösebb vonalvezetése a határnak a Dunától balra indulva az erdélyi határvidéken a Vöröstorony-szoros előtt az Olt folyó hosszában egészen a Dunáig, mint az a legutóbbi béke előtt is volt. Azután ezen a folyón végig, az Olt, Nikápolyal szembeni torkolatáig és onnan párhuzamosan a Dunába ömlő Ozma folyóval felfelé Szófiáig, így egy kis, a hegláncokon beforduló ívvel a macedóniai és trákiai határig, s végül ennek mentén Krulevácon és Kovnizon át a Contessa-öböl, Christopolinál.

A második lenne a Dunától balra az Olt vonalán (mint mondtuk), így tehát a Duna folyam bal partján felfelé a Cupret vidékéig, rajta keresztül a Lom folyó jobb oldalán felfelé a határhegységig (ezáltal Vidin mint legszélső erőd is ide lenne foglalva). Aztán tovább a szerbiai határhegység láncolatán a Monte Argentaro hegyre, onnan visszafelé a mondott macedóniai határvonalon Albániáig, végül ezen tartomány külső határvonalán Albapolin át a Fekete Drina mentén a tengerig. Mindkettő vörös vonallal megjelölve látható a mellékelt térképen.

Az első tervezet nagy előnyei szembetűnőek, azon kívül, hogy jóval távolabbra tolódik ki, magába foglalva Bulgária egy részét és egész Macedóniát, még abban is megmutatkozik, hogy a kereskedelem (mint az államháztartás új, növekedő ága) számára a tenger felé felbecsülhetetlenül nagy lehetőséget nyújt.

A második tervezetet szerény véleményem szerint úgy kell minősíteni, hogy ez ultimátumot váltana ki, mivel Szerbiából semmit nem hagyna, és Albánia elvételével a törököket minden főszabálynak megfelelően annak széléről eltávolítaná, ezáltal megtartaná a közvetlen összeköttetést a tengerrel a vidék természetes állapota szerint.

Ezen birtokok megnövelésén kívül azok az előnyök lennének, hogy az államhatárok nemcsak természetesen, hanem Vidinnel és Nissel mesterségesen is sokkal biztosítottabbak lennének, s azáltal is, hogy Szerbia határ menti legtermékenyebb területeit a többi mellett a legjobb, ezáltal legalkalmasabb telepésekkel lehetne benépesíteni.

Nem tűnik lehetetlennek az sem, s nem járna különösebb költségekkel, a Dunától a Morava folyó közvetítésével utat létesíteni, s könnyű szállítóhajókkal a csapatok szükségleteit a hadsereg közelében biztosítani, és Belgrádtól a szárazföldi szállítások rendkívüli nehézségeit a rossz és használhatatlan utakon elkerülni, ami jó időjárás esetén még könnyebb is lenne.

Albánia lakói és az úgynevezett klementinusok a törökök legbátrabb harcosai összes népségük között. Miután azonban az ellenszenv és a meggyökeresedett gyűlölet, amelyet ők ellenük⁸ éreznek, öröklött, folyamatosan parázsló ellenségeskedés, amelyből az éppen nemrég véget ért háborúban⁹ az oroszok több heves felkelést láthattak; biztosan nem lehetne egyik emberfajtából sem ennél jobb, figyelemreméltóbb és megbízhatóbb határzárát felállítani, ami a saját határhegységeiktől a Dunáig húzódna felfelé, s azt ilyesféle családokkal telepítenék be.

Viszont mindent gondosan kerülni kellene, ami szokásaik túl gyors megváltoztatására és gondolkodásmódjuk jobbításának bevezetésére irányulna, ami az államnak inkább kárára, mint hasznára lenne. Ki kell mondanom, ha igyekezni akarnánk egy, az eddigi móddal feltűnően ellentétben lévő talpra állítani, tehát az ehhez szükséges idegen tiszteket, ellátási szabályokat, kiképzést is egyből behozni, az megfojtaná ezeknek az igazi harcosoknak születettek kedvét és elszánt lelkületét.

Szerény véleményem szerint ezeknél a páratlan embereknél (azoknál is, akik a határookra kerülnek) mindenekelőtt mindenkor tiszteletben kell tartani egészen sajátos lelkületüket és ehhez fűződő szokásaikat, ami ennek a szellemnek a szilárdságához hozzájárul.¹⁰

Más járulékos ismereteket betanítani a közkatonák esetében testületileg lenne jobb, hogy felismerjék és átgondolják, hogy hivatásuk elhanyagolása büntetéssel járna. Így

⁸ Az oszmánok ellen.

⁹ Az 1768–1774 között vívott orosz–török háború.

¹⁰ Hadik itt valószínűleg burkolt kritikát gyakorol a Lacy tábornagy által szorgalmazott elvekről, amelyekkel a Katonai Határőrvidék által kiállított könnyűcsapatokból igyekeztek idegen tisztek által fegyelmezett sorcsapatokat formálni.

sokkal könnyebb lenne ezeknek az embereknek értésére adni, hogy szükséges elismerni a kötelezettségek szigorát Isten, az uralkodó irányában, az alázatot a feljebbvalókkal szemben és a törvények követését.

Ebből a népből az 1737-es legutóbbi török háborúban, mikor az elővéddel a török határra értünk, több száz a hegyekben és erdőkben, különféle helyeken és csoportokban egészen készen állt, és mindenütt az utánunk küldött több ezer ember, parancsnokaikkal együtt, lemondva övéikről, készségesen és örömmel mellénk szegődött. Legvégül, miután Nisnél sorsukra lettek hagyva, az utóvédhez csatlakoztak, s több száz főnyi veszteséggel, akiket az őket Kruševácig üldöző ellenség foglyul ejtett vagy lekaszabolt, a hadsereggel, minden jószággal és vagyonnal együtt Belgrádig jöttek, s kérték, hogy a Szerémségben letelepedhessenek. Ott azonban a Száva legegészségtelenebb és árvizektől veszélyes vidékére utasították őket, s a legnagyobb ellenszenvvel kezelték, így történt az, hogy a fegyverszünet beálltával ezeknek az embereknek a legnagyobb és legjobb módú része a nagyvezírhez titokban követet küldött, s ajándékokkal elérte, hogy a visszatérni akarókat visszakövetelte és megkapta. Ennek megtárgyalására a tábornagy engem mint akkori őrnagyot, a nagyvezír egy agát küldött ki, s e módon egy pár ezer lelkes kolónia megmenekült az állam számára. Így ennek a népnek a körülményeit csak azért mérlegettem, mert nem akarom elhallgatni, mit tapasztaltam hajlamaikról, vágyaikról, bátorságukról és elszántságukról, amivel ellentétben rendkívül rossz bánásmódot láttam.

Hogy a Portával való összetűzés esetén egy szélesebb vagy közelebbi határkiterjesztés legyen a szándék, ez minden időben a hadműveletek természetes folyamatával összefüggésben a térszín természetének felel meg, miáltal az első részben ezt a szakaszt kell teljes egészében tárgyalni, s ennek megfelelően a további lépéseket megtenni.

Hogy ezt a célt a legrovidebben, a legelőnyösebb kifejtéssel és a hadműveletek legbiztosabb és összehangolt vezetésével elérjük, a főereg nem hagyhatná el a Dunát, s miután legelőbb Orsovát vonná magához, azután vonulna tovább Vidinig, ezáltal vízi szállítással biztosítva az élelmi és hadiszükségleteket.

Ezzel a tervvel ellentétben vonult a hadsereg Seckendorf tábornagy alatt 1737-ben, s a bekövetkezett élelemhiány s az ebből fakadó járvány és tétlenség okozta a több-ezres emberveszteséget, ami a megbocsáthatatlan felelőtlenségből az egész hadjárat legszomorúbb végéhez vezetett.

Tehát nem szükséges több bizonyíték, hogy a Duna legyen a főereg igazi vezérfonala, ami Vidin elnyerésének és a korábban birtokolt Olt folyóig terjedő oláhországi részek visszaszerzésének legkényelmesebb, legbiztosabb és legbiztonságosabb iránya.

Ennek a menetnek Meydenbeken keresztül csak az a hátránya, hogy a hegyek és az erdőségek nehézségeket jelentenek, amelyek előrelátó intézkedésekkel és a járható utak kijelölésével elháríthatóak, s más időkben is kiküszöbölhetőek voltak.

Ezenfelül a gyalogság legnagyobb része, az összes nehézlöveg és a poggyász a Duna két partján menetelne lefelé, s Orsovánál egyesülne, ennél fogva a Meydenbeken átvonuló oszlop többnyire csak lovasságból állna. Hogy mennyire érvényesek a rendelkezések egyik vagy másik módozatra, az adott időben a helyi viszonyoktól és az ellenség helyzetétől függ.

Miként cselekedjen a hadtest Erdélyben?

Az Erdélyből oláhországi hadműveletre szánt hadtest betörésének időpontját a hadsereg Vidin alatti közeledésétől függően kell meghatározni. A kérdés az, melyik hágón keresztül történjék meg ez?

Az ellenségnek meg kell kísérelnie Vidin megmentését, s kedvezőtlen körülmények között annak megtartása érdekében Nikápolynál vagy annak közelében vonná össze főerejét. Egyúttal egy hidat is fenntartana a Dunán Oláhország megvédésére, ameddig csak lehet, hogy onnan támogatást is vonhasson magához, hogy az erdélyi hadtest érkezését a Duna túlsópartjára megakadályozza vagy legalábbis hátráltassa avégett, hogy Nikápolytól felfelé az Olt folyó fölött hidakat verjen, s azokat hadseregével fedezze.

Oláhország e része felé Erdélyből két hágó vezet, mégpedig az egyik Nagyszeben-székből a Vöröstoronyon keresztül az Olt folyóig, a másik a Hátszegi-völgyből a Zsilen keresztül a Vulkán-hegységen át s tovább a Zsil folyó mentén, a Dunáig lefelé.

Ha az ellenség (amint a dolgok állása és az ebből következő megfontolások szerint alappal vélelmezhető) hidat ver a Dunán, és csapatokat állít Oláhországban vagy küldeni szándékozik az erdélyi vállalkozás megfigyelésére, ezekből egy elég erős hadtestet formálhat, hogy a mieinket megtámadja vagy megverje. Abban az esetben az átvonulást a Vöröstorony-szoroson át a távolság és a veszély miatt kezdetben kerülni kell, ezzel szemben a Vulkán-szoroson keresztül be kell törni Oláhországba.

A Vulkán és a Zsil mögött Hátszegben lévő Baba-hegy igen meredek, ezért, bár az előző háborúban a csapatok egy részét Erdélyből oda vonták, utóbbtól balra a völgyön keresztül vezették a gyalogságot és a poggyászt egy jól kiszélesített úton a Vulkánon át.

Csak az ezen a hegyen késő tavaszig mindig elfekvő hó tudna az ottani bevonulás útjában állni (ami adott időben is megtörténhetne), mint amikor Erdélyben, egy országszemle alkalmával, június 8-án ezt a hágót bejártam, s nemcsak a legnagyobb magaslatokat, hanem a felül fagyott, meglehetősen mély havat sem sikerült másképp, mint gyalog bejárnom.

Ellenben ha Nikápoly és az Olt felől nem fenyegetne veszély, ami miatt egy hadtestet oda állítsunk, kétségtelenül támogatni kellene azt, hogy a csapatok nagyobb tömege és a nehézlövegek a Vöröstorony-szoroson át, a gyengébb rész a velük lévő könnyű ágyúkkal a Vulkánon keresztül vonuljanak be az országba.

Ezután az a határhegység lábánál a Zsil folyó után a Vulkán-szoros elé vonulna, hogy ott egyesüljön a másik résszel, miután a szoros kijáratánál, az Oltnál alkalmas helyeken létesített jó sáncokat emelnének az Erdéllyel való folyamatos kapcsolat biztosítására. Szemes- és szálastakarmányt kell az oláhországi részből az Olt mögé szállítani, s elvonuláskor nem hiányozhat sem a zöldség, sem a tábori élelem.

Hogy az egyesülés az Olt folyónál végbemehessen, az erdélyi hadtestnek képesnek kell lennie arra, hogy az Oláhország e részében található ellenséget ügyes mozdulatokkal és tényleges műveletekkel az Olt folyón átnyomja, s a továbbiakban a fő haditerv szerint működjön együtt a maga helyén. Amennyiben egy jóval erősebb ellenséges hadtest ellenében ez nem történhetne meg, a többször említett Zsil folyó mögött több állást kell

létesíteni, amelyeket az eseményeknek megfelelően lépcsőzetesen el lehet foglalni, illetve állhatatosan meg lehet tartani.

Ha Vidint (amint az remélhető) egyszer sikeresen elfoglalják, akkor az erdélyi hadtest minden kétség nélkül az Oltig vonulhat előre, s a korábban elvett Osztrák-Oláhszágot egészen birtokba veheti.

Hogy mit kellene tenni a továbbiakban Erdélyben a tartomány biztonságáért a tatárok aggasztó Moldva felőli betörései ellen, arról a következőkben. Az évkönyvek tanúsága szerint a tatárok mindenkor Budzsákból és a Dnyeszter mentéről Moldván át vonultak Erdély felé, s a Töröcsvári-, Bodza-, Gyimesi-, Borgói- és Radnai-hágókon át törtek be különféle háborús időkben Magyarországra is, s onnan a Szamos mentén. Egy alkalommal Pokutiából nyomultak előre Máramaroson keresztül a vármegyékbe egészen a Tisza menti Tokajig, s nagy pusztítást vittek véghez.

Mostanság, amikor Bukovina, Pokutia, Máramaros és a Radnai-völgy fedezve van, a határőr-katonaságnak köszönhetően egészen más a helyzet ilyen betörésekkel szemben, mint korábban, s egyetlen tatár had sem képes a nevezett máramarosi és radnai kerületi hágókon keresztül behatolni. Minden vakmerősége ellenére sem képes megkísérelni a betörést a Gyimesi-szoroson át, amíg egy hadtest a Prutnál áll Bukovinában, amely mozgulataival meghiúsíthatja szándékait.

Tehát csak a Töröcsvári- és a Bodza-szoros van valamelyest kitéve; a többi szorosról, ahol valaha betörés történt, s ma biztosítva vannak, nincs mit mondanom.

Ezeket s az ottani sík vidékeket összességükben aggálymentessé tenni, és az egész moldvai határt belül és kívül minden a környéket pusztító fosztogatástól és rablástól megóvni, s az ilyen zavargások alkalmával összeverődő bandákat távol tartani, elegendőnek vélem, ha a határzárláncon lévő őrhelyeken kívül Brassónál mintegy 2000 ember, Kézdivásárhelynél 500, Csíkszeredánál 1000, Szentmiklósnál Gyergyóban 500 ember táborozna. Végül Borgó és Radna között egy körülményekhez igazodó kis tartalék lenne a kapcsolat biztosítására.

Minden ilyen különítményhez, véleményem szerint, nem más, mint határőr csapatok szükségesek, a brassói kis csapaton kívül, annak felét, vagyis 1000 lovat a tábori lovaságtól előnyös lenne odarendelni, miáltal hatékonyabb, s ahol szükséges, gyorsabb támogatást tud nyújtani.

A brassói különítmény előtt három szoros, a töröcsvári, a tömösi és a bodzai van, amelyek közül az elsőnél nem kell tartani az ellenségtől, ha az erdélyi hadtest kivonul. A második sincs veszélynek kitéve, mert rövid úton meg lehet támogatni a közelből, a harmadik erdélyi bejárat egy hosszú, szűk hegyháton van, s a legkülső élén még a korábbi háborúban Christian Lobkowitz herceg a legelőnyösebb módon fektetett most is felismerhető földsáncokat az úgynevezett Leánybük-magaslaton háromórányi távolságra, ezzel lehetetlenné téve a betörést.

Kézdivásárhelyről Ojtoz és az ottani hegynyúlványok kapnak támogatást. A csíkszeredai állás támogatja Gyimest és környékét, végül a Szentmiklósnál, Gyergyóban lévő gondoskodik az egész Píricskei-szoros szakasz biztonságáról.

A tartalékok ilyen felosztásával általánosan megoldottnak tűnik Erdély teljes biztonsága a határzár szempontjából Moldva és környéke felől, mind a rablóbandákkal, mind a tatárokkal szemben.

A háború általánosságban ismert elvei előírják, hogy abban a tartományban, ahol a hadműveletek elindítására vállalkoznak, a lakosságot kímélik, a csapatok ellátását (anélkül, hogy a paraszttól teljesen elragadnák a feltétlenül szükségeseket) létükre hosszabb távra tekintettel veszik el, s ezáltal gazdaságosan járnak el, nincs megengedve semmiféle kihágás, hanem mindenkor és mindenütt azonos fegyelmet tartanak.

Különösképpen eme határtartományok lakosságánál és az óhitűeknél kell a papságot és az előjárókat szerényen és kíméletesen kezelni, hogy a nép vonzalmát megszerezzük, minden bizalmatlanságot eltávolítsunk, ezáltal az ellenséges, gyakran az egész vállalkozást megghiúsító veszélyes fellépésektől, árulásoktól és lázadásoktól megalapozott reménnyel biztonságban legyünk, amint erre a korábbi háborúk sok bizonyítékot hoznak. Ha a hadsereg, ahogy mondják, nem hagyja figyelmen kívül ezek [az ortodox pópák iránti tisztelet] folytonos kimutatását, bizton számíthat megbízható értesülésekre és jó javaslatokra.

A boszniai hadtest további hadműveletei

A hadtest Boszniából kifele történő hadművelete annyiival is több nehézséggel jár, mert ellátását nem másképp, mint fogatokkal tudja fenntartani, s azt részben Boszniából, az előre jól elhelyezett és elegendően feltöltött raktárakból, részben a Dunától kell magához vonnia.

Miután az élelmezés utánszállítása az utak jó elrendezése és kialakítása által biztosítva van, ezt a hadsereget semmi nem tarthatja fel vonulásában Nis felé.

A helyszín és a körülmények megítélése szerint nem tanácsos egyszerre a két erőt ostromolni, mindenekelőtt a Dunán kell biztos [hadműveleti] alapot nyerni, hogy a törökök főerejét arra kényszerítsük, hogy Nikápoly fedezésére a folyamnál maradjon. Együttal semmi más nem lenne a boszniai hadtest feladata a hadműveletek kezdetén, mint Oláhország Olt folyón túli mögöttes részét teljes egészében biztosítani. Ahogy Nis közelébe előrenyomulna, a Morava és a Belgrád között vezető útnál olyan előnyös állást választana és készítene elő, ahol bizonyosan ki tud tartani, fedezve mindkét utat Bosznia és Belgrád felé. Majd ebből az állásból az albánok és montenegróiak kikülönített hadteste az ellenséges megszálló csapatok korlátozására és a Szófiával való minden kapcsolat elvágására néhány különösen jó és vállalkozó szellemű tiszttel melléadásával hatékonyra téve támogatást nyújthatna.

Ezt a tartós kapcsolatot bal oldalról is fenn kell tartani a fősereggel Vidinnél, a Timok folyó mentén húzódó hegységen keresztül s a híres szűk Passo Augusto-szoros megszállásával biztosítani. Nem kétséges, hogy ily módon Nis erődjének kapcsolatát Szófiával és a török fősereggel a hegység kiterjedésében (amely megszakítatlanul egészen a Dunáig egy láncolatot alkot) egészen el lehet vágni.

Ha egyszer Vidin megadja magát, akkor jön el az ideje Nis tényleges ostromának a Boszniából érkező sereggel együtt. A főszereg eközben Vidin előtt a Lom folyónál olyan helyzetet választana, amely által az ellenséges erőt, amely a Nikápoly elleni további vállalkozás miatt aggódna, visszatartaná, s így az kénytelen lenne Nist sorsára hagyni.

Ezzel szemben az itteni főszereg a legelőnyösebb állásban lenne, hogy szerzeményeit a Dunától jobbra és balra fedezhesse, soha ne szenvedjen hiányt ellátmányban, az ellenség esetleges hibás mozdulataiból azonnal a legjobb előnyt húzza. Továbbá (minden ellenkező vélekedés ellenére) amennyiben az ellenség nagy hadseregével az ostromlott erődöt segíteni akarná, annak a Szófiától Nisig vezető hadi úton a legrövidebb vonalon elébe tudna menni. Ezáltal az előterjesztett világos bizonyítékok alapján úgy vélem, hogy végül ennek az erődnek egész Szerbiával együtt el kell vesznie az ellenség számára.

Felségéd a jelenleg szemmel látható törésre a Portával méltóztatott megállapítani, hogyan kell felosztani a teljes haderőt, mennyi szükséges ehhez az offenzívához, s mennyit kell a poroszok elleni védelemre Cseh- és Morvaországban fenntartani?

E terv szerint a javaslat

• Erdélyben és Bukovinában	38 961
• A Temesvári Bánságban	6 731
• A dunai főszeregnél	86 514
• A Károlyvárosi Generalatusban	35 533
• Összesen	167 739 fő

Ez a csapatlétszám igenis elég erős ahhoz, hogy ne csak Belgrádot, Szerbiát és Boszniát foglalja el, hanem a Monarchia határait a törökökkel szemben egészen a mondott utolsó határvonalig Nikápolynál, a törökök európai hódításainak szívében kiterjessze.

A főszereg és a Boszniába szánt hadtest között (arra az esetre, ha a körülmények úgy alakulnak, hogy az élénk hadműveletek kezdetét oda kell áthelyezni) az arányt szükség szerint úgy kell megtalálni, hogy utóbbinak a döntő vállalkozáshoz elég ereje legyen. A boszniai hadművelet adott szakaszánál egyúttal megjegyeztem, hogy e célra elegendőnek vélek 50 ezer embert, miután a főszeregtől a mondott hadtesthez 14 467 fő szükséges az imént mondott szám kiegészítéséhez, s ezt arra az időre adnák át, míg Banja Lukát elfoglalják, s míg a Boszna folyóig nyomulnak előre. A főszereg számára eközben ennek ellenére tiszteletet parancsoló erőben 72 407 ember maradna.

Végezetül az összes fentebb előadott alapvetésből azt a biztos következtetést lehet levonni, hogy eme szerény terv teljes kivitelezését csak féltékeny hatalmak szövetkezése lenne képes akadályozni. Ebben állnak szerény gondolataim egy a törökök ellen történő rövid vagy hosszú (de valamikori) háborúról, amelyek leírására Felségéd legméltóságosabb megítélésére a legmélyebb hódolattal kötelességemnek tartottam vállalkozni.

Bécs, 1784. március 1-jén.

Hadik András

HADIK ANDRÁS TÁBORNAGY, FŐPARANCSNOK KÖRRENDELETE A BEOSZTOTT TÁBORNOKOKNAK ÉS EZREDESEKNEK A KÖVETENDŐ HARCELJÁRÁSOKRÓL, 1789

BEVEZETÉS

Az 1787 novemberében az újra kirobbanó török–oroszháborúba II. József is bekapcsolódott szövetségese, Katalin cárnő nyomására.¹ A császári–királyi hadsereg mozgósításának feladata természetesen az Udvari Haditanács elnökére, Hadik Andrássra hárult. A hadra kelt sereg fővezérségét azonban maga József töltötte be, helyettese, leginkább vezérkar főnöki feladatokat ellátva, az ekkor már meglehetősen idős és beteges Moritz Lacy tábornagy lett. A török elleni háború stratégiája, mondhatjuk, kezdettől fogva elhibázott volt, és ehhez mi tagadás, Hadiknak is köze volt.² Hat egymáshoz lazán kapcsolódó csoportosításnak kellett egymástól elszeparálva és összehangolatlanul küzdenie a Monarchia déli és keleti határa mentén, egy hatalmas arcvonalszakaszon az Adriai-tengertől egészen Bukovináig. A főseregnek József és Lacy vezetésével a Duna völgyében kellett operálnia Belgrád ellen. Az 1788 áprilisában meginduló hadműveletek azonban nem hozták meg a várva várt gyors eredményt, Nándorfehérvár visszafoglalását. A feltöltött és jól kiképzett császári és királyi csapatokat a főhadszíntéren Lacy túlzottan óvatosan és vontatottan alkalmazta, az idő pedig gyorsan pergett. A császári hadvezetés lemondott a kezdeményezésről, nem használta magyar huszárai és a határőrök képességeit portyák vagy más vállalkozások indítására, a sereg tétlenül, betegségekől tizedelve vesztelt a zimonyi táborban. A sereg morálja lehanyatlott. A nagyvezír azonban gyorsan cselekedett. 1788. augusztus elején betört a Bánságba, visszanyomta az ottani császári és királyi erőket, és portyázói egészen Aradig száguldottak. József kapkodni kezdett, serege egy részével átkelt a Dunán, és a nagyvezír ellen vonult Lugosra. Pozícióját azonban túl veszélyesnek érezte, és elrendelte a visszavonulást, amely egy rémhír miatt szeptember 21. éjjelén pánikba torkollott. A Karánsebesig visszaozönlő sereg akkora

¹ Erről a háborúról sajnos nem áll rendelkezésre korszerű magyar nyelvű monografikus munka. Összefoglalását lásd: LÁZÁR 2016, 94–95.

² MARKÓ 1944, 291. Lásd még kötetünkben a közölt 1784-es szakvéleményt az oszmánok ellen, amelyben Hadik hasonló javaslatot tett.

veszteségeket szenvedett a rohanásban, mint egy veszített csatában. A császár novemberben halálos betegen visszautazott Bécsbe. Elképzelhetjük, hogy a hadseregszervezésben annyit fáradozó Hadikot mennyire megrázták ezek a hírek a hadsereg dezorganizációjáról. Lacy szintén felmentését kérte, és a császár választása az új főparancsnok személyére vonatkozóan a 79. életében járó Hadik Andrássra esett. 1789. február 20-án fel is kérte a főszereget vezetésére. Idős kora és rossz egészségi állapota miatt azonban Hadik is aggodalommal tekintett nehéz megbízatása elé. Feladatát azonban ekkor is a lehető leglelkiesmeretesebb módon igyekezett elvégezni. Első dolga a hadsereg felrázása és a morál helyreállítása volt. Hadik ugyanakkor eddigi életének 23 hadjárata során felhalmozott tudását és tapasztalatait is igyekezett átadni a parancsnokoknak és a csapatoknak. E célból bocsátotta ki fehértemplomi főhadiszállásáról a tábornoki kar és az ezredparancsnokok számára az alább közölt 50 pontból álló dokumentumot, és elképzelései szemléltetésére négy ábrát rajzoltatott, amelyeket magyarázattal látott el. Ezt az anyagot és a hadműveleti tervet Markó szerint Bécsben még elindulása előtt a császárnak is megküldte és vele megvitatta.³

Alapgondolata szerint, ellentétben az előző hadjárat év tétlenségével, a kezdeményezést magunkhoz kell ragadni, az ellenséget lendületesen meg kell támadni. Elemzi továbbá a törökök erősségeit és gyengeségeit, és előírja a tábornokok részére a gondos, minden körülménnyel számot vető tervezés és hírszerzés fontosságát.

Hadik szövege elsősorban a csatatéren követendő taktikát elemzi. Az ottomán hadsereg elleni harcéljárások markánsan különböztek a nyugati ellenfelek ellen követendő taktikától. A 18. századi európai hadseregek gyalogsága egymással szemben általában igen hosszú, három–öt sor mélységű vonalakban manőverezett. Ezek az alakzatok voltak a legalkalmasabbak arra, hogy a korabeli csekély pontosságú és alacsony tűzgyorsaságú löfegyverek hatását a tömegtűz által a legjobban kiaknázzák. A nyugati hadviselésben a lovasság szerepe a korszakban némileg háttérbe szorult a taktikában, és a csaták és ütközetek folyamán a szárnyakra állított lovaszázadok ritkán tudtak döntően beleszólni a harc kimenetelébe. Ezzel ellentétben a törökök nagy létszámú, bátor és jól felszerelt, illetve roppant gyorsan mozgó lovassággal rendelkeztek. A janicsár gyalogság általában aktívan nem vett részt az összecsapásokban, legtöbbször csak a pozíciót védte. Az oszmán tábori tűzérségtől vajmi keveset kellett tartani. Ebből következően a törökök nyugati ellenségei elsősorban a villámgyors rohamok kivédését tartották szem előtt.⁴ Ebből következően a császári hadsereg is kisebb-nagyobb négyyszögben harcolt és manőverezett ellenük. A négyyszögek (*Carre*) nyitott belsejében a tisztek, a poggyász és sebesültek egyaránt menedéket találhattak, de legnagyobb előnye abban rejlett, hogy minden oldalról védelmet biztosított a villámgyors török betörésekkel szemben. A tűzérségük gyengesége miatt ugyanakkor nagy veszteségektől sem kellett tartani, bár ezek a négyyszögek nagy célpontot kínáltak. Láthattuk, hogy az 1739. évi hadjárat alatt Wallis gróf *ad absurdum* az egész hadsereget egy óriási négyyszögben mozgatta bánsági menete alatt, amiről Hadiknak igen rossz

³ MARKÓ 1944, 295.

⁴ Napoléon Bonaparte tábornok egyiptomi serege is három hatalmas hadosztálynégyyszögben állt fel a mameluk lovasság ellen 1798. július 21-én a híres piramisok csatájában.

emlékei voltak. Nem csoda, ha ő inkább több kisebb, mozgékonyabb alakzatban gondolkodott, úgy hogy a lovasság manőverezési szabadsága megmaradjon. Visszavonulás esetén Hadik még több kisebb négyyszöget írt elő, amelyek a könnyebb manőverezhetőség kedvéért ezúttal tömörek lettek volna.

Igen érdekes a tüzéség fontos szerepe a hadiki elvekben. A tervezet szerint a hadsereg a török ellen a tüzéség fedezete alatt lépcsőzetesen nyomuljon előre. A fő csapást az ellenségre a lovasság méri. A gyalogság szerepe korlátozott, támogató jellegű. A lovasság balsiker esetén menedéket lelhet a négyyszögek védelmében.

Érdekes összevetni Hadik taktikai elképzeléseit Lacy tábornagyéval. Nagy vonalakban ő is hasonló elveket fektetett le a háború előtt, 1787 végén kibocsátott taktikai előírásaiban,⁵ mint Hadik. Más kérdés, hogy tanácsait sem ő saját maga, sem József nem fogadta meg az 1788. évi hadjárat során. Lacy ugyanakkor kifejezetten elvetette például a különítmények és a kisháborús hadviselés hasznosságát a török elleni háború során.⁶ Hadik nem osztotta Lacy pesszimizmusát. A magyar tábornok nem említi, így valószínűleg elvetette a Lacy által javasolt nehézkes spanyollovast, amelyet már a 17. század végén is alkalmaztak a gyalogság és a tábor védelmére.

Talán Hadik taktikai elképzeléseinél is érdekesebbek a hadsereg morális szintjének emelésére tett elképzelései. Nem esett abba hibába, mint például Wallis gróf 1739-ben, akinek az egyszerű közkatonák sorsa iránti érzéketlenségéről volt alkalma meggyőződni. Hadik tudta, hogy a katona érzelmi előjárói kapkodását és tanácstalanságát, vagy éppenséggel önbizalmát és elszántságát. Tudta, hogy a közember jobban harcol, ha tisztában van vele, hogy nem hagyják magára sebesülteként. Hadik szerint növelni kell a harci szellemet, de felismerte azt is, hogy a soknemzetiségű császári hadseregben a legfontosabb az ezredekben kialakított csapatszellem, az *esprit de corps* kialakítása és fenntartása. Érdekes, hogy a tábornagy ezért ellenzett minden meggondolatlan átszervezést és egyes alakulatok feldarabolását.

Az erejét végsőkéig megfeszítő, súlyosan beteg Hadik András tábornagyot József császár kénytelen volt 1789. augusztus 1-jén elmozdítani a főszereg éléről. Posztját a hétéves háború másik veteránja, Laudon tábornagy vette át. Laudon Hadik terveit alapján és előkészületei nyomán 1789. szeptember 12-én körülvárta Belgrádot, és október 8-án elfoglalta az erődöt. Az „elátkozott” török háborút lezáró 1791. évi szisztovói békében viszont Belgrádot vissza kellett adni az oszmánoknak.

Rövid főhadparancsnoki működése ellenére Hadik András taktikai utasítása a korszak egyik legérdekesebb dokumentuma, amely egy tapasztalt katona gondolatai nyomán betekintést enged a törökök elleni harc véres valóságába.

⁵ *Vorschrift nach welcher bei einem ausbrechenden Türkenkrieg die Kommandierenden Generalen der verschiedenen Korps und die ihnen untergebenen Truppen sich zu verhalten haben.* Közli: CRISTE 1904, 283–296.

⁶ Uo. 289.

DE LIGNE HERCEG TÁBORSZERNAGY
EXCELLENCIÁJÁNAK⁷

Azért, hogy adandó alkalommal a császári fegyverek győzelmét elősegítsük, mindenképpen szükséges, hogy a teljes tábornoki kart⁸ szándékaimról és azok elméleti alapjairól felvilágosítsam, amelyeket jelen hadjárat során van szerencsém Excellenciáddal megosztani, és ezekről megtisztelő véleményét kikérni.

Excellenciád kegyeskedjen tehát az említett megjegyzésekbe az alárendeltségében lévő altábornagyoknak és vezérőrnagyoknak betekintést engedni, továbbá intézkedni arról, hogy minden intézkedési pontot, amelyek nem kizárólag a tábornokoknak szólnak, a beosztott ezredekhez is kiküldjék.⁹ Az ezredparancsnok uraknak ezért a legfőbb gondjuk legyen, hogy a beosztott tiszteket és rajtuk keresztül az altiszteket és a legénységet minden tárgyról, amely őket érinti, oly módon tájékoztassa, hogy bennük a harci szellemet¹⁰ fellobbantsa, és ők arra az időpontra, amikor mindenkinek kötelessége szerinti feladatát a haza védelmére vagy az ellenség megtámadására teljesítenie kell, a reá tartozó feladatokkal mindannyian tisztában legyenek.

Kelt: Fehértemplom, 1789. május 30.

Hadik mp.

1. Az ellenségnek a csatatéren elébe kell menni.

2. A hadműveleteket minél hamarabb meg kell indítani, mielőtt a járványok felütik fejüket, és a kezdetekkor természetesen meglévő harci kedv múlni kezd, és amíg az ezredek teljes létszámúak, továbbá a lovasság hátasai jó állapotban vannak.

3. Mindenekelőtt keresni kell az alkalmat az ellenség megtámadására, hogy egy szerencsés csata által seregét a hadszíntérről kiverjük, és ezután fogjunk bele az ostromokba, amelyeket többet nem áll módjában megakadályozni.

4. Ha az ellenség helyzete és távolsága nem engedi meg legyőzését, az oroszok hadműveletei és a nagyvezír ellenük tett intézkedései szabják meg, hogy egy Belgrád elleni vállalkozás tanácsos-e.

5. A lényegét illetően semmiben sem szabad a pusztá becslésre hagyatkozni, hanem minden körülményt a legaprólékosabban mérlegelni kell, hogy ebben az egész Monarchia és kereszténység számára egyik legfontosabb tárgyban többször átgondolt és kiérlelt elhatározás szülessen.

⁷ A szöveg lelőhelye: Österreichisches Statsarchiv, Kriegsarchiv, Kriegswissenschaftliches Memoires. 57.

⁸ Az eredetiben: „Generalitat.”

⁹ Az utasítás 1–12. pontja kizárólag a tábornokoknak szólt, a többi (13-tól a 42-ig) az ezredparancsnokoknak is tanulmányozni kellett, míg a 43–50. pontok megint csak kizárólag a tábornokokra tartoztak.

¹⁰ Az eredetiben: „Militair Geist.”

6. Ha ez egyszersmind megtörténik, olyan intézkedéseket kell hozni a támadásra, amely elsőprő hatásával a harcosokat teljesen meggyőzi, és ezáltal a harci kedvet táplálja.

7. Ha ez megtörténik, és a szükséges tudás mindezekből nyilvánosságra kell, hogy kerüljön, az így fellobbanó lelkesedést és feléledő bátorságot nem szabad kihúlni hagyni, hanem a hadsereget haladéktalanul az ellenség elé kell vezetni, és ott azon fáradozni, hogy minden helyi és más különlegességet a megfelelő időpontban ki lehessen használni.

8. Ezért a hadjárat elindításakor és előtte a legnagyobb gondot kell fordítani arra, hogy sok és megbízható hírszerzőt foglalkoztassunk, hogy rajtuk keresztül közvetlenül vagy közvetve időben biztos értesülésekhez jussunk, és ezt folyamatosan fenntartsuk, hogy minden intézkedést *célszerűen és időben*,¹¹ kapkodás nélkül, továbbá anélkül, hogy a csapatokra hátrányos benyomást tennénk, tudjunk meghozni. Ezért ne sajnáljuk ezekre [vagyis a hírszerzőkre] a pénzt, mivel a hadműveletek időzítése ettől függ.

9. Soha ne engedjük, hogy ez az ellenség megtámadjon minket, hanem elszántan elébe kell menni és megfutamítani, ami csak a megfelelő intézkedéseken múlik. Azoknak a terephez teljesen illeszkedniük kell, és tartsuk szem előtt, hogy ha a síksághoz illeszkedő csatarendet alkalmazunk, az nem alkalmazható vakon az átszegdelt,¹² erdős, dombos vagy egyenesen hegyvidéki terepen.

10. A törökök erősségei és esélyei az alábbiakból állnak: a) nagy létszámukból, b) nagy tömegük mélységéből, amelyekben a támadásokat végrehajtják, c) tomboló elszántságukból, d) a gyenge pontok kiválasztásából, amelyekre támadáskor a legnagyobb nyomást gyakorolják, e) a barbár csatakiáltásukból, amellyel felkorbácsolják vagy elbódítják a lelkiüket, és az [ellenségükből] rettegést is kiválthatnak. Ezeken kívül a legcsekélyebb harcrend felvételére vagy metodikus¹³ hadművelet végrehajtására sem képesek támadás közben. Ami a csata közbeni védekezést illeti, ebben nemcsak teljesen tudatlanok, hanem ráadásul a szpáhik, ha támadásuk nem sikerül, amelyet legfeljebb két ízben tudnak megismételni, ha ekkor határozottan visszaűzik őket, akkor megeresztett kantárszárral elmenekülnek a csataterrről, és nem térnek vissza, védtelenül hagyva a janicsárokat, a tüzérséget és a tábort. Utóbbiak azonban egy tömegbe összehúzódva még kétségbeesetten védekeznek, amely esetben azonban a győző tüzérsége és lovassága az egész ütközetnek hamarosan véget vethet.

11. Ezért minden csak attól függ, hogy ez ellen az ellenség ellen a csatarendet figyelemmel alakítsuk ki, hogy a tüzérség, gyalogság és a lovasság szabadon tudjon operálni; egymást ne zavarják, illetve a csatarendet ne kelljen felforgatni, továbbá kölcsönösen tudják egymást védelmezni és támogatni. A csata során, illetve az ellenség visszavonulásakor mindegyik¹⁴ képes legyen az adódó kedvező lehetőséget azonnal megragadni anélkül, hogy a haderő nagy részét [mozgásában] megtörnénk, és egy veszélyes felfordulásnak

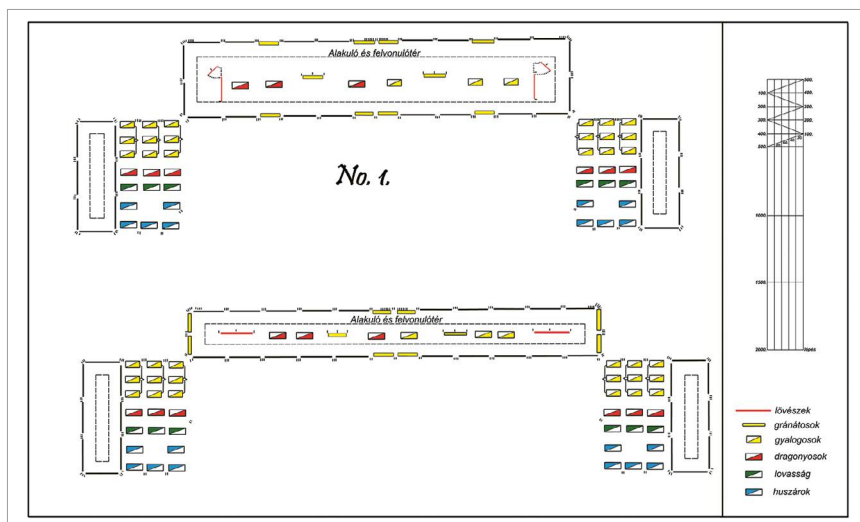
¹¹ Az eredetiben: „in Re et Tempore.”

¹² Az eredetiben: „Coupirte.”

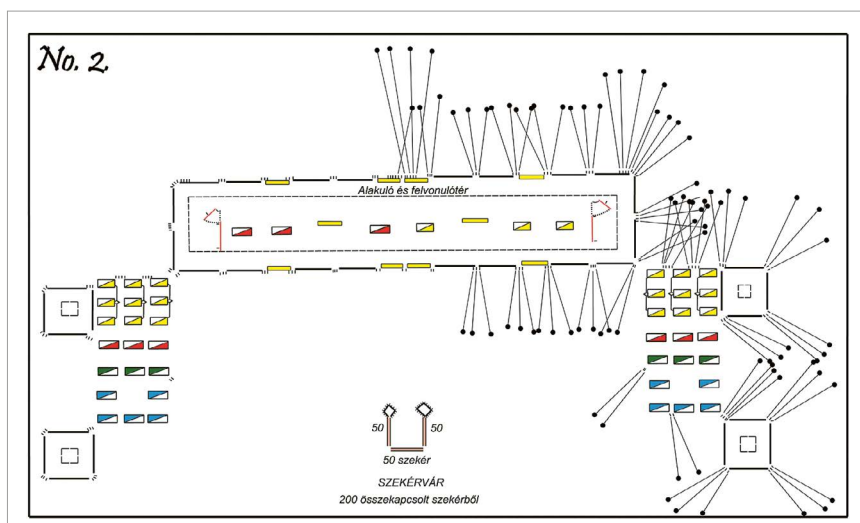
¹³ Itt csak egyszerűen szervezett, összehangolt.

¹⁴ Az eredetiben: „von allen.”

tennének ki. E célból az I. és a II. számú ábra áll rendelkezésre, amelyeken ezek az előnyök a magyarázatokkal ellátva jól megfigyelhetőek.



I. ábra



II. ábra

12. Nagy mennyiségű nehézüzérség és ennek egyetlen nagy hosszúkás négyszög-alakzata,¹⁵ benne a teljes lovassággal, illetve számos szekere és kocsija, nem pusztán

¹⁵ Az eredetiben: „Quarre Oblong.”

nehézkés a hadsereg számára és az ellenség támadása esetén akadályozó, hanem a lovasságot a döntő pillanatban tétlenségre kárhóztatja. Amikor ezt a fegyvernemet igazán jólékonnyan lehet felhasználni, a gyorsan elillanó drága pillanatot meg kell ragadni, hogy az ellenség teljes legyőzését a lovasság helyéről kitörve véghez tudja vinni.

13. Az ellenség megközelítésekor nem szabad a támadást halogatni, hogy az ne tudja az időt kihasználni a helyzet átgondolására és ellenlépések megtételére.

14. Ez a csatarend és elszántság bizonyára felszítja az utolsó közlegény bátorságát is, és mindenkit fellelkesít, továbbá küzdelemre sarkall, bizalmat ébreszt a kipróbált hadi tudomány iránt, és az ezektől a nemes gondolatoktól feltöltekezőt bátorságra ösztökéli, az ingadozót pedig egyenesen hőssé változtatja.

15. Az arcvonalat vezető¹⁶ nehézüzérségnek a sereg állásfoglalásakor muszáj azonnal, amint a lövegek és a tarackok a lötváolságot elérik, tüzet nyitnia, és az ellenség állásaira annyi ágyúlövést, a 12 fontosokból és a tarackokból annyi gránátvetést tenni, amennyit csak parancsolnak. Ezután a hadsereg a teljes fronton zene- és dobszóra¹⁷ akkora távolságra nyomul előre az ellenségre, amennyi a hat- és háromfontosok kartácstüzére elegendő. Ezután megáll, és minden csőből a parancs szerint leggyorsabban annyi lövést ad, amennyit csak lehetséges. Végül a sereg megindul a következő állásba a háromfontosok kartácslövétáolságába, amelynek tüzébe már a kézfegyverek is bekapcsolódnak. A menetnek az ellenség felé a legnagyobb rendben kell lezajlania, amelyet pontosan be kell tartani, nehogy az arcvonalban szakadás vagy görbület keletkezzen, ami tolongáshoz vezethet. Ezért olyan lassú lépéstepót kell tartani, hogy amint a legkisebb zavar¹⁸ támad a menetben, ami szakadáshoz vezethet, röviden meg lehessen állni és kiigazítani a sorokat. Az ellenség megközelítését [amint ez a kiigazítás megtörténik] folyamatos megfigyelés mellett azonnal folytatjuk, és a szokásos előrevetett¹⁹ ágyútüzet is folyamatosan fenntartjuk. Hogy a különböző kaliberek milyen formában és a tarackvetések golyóval, a gránáttal és a kartáccsal miként fejtik ki legjobban a hatásukat, illetve hogy miként kell őket kezelni, kegyeskedjen Ő Excellenciája²⁰ pontosabban meghatározni. Lehetetlennek tűnik, hogy az ellenség háromszori jól irányzott tűzcsapás²¹ után a helyén megmaradjon, ha egyidejűleg két oldalról a négyszögek és a lovasság végrehajtja azt a manővert, amely a 11. számú ponthoz fűzött ábrákon látható.

16. Amint az ellenséget állásából kimozdítjuk vagy ingadozik, akkor gyakorol rá nyomást vagy veszi üldözőbe oldalról az említett két négyszög, amelyek az arcvonalból kifordulnak, és kellő teret hagyva a támadó lovasságnak, mi által ez a valamennyire visszaszorított ellenséges lovasságot zavarba tudja hozni, közrefogja az ellenséget. A fő

¹⁶ Az eredetiben: „Die in der fronte führende schweren Artillerie.”

¹⁷ Az eredetiben: „Mit klingenden spiel.”

¹⁸ Az eredetiben: „Flottiren.”

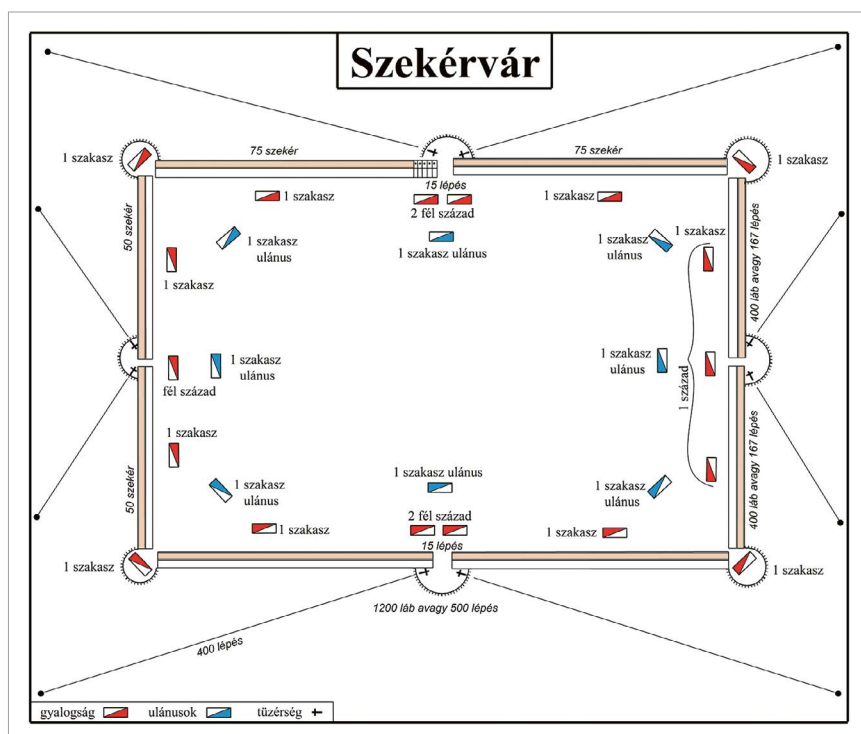
¹⁹ Az eredetiben: „in Avenciren.”

²⁰ Az eredetiben: „Artillerie Director.” Ekkor a főszereg tüzérségi parancsnoka, korabeli terminológiával élve igazgatója, Rouvroy tábornagy volt.

²¹ Az eredetiben: „Canonade.”

négyszög, avagy a tulajdonképpeni *Corps de Bataille*²² teljes rendben zene mellett előre nyomul, és lassú lépésben a csatamezőn túlra vonul és megáll. Ekkorra, az est leszállta idejére bizonyára beérkeznek azoknak a kiküldött erős huszárkülönítményeknek a jelentései, amelyek az ellenség mozgását és viselkedését hivatottak vizsgálni. Ezek szerint kell a körülményeket és további tennivalókat megítélni.

17. A törökök üldözésénél nagyon körültekintően kell eljárni: a lovasság, amely a szpáhikát legyőzte és menekülésre kényszerítette, nem merészkedhet messzire, mert ugyanazon szpáhiknak egy esetleges váratlan visszatérése esetén az oldalnégyszögnek és a főerőknek támaszt²³ kell nyújtani, mivel ők ismételt és heves kísérleteket szoktak tenni gyalogságuk megmentésére és a harc egyenlő vagy túlerejű újrafelvételére. Okosan kell tehát manővereznünk, és csak miután a szpáhikát teljesen harcképtelenné tettük, vegyük körül a gyalogságot lovasságunkkal, verjük szét teljesen, és csak ezután küldjünk utána különítményeket mozgásának és távolságának kifürkészésére.



III. ábra

²² A harcrend centruma.

²³ Az eredetiben: „Soutien.”

18. Ha egy csata közeledne, szükséges egy vagy több szekérvárat (a *III. ábra* szerint) létesíteni a hadsereg összes szekerétől²⁴ elegendő távolságra, és amint az ábrán látható, ebbe zárjuk be az összes teherhordó állatot és a tábori személyzetet.²⁵ Ennek az alakzatnak nincs semmi félnívalója az ellenséges lovasságtól.

19. Egy másik szekérvárat is létesítsünk a második harcvonaltól²⁶ pár száz lépés távolságra, amely a *II. ábrán* látható, amelyben a seborvosok mellett minden szükséges legyen megtalálható a csata közben behozott sebesültek ellátására.

20. A tüzéségnek nem a gyors tüzelésre kell törekedni, amiből általában kapkodás, illetve a löpor és a golyó igazi hatás nélküli pazarlása következik, továbbá az ellenségnek nem okoz sem kárt, sem elrettentő hatást, hanem inkább a pontos célzásra és találatra, és ehhez a megfelelő távolságot megfigyelni; ezek hatása riadalmat és bénultságot kelt, ellenben a pontatlan lövések lebecsülést és megvetést.

21. A kézfegyverek tüzésénél a tiszt uraknak a jó lövésre²⁷ legyen gondjuk, hogy a fegyver az ellenséges gyalogság esetén sohasem a törzs,²⁸ a lovasság esetén pedig a nyereg-gomb fölé irányuljon; hogy a gyalogság gyilkos tüzét fenntartsuk, így a gyors töltésre és az említett fegyvertartás helyes mértékére kell figyelni.

22. A német lovasság a csuklón logó pallossal²⁹ és feltartott karabéllyal megy az ellenségre, nagyjából 20 lépésnyire megáll, és ekkor az első sor kilövi karabélyát rájuk, mélyre nyúlva³⁰ megragadja a baloldali pisztolyt, és az ellenségre lő. Ezután következik a közelharcban³¹ a jobboldali [pisztoly], majd végül a pallos, amelyet inkább szúrásra mintsem vágásra kell használni, mivel minden három hüvelyk mélyre hatoló szúrás halálos, míg ezzel ellentétben a vágásnak nagyon erősnek kell lennie, és csak bizonyos testrészek esetén okozhat végzetes sebet.

23. A könnyűlovasság³² minden támadásnál nem teljesen a frontban, hanem osztályonként egymás mögött teljes vagy fél távolságot tartva, az ellenséget *Contre Marche*-sal³³ magabiztosan, imponáló tekintéllyel és katonához illő büszkeséggel közelíti meg, amiből kétféle előny is származhat. Vagy az, hogy támadáskor a középső osztály svadrononként jobbra és balra ki tud törni, vagy pedig az első osztály a támadó ellenség leküzdésében a szárnyaknak segítséget tud nyújtani. A harmadik osztály azonban minden esetben tartalékként legyen kéznél, amely a küzdőknek több bátorságot és támaszt nyújt, míg

²⁴ Az eredetiben: „Fuhrwerk”, esetleg szállítóoszlop.

²⁵ Hadik erre a Landsknechtek korát felidéző „Troß” kifejezést használja.

²⁶ Az eredetiben: „Treffen.”

²⁷ Az eredetiben: „gute Anschlag.”

²⁸ Az eredetiben: „über dem halben man.”

²⁹ Az eredetiben: „An der Faust hangenden.”

³⁰ Az eredetiben: „tief gefasst.”

³¹ Az eredetiben: „Melleé.”

³² Itt a „német” könnyűlovasságra, vagyis a svalizsérekre gondol Hadik.

³³ Ellenmenet, vagyis a csapat úgy vesz fordulatot, hogy minden svadron vagy század az eredeti helyére kerül, vagyis a jobbszárny marad jobbszárnyak stb.

az ellenséget teljesen természetes módon elbizonytalanítja. Ha mégiscsak hátrálásra kerülne sor, akkor minden ezrednek a legegyszerűbb mozgással egy négyszöget [kell formálnia], amely a középső osztály svadrononként való fordulásával egy pillanat alatt véghez vihető.

24. Ezzel [vagyis a nehézlovassággal] ellentétben a huszároknak szabályával a kézben svadrononként a legelszántabb bátorsággal kell támadniuk az ellenséget, és mozgásaikat annak minden oldalában több könnyedséggel és gyorsasággal tudják végrehajtani. A közelharcban a helyzetnek megfelelően pisztolyon és szablyán kívül másra nincs szükségük. Amint a német lovasságnál, képezzünk egy arányos tartalékot, hogy szükség esetén támogatást nyújtson vagy fedezze a kényszerű visszavonulást, és ezt az alapelvet soha ne hagyjuk figyelmen kívül.

25. Vész esetén minden esetben több, a hadtest erejéhez képest megfelelő nagyságú négyszögeket képezzünk, hogy köztük a mindenféle csapattestű lovasság védelmet találjon, és ha megfelelő előny adódik, innen kitörve jó helyzetbe kerülhetnek.

26. A zsákmányolás és ezért a nyeregből leszállás, vagy a sor és tag elhagyása az ellenség teljes legyőzéséig, és amíg erre nem adnak engedélyt, halálbüntetés terhe mellett tilos, és ha ez megtörténik, a sort elhagyó személyt a többiek elrettentésére és a legsúlyosabb következmények kivédésére, a legközelebbi tiszt vágja le.

27. A csata hevében nem szabad foglyot ejteni és magunkkal hurcolni, hanem mindenkit meg kell ölni a magasabb rangú tiszteken³⁴ kívül, akiket szolgálaton kívüli személyekkel³⁵ kell a fő hadtesthez hátrakísértetni vagy teljes alakulatoknak³⁶ lehet kegyelmet adni, akik kegyelemért esedeznek és megadják magukat.

28. A lovasságnak a zsákmánylovakkal sem szabad az ütközet alatt foglalkozni, mert azzal magát csak a további harcokból vonná ki.

29. Halálbüntetés terhe alatt tilos a szolgáltnak³⁷ vagy más efféléknek a tábor-kíséretből a csataterre belépni.

30. Ami a saját sebesülteinket illeti, szükséges minden elgondolható figyelmet fordítani arra, hogy ne hagyjuk őket a csatamezőn heverni, hanem vitessük el őket, de mindenki, miután a kirurgusoknak biztos helyen átadta a sebesülteket, mihamarabb térjen vissza, és ilyenkor egyetlen szolgáltra alkalmas sem adhatja át fegyverét másnak.

31. Ha az ellenséget legyőzzük, menekülésre kényszerítjük és táborát hátrahagyja, fordítsunk gondot arra, hogy az ellenséges parancsnokok sátrai, a hadipénztár, továbbá a feltalált ellátó raktárak, a tüzérség és egyebek a fenséges kincstárt megillető vagyontárgyakat megfelelő őrséggel lássuk el, hogy így minden behatástól megvédjük. Amint egyébként is szükséges a teljes ellenséges tábor a fosztogatók ellen lovassági őrsosztokkal és őrzáratokkal védeni, nehogy azelőtt felpredálják, mielőtt a főparancsnokság a rendet helyreállítja és az általános osztozkodást³⁸ illetően intézkedik.

³⁴ Az eredetiben: „Officiers mit Distinction.”

³⁵ Az eredetiben: „Ausser dem Dienstand.”

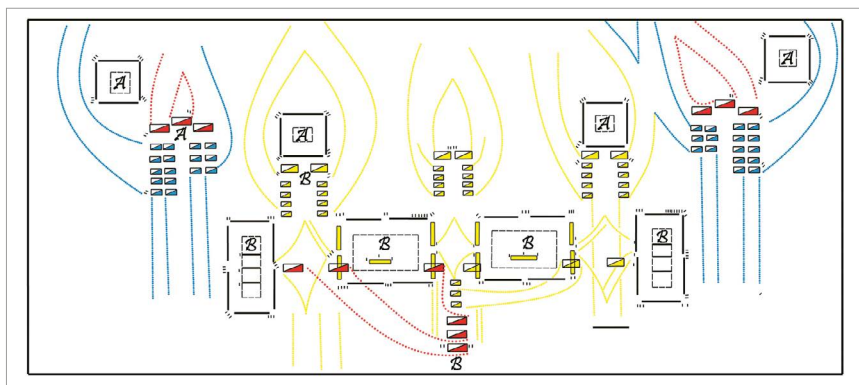
³⁶ Az eredetiben: „Haufen.”

³⁷ Az eredetiben: „Knecht.”

³⁸ Az eredetiben: „Allgemeine Theilweisung vagy machung.”

32. Eddig csak az események kedvező kimeneteléről esett szó, most azonban azt az esetet is tárgyalni kell, amikor az ütközet³⁹ minden tudásunk és igyekezetünk ellenére balul üt ki, amikor főleg arra kell törekednünk, hogy a csapatok tartásukat⁴⁰ és a rendbe vetett bizalmat nemcsak, hogy ne veszítsék el, hanem elég bátrak legyenek ahhoz, hogy a legrosszabb körülmények között is a katonai rendet, az engedelmisséget fenntartsák. A kitartó hidegvér a törökök ellen akár kedvező fordulatot is adhat a dolgoknak, és a győzelmet az ellenség kezéből kicsikarja, amire számos példa adódik az elmúlt időkből.

33. A visszavonulási parancsnak pontosan, részletekbe menően meg kell jelölnie a helyet, ahová ennek történnie kell.



IV. ábra

34. Okkal lehet feltételezni, hogy a nagy hosszúkas négyszögekben⁴¹ a frontális⁴² visszavonulás rendkívül nehézkes, hosszadalmas és veszélyes, mivel egy ilyesfajta kiterjedt és alig mozgítható szerkezet⁴³ a könnyű, gyors, elszánt ellenség elől kitérni, a tüzéséget [védelmezőleg] körülvenni, ezt a visszamenetre átfogatolni⁴⁴ és végül a főcsapásra sort keríteni⁴⁵ aligha képes. Megítélésem szerint ebben az esetben [vagyis visszavonuláskor] a legbiztosabb az, ha a csatarendet azonnal több, de a gyors tüzelésre alkalmasabb és tömör⁴⁶ négyszögre bontjuk, amelyek közé a lovasságot állítjuk, és ha a terep lehetővé teszi, lépcsőzetesen⁴⁷ vagy oszlopban⁴⁸ tudják egymást kölcsönösen visszavonulás közben

³⁹ Az eredetiben: „Action.”

⁴⁰ Az eredetiben: „Contenance.”

⁴¹ Az eredetiben: „Quarre oblong.”

⁴² Az eredetiben: „En fronte.”

⁴³ Az eredetiben: „Machine.”

⁴⁴ Az eredetiben: „Die rückwärtige Ausgänge spannen.”

⁴⁵ Az eredetiben: „endlich sie auf das Hauptschlagen kann.”

⁴⁶ Az eredetiben: „Voll Consistenz habende.”

⁴⁷ Az eredetiben: „en echelon.”

⁴⁸ Az eredetiben: „en colonne.”

támogatni.⁴⁹ A két oldalsó négyszöget azonban a huszárokkal az utóvédben a terepnek megfelelő alakzatban kell hagyni, a mondottak szerint, de csak egy akkora távolságra a baloldali négyszögtől és a lovasságtól, hogy megállás esetén⁵⁰ megfelelő támogatásban részesüljön. Hogy ez miként történjen, a *IV. ábra* mutatja meg.

35. Ha a terep a visszavonuláshoz átszegdelt⁵¹ vagy hegyes, akkor a menethez az oszlop alakzat választása tűnik szükségesnek, és a magaslatokat, szorosokat⁵² vagy átjárókat a visszavonulás megkezdése előtt a menethez biztosítani kell. Ha az ellenség makacsul előrenyomul, és a hátvéd veszélybe kerül, akkor [a főerő] lépcsőzetesen⁵³ kifordul, majd az ellenségnek frontot vet, ezután a hátvédet magához vonja, és ha az ellenség hozzá is közel kerül, akkor élénk tűzzel és hidegvérű és imponáló elszántsággal fogadja, ami bizonyosan visszaveti. Bízhatunk a sikerben, ha a rend, a jól megválasztott távolság, a gyalogság megfelelően vezetett tüze és a lovasság több, de röviden és lélekjelenléttel végrehajtott rajtaütése folyamatosan jelen van. A nehéz lövegeket, különösen a tarackokat szükséges az előre küldött különítményeknek átadni, hogy ezekkel a magaslatokat, szorosokat és átjárókat jobbra és balra megszállják, és a visszavonulást biztosítsák.

36. Semmi sem önt több bátorságot az emberbe, mint a tudat és ennek [a csapatok között] köztudomásra jutása, hogy a körülményekhez képest minden szükségést elrendeztünk.

37. Visszavonulás során szükséges a tábornokoknak és a tiszteknek az egykedvűséget⁵⁴ gondosan megőrizniük, és nem heves dühvel vagy látható zavarral intézkedni. Ezzel a közembert nem zavarja meg, és ő nem is veszíti el bátorságát. A katona ugyanis mindig szemmel tartja előljáróit.

38. A sebesültekre illendő gondot fordítani lehetőség szerint, a 30. pontban elmondottak alapján, tehát ne hagyjuk hátra őket. Mivel a katonában ezáltal él a remény, hogy nem hagyják feküdni a csatatéren, várva, hogy fejét a testétől elválasszák, ez komoly hajtóerő lehet az ellenséggel szembeni kötelessége teljesítése során.

39. A legerősebb hatást nagy tettek véghezvitelére a kölcsönös és teljes bizalom eredményezi az előljárók és az alárendeltek között, amely kizárólag a tisztek ügyesen megválasztott viselkedésétől és bánásmódjától, továbbá a közkatonák irántuk tanúsított tiszteletétől és engedelmességétől függ. Mindezeket nem lehet elég nyomatékosan ajánlani.

40. Ide tartozik a nemes és tettekre sarkalló harci szellem⁵⁵ közreműködése, amelynek hatására a csapatok megfeszített erővel versenybe szállnak, hogy a lehető legkitűnőbb teljesítménnyel kivívják uralkodójuk elégedettségét, és általában eleget tegyenek

⁴⁹ Az eredetiben: „Soutiniren.”

⁵⁰ Az eredetiben: „Pausirung.”

⁵¹ Az eredetiben: „Coupirte.”

⁵² Az eredetiben: „Defilleen.”

⁵³ Az eredetiben: „Staffel weise.”

⁵⁴ Az eredetiben: „Phlegma.”

⁵⁵ Az eredetiben: „Militärgeist.”

annak, amit a becsület megkövetel. Ezért tehát szükséges mindent felhasználnunk, hogy ezt a szellemet fenntartsuk, ezért soha ne daraboljunk fel egy ezredet vagy más önálló csapatot, mert a sok év alatt fáradtsággal felépített katonai csapatszellem⁵⁶ az állam nagy kárára minden bizonnyal teljesen kihuny és elvész.

41. Különben magától értetődik, hogy amint a csatatér elhagyása és a visszavonulás szükségessége valószínűnek tűnik, a visszamaradó poggyász⁵⁷ hátrébb küldéséről és rendezéséről, amíg a körülmények erre sarkallnak, haladéktalanul rendelkezünk, hogy a visszavonulás alkalmából ne képezzen akadályt, vagy nehogy egyenesen elveszítsük ezt, mert ha a poggyász elvesztése egy sereggel megesik, azt megvertnek tekinthetjük.

42. Elvesztett csatánál és kényszerű visszavonulásnál kénytelenek vagyunk a sereggel messzebb kitérni, mint azt közvetlen biztonságunk és az ellenség előretörésének azonnali megakadályozása indokolná, miáltal onnan, ahol egy jól védhető pozíciót találunk, törekedhetünk arra, hogy az ellenséget az ország feldúlásában megakadályozzuk.

43. Ebben⁵⁸ a hadseregnek szükséges a veszélynek nem kitett helyekről és a hátszóról a lehető leggyorsabb módon a veszteségeit pótolni.

44. Muszáj arra is tekintettel lenni, hogy a menekülők beszámolóí és gyakran a levelek a veszélyt rendszerint felnagyítják, ezért törekedjünk arra, hogy a hátszórban semmilyen pánikszerű félelem ne üsse fel a fejét. Hogy ezt elkerüljük, szükséges a postaszolgálatnak⁵⁹ a legszigorúbban megparancsolni, hogy semmilyen egyéni levelet⁶⁰ elküldeni ne engedjen, amíg a vezénylő főparancsnokság nem engedélyezi, és mielőtt az udvar által jóváhagyott hivatalos jelentés nem lát napvilágot.

45. Amíg a hadsereg ilyen körülmények között erőt és bátorságot gyűjt, nem szabad az ellenség ellen semmiféle támadást indítani, hanem inkább a legszívósabb védekezésre alkalmas állapotban tartjuk magunkat, és a terep minden erre alkalmas előnyét akár hadicselek⁶¹ útján is használjuk ki és fordítsuk előnyünkre. Csak ezután, mikor már biztosan számíthatunk vállalkozásunk sikerére, indulhatunk meg az ellenség ellen (úgy, hogy egy döntő összecsapást⁶² még nem vállalunk), viszont anélkül, hogy a csapatokat kifárasztanánk és szétzilálnánk,⁶³ így a biztos sikerre jó eséllyel kalkulálhatunk. Ha mostanság egy efféle vállalkozása az államnak sikerül,⁶⁴ a legjobb hatást fejt ki, és a legelőnyösebb feltűnést kelti a közvéleményben belföldön és külföldön egyaránt, továbbá az ellenséget teljesen elbátortalanítja.⁶⁵ Ezért a legnagyobb hadművészet abban

⁵⁶ Az eredetiben: „Militär Esprit de Corps.”

⁵⁷ Az eredetiben: „Baggage.”

⁵⁸ Vagyis a jól védhető állásban.

⁵⁹ Az eredetiben: „Post Amt.”

⁶⁰ Az eredetiben: „Particuläre Briefe.”

⁶¹ Az eredetiben: „Kriegs-Listen.”

⁶² Az eredetiben: „Decisive Engagierung.”

⁶³ Az eredetiben: „Derangierung.”

⁶⁴ Az eredetiben: „Wenn nun solches Unternehmen von Statten gehet.”

⁶⁵ Az eredetiben: „Decontenancieren.”

áll, hogy egy elvesztett csata vagy kényszerű visszavonulás után a védekező állásból⁶⁶ kibontakozva az ellenséget megfosztjuk előnyétől.

46. Az ellenség előtt nincs szükségünk semmilyen más manőver alkalmazására, mint azokra, melyeket így előírtunk, és olyan, a csapatok által már begyakoroltakra, amelyek úgy alkalmazandók, hogy az ehhez szükséges mozgásokat a terep sajátosságaihoz igazítsuk. Ezáltal minden alkalommal és állásban semmilyen veszélyt ne idézzünk elő, hanem inkább a legkönnyebb, legegyszerűbb, könnyen felfogható és már begyakorolt vagy könnyen elsajátítható manővereket alkalmazzuk, és a körülményekhez képest a már kipróbált és valós haszonnal bírót, illetve a leggyorsabban és biztosan végrehajthatót tartjuk meg, amelyekre a csapatokat előre készítsük fel.

47. Ebből kiindulva nem szabad az ezredparancsnokokat a felesleges, a lényegi szolgálati ügyek intézését megszakító sokféle és az időt elaprózó bürokráciával⁶⁷ elborítani és őket a valós harctéri feladataiktól elvonni, hanem inkább meghagyni őket igazi rendeltetésükben, az ellenséggel szemben, ami az állam igazi célja. Az ellenőrző⁶⁸ hadbiztosi hivatalnoknak az ezredszámvivők⁶⁹ számolnak el az előírt módon, hogy a gazdálkodási ügyekben a szükséges pontosság meglegyen. Ezzel ellentétben egy ezred parancsnoka háború idején állandóan azzal foglalatossodjék, hogy alárendeltjeit a hadi gyakorlatokban a legmagasabb szintre emelje, ami magával hozhatja a dicső győzelem eléréséhez szükséges állapotot. Nem szeretném azonban így az ezredparancsnokokat a gazdasági ügyek alól teljesen mentesíteni, hanem úgy véljük, hogy csak annyit foglalkozzanak ezzel, amennyi a felügyelethez kell, és ne bocsátkozzanak részletkérdésekbe. Ha még háborús időkben is minden számláért és a számvivők hibáiért is felelősséggel tartoznak, akkor teljesen természetes módon többet gondolnak majd ezekre az időrabló ügyekre, mint a harcra, hogy a károkat és büntetést elkerüljék.

48. A közlegénynek érthetővé kell tenni és jól az eszébe vésni, hogy (különösen a törökök ellen) csak az állhatatossággal és a kötelességek kitartó gyakorlásával lehet a győzelmet bizonyosan kivívni, és a futás a menekülő biztos végzetét vonja maga után, ezért szükséges a sorból elsőkövel⁷⁰ személyére való tekintet nélkül tisztjének a helyszínen végeznie. Erre azért van szükség, hogy ez a nagy baj ne tudjon tovább terjedni, és szerencsében vagy balszerencsében mindenki rendíthetetlenül megmaradjon zászlaja és alakulata⁷¹ mellett, és lelkierejével és kitartással haláláig harcoljon.

49. Az ellenséget soha nem szabad könnyelműen és lebecslően kezelni, hanem úgy kell a sereg előtt bemutatni, ahogy ez illendő és szükséges, hogy mindenki teljes mértékben átérezze az általa viselt felelősséget. Ebből következik az a jótétemény, hogy így előkészítve mindenki erejét megfeszíti, és a vállalkozás kedvező eredményt hoz.

⁶⁶ Az eredetiben: „Schutzwehr.”

⁶⁷ Az eredetiben: „Schreiberei.”

⁶⁸ Az eredetiben: „Respicierend.”

⁶⁹ Az eredetiben: „Rechnungs Führer.”

⁷⁰ Az eredetiben: „Feldflüchtig gewordenen.”

⁷¹ Az eredetiben: „bei seyner Fahne, seiner Estandard, und bei seiner Abtheilung.”

50. Minden összecsapásnál érdemes fontolóra venni, hogy a táborkarból vagy a hadmérnöki karból a legügyesebbek közül két-három személyt⁷² kiválasztunk, akik a terepet és a hadműveleteket jól tudják megítélni, továbbá könnyedén és megbízható módon készítenek vázlatokat. Őket néhány huszár és ulánus fedezete alatt az olyan helyekre küldjük, ahonnan (1) a menetet, (2) a teljes elfoglalt állást, (3) az ütközetet, és az ezalatt a hadsereg vagy a hadtest által végrehajtott manővereket, (4) a legyőzött visszavonulását, (5) a győző fél üldözését, és azután, ha a csatamező már teljesen szabad, (6) ennek kinézetét ábrázolni tudják, hogy a csata vagy ütközet hű képe, illetve az azelőtt és az azután történeteknek a jelen idők és a jövő gyakorlati oktatásának céljára megbízhatóan kéznél legyen és papíron rendelkezésre álljon.

Ábrák magyarázata

Felállítás csatarendben⁷³

10 zászlóalj gránátos, és 38 lövészzászlóalj, 21 osztály vértés, 9 osztály dragonyos, 8 osztály svalizsér (amelyek közül az ulánusok⁷⁴ a szekérvárnál kerülnek támogató⁷⁵ felhasználásra) és 10 osztály huszár.

Összesen 48 zászlóalj és 48 osztály lovasság.

Ez a csatarend

1. Olyan felállását és folytonosságát adja a fegyvernemeknek, hogy egyszerű mozgásuk miatt egymást a legügyesebben és leghatékonyabban tudják támogatni, és az elleniséget, anélkül, hogy zűrzavartól kéne tartani, a leghatékonyabb módon tudják támadni.

2. A centrumba állított főerők⁷⁶ frontjában különösen a szárnyakon nehézlövegeket és tarackokat állítsunk fel, hogy ezek az ellenség soraiban (mielőtt a lovasság támadását megindítanánk) nagy pusztítást végezzenek golyó, kartács, tarackgránátok által.

3. A zászlóaljakat is el kell látni néhány ágyúval, de ezeknek nem szabad mozgásukat akadályozni. Hogy az előttük álló⁷⁷ mozgásokat szaporán végre tudják hajtani, a három[fontos] ágyúikat nem az osztályok, hanem a 20 lépésnyi távolságú zászlóalj-közökbe kell állítani.

⁷² Természetesen tisztekről van szó.

⁷³ Az eredetiben: „Stellung in Ordre de Bataille.”

⁷⁴ Érdekes, hogy Hadik az ulánusokat nem önálló csapatnemnek veszi, hanem a német svalizsérékhez, könnyűlovassokhoz sorolja.

⁷⁵ Az eredetiben: „Souponirt worden.”

⁷⁶ Az eredetiben: „Fronte des Corps de Bataille.”

⁷⁷ Az eredetiben: „Vorkommend.”

4. A lovasság a szárnyakon helyezkedik el, mintegy tömegben,⁷⁸ frontjában a szárnyak tüze és az oldalsó négyesögek által az ellenséges lovasság minden rajtaütése ellen fedezve és tüzéségüktől biztos távolságban.

5. A gránátosokat az egykori sorgyalogság képességei szerint kell beosztani, amely azóta magjából⁷⁹ oly sok embert vesztett betegség miatt, és ezeket csak kiképzetlen újoncokkal lehetett pótolni, kitartásukra e szerint kell számítani.

6. A két oldalnégyesöget 1 altábornagy és 2 vezérőrnagy vezeti, akiket rendeltetésükről és szándékairól a főparancsnok tájékoztatott és egymást helyettesíteni tudják, és akiknek minden rendtelenséget időben korrigálni, az ellenség hibáit észrevenni és együttesen kihasználni szükséges. A lovassághoz kapcsolódva,⁸⁰ anélkül, hogy a főerőket bevonnánk,⁸¹ a csatát a legjobb reménnyel és döntő sikerrel kecsegtetően vívhatjuk meg, ha:

- A) Az ellenséget egy nehéz ágyúlövésnyi távolságra megközelítjük, és az ütegágyú⁸² csövenként több lövést ad le, ezután a sereg kartács- és kisebb ágyúlövésnyi distanciára nyomul előre.
- B) Ha a két oldalnégyesög ekkor, amikor minden nehézlöveg a leghevesebben tüzel, ferdén jobbra és balra a huszárok és a svalizserek kíséretében⁸³ kiterjeszti magát, és a főerőhöz igazodó távolságra kifordul.⁸⁴ Ha továbbá a kísérő [huszár és svalizsér] ezredek a szárnyak és a hát fedezésére elégséges tartalék képzése mellett felállnak és végül, amint a lovasság zöme állásából az ellenségre tör, maga is oldalról teljes elszántsággal az ellenségre ront. Ekkor szükséges is az előretörő lovassági zömből rendtelenségbe jutott osztályok gyülekezését és rendezését⁸⁵ a csapat nagyságának megfelelő számban svadronokkal vagy különítményekkel támogatni. Ebben azonban nem jöhetnek számításba a szárnybiztosító tartalék erők.
- C) Amint a lovasság az ellenséget csak addig kényszeríti hátrálásra, hogy az oldalnégyesögek veszély nélkül teljes fronttal, egymással szemben előrenyomulhatnak, ne mulasszák el ezt a terepszakaszt elfoglalni, azzal az elővigyázattal, hogy mindig olyan távolságot tartsanak egymástól, hogy a centrumot alkotó főerő⁸⁶ (visszavonulás esetén a lovasság) szabadon előrenyomulhasson és tüzelhessen. Ebben az esetben a két oldalnégyesög előre, egy harmadik mozdulat által egy olyan ferde állásba⁸⁷ helyezheti magát, hogy ők sem egymást, sem a főerőket nem veszélyeztetik tüzükkal, ha az üldöző ellenségre kénytelenek löni.

⁷⁸ Az eredetiben: „en Masse.”

⁷⁹ Az eredetiben: „Vom Kern.”

⁸⁰ Az eredetiben: „In Verbindung mit der Cavallerie.”

⁸¹ Az eredetiben: „Ohne das Corps de Bataille zu engagiren.”

⁸² Az eredetiben: „Batterie Geschütz.”

⁸³ Az eredetiben: „Cotoyirung der Chev[aux] leg [ere] und Husaren.”

⁸⁴ Az eredetiben: „in einer vom Haupttheille [sic!] secundirt werdende Distanz sich ausschwenken.”

⁸⁵ Az eredetiben: „Railliemments.”

⁸⁶ Az eredetiben: „Corps de Bataille.”

⁸⁷ Esetleg lépcsőzetes: „Oblique Stellung.”

7. A fő négyszög tartaléka álljon még 2 gránátos- és 2 lövészzászlóaljából, 3-3 osztály vértésből és dragonosból, hogy a legelső harclépcsőt támogassuk.

8. A főparancsnok döntésén múlik, hogy a szükséges mélység vagy a harclépcsők közötti távolság miatt 2 gránátos vagy ugyanennyi lövészzászlóaljat állít a szárnyakra.

9. Azt a roppant valószínűtlen esetet, ha az ellenségnek sikerül egyik vagy másik szárnyba benyomulni, azonnal kiküszöbölhetjük, ha a centrumba állított gránátosokkal, esetleg a szárnyakon felállított gránátostartalékkal a beteg szárnyat mintegy leválasztjuk.⁸⁸

10. A két oldalnégyszöget⁸⁹ (mint kikülönített testet) oldalsó magaslatok megszállására vagy bármire, amire csak akarjuk, fel lehet használni.

11. A gránátosok a centrumban egy frontmars esetén a feladat fontosságához mérten különféle irányokba zászlóaljakat adnak át.

12. Ebben a felállításban a zászlóaljankénti 15 vadász⁹⁰ úgy kerül felállításra, hogy belőlük 12 az 1. sorba⁹¹ beosztott tisztek mögé, míg 3 a harmadikba, a zászlóalj lövegekhez kerülhet.

Ha tehát ennek a felállásnak és metódusnak az előnyeit a török elleni harcban a benne részt vevőkkel alaposan megértetjük, és a csapatokat meggyőzzük arról, hogy a győzelem soha nem maradhat el, amennyiben az előljárók és alárendeltjeik között kölcsönös bizalom uralkodik és előbbieik minden parancsát a legnagyobb pontossággal és készséggel végrehajtják. Egy ilyesféleképp vezetett hadseregtől kétségkívül a legnagyobb siker várható, mégpedig csekély veszteség mellett. Isten segítségével az állam jó hírét és a haza biztonságát (amely a [hadsereg] létezésének végső célja) remélhetőleg egyetlen nap alatt ki lehet vívni. Legkegyesebb Őfelsége jutalmi bizonyosan az érdemeknek megfelelőek lesznek, és a kivívott figyelem révén a kiosztott medálok⁹² száma minden korábbi mértéket felülmúl.

⁸⁸ Az eredetiben: „den leidend. Flügel gleichsam abschneiden.”

⁸⁹ Itt: „Seiten Oblongs.”

⁹⁰ 1787-ben a háború kitörésekor főleg tiroli lövészekből álló könnyűgyalogságot létesítettek, amelyet minden sorzászlóaljhoz beosztottak.

⁹¹ Az eredetiben: „Glieder.”

⁹² Hadik talán már ekkor a II. József által 1789. július 25-én hivatalosan a legénységi állomány jutalmazására és motiválására megalapított arany és ezüst vitézségi érmet vetíti előre.

II.

MEMORANDUMOK ÉS FELJEGYZÉSEK A HUSZÁRSÁGRÓL, NEMESI FELKELŐKRŐL

HADIK ANDRÁS ALTÁBORNAGY ELŐÍRÁSA A MAGYAR LOVASSÁG SZÁMÁRA A HÉTÉVES HÁBORÚ IDŐSZAKÁBÓL¹

BEVEZETÉS

A császári-királyi hadsereg huszárságát a hétéves háború első éveiben a csehországi hadszíntéren kellemetlen meglepetések érték. A porosz király könnyűlovassága komoly létszámbeli és minőségi fejlődésen ment keresztül, miáltal Mária Terézia huszárjainak korábbi fölénye semmivé foszlott. Hadiknak mint az egyik huszárokból és határőrökből álló hadosztály parancsnokának, a hadvezetés és az udvar számára magyarázatot kellett adnia az egyre gyakoribb kudarcokra. Ugyanakkor, bár az altábornagy „felfelé” igyekezett megvédeni embereit, magyar nyelvű utasításában, amely valószínűleg szintén 1758 elején keletkezett, kénytelen volt huszárjainak taktikai „továbbképzést” tartani, továbbá keményen fellépni a fegyelmi problémák ellen. A hadsereg német szolgálati nyelve ellenére az altábornagy jónak látta anyanyelvükön megszólítani tisztjeit, így a korabeli magyar katonai terminológiába is bepillantást nyerhetünk. Szavai éles fényt vetnek ezekre a kihágásokra. A huszárok bizony prédáltak, fosztogattak, elvették a parasztok farspontos lovait, és még a szerencsétlen hadifoglyokat is megfosztották ruháiktól. Ezek a jelenségek természetesen a korszak minden hadseregét jellemezték, ezúttal viszont a kivívott sikerek sem adtak felmentést...

A második forrás, Hadik memoranduma, amely talán a királynőig is eljutott, rávilágít a huszárszolgálat nehézségeire. Míg a „német” vagy nehézlovasság és a dragonyosok nagyrészt mentesítve voltak az előőrsi szolgálat és az ellátás körül végzendő feladatok alól, a huszárok szabályosan felörlődtek ezekben. Az altábornagy problémásnak látja támogatás nélküli és szétforgácsolt alkalmazásukat is. A háború előtt, az 1750-es évek elején és közepén végrehajtott reformok Hadik szerint kifejezetten káros hatással voltak a huszárezredekre. Ez annál is inkább érdekes, mert a történeti köztudat ezeket a lépéseket úgy tartja számon, mint amelyek növelték a császári és királyi hadsereg fegyelmét és ütőképességét. Hadik különösen kritikus a Hadbiztosság működésével kapcsolatban. Kárhoztatja az új szabályzatokat, amelyek miatt állítása szerint sok jó tiszt és közember kilépett a szolgálatból.

Mindkét dokumentum becses forrása a hétéves háború viszonyainak.

¹ Megjelent a *Haditörténelmi Közlemények* című folyóiratban, a Magyar Hadi Szabályzatok Gyűjteménye cikksorozatban: SZILÁGYI 1896. A közreadó sajnos nem tünteti fel az utasítás lelőhelyét és évét. Valószínűleg 1758 elejéről származik.

MÉLTÓSÁGOS GENERALIS HADIK URAMTUL NÉMELY KIADOTT
PUNCTUMOK, MIHEZ TARTSÁK TUDNIILLIK VEREKEDÉS
ALKALMATOSSÁGÁVAL AZ Ő EXCELLENTIÁJA ALATT LEVŐ
MAGYAR LOVAS REGEMENTEK MAGOKAT

Minekutánna az elmúlt Táborozáskor az magyar lovas Regimenteknek a Verekedéskor² tett fegyverkezései nem tapasztaltattak egyenlőknek azoknak tehetőségével, a mi által az ellenségnek megvetését vonták armádánkra, a följebb való helyeken pedig Nemzetünk hajdani vitézlő fényére homályt hoztak; arra való nézve, hogy az jövőendő táborozáskor az meg csökkent böcsületünket valamennyire helyre lehessen hozni: szükségesnek ítélte Mélt [óságos]. Generalis Hadik Uram a Verekedésnek módjára célzó némely Punctumokat följegyezni.

Először is.

Hogy minden hadi gyakorlásoknak mind kezdete, mind szerencsés kimenetele Isten után az jó rendtartástul függ, nem kevés kárunkkal, sőt orczáink pirulásáva világosan tapasztaltatják velünk az Brussziai³ királynak kuruczai⁴ és másféle rendelt seregei; mert noha különféle nemzetségből állók és többnyire ravaszsággal, most pedig főképen erőszakkal fogadottak legyenek, mégis oly rövid üdő alatt az igaz hadi rendtartás által egyedül oly helyes karba hozattattak, hogy föltett ügyekezeteik jobbra szerencsés és vitézi kimenetellel teljesítettnek; ellenben pedig rendnélkül való hadakozásunknak látásával annyira vérszemet kaptak Nemzetünkön, hogy a kevés számú, de jó rendben levő kuruczok az mi noha számosabb, de rendetlen népünket zavarodásra hozta és gyalázatosan megszalasztja, sőt minden apró csatánkban is, melyeknek hasznos végbenvitelét már régtől fogvást egyedül magyar nemzetünknek dicsiretes vitézi tehetőségének tulajdonította minden ember, már most megelőznek egyedül rendtelenségünk miatt, arra való nézve, mivel mint kirugóskodáskor, mind sorban való álláskor, masirozáskor, egy szóval minden hadi mozdulásokban legtöbb, sőt elkerülhetetlen juramentom legyen az valóságos jó rendtartás.

Azért Másodszor.

Minden Tiszt úgy intézze állítását a maga Trupjának,⁵ hogy az Népinek javát az első sorban és az két szárnyokra helyheztesse, szorosan és rendszerint seregeltetvén őket az előre csatázókon kívül, kiket ha az ellenség tüzinek kicsalására rajtahajtani jónak ítélt, rajta hajtasson, és azon alkalmatossággal szükségképen megszályedett népét mennél hamarább és jobban lehet össze és rendbe szedje.

² Harc.

³ Porosz király.

⁴ Kurucnak nevezték a más a seregekben harcoló, rendszerint császári dezertőr magyarokat.

⁵ Csapat.

Harmadszor.

Szükséges azt is tudni, hogy soha sem köll engedni, hogy az ellenség legyen a verekedésnek kezdője, sőt ha szintég az alkalmatosság úgy hozná magával, hogy helyben köllene bevárni az ellenséget, akkor is a föld csinnyához képest 200 vagy 300 lépésnyire eleiben kell ragaszkodni, és kivont kardval tüzesen rajta hajtani, békét hadván tüzellő fegyverének, az melynek hasznát akkor köll venni, az midőn az ellenségnek ereje miatt az Trup kintelenittetvén magát is visszahúzni az hátruljárójával,⁶ vagy el kívánja tüzelni, vagy tüzével az eleit tartóztatni az több Trupjainak oltalmára, avagy ha szoros helyeken köllténk által költözködni, vagy azokat oltalmazni.

Negyedszer.

Minthogy az lovasság erejének fortélya leginkább abbul áll, hogy az ellenség szárnyainak mestere lehessen, arra való nézve annak megnyerésére szükséges arra vigyázni, hogy 1-mo [először], ha az egymással való ellenkezés mind az két részről csak egy Trup között vagyon, tehát az midőn legsebesebben rajtahajt, akkor hirtelen jobbrul és balrul való széleiben, avagy, ha kitelhetik az harmadik sorban levő embereket az ellenség szárnyaira fordítsa, ha pedig 2-o [másodszor] az tisztnak több Trupja volna egynél, azokat az első Trup háta megé állítsa, és az midőn már közelget az ellenséghez, akkor azon hátul, jobbrul és balrul álló Truppokát hirtelen az első Trupnak szélei végében köll fordítani, az kik heventében az ellenség szárnyaira csapjanak, melynek nagy haszna leszen, mert vagy ő is ezen változásra kívánja változtatni az vagy szélesíteni az frontot vagy sem; ha megtartja az ellenség az első frontot, meg van verve, mert az szárnyainak mestere leszen azon két félre fordulandó Trup, ha pedig meg kívánja frontját nagyobbitani: akkor is meg lesz verve, mert megtágítván az frontjokat, utat nyit az bevágáshoz és az összezavarodáshoz.

Ötödször.

Tilalmaztatik keményen, sem fő, sem al-Tiszt, sem közember ne merészeljen verekedés előtt az ellenségnek erejéről, annak sokaságáról, helyes rendelkezéseiről beszélni, vagy hogy „igy-amugy lesz”, „mennyi ágyúval – amannyi gyalogsággal” légyen, ellenben az mi népünk csak egy maroknyi, rossz helyben áll, lovai rosszak, segedelmire nincs semmi és több efféléket előhozni; mert az ilyes beszédek csak félelmet és bátortalanságot okoznak az közemberben, az által pedig urok szolgálatjának nem kevés kárt okoz. Kihez képest a Tiszt arról gondolkodjék, az mi a kötelessége, az al-Tiszt pedig s az közember hallgatással figyelmezzzen az kiadott Parancsolatokra és azokat vigye véghez, mert a Tiszt hivatalja egyedül arrul gondolkozni és tenni ítéletet, ha az ellenségre reá ütni tanácsos-e, vagy azt bevárni.

⁶ Hátvéd, utóvéd.

Harodszor.

Minden tiszt köteleztetik az verekedéskor és előrtte az népet a maga hivataljára, Nemzetünk hajdani dicsőséges Vitézségére emlékeztetni és bátorítani, sőt az közember is biztassa az maga pajtását és az ellenségnek mozdulásához alkalmaztassa magát.

Hetedszer.

Soha ne verekedtesse egyszersmind az Tiszt az maga Trupját, hanem annak nagyságához képest abbul készen tartson tovább való szükségre egy Truppot.⁷

Nyolczadszor.

Ha az ellenség czafol hátrál;⁸ akkor egyik részét hajtassa rajta, hogy ne legyen nekie üdeje magához térti és rendbeszedni magát; és ugyan azon alkalmatossággal legjobb lesz hasznát venni az tüzelő fegyvernek, hogy az ellenségben mind több kárt, mind nagyobb félelmet szerezzen; az többi pedig lassanként szoros rendben seregelvén nyomakodják azok után úgy annyira, hogy ha történetbül az ellenség vagy maga erejével, vagy hozzájövendő segítséggel az rajtahajtókat visszanyomná, azonnak kész segedelmére lehessen.

Kilenczedszer.

Minden Tiszt az Trupjának minemüségéhez képest rendeljen elő- és hátuljáróban embereket, vagy megnevezvén őket, vagy azokat, akik magok jószántokból kívánnak menni, akiket az többi Truppok fogják oltalmazni; ellenben nyilvánságos veszedelemben nem köll őket bocsátani, ha csak épen az utolsó szükség nem hozza magával, hogy az többeknek megmentésére inkább egynehányat az utolsó szerencsének bizonytalan sorsára kölletnék szánni.

Tizedszer.

Semmi ember se merészelje megpróbálni parancsolat megszegésével vissza czafolni, annyival inkább bátortalansága miatt megszaladni, melyekért nem csak keményen megbüntettessenek, hanem ha az által nagy rendetlenség származna: a Tiszt az olys feles embert másoknak példájára szabadon meg is ölheti.

Tizenegyzedszer.

A tiszt maga akár az ellenség előtt, akár Trupjának megtartásában, avagy megzavarodásakor annak helyre állításában maga hivataljának tehetségéhez képest meg nem kívánna felelni, avagy gyalázatosan föl veretteté magát, minden kérdés nélkül processus⁹ szolgáltatassék nékie.

⁷ Vagyis képezzen tartalékot.

⁸ Egymást taposva menekül.

⁹ Hadbírószági eljárás.

Tizenkettődször.

Keményen büntetessenek azok is, a kik verekedés alkalmatosságával előbb, hogy sem az ellenség eltakarodnék, engedelem nélkül fosztogatásra adják magokat és az Trupbul elmennek, sőt még azon tiszt is, a ki arra engedelmet adott, vagy legalább az ujjain által nézte,¹⁰ büntetessék meg.

Tizenharmadszor.

A nyereség kótyára vettessék¹¹ és az ára lélekisméret szerint egyaránt portio számra osztassék, kivéven ebből az forsponos¹² lovakat és az földnépének jószágait, melyeket eladni nem szabad. Egyébaránt is ne engedjék meg, hogy az igaz hadi rendtartás ellen a rendetlen regulátlan gyülevész népnek módjára az rabokat levetkőztessék.

Tizennegyedszer.

Valaminthogy azok, akik a magok kötelességének megfelelésekben restelkednek, keményen megbüntetődnék, úgy azok ellenben akik Urunk szolgálatjában serénykednek az följebb valók előtt megjelentetessenek, hogy másoknak ösztönzésére érdem szerint meg lehessen őket jutalmazni.

¹⁰ Vagyis elnézi a fosztogatást.

¹¹ Ez a fogalom a török háborúból ismert klasszikus kótyavetye, vagyis a zsákmány adásvétele volt, amelyet pontosan szabályoztak.

¹² Előfogatos ló, vagyis nem katonai tulajdon, csak katonai szolgálatra kötelezett.

MEMORANDUM A HUSZÁROK GYENGE TELJESÍTMÉNYÉRŐL, 1758

PRO MEMORIA¹

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HUSZÁRSÁG JELENLEGI HÁBORÚBAN
ROSSZNAK NYILVÁNÍTOTT TELJESÍTMÉNYÉRŐL ÉS KÜLÖNÖSEN
AZ EBBŐL KÖVETKEZŐ KÉRDÉSRŐL, HOGY MIÉRT NEM TUDTÁK
AZT A FEJLŐDÉST BEMUTATNI, AMIT AZ ELŐZŐ HÁBORÚKBAN

Ha ebben a kérdésben megfontolt döntést akarunk hozni, akkor mindenekelőtt figyelmünket a mindkét oldali [császári és a porosz] huszárok szolgálatának különbségeire kell fordítanunk, és most csak néhány, ám annál szembeszökőbb okot szükséges érintenünk, jelesül:

1. Ismeretes, hogy a háború kezdete óta a császári huszárok mind legénységben, mind lovakban gyengék, és az ellenség messze túlszárnyalja őket, különösen azonban a császári huszárok hátasai bizonyultak nagyon rossznak. Ezek a hátasok azért kerültek ilyen rossz állapotba, mert folyamatosan ellátták a [z előőrsi] szolgálatot, és ott igen rossz takarmányt kaptak, ám, csak hogy ehhez is hozzájussanak, messziről kellett, gyakran a négy napra való kenyeret, zabot és szalmát felpakolni, magukkal cipelni és ezeket az előőrsre² odaszállítani. Amikor így hát ezt a lovakon szállított kicsiny ellátmányt elfogyasztották, a teljes ötödik és hatodik napon semmiféle takarmányban nem részesültek, ezért férgességet kaptak.³ Ezáltal a lovak annyira kimerültek és kiéhezetté váltak, hogy a karónál estek össze,⁴ ezzel ellentétben az ellenséges huszárok majdnem minden esetben elég takarmányban részesültek, aminek következtében jól táplált és használható lovakkal rendelkeztek; ez az első, ám annál jelentősebb különbség egy császári és egy ellenséges huszár szolgálata között a lovakat illetően.

2. A császári huszárokat nem csak messze-távolra kikülönítik a főerőktől,⁵ hanem a hátuk fedezéséről ott a távolban semmivel sem gondoskodnak. Az ellenség azonban

¹ A dokumentum jelzete: HL Hadik-gyűjtemény, 1758. I. 22. Német nyelvű tisztázat.

² A szövegben: „Vorbosten.”

³ Szó szerint: „in die sogennanten Spring Tage zu verfallen.”

⁴ Az eredetiben: „an der Stengen umgefallen sind.”

⁵ Hadik megfogalmazása szerint: „von dem Corps.”

sohasem küld ki huszárokat anélkül, hogy ezeket arányos mennyiségben ne támogassa német lovassággal,⁶ gyalogsággal és tüzérséggel. Ebből származik a császári huszárok számára az a szerencsétlenség, hogy amikor egy mutatkozó ellenséges huszárcsapatot támadnak, akkor, ha ezt vissza is nyomják,⁷ éppenséggel pont az ellenséges gyalogság és tüzérség tüzébe kerülnek. A túlerejű ellenség és a tüzérségi tűz ily módon nagyon könnyen a menekülésbe kergeti őket, ezután pedig akár két vagy három mérföldön keresztül⁸ sem találhatnak más, támogató⁹ császári erőket, vagyis nem képesek lábukat megvetni és újra formálódni.

Jóllehet igaz azonban, hogy manapság a császári huszárokat ugyanolyan módon alkalmazzák, amint az a megelőző időkben szokás volt, és amiről akkortájt többször sikeresen beszámolhattunk.¹⁰ A császári huszárság legsikeresebb rajtaütései azonban főleg annak voltak köszönhetőek, hogy az ellenséges huszárok alkalmazása akkortájt éppen azokon az elveken nyugodott, mint a császáriaké: vagyis a német lovasság, gyalogság és tüzérség támogatása nélkül manővereztek, és ezért a mieinkkel szemben mindig a rövidebbet húzták.

Mostanra már az ellenség több alkalommal is bizonyította, hogy okult a saját kárából, és ettől fogva saját huszárait nem engedi el a német lovasság, gyalogság és tüzérség támogatása nélkül, miáltal nemcsak megghiúsítja a császári huszárok minden vállalkozását a sajátjai ellen, hanem a mieinket is elbátortalanítja. Ezért, ha valami gyümölcsöző vállalkozásra törekedünk az ellenséggel szemben, a császári huszárokat szintén támogató erővel szükséges kiküldenünk, ami német lovasságból, gyalogságból és tüzérségből áll, és ebben az esetben biztos vagyok benne, hogy végül kötelességüket¹¹ megteszik, és az ellenség minden tervét megghiúsítják. Máskülönben¹² megint csak hiábavalóan áldozzuk fel őket, és kishitűvé tesszük [a császári huszárokat]. És ez a második jelentős és könnyen észrevehető különbség a huszárok alkalmazásában, vagyis hogy a német csapatok és tüzérség támogatásával vagy anélkül küldik ki őket.

3. A császári huszárok között, akár a közembereket, akár a tiszteket tekintjük, majdnem kizárólag fiatal embereket találunk, mivel az új szabályzatok miatt a jó katonák közül a legjobbak eltávoztak, míg a legjobb tisztek kiléptek.¹³

⁶ Vagyis nehézlovassággal, vértesekkel, dragonyosokkal.

⁷ Az eredetiben: „repoussiren.”

⁸ Vagyis kb. 15–23 km-en keresztül.

⁹ Az eredetiben: „Soutien.”

¹⁰ Bizonytalan fordítás: „und damit öftermals sehr wohl reci [e?]ssiret.”

¹¹ Az eredetiben: „Devoir.”

¹² Vagyis ha támogatás nélkül küldik a huszárokat portyázni.

¹³ Hadik valószínűleg az 1751. évi szabályzatra céloz (*Regulament und Ordnung für gesammte Kaiserl. Königl. Husaren Regimenter*), amely ezek szerint nem volt a legjobb hatással a huszárezredekre. A szabályzat legnagyobb problémája alighanem az volt, hogy a német lovasságnál alkalmazott irányelveket változtatás nélkül ültette át a huszárságra.

4. Nem a legjobb belátás uralkodik éppenséggel a huszárok kiegészítésében, mivelhogy [a toborzókat] nem küldik elég mélyen Magyarország belsejébe, hanem csak az osztrák határ mentén, majdnem kizárólag fiatal fiúkat verbuválnak, akik nem alkalmasak arra, hogy egy hadjárat kemény megpróbáltatásait, amely a császári huszárszolgálatnál jár, elviseljék. Ha ezeket beljebb küldenék Magyarországra, akkor bizonyosan alkalmasabb legénységet találnának, és a huszárezredek rövidesen teljes létszámra fel lennének töltve, ha csak egyenruháról és lóról kéne gondoskodni, amelyeket azonban könnyű lenne biztosítani, jöllehet bizonyos regimentek mintha szándékosan késlekednének ezzel, amint néhányról tudomásom van.

5. Még ha a kisebb portyákról teljesen le kívánunk mondani, muszáj ezeket is gyakorolnunk, ha nagyobb léptékű huszárvállalkozásokat akarunk indítani, hogy nagyobb ügyességre¹⁴ tegyünk szert, amiként az írás és olvasás tanulását is az ábécé elsajátításával kell kezdeni, hogy jól tudjunk fejlődni.

6. Általánosságban elmondható, hogy a huszárokra már nincs úgy szükség, amint korábban volt; mivel hogy rosszkor, egyenesen az ágyúk ellen vezették őket rohamra. A közhuszár így túl jól látta, hogy mi készül. Elég példát tudok erre felmutatni, különösen mivel magam is kénytelen voltam ezekkel az ezredekkel ilyen rohamokat végrehajtani, amikor egyszerre közel 50 vagy akár 100 embert az ágyúgolyótól vagy kartácstól találva vesztettem el; így azonban az újonc legénység elveszti a bátorságát, és amikor később a legnagyobb szükség lenne rájuk, akkor elmulasztják teljesíteni a kötelességüket, mint a [június] 18-i ütközet alatt.¹⁵

7. A takarmányozáshoz vagy [ellátó] szekerek kíséretéhez a Hadbiztosság számára kénytelenek vagyunk huszárokat átadni, akik többet soha nem térnek vissza, és mindig még többet követelnek és kapnak, továbbá ezek az emberek innentől kezdve a Hadbiztosság szolgálatába kerültek lovászlegényként, majd a legfőbb urak¹⁶ alkalmazták őket. Emberek és lovak ekkora mértékű elvezénylése nemcsak nagyon gyengíti az ezredeket, hanem akkora zűrzavart idéz elő, hogy sem a század-, sem az ezredparancsnokok és még kevésbé a dandárparancsnokok sem tudják, hogy hol vannak az embereik. Ennél fogva, ha az ember csak azt nézi, hogy egy huszár[dandárt] kapott, az azt jelentené, hogy két ezreddel kell valamilyen feladatot végrehajtania, ez azonban gyakran csak 400–500, legfeljebb 600 emberből áll.

8. Ha egy faluban állomásozunk, ahol takarmány található, amelyet a csapat nyugta ellenében át akar venni, és a lakosok is szívesen odaadnák, azt mondják: ezt tilos átvenni,

¹⁴ Az eredetiben: „Habil.”

¹⁵ Hadik valószínűleg az 1757. június 18-i kolini ütközetre gondolt, amely egyébként a császári fegyverek nagy győzelmét hozta.

¹⁶ Hadik talán kissé gúnyosan a hadbiztosokat említi így.

és a takarmányt a Hadbiztosságnak kell fenntartani, úgy hogy a falunak ezt a szabályzat szerint össze kell gyűjtenie és jól lemérve a Hadbiztossághoz kell elvinni. Utóbbinak saját kévekörtője van, ami képes arra a mutatóvára, hogy 8 vagy 10 font szénából 5 vagy 6 fontot csinál, úgy hogy *salva venia*¹⁷ még ganéjt is kever közé, mi által az udvart és az ezredeket alaposan és szégyenletes módon megrövidíti. Ezáltal az első pontban ismertetett módon a lovakat tönkreteszik. A hadbiztos úr azonban így mindig képes lesz rá, hogy jó barátainak 100, sőt még több porciót ajándékozzon.

9. Nem minden igazság nélkül való, hogy a mieinken sok rajtaütés történik. Hogy miért esnek meg ezek, annak az az oka, hogy a huszárok váltás nélkül vannak a túlerejű ellenség közelében, aminek következtében egy rendszeres időközönként váltott ellenséggel szemben nem tarthatnak ki. Akár hat napig is alvás nélkül kellene lennie a huszárnak, de a negyedik napon már aludnia kell, miáltal le is rohanják. Be kell vallanom, hogy gyakran a tábori orvosztokat¹⁸ sem tudtuk kiállítani, hogyan tudnánk ezektől az emberektől nagy tetteket követelni?¹⁹ Mindazonáltal mégiscsak tagadhatatlan, hogy sok hanyagság történt, amelyek ügyében azt tanácsolom, hogy vizsgálatot kell indítani és példát statuálni, máskülönben a helyzet csak romlani fog. Nálam,²⁰ Istennek hála nincs tudomásom ellenséges rajtűtésekről, továbbá senki sem részesített efféle sértésben,²¹ de azt azonban tudom, hogy magam az ellenséget gyakran jó eredménnyel támadtam és kényszerítettem menekülésre.

10. Gyakran öt-hat főből álló kis csapatokat²² küldenek ki a hadtestektől több, akár öt vagy hat mérföld távolságra, és ezek a többszörös túlerővel rendelkező ellenségbe ütköznek, amelyek bekerítik a csapatot, és vagy levágják őket vagy hadifogságba kerülnek. Az ellenség ugyanakkor soha nem küld ki 30, 40 vagy akár 50 főnél gyengébb huszáregységeket.

11. Lehetetlennek vélem, hogy ily rövid idő alatt mindenről szót ejtsek. Sok mindent lehetne még mondani arról, hogy miért tartják a császári huszárokat rossznak, és bizonyos mértékig miért kell így tekintenünk rájuk. Mert a saját nemzetiségük gyöttri és nyomja el őket; ennek okairól nem kívánatos beszélni és a rejtett érdekeket feltárni, még kevésbé érthető, hogy miért nem neveznek ki alkalmas törzs- és főtiszteket, akik[nek a hiánya] a még meglevő alkalmas tiszteket elkedvetleníti,²³ akiket elnyomnak, és az előrejutásban

¹⁷ Latin bocsánatkérő fordulat. Kb. engedelemmel a kifejezésért.

¹⁸ Az eredetiben: „Feld Wachten.”

¹⁹ Az eredetiben: „pretendiren.”

²⁰ Vagyis a Hadik alá beosztott huszárezredekben álló hadosztálynál.

²¹ Az eredetiben: „affront.”

²² Az eredetiben: „Commandi.”

²³ Az eredetiben: „Disgoustiret.”

gátolnak, miáltal azonban a jó huszárokat térdre kényszerítik.²⁴ Fejemet tenném arra, hogy ha ezeket nem orvosolják, akkor a huszárok még rosszabbul fognak szerepelni, mint eddig, ugyanakkor biztosíthatok mindenkit, hogy ha a jóra való tisztek elnyomását abbahagynák, őket tapasztalt és derekas törzstisztekké léptetnénk elő, és minden érdekből fakadó szándékot kiküszöbölünk a huszároknál, és őket rendesen vezettjük, akkor végre kötelességüket teljesíteni fogják. Ugyanakkor a hátukat, amint azt már elmondtuk, fedezni kell, és nem értelmetlenül feláldozni őket. Itt azonban arra is tekintettel kell lenni, hogy a beküldött jelentések nem részrehajlóak vagy akár hamisak-e, és hogy az ezekben olvasható kis huszárcsínyeket, amint az korábban szokás volt, nyilvánosságra kell hozni.²⁵ Így módon az embereket ezekkel lelkesíteni és bátorítani lehet. Ennek ellenére szükséges jutalmakat és büntetéseket, emlékeztetőként [alkalmazni], hogy rossz vagy a jó magaviselet soha ne menjen feledésbe.

12. Sok rajtaütés történik, amikor a huszárok legelőn lovagolnak, mivel nekik nem szabad a közelben beszerezést folytatniuk, ezért inkább újra és újra minél hamarabb visszatérnek a posztjukra, máskülönben mindig túlzottan eltávolodnának. Korábban csak a Hadbiztossághoz kellett ellovagolni [ellátmányért].

13. A toborzásnál nagyobb felügyeletet kell gyakorolni a tisztek felett, hogy ne vegyenek fel annyi [alkalmatlan] embert; amint azt korábban az ezredeknek megengedtük, toborozzanak ott, ahol csak akarnak. Amint azt a negyedik pontban említettük, a toborzóállomások nem a legjobb helyen találhatók. Azonban, ha több szabadságot élveznének a toborzásnál, a felelősségük is nagyobb lenne.

Kelt, Bécs, 1758. január 29.

²⁴ Az eredetiben: „Fußfällig abbringen” – esetleg eltávolítják.

²⁵ Az eredetiben: „eclatieren.”

SZAKVÉLEMÉNY

A NEMESI FELKELÉS ÖSSZEHÍVÁSÁRÓL A BAJOR ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ IDEJÉN, 1778–1779

BEVEZETÉS

1780 júniusában az Udvari Haditanács elnöke, gróf Hadik András tábornagy a tescheni békekötés után a hadseregtől visszatért Bécsbe, és újra megkezdte a hivatali munkát a kormányzó Am Hof téren álló palotájában. A hivatalvezető távollétében az ügyviteli rend a jelek szerint hagyott némi kívánnivalót maga után. Hadik az egyik tanácstermi szekrényben több mint egy éve elintézetlen aktákat talált a magyar nemesi felkeléssel, illetve egy másik magyar ügygel kapcsolatban, amelyeket egy dörgegelmes hangú elnöki feljegyzés kíséretében szignált ki a magyar ügyekkel is foglalkozó K ügyosztály számára. Az elnök ebben az aktában találta saját szakvéleményét a nemesi felkeléssel kapcsolatban. Mi indokolta ezeket a terveket 1778 nyarán?

A trónörökös és társuralkodó, majd 1765-ben császárrá választott József Bajorország megszerzésére irányuló terveivel ismét háborút robbantott ki Poroszországgal. III. Miksa választófejedelem elhunytával kihalt a Wittelsbach-dinasztia bajor ága. A család pfalzi ágával kötött szerződés értelmében, 1778 januárjában a császári-királyi hadsereg megszállta Alsó-Bajorországot, de a nagyhatalmak – elsősorban a nagy rivális, Poroszország – nem ismerték el ezt a megállapodást. A tárgyalások hamar zátonyra futottak, és az idős porosz király, Nagy Frigyes gyorsan értésére adta Bécsnek, hogy a bajor örökség kérdésében a fegyvereké lesz a döntő szó. Külpolitikai értelemben azonban a Monarchia elszigetelődött, és a társuralkodó, József császár háta mögött Mária Terézia mindent megtett, hogy a helyzet békés úton rendeződjön. Mindhiába, 1778. július 5-én két nagy porosz hadsereg, az egyik Szilézia felől a király parancsnoksága alatt, a másik Szászországból, Henrik herceg vezetésével átlépte Csehország határát.¹

A poroszok és a Frigyesrel szövetséges szászok jelentős túlerőt tudtak felvonultatni. Bár a háború – eseménytelensége miatt – a történeti köztudatba később „krumpliáborúként” vagy „szilvarumliként” vonult be, a porosz támadás idején ezt még senki sem tudhatta. Ne feledjük, a Monarchia ezúttal szövetségesek nélkül szállt hadba Nagy Frigyesrel. Csapatai visszavonulását és Henrik herceg előrenyomulását látva, a főszeregnél tartózkodó császár egy rövid időre valósággal pánikba esett, és minden létező segítségbe belekapaszkodott. Július

¹ A háború modern összefoglalása: HOCHEDLINGER 2003, 364–369.

elején kétségbeesett levelek sorát írta Schönbrunnba az anyacsászárnőnek, amelyek elsősorban a hadsereg megerősítését célozták kíméletlen kényszersorozás vagy külföldi segélyhadak befogadása útján, akár uzsorakamatok felvételével is. A magyar és az erdélyi inszurrekciót egyaránt fegyverbe kellene hívní – vetette fel József. Mária Terézia fia kétségbeesett levelei nyomán július 18-án utasítást adott az Udvari Haditanácsnak és a Magyar Királyi Kancelláriának, hogy készítsen szakvéleményt az inszurrekció fegyverbe hívásáról. Ugyanekkor József utasítására az ekkor szintén a csehországi hadszíntéren tartózkodó tábornagyok, gróf Hadik András (az Udvari Haditanács elnöke), Lacy gróf hadügyminiszter, Albert szász-tescheni herceg, Magyarország helytartója szintén elkészítették elaborátumaikat egy nemesi felkelésről.

A többiek véleményével² ellentétben Hadik látott volna némi fantáziát a nemesi felkelők alkalmazásában, ám elsősorban ő is a már meglévő magyar kiegészítésű gyalog- és huszárezredek újoncokkal történő kiegészítését látta célszerűnek. A szakvélemény ürügyén Hadik roppant sötét képet festett a Monarchia helyzetéről, és az örök megfeszítését, egy valóságos korai totális háborút sugall.

LEGALÁZATOSABB FELJEGYZÉS³

A Főméltóságú Ausztriai Ház még soha nem állított ki ennyire számos, teljesen felszerelt, élénkebb harci szellemmel átitatott sereget, amely ily gyorsan a hadszíntérre ért volna.

Mindazonáltal mégis, az egyesült porosz és szász uralkodóházak túlreje és [sikeres] haditerve eddig megghiúsította,⁴ hogy Csehországot fedezze és a legértékesebb körzeteit ennek a tartománynak meg tudja védeni a rendkívüli kegyetlenséggel végrehajtott fosztogatástól, pusztítástól és elnéptelenedéstől.

A háború folytatódása esetén a kilátás⁵ még kedvezőtlenebb, ha a jelenlegi körülmények azt sugallják, hogy az ellenség önkénye tartós marad, és ez még Csehország kétharmadát is legyűrheti, Eger erődjét elvághatja a külvilágtól, és talán még a fővárost, Prágát is hatalmába kerítheti.

Csak borzadályal lehet gondolni arra, hogy ez micsoda pusztítást okozna ennek a tartománynak és az államnak, és milyen mélyreható következményekkel járna.

Sokmilliónyi kisajtott készpénz, sokmilliónyi értékű ellátmányként felélt naturáliák, sok ezer emberélet, számtalan jószág és eszközállomány megy tönkre az állam számára, és fordítódik az ellenség eltartására, seregének szaporítására és hatalmának növelésére.

Ezen jelenlegi és a jövőbeli következmények miatt az államnak okozott károk duplán fájdalmasak, mert minden, amit elveszít, abból az ellenség nyer ellátására és hatalmának növelésére, nemcsak a hadseregének, hanem népességének, mezőgazdaságának

² Ezek ismertetését lásd: LÁZÁR 2018b.

³ Jelzet: KA HKR 1780-47-326. Másolat.

⁴ Ti. a császár-királyi hadsereget.

⁵ Az eredetiben: „Perspectiv.”

és iparának tekintetében is. Azok a tartományok azonban, amelyeket ez a sajnálatos baj pusztít, egy emberöltő alatt sem tudnak regenerálódni, és ott a pénzügyek éppen annyi ideig fognak a következményekről szenvedni.

Mikor lennének tehát a körülmények sürgetőbbek, és a szükséghelyzet még nagyobb, mint ami mostanság valóban fennáll, hogy a Monarchia minden erejét haladéktalanul összegyűjtse, a már amúgy is túlerejű ellenségnek gátat vessen, amíg az idő és a körülmények eszközt biztosítanak arra, hogy Isten segítségével emezt teljesen kiűzzük és a dolgot jobb állapotba hozzuk.

Legálázatosabb véleményem szerint egy közeli megegyezés reményében sem szabad ezeket az erőfeszítéseket⁶ félretenni. Mivel ezek az [erőfeszítések] a háború alatt erőt adnának, ugyanígy a béke esetén minden bizonnyal előnyös feltételeket szabnának.

Mindezekért azon szerény álláspontra helyezkednék a Magyar Királlyal kapcsolatban, hogy ennek részéről az általános inszurrekció⁷ [összehívása] történhetne, és ezek a [nemesi felkelő] csapatok a [cseh és galíciai] határra, Árva, Liptó, Szepes, Sáros és Zemplén vármegyébe nyomulhatnának az országot fedezni, és hogy kéznél legyenek, ha a körülmények lehetővé tennék felhasználásukat akár egy diverzióra is, az ellenség jobbszárnyán, az Odera mentén.

Miután azonban ehhez [a nemesi felkeléshez] országgyűlést kellene összehívni, és számos egyéb előkészület is szükséges, azon az alázatos és csekély véleményemnek tudok hangot adni, hogy az ország, a harmadik pontban⁸ javasolt:

- 12 ezer fő újoncot a gyalogság számára;
- 8000 fő lovas⁹ ugyanakkor a porták alapján kivetve;
- összesen: 20 ezer fő összegyűjtését a lehető leghamarabb tegye lehetővé, még ha az utóbbit¹⁰ a meghatározott számban nem is lehetséges, márpedig valóban nem az, még ha ezen [mennyiség] alatt is, legalább jó és szolgálatra alkalmas háttalovakkal látják el őket.

Az előbbi¹¹ a megegyezés¹² szerint részben a magyar gyalogezerdek kiegészítésére, részben két új felállítására lehetne használni.

⁶ Ti. a hadsereg fejlesztésére.

⁷ Az eredetiben: „General Insurrection.”

⁸ Hadik valószínűleg József császár hasonló tárgyú előterjesztésére reflektál. A társuralkodó és hatására maga Mária Terézia királynő a vészhelyzetre tekintettel 1778 júliusában 12 ezer újoncot követelt a magyar gyalogezerdek számára. Lásd: LÁZÁR 2018c, 176.

⁹ Az eredetiben: „Manschaft von den Portis.” Itt a főnemesek által a huszárezredek számára megajánlott, saját költségükön kiállítandó újoncokról van szó.

¹⁰ Vagyis a lovasságot.

¹¹ A gyalogság számára kiállítandó újoncokat.

¹² Az eredetiben: „Vertrag” – valószínűleg a hadvezetés és az uralkodó közötti megegyezésről van szó. A rendeknek nem volt beleszólása a császári és királyi hadsereg szervezeti ügyeibe.

Utóbbit azonban a nyolc huszárezredben egy ötödik osztály alapítására és megerősítésére kellene beosztani.

Végezetül, lehetséges lenne a kamarai birtokokból és az oktatási alaphoz¹³ tartozó uradalmakból egy efféle teljes létszámú huszárezredet megalapítani.

Mindezek talán országgyűlés nélkül, vagyis késlekedés és körülményeskedés nélkül megtörténhetnének, és a kiállítandó legénység az összevegyítés és beosztás révén jóval kedvezőbb hatást érne el, mint egy magában álló külön [nemesi felkelő] hadtest, amely a korábbi példák alapján egyáltalán nem hajlik arra, hogy szigorú engedelmességnek vessen alá magát, továbbá [ezt a hadtestet] katonai vezetés¹⁴ alatt, ami szükséges a fegyelem fenntartásához, az ország törvényei miatt nem lehet alkalmazni.

Magyarországon kívül pedig ennek ellátásának súlyos terhét ezekben a nehéz időkben a kincstárnak kellene állnia.

Ezt tartalmazná szerény véleményem, amelyet a legfelsőbb parancsra Őfelsége lába elé bátorkodom helyezni.

[Kelt] Els, 1778. augusztus 29.

Hadik

¹³ Az eredetiben: „Fundum Studiorum.” 1780-ban a felosztatott jezsuita rend vagyonából kialakított alap a hazai oktatásügy fejlesztésére.

¹⁴ Az eredetiben: „Mit vorgeseztter Generalität.” Hadik ezen kijelentése némileg rejtélyes, mert az osztrák örökösödési és az első két sziléziai háború (1741–1742, illetve 1744–1745) alkalmával a nemesifelkelő-kötélékeket beosztották a reguláris egységek közé.

FELJEGYZÉS II. JÓZSEF CSÁSZÁRNAK A HUSZÁRTOBORZÁS LEÁLLÍTÁSA ÜGYÉBEN¹

BEVEZETÉS

A bajor örökösödési háborút lezáró tescheni béke (1779. május 13.) után a császári-királyi hadsereget ismét békelétszámra szállították le. Bár a huszárok remekül helytálltak, József császár a reá jellemző módon egységesítésben gondolkodott a hadsereg hadkiegészítése szempontjából is. A szabad toborzást ezért le kívánta állítani a lovasság számára, és a huszárok is kizárólag onnan kapták volna az újoncokat, ahonnan a gyalogság, vagyis a vármegyék által összefogdosott földönfutókból vagy akár bűnözőkből. A huszártábornok Hadik ezt nem nézhette tétlenül, és feljegyzésében meggyőző érvekkel igyekezett lebeszélni erről a császárt. Erőfeszítését végül is siker koronázta, bár II. Józsefet ritkán lehetett eltéríteni szándékaitól.

FELJEGYZÉS

A hadsereg mozgósítása tárgyában e hó ötödikén az Őfelségétől az Udvari Haditanács számára adott szempontok és utasítások miatt, amelyekben többek között szó esett a huszártoborzás beszüntetéséről² is. Éppen emiatt az utóbbi tárgy miatt találtam jónak előterjesztésemet megtenni, ezt, továbbá Őfelsége meghozott döntését az ügyben lássa Nagyságod³ a mellékletben.

Nagyságoddal ezt azért bátorodom közölni, hogy a fenti szempontok kidolgozásánál ezen legmagasabb parancs szerint járhasson el.

[Kelt] Bécs, január 29.
Gróf Hadik tábornagy

¹ Elnöki irat, kelt Bécsben, 1780. január 29. KA HKR 1780-47-393. Tisztázat. Az eredeti feljegyzés fogalmazványa a Hadtörténelmi Levéltárban található: HL Hadik-gyűjtemény, 1780/I. 4.

² Az eredetiben: „Cessirung der Husaren Werbung.”

³ Hadik alighanem a Haditanács alelnökének, Caramelli lovassági tábornoknak címezte az iratot.

Legalázatosabb, szerény megjegyzések

Az e hó ötödikén kelt legfelsőbb megfontolások és a hadsereg mozgósításának feladatai, továbbá egyéb különböző tárgyak kapcsán, amelyek a hadügy fejlesztéséhez szükségesek.

Kétség sem férhet hozzá, hogy Európa egyik hatalmának sincs módjában jobb és számosabb könnyűcsapatokat kiállítani és hadba küldeni, mint a főméltóságú Ausztriai Háznak, mivel a nemzetek, amelyek ezt alkotják, mindenki mást megelőzve a hadviselés e fajtájában a legügyesebbek, legszellemesebbek,⁴ legkitartóbbak és legmegbízhatóbbak. Ez a lelkesedés [ez iránt a szolgálat iránt] mindig a vérmérsékletükben gyökerezik, és náluk már kezdettől fogva egyfajta természetes vonzalommá vált ez iránt.

Mégis különbség forog fenn aszerint, hogy a horvátok, szlávok és oláhok inkább egyrészt a gyalogos szolgálathoz, másrészt a magyarok és székelyek inkább huszárokként ügyesek, és ehhez éreznek kedvet.

Minden időben a jól berendezett államokban a kormányzás alapelve, hogy a vezetést a nemzeti szellemnek⁵ megfelelő tulajdonságok figyelembevételével, üdvös módon valósítja meg a legtisztességesebb törvények által, és az ebben rejlő erőket, amelyekben a természetes adottságok igazi hatalma áll, felhasználja, és voltaképpen a különböző nemzetek természetének finom megsejtése és annak jelentős alkalmazása alapítja és emeli fel a birodalmakat vagy sújt porba másokat.⁶

A csapatok összetételénél is megfigyelhető azonban egy efféle módozat, miáltal a gyalogos hadinép különféle csapatneveinek és ugyanígy a lovasságnak igazi végcélját a legjobban biztosítani lehet.

A gyalogságot lehet és (végső soron túlnyomó száma miatt) kell is legtöbbször sorozni,⁷ és akár kényszereszközökkel is katonai szolgálatra bírni. A szolgálatuk természete azonban olyan mindazonáltal, hogy az egyes alkotórészek alkotta egységek egy vagy több harci alakzatban⁸ tudnak a legnagyobb súllyal fellépni és megfelelő hatékonysággal működni.

A lovasságnál és különösen a huszároknál a szolgálat az előbb említettől jelentősen különbözik abban, hogy szolgálatuk begyakorlása mindig az ellenség bátor és elszánt

⁴ Az eredetiben: „witzigste.”

⁵ Az eredetiben: „National Geist.”

⁶ Nehezen lefordítható eszmefuttatás: „Zu allen Zeiten ware in gut bestellten Staaten die Grundveste der Regierung, dem Nationalgeist nach seiner Beschaffenheit die Leitung zu dem erspriesslichen durch anständigste Gesetze zu geben, und die Kräften dasselben nach denen, worinnen die wahre Stärke der natürlichen Gaben besteht, zu verwenden, und diese feine Nachsprüfung, und wesentliche Benutzung der Natur der zerschiedenen Nationen hat eigentlich die Reiche gestiftet, und erhoben, und andere dagegen zerstört.”

⁷ Az eredetiben: „ausgehoben.”

⁸ Az eredetiben: „Kriegshaufen.”

megtámadásából állt kizárólag, és hogy az ezután előálló közelharcban,⁹ amelynek során az ellenséget amennyire csak lehet, meg kell verni, harci alakzatuk¹⁰ gyakran kicsiny és magában álló részekre tagolódik, és ezeket kénytelenek saját bátorságukra, saját harcértékükre és saját ösztöneikre bízni.

Mindezekből világossá válik, hogy az efféle csapatoknál az egyszerű közlegénytől is több harci szellemet, több kedvet, több bátorságot és több megbízhatóságot követelünk, mivel számára a kereket oldásra¹¹ több lehetőség kínálkozik, és a lovak ellopásával több kárt is tud okozni.

Természetes következménye mindennek az tehát, hogy a huszárszolgálat számára önként és szabad akaratból toborozzunk, és csak akkor, ha az illető a fentebb előadott, az állásához szükséges tulajdonságok jelentős részének birtokában van.

A magyar gyalogezredek számára Magyarországon és Erdélyben saját toborzó-körzeteket¹² kellett kijelölni, ahonnan a regrutaszükségletet teljes számban számukra és a huszárok számára a tartományoknak¹³ kellett rendelkezésükre bocsátani.

Ismeretes, hogy miként zajlanak ezek a sorozások, és az így kiállított újoncok csak a parasztlegények közül – akiket többnyire kényszerítenek erre –, a nyomorgók, az elfogott csavargók és az elengedett bűnözők közül kerülnek ki.

Ha tehát a jövőben a huszárezredek kénytelenek lennének hadkiegészítésüket csak ebből meríteni, akkor ez nemcsak azt jelentené, hogy ezek kizárólag egyszerű parasztfiúkból és efféle emberekből állnának, akik híján vannak a lovassági szolgálathoz szükséges ügyességnek, a huszárbátorságnak, megbízhatóságnak, akik nemcsak az állam számára szükséges szolgálatot mulasztják el, hanem a káros tétlenségük mellett a gyakori dezertálással is nagy károkat okoznának. A mi könnyűcsapataink eddig ezen a területen a többiekével¹⁴ egybevetve harci szellem tekintetében fölényben voltak, amelyet ez [a fajta hadkiegészítés] fokozatosan csökkentene, és végezetül legveszélyesebb következményként az államot is veszélybe sodorná.

A szabad toborzás által néhány ezer újoncot nyernénk a huszárság számára, akik pusztán a gyalogság számára történő katonaállításból és az ennek során a huszárok veszteségeinek pótlásából teljesen kiesnek.

Ezek a személyek a nemesemberek, a diákok, a [városi] polgárok és vásáros helyek lakóinak fiai¹⁵ közül kerülnek ki, akiknek száma csak az én ezredemben egyedül 267 fő legénységi állományúra rúg.

A regruták ezen fajtája alkotja a huszárezredek lelkét, akik egy ütközet során a gépezetet fő hajtóerőként mozgatják, továbbá ők azok, akik az ezredben az al- és főtisztek

⁹ Az eredetiben: „Choque.”

¹⁰ Ismét: „Kriegs-Haufen.”

¹¹ Az ellenség elől.

¹² Az eredetiben: „Werbbezirke.”

¹³ Az eredetiben: „Provinzia” – vagyis a polgári közigazgatásnak, a vármegyéknek.

¹⁴ Vagyis a rivális hadseregek könnyűcsapatain.

¹⁵ Az eredetiben: „Bürgers- und Inwohners-Söhne von Markt-flecken.”

tekintetében a legjobb utánpótlást biztosítják. Őfelsége számára ezáltal a leghasznosabb szolgálatot tudják ígérni, ezért nem volna tanácsos, sőt, inkább ellenkezőleg, szerény meglátásom szerint a leghátrányosabb módon esne latba, ha a huszárok szabad toborzását felfüggesztenék.

Ehelyütt tehát engem a számomra legbecsesebb kötelesség és ügybuzgalom arra sarkallt, hogy az én legcsekélyebb értékű, mégis legnemesebb érzületből táplálkozó megjegyzéseimet Őfelsége megítélésére lábai elé fektessem.¹⁶

¹⁶ József császár döntése az ügyben (a feljegyzésre rávezetve): „Azon a megjegyzések nyomán, amelyet Ön oly alapos belátásra támaszkodva tett, az az akaratom, hogy az önkéntes huszártoborzás [folytatódjék] a huszárezredek számára azzal a korlátozással azonban, hogy az Ön által említett kiválóan alkalmas csoportokból és olyanokból történjen, akiket nem állítottak újoncként [a gyalogság számára], és ami ezután még ezeknek [a huszárezredeknek] a teljes létszámához hiányzik, a magyar gyalogsezredektől csoportosítsák át.”

III.

HADIK GONDOLATAI A HADSEREG- SZERVEZETRŐL, HADÜGYI IGAZGATÁSRÓL

HADIK ANDRÁS EZREDTULAJDONOSI MEMORANDUMA KOMÁROMI JÓZSEF VEZÉNYLŐ EZREDESNEK, 1753¹

BEVEZETÉS

Hadik András vezérőrnagyot 1753. szeptember 28-án az a megtiszteltetés érte, hogy meglehetősen fiatalon és már a legalacsonyabb tábornoki rangban egy huszárezred, a korábban gróf Ghillány János által alapított regiment tulajdonosi méltóságába iktatta be Mária Terézia királynő. Ez a presztízs mellett komoly anyagi előnyöket is jelentett, és ekkortájt még nagyon is valós hatalmat az alakulat felett. Szokásos alaposságával Hadik ezrede működésére vonatkozóan világos szabályokat fektetett le, egyszerre védve a tisztikar tekintélyét és alárendeltjeiket azok hatalmaskodásától. A tábornok ragaszkodott a haditörvényszéki eljárás pontos lefolytatásához, de mivel távol van az ezredtől, a pallosjogot és a kegyelem jogát átruházta Komáromi ezredesre, ám az ítélet végrehajtása előtt a peranyagot át kellett küldenie Hadiknak jóváhagyásra.

PRO MEMORIA, AMELYNEK MEGFELELŐEN KOMÁROMI JÓZSEF ÚRNAK, A LEGKEGYELMESEBBEN RÁM BÍZOTT EZRED EZREDES URÁNAK ÉS PARANCSNOKÁNAK IGAZODNIA, AZ ALÁRENDELTEKNEK PEDIG VISELKEDNIÜK KELL

Először: hogy hogyan és miképpen kell egy ezredet folyamatosan jó rendben, fegyelemben, hadi diszciplínában,² paricióban,³ valamint szubordinációban,⁴ gyakorlásban, gazdálkodásban és pontos pénzkezelésben tartani, továbbá, hogy hogyan kell mind

¹ Lelőhely: HL Hadik-levéltár 1753-X-39. Megjelent fordításban: FARKAS 2002. A forrást Böhm Jakab fordította, a jegyzeteket Lázár Balázs készítette.

² Fegyelemben.

³ Felosztásban.

⁴ Engedelmisségben.

a tisztek, mind a legénység ellátását szabályozni, az elégségesen kitűnik az 1748 óta eddig kinyomtatott és írásban kiadott sokféle legkegyelmesebb regulamentumból és udvari haditanácsi rendeletből. Ennek megfelelően ezredes úr figyelmét főképpen arra hívom fel és nyomatékosan ajánlom, hogy a jelzett legmagasabb rendeleteket követelmény és rang szerint mindenki kötelességszerűen és a legpontosabban kövesse, különben azonban hozzáfűzöm, hogy

Másodszor: minden jól bevált alkotmány alapja az egyetértés és a szolgálati fegyelem, amelyre – különösen hadat viselő országban – a rend épül, amit a mindennapi tapasztalat igazol. Az első, a kíméletes mód hatása, amellyel a magasabb beosztásúak az alárendeltjeiket vezényelni – minden egyes személyt kötelessége készséges teljesítéséhez vezetni –, eközben folyamatos ügybuzgalomban tartani és a velük szembeni megbecsülésüket érdemüknek megfelelően mértékletességgel megmutatni képesek, hogy általa az alárendeltnek az előjárója iránti szeretete, az önkéntes engedelmessége és tisztelete megerősödik, és ezek minden vezényletet kellő megbecsüléssel fogadnak el, azt örömmel és pontosan teljesítik. A szubordináció tiszteletből és engedelmességből áll, amellyel az alárendelt tartoznak az előjáró tisztjeiknek. Minden rend és művelet e két alapelvét ajánlom ezredes úrnak mindenekelőtt, és kérem, hogy a két törzstisztjével együttesen teljes ügybuzgalommal azon fáradozzon, hogy a nemes ezredben mindenki között meg legyen a jó összhang, az előjáró fő- és altisztek a vezénylésben tisztességes magatartást tanúsítsanak, és az alárendeltektől követeljék meg, hogy a tisztességet, a kötelességük iránti ügybuzgalmat és az előjáróik iránti feltétlen engedelmességet a legpontosabban és legszabatosabban teljesítsék. Emellett ezek ne tartsanak fenn az alárendeltjeikkel meg nem engedett közösséget, aminek következtében a respektust elveszítik, a szubordináció megsérül, és a legfelsőbb szolgálat csorbát fog szenvedni. És mivel a jó magaviselete alapján mindenki megkaphatja a kellő jutalmat, illetőleg ellenkező esetben szolgálati fenyítésben részesülhet, ezért

Harmadszor: minden évben október végéig be kell küldeni hozzám a tisztjei, az őrmesterei és a káplárjai minősítési lapjait, amelyekben voltaképpen tulajdonságaiknak megfelelően az érdemeiket, valamint a hibáikat fel kell tüntetni. Ha azonban az ezt követő évben nem adódik ezekben jelentős változás, akkor ezt a jelentést csak a szokásos jelentésben szükséges teljesíteni. A tiszt uraknak nemcsak az előbbi pontokban előírt parancsok formalitásaihoz kell igazodniuk, hanem

Negyedszer: alárendeltjeik helyes és becsületes életmódját, gazdálkodását, tisztaságát, ruházatuk megkímélését, ember és ló karbantartását is éberen szemmel kell tartaniuk, miközben a legfelsőbb szolgálat iránti elhivatottságot, pontosságot és nemes versengést, és egész magatartásukban becsvágyat kell bennük kelteniük. Ezek olyan rubrikák, amelyek által egy tiszt a tulajdonosánál jeles megbecsülést és további boldogulásához jelentékeny érdemeket szerezhet be;

Ötödször: a büntetésre vonatkozóan. Miképpen az erény és az érdem jutalmazása nagy tettek mozgatórugója, a bűnnek és a rossz magatartásnak a büntetés éppúgy korláta, amely az emberi rossz szándéktól, az éktelen önteltségtől és a veszélyes vállalkozásoktól

elrettent, és megóv. Mindegyik megköveteli az igazságosság mértékét, amelynek áthágására a századbüntetésekben⁵ egy tiszt se legyen jogosult. Még kevésbé megengedett valamely alárendeltjüknek a büntetés után szemrehányást tenniük vagy valamelyiküket gyűlöletből üldözni. Egy különben jó magatartású embert ne lehessen egy véletlen és első hiba miatt mindjárt nyilvánosan és veréssel megfenyíteni, ami által egy becsületszerető emberben meghal a becsvágy, és ennek következtében egy feddhetetlenebb lelkületű ember szélsőségek felé üzetik. Ami azonban ismételt elkövetés által a jellemben szokássá merevedett bűncselekménnyé vált volna, azt erősebb eszközzel gyökerestül kell kiirtani. Egyszóval az egész tisztikarnak együttesen és szüntelenül fáradoznia kell azon, hogy mindenki ennek megfelelően viselkedjék, ahogy ez egy becsületszerető és derék katonához illik. Ami azonban az ezredbüntetéseket illeti, különleges bizalom folytán a pallosjogot ezredes úrral annyiban kívánom megosztani, hogy

Hatodszor: a nemes ezredtől távollétemben valamennyi bűncselekményben, így az ezred-büntetőeljárás kihallgatás és tárgyalás idején elrendelhesse a hadbíráskodást és azt megtarthassa. Azokban az ügyekben, amelyekben egy bűnöst a kis *prima planá*-tól,⁶ az altisztektől vagy a közlegényektől testi fenyítésre ítélnék, ott ezredes úr a jóváhagyási vagy az enyhítési jog szentenciáját élvezze, és legyen ezután illetékes az ítélet végrehajtására. Abban az esetben pedig, ha valakiért igen jelentékeny közbeavatkozás történne, vagy egyéb igen kivételezett körülmények ezt szükségessé teszik, rendelkezék az ezredes úr a szigorítás jogával, amit azonban csak igen ritkán szabad alkalmazni. Ez alól azonban kivételt képeznek a függelem elleni vétkek, és ezek esetében a testi fenyítés szentenciáját a bírói ítélet kimondása után a legcsekélyebb enyhítés nélkül végre kell hajtani. Ellenben

Hetedszer: minden valóságos szökevény felett az 1750. augusztus 5-i, az 1751. március 31-i 2. paragrafus, a június 26-i és augusztus 3-i, valamint az 1752. június 20-i keltezésű legfelsőbb szabályzatok alapján kell ítélni és az ítéletet végrehajtani, s a legcsekélyebb enyhítésben sem lehet őket részesíteni, kivéve néhány körülményt, amelyet ő császári királyi felsége a legfőbb teljhatalmánál fogva a legenyhébb megítélésben kívánt részesíteni. A fenti esetekben ezredes úrnak előírászerűen, megkeresés nélkül kell bár az eljárást lefolytatnia, utólag azonban a hónap végén a szokásos riporttal meg kell küldenie a teljes jelentést: ki, miért és hogyan, milyen enyhítéssel és mikor ítéltetett el. Ami azonban

Nyolcadszor: a halálbüntetéssel sújtott bűnügyeket illeti (a szökevényeket kivéve), ezredes úr bár ezekben is késedelem nélkül törvényesen eljárhat és lezárathatja az erről szóló peranyagot, ellenben az ilyen halálos ítéletet az összesített törvényszéki eljárás

⁵ Valószínűleg kollektív büntetésre gondol.

⁶ *Prima planistáknak* nevezték az ezred azon tagjait, akik a mustralista első oldalán szerepeltek (lényegében a tisztikar, továbbá az ezredtörzs tagjai, így a lelkész, hadbíró stb.), és rangjukról bármikor leköszönhettek. A kisebb *prima plana* tagjai az altisztek (vagyis az őrmesterek és a káplárok), illetve a trombitások és kovácsok, illetve gyógykovácsok voltak.

kivonatával mindenkor át kell küldenie, és az ítélet nyilvánosságra hozatala és végrehajtása miatt a továbbiakat meg kell tőlem várnia. Nem kevésbé

Kilencedszer: engem illet becsület- és reputációs eljárásokban az intézkedés, és ezek ellenőrzését hasonlóképpen fenntartottam magamnak. Ezekben az ügyekben ezt követően a nyomozást bár egyhuzamban le lehet folytatni, és nekem efelől jelentést kell tenni, a további eljárást azonban mindaddig szüneteltetni kell, amíg én a pert illetően ki nem nyilvánítom ezredes úrnak az utasításomat; ez a pallosjog miatt nyert említést. Továbbá

Tizedszer: az előírt és már bevezetett gyakorlatot a nemes ezrednél minden önkényes kiegészítés, csökkentés vagy változtatás nélkül tökéletesen végezzék el, és azt állandóan tartsák fenn. Végezetül, ha az évszak időjárása vagy a távolság némelykor nem teszi lehetővé egész századok összevonását, akkor a legénység (hogy állandó perfekcióban maradjon) szakaszonként egzcírozottassék annyiszor, ahányszor ezredes úr azt szükségesnek és ajánlatosnak tartja. Eközben különösen arra kell ügyelni, hogy gyakorlatozás során senki se bocsátkozzék a kiképzővel vitába, és ne tegyen némely bírálatot, hanem teljes egészében hajtsa végre mindazt, amit a parancsnoka rendelkezése folytán tanult, miközben azonban minden egyes személynek jogában áll, hogy kétségei miatt kérdést tegyen fel. Tehát büntetőeljárás terhe mellett tartózkodni kell minden szóváltástól és a gyakorlatozásban mindenekelőtt fő szabálynak kell tekinteni, hogy minden csendes legyen, és egyedül a parancsnok oktasson és korigáljon. Továbbá

Tizenegyszer: rátérve a gazdálkodás adminisztrációjára. A készpénzt és az iratokat az 1750. február 18-án kiadott legmagasabb rendelkezés értelmében három lakat alatt kell őrizni a pénztárban, és abból a kvártélymesternek időről időre csak a legszükségesebbet szabad kiadni az ételmezési járandóságok kifizetésére vagy egyéb előadódó nélkülözhetetlen kiadásra, és semmi több se adassék ki, s ezekről nevezettnek rövidesen meg kell tennie az elszámolását, és azt az okmányokkal együtt el kell helyeznie a pénztárban. Az illetmény kifizetését illetően e pénzek megérkezéséhez kell a pénztárnak igazodnia, úgy, ahogy ezek időről időre esedékesek lesznek, tehát a prima planistáknak is kiadandók. Ezzel szemben

Tizenketteszer: senki se kapjon előlegezést a pénzek esedékességét megelőzően, kivéve a rászorultság esetét (anélkül, hogy a rossz háztartást lehetne érte okolni), amely kétségessé tehetné valakinek a szolgálatát. Ilyen esetekben az ezrednek a rászorult hóna alá kellene nyúlnia, ez a hitel azonban lehetőleg ne legyen nagyobb annál, mint amennyit a legközelebbi fél év alatt ki lehet egyenlíteni. Ha azonban a tisztek az átvett egyenruha miatt lennének adósok, akkor az összeg aránya szerint az illetményük felét vagy kevesebbet kell tőlük havonta visszatartani mindaddig, amíg a teljes összeg ki nem egyenlítődik. És hogy e pénztár-állományról tökéletes ismeretem legyen, ezredes úr küldjön nekem

Tizenharmadszor: félevenként teljes jelentést a pénztárállományról és arról, hogy hogyan fizetik ki a pénzeket a századoknál összegszerűen, a prima planáknál azonban személy szerint havonta és olyképpen szerkesztesse azt meg, hogy minden egyes prima planista adósságát vagy követelését abból meg tudjam állapítani. Emellett azt is jelenteni kell, hogy az ezredkvártélymester a félévi számadását helyesen készítette-e el.

Ezt a nagytekintetű Főhadbiztosság által kiadott nyomtatvány alapján annál inkább végre kell hajtani, mivel ellenkező esetben a kvártélymester felelősségre vonása a hanyagsága miatt semmi szín alatt sem maradhat el. Szintügy felelősségre kell vonni a századparancsnok urakat is, ha a szükséges kivonatokat (amelyekben a legszigorúbb büntetés terhe mellett semmilyen hiányt sem szabad eltitkolni) vagy a bizonyítékul szolgáló okmányokat a várakozás ellenére nem küldik meg időre, és ezt mintegy általuk elkövetett hibának kell tekintetni. Valamennyi tisztet is, akit sorozásra, póttoborzásra vagy bárhová vezényelnek, és az ezreden kívül valamilyen haszonélvezete van, mindjárt a bevonulása után arra kell szorítani, hogy adja be elszámolását a készpénz és a természetbeni javak átvételéről, nehogy az egész tevékenység rendes menete akadályoztassék. Az ezredkvártélymester tartozik valamennyi okmányt, amelyek az ezred pontosságára vonatkoznak és a jegyzőkönyveket az új rendeletnek megfelelően rendben tartani, és ebben ezredes úr a legcsekélyebb hanyagságot se nézze el.

Tizennegyedszer: a segítség a körrendelet szerint (kivéve a hadi ügynököt,⁷ aki a jelenlegi illetményében marad) a megemléített rangúaknak adható, és a költségek maradványával a lehető legjobban kell gazdálkodni. Az élelmezési altiszteknek, valamint a felcsereknek csak akkor szabad megfelelő arányban valamennyit odaítélni, ha a szorgalmuk által azt kiérdemlik. Ha a kvártélymester a kerületben elszámolásra küldetik vagy némely pénzt kellene átvennie, akkor ez egyébként is köteles az utat megtenni és nem formálhat jogotapidíjra, ha azonban egyik vagy másik tisztet ezredügyben kellene kiküldeni, akkor az ilyen parancsnok utazzék el, és egyik sem követelhetapidíjat, mivel erre semmilyen alap sincs, és olyan színezete lenne a dolognak, hogy a tiszt urak és a prima planák egyetértésének az ilyenapidíjak külön jövedelmével. Továbbá a rendnek eleget téve

Tizenötödször: valamennyi tiszt úr legfőbb szándéka az legyen, hogy a keresztény életvitelt ne csak a saját kötelességének tekintse, továbbá hogy az esküvel megerősített szubordinációt a legjobb tudása szerint teljesítse, hanem az alantasait is (miként ezt fentebb már említettük) erre buzdítsa. Mindezekben jó példával kell elől járniuk, megszabott illetményükkel oly módon kell gazdaságosan élniük, hogy ne csináljanak adósságokat, a kicsapongásoktól és a nagy játékoktól tartózkodjanak, a közlegényeket egyedül csak a legfelsőbb szolgálatra használják fel és ne valamilyen magánszolgálatra, minden méltányos ügyükben vonakodás nélkül szolgáltassanak igazságot, minden önérdektől és megkárosítástól (amiben én bár nem akarok kételkedni) tiszta maradjon a kezük és a lelkiismeretük, s végezetül jellemesen is viselkedjenek, továbbá, hogy bármely szolgálatban a tábornoki kar az országos előljárók és a törzstiszteik előtt egyenruhában jelenjenek meg (habár a karmazsin magas ára miatt engedélyezett a fekete csizma viselete is) és tartsanak abban egyöntetűséget, s nem szabad azt több zsinórral bevonniuk vagy másképpen csináltatniuk. Emellett nem csekélyebb kötelességük:

⁷ Az eredetiben: „Kriegs Agent” – az egyes ezredek hivatásos érdekkijárója az Udvari Haditanácsnál és más főhivataloknál.

Tizenhatodszor: a ruházat karbantartása, hogy ez lehetőleg minél tovább tartson. Ezért a közlegénynek három pár fehérenemű, 1 nadrág, 1 pár csizma és 1 csákó-sisak mellett lehetőleg legyen tartaléka. Kiváltképpen sorozáskor csak annak a végén kapja meg a legénység a rendkívüli pénzeket, és ahol a közlegény az országtól természetbeni hozzájárulást élvez, ott a zsoldjából segítsen magán. Eközben meg kell említeni, hogy tilos az altisztnak vagy közlegénynek, hogy valamit másképpen csináltasson magának, mint ahogy a felszerelés általam elrendeltetett. A felszerelés a kvártélyban a legmesszebbmenőkig kímélendő, és ezt minden szemle alkalmából ellenőrizni kell. Szolgálaton kívül és a levélküldöncökön kímélni kell a kalpagot,⁸ és csak a csákó-sapkát szabad hordani. Ezredes úr küldje meg nekem félvényként az előbb említett pénztári állományról szóló jelentéssel együtt a felszerelési specifikációt arról, hogy mennyi a jó, a használt és a hiányzó felszerelési tárgy, hogy meg tudjam parancsolni a továbbiakat az új felszerelési tárgyak kívánatos igénylése ügyében. Egyáltalában

Tizenhatedszer: engedélyem nélkül szigorúan tilos a házasság, az adósságcsinálás, valamint minden mértéktelenség és az ezred grémiumában ne akceptáljanak semmilyen adósságot se a prima planáktól nyugta nélkül (még akkor se, ha tanúk vannak), még kevésbé szabad a játékadósságokat kifizetni. A közlegényeknek egyébként sem szabad maguk között adósságot csinálniuk. Külső személyek vonatkozásában ennek már a folyó évi június 22-i legfelsőbb pátens az elejét vette. Végezetül

Tizennyolcadszor: szíveskedjék ezredes úr mindkét udvari hatóságtól, nevezetesen a nagytekintetű Udvari Haditanácstól, valamint a nagytekintetű Főhadbiztosságtól beérkező leiratokat, nemkülönb a Főhadparancsnokságtól kiadott parancsokat másolatban a szokásos táblázatokkal együtt nekem minden hónapban megküldeni, miközben még egyszer a legjobbakat kívánom az Ön gondos felügyelete alatt álló nemes ezrednek.

Íratott Esztergomban, 1753. október 10-én

A római császári és királyi felség vezérőrnagya és egy lovasezred fölé kinevezett ezredes.
Hadik András s. k.

⁸ Kalpag: németes kalap, amelyet a huszárezredekben is előszeretettel hordtak a tisztek, illetve zenészek, hangászok és e szerint az ordonáncok, futárfeladatot ellátók is.

VÁLASZ II. JÓZSEF CSÁSZÁR UTASÍTÁSÁRA A HIVATALI MŰKÖDÉS ALAPELVEIRŐL, 1781

BEVEZETÉS

1780. november 29-én elhunyt a nagy császárné és királynő Mária Terézia. A sokáig háttérbe szorított és felülbírált társuralkodó, József császár végre, annyi év várakozás után egyedülként léphetett a kormányrúdhoz. Az új uralkodó egyik legfontosabb feladatának az államapparátus hatékonyságának javítását tűzte ki, aminek érdekében uralma első három hónapjának tapasztalatai alapján 1781. március 21-i keltezéssel Bécsben öt pontból álló körlevelet vagy inkább általános eszmefuttatást bocsátott ki a fontosabb kormányiszékek vezetőihez, köztük gróf Hadik András tábornagynak, az Udvari Haditanács elnökéhez. József ebben a levelében naiv módon nagy reményeket fűzött ahhoz, hogy néhány egyszerűnek tűnő alapelv lefektetésével kiküszöböli az államgépezet szokásos hibáit. Az első pont értelmében követendő irányvonal teljes mértékben az uralkodó döntésén múlik. A különvéleményt ezekben a császár nem tolerálja. A második leszögezi, hogy a vezetők dolga őt mindenben tájékoztatni, vele mindent megbeszélni, az ügyek megoldási módját megválasztani, majd a császár utasítását végrehajtani. A harmadik pont szerint az ügyeket, minden formalitás és időrend mellőzésével, a hivatalvezetőknek legjobb tudásuk szerint és a legrugalmasabban kell intézni: „ne gondoljon semmi másra, ne halljon meg egyebet és ne lásson meg mást”, mint az aktuális ügy. A negyedik pont a bürokrácia elburjánzását kárhoztatta, és erőteljesen szorgalmazta a szóbeli ügyintézés. Az ötödikben a közjó érdekében történő lelkes fáradozást írja elő a hivatalnok számára, munkálkodást „anélkül, hogy napokhoz, órákhoz... vagy az ügynevezett hivatali időhöz tartanák magukat”.¹

Nem kétséges, hogy Józsefet lázas tettvágy és a jó szándék vezérelte, de ez az utasítás Mária Terézia hű és kipróbált munkatársaihoz igencsak zsarnokira, kioktató hangneműre, bizalmatlanra és sok tekintetben irreálisra sikeredett. Ezeknek a pontoknak Hadik a legnagyobb alázatosság hangján, de több ízben határozottan ellentmondott, amint ebben arra is többször felhívta uralkodója figyelmét, hogy az összetett rendszerekben, így az óriásira megnövelt hadsereget irányító apparátusban, vagyis az Udvari Haditanács hivatalában nem ajánlatos gyors és átgondolatlan változtatásokat tenni. Hadik válaszából az irányítása alatt

¹ József körlevelét idézi és tárgyalja: MOLITOR 1987, 215–216 és BEALES 2013, 40–41. Molitor azonban József 1783 végén minden egyes hivatalnokához intézett „pásztorlevelével” keveri össze ezt a dokumentumot.

álló főhivatal működéséről számos értékes adalékot találunk, illetve megismerhetjük az Udvari Haditanács korabeli ügyrendjét és működését.

Józsefet a tábornagy érvei, ha nem is győzték meg, de legalábbis eltántorították attól, hogy nagyobb lélegzetvételű reformokba kezdjen ezen a területen. Egy gúnyos hangú latin idézetet azért elhelyezett saját kezűleg az iratra: „itur in antiquam transacto Paschale silvam.”²

LEGALÁZATOSABB VÁLASZ AZ 1781. MÁRCIUS 21-ÉN NEKEM CÍMZETT LEGFELSŐBB KÉZIRATRA³

Őfelsége a jövőbeli legalázatosabb magatartásom alapelveire⁴ vonatkozóan kegyeskedett tájékoztatni, amely utasításokat mindig, teljes erőmmel és lélekkel figyelemmel kísérem: amint szintén a legfelsőbb szándék érvényre juttatásával a hivatalomban megbízott. Minderről szabadon kimerítő véleményemet Őfelsége elé tárni.

Engedje meg Felséged, hogy legmélyebb hódolattal biztosítsam arról, hogy ahogyan mindig is tettem, az összes lehetséges erőmből és teljes lelkemmel törekszem arra, hogy a kötelességtudó módon eleget tegyek az állásommal járó különféle kötelezettségeknek; ebből kifolyólag a jövőben is (addig, amíg erőm engedi) azt Őfelsége által legkegyesebben rám bízott hadi hivatallal⁵ járó kötelezettségeket ugyanazzal a szakadatlan buzgalommal soha nem szűnök meg elvégezni. Hogy azonban miként tudnám Őfelsége gondolkodásmódját⁶ [a hivatalban] meghonosítani, vagyis egy jól átgondolt szakvéleményt benyújtani? Engedje meg Felséged, hogy ezen alapelvek szerint szerény írományomat nyújtsam be, és mindemellett azokat az alapelveket ismertethessem, amelyek ennek a hivatalnak a működésében, amelyeket Őfelsége gyakran és nyilvánosan jóváhagyott és a kipróbált hatékonyságukkal jó eredményeket hoztak, és amelyek a legtöbb ügy viteleiben és a pontosság tekintetében hátrány nélkül nem hagyhatóak figyelmen kívül.

Őfelsége a második pont alatt első alapelvként kegyeskedett megparancsolni, hogy a tényeket [az uralkodó számára] előírászerűen kizárólag a hivatalfőnökök terjesszék elő, hogy helyes döntést lehessen hozni; magam e tényeket afféléknek tekintem, amelyek jelentős következményekkel járó fontos ügyeket érintenek, vagy olyan új értesüléseket értek alattuk, amelyek eddig nem voltak ismereteseek, és valamiben változtatást igénylő rendszabályokat igényelnek.

A formaságokról, amíg ezek pusztán az ügyek elintézésének elodázását és az aktatologatás növelését jelentik: az efféléket, amint felszínre jönnek, fokozatosan tudjuk

² Mondás Vergilius *Aeneis*-ének nyomán (VI. 179): „Húsvét után elmennek az ősi erdőbe” – vagyis megcsontosodott szokások ismételtetése.

³ Kelt Bécsben, 1781. március 21-én. HL Hadik-gyűjtemény, 1781/III. 4. A Hadik által írt válasz (tiszttázt) ugyanott: 1781/IV-5. 484–502. f.

⁴ Az eredetiben: „Nachverhalt.”

⁵ Vagyis az Udvari Haditanácsot.

⁶ Az eredetiben: „Allerhöchste Gesinnung.”

kiküszöbölni. Amíg azonban ezek oly csekély részét teszik ki a vezérelveknek, a pontosságnak és a felettebb sokoldalú és az állam számára legvitatottabb ügyeknek, amelyeket ennél a kormányshoz tartozóknak tárgyalnak, nem tudunk ezekre [a József által formáságoknak bélyegzett elemekre] másképpen tekinteni, mint fontos részeire az egésznek, amely a hivatali gépezetet egyben tartja, és a szükséges rendet a helyes működésében fenntartja.

Őfelsége a legpontosabb módon eligazított minden ehhez tartozó ügyről, ugyanígy a hivatalfőnök kötelességeiről, úgymint véleményét az adott ügyben legjobb tudomása szerint lelkiismeretesen Őfelsége legmagasabb döntésére bocsátani, és mindig, amikor kétség támad, a végrehajtás előtt legalázatosabban rákérdez [az uralkodónál az adott ügyre].

Legtöbbször úgy adódik, hogy azért, hogy az anyagot jól szétbontsuk és a legfelsőbb döntésre teljesen megvilágítsuk, szükséges, hogy az elnök többeket előre meghallgasson és a segédanyagokat⁷ a különböző részlegekből felhozza. Ezen felül írásbeli feljegyzésekkel, továbbá minden esetben az előjárók és a referensek véleményével lássa el, hogy Őfelségének ebből *in suo rerum*⁸ a legmegbízhatóbb szóbeli alázatos előterjesztést tegyünk, és abban az esetben, ha a referens más véleményen van, ezt hűen egymás mellé tegyük összehasonlítás céljából. Miután az elnököt ebben a hivatalban egymást állandóan keresztező ügyekben, többször, mint máshol szüntelenül terhelik, mindent fejben tartani nem képes.

Az alárendelteket attól az időtől fogva, hogy ennek a hivatalnak minden ügyét egy házba vonták össze,⁹ amint fontos és sürgős feladat adódott, éjjel-nappal, az előírt munkaidőn kívüli munkára benntartották, és felelős vagyok Őfelsége elismerésének megszerzésében számukra, hogy ők fáradhatatlanul és megfeszített buzgalommal dolgoztak együtt, amiből a feladat fontosságához, sokrétűségéhez és nagysághoz képest az ehhez felhasznált idő miatt megfizethetetlennek tűnő eredményeket értek el. Ezt a művet Őfelsége lábai elé helyezték legfőbb megelégedettségre szolgálóan. A magam részéről elmondhatom, hogy a legcsekélyebb mulasztásról sincs tudomásom, és jó lelkiismerettel mondhatom, hogy 49 szolgálati évem alatt a mostani életkoromig nem törekedtem másra, mint a lehető legkötelességtudóbb módon szolgálni.

Legcélszerűbb¹⁰ alkalmazása az udvari tanácsosoknak¹¹ és a titkároknak a tárgykörükben,¹² amelyben alapos tudásra és felkészültségre tettek szert, teszi ki a teljes idejét az én immáron hetedik éve legalázatosabban viselt elnökségemnek, amely szerint a továbbiakban sem mulasztok el eljárni.

Tanácsülések tartása a magam teljes mértékig elfogulatlan véleménye szerint nélkülözhetetlenül szükséges. Nemcsak a jogi ügyek tekintetében, hanem az egymással

⁷ Az eredetiben: „Adminicula.”

⁸ Ebben az ügyben.

⁹ Az Udvari Haditanács addig Bécs különböző katonai épületeiben működő részlegeit 1774 és 1776 között vonták össze a feloszlatott jezsuiták egykori rendházába az Am Hof téren.

¹⁰ Az eredetiben: „Schiksamst.”

¹¹ A Haditanács civil hivatalnokai, akik a tényleges hivatali munkát végezték a katonai haditanácsosok irányítása alatt.

¹² Az eredetiben: „Materien” – referatúra, témakör.

összefüggő többi téma miatt is, és úgyszintén a különféle vélemények következtében, miután a terítékre kerülő esetek gyakran összekapcsolódnak, így a körülmények megértése és mérlegelése azt követeli, hogy a referensnek kételkednie kell [a maga igazában], és egymagában senki sem merészelheti véleményét megbízható módon döntésre nem bocsátani. Ezért tehát szükséges a tanácsi összefüggések hiányában is az efféle [egymással összefüggő] ügyeket körlevél¹³ útján elintézni, aminek következtében nemcsak aprólékosabb és hosszadalmasabb lesz a folyamat, hanem az ügyet is szigorúbban a megnyugtató megoldás felé tudja vinni, miként egy megalapozott következtetés¹⁴ által, amely a tanácsuléseken a pro és kontra ütköztetett véleményekből kialakuló konszenzusból származik, és így a döntéshez szükséges lényegi szempontokra a legrovidebb úton lehet szert tenni.

Az ügyek elintézésének meggyorsítására szintén messze az a jobb, hogy az [ülést] valamely napokon nem hívjuk össze, hanem a részlegeknek áldozzuk, hogy ezáltal mindegyik tanácsost felkészültnek és az ülést teljesen előkészítettnek tudjuk, és az előterjesztéseket¹⁵ nem hagyjuk napokon keresztül elintézetlenül heverni, hanem – hacsak nem várunk további tájékoztatást az ügyben – az egyik tanácsülési napról a másikra kézhez vehetjük az elintézés-tervezetet. Mivel ha mindennap tartunk tanácsulést, váratlan nehézségekbe ütközhetünk a hivatali működés során félkész referátumok képében, amelyeknek hibái néha csak hosszú idő után derülhetnek ki, miután már jelentős károkat okoztak.

A kisebb hivatalnokoknak és a kancelláriai személyzetnek szükséges bizonyos kancelláriai¹⁶ órák¹⁷ tartása (a tanácsosoknak nem, náluk ugyanis inkább a szellemnek kell dolgoznia, mintsem a kezüknek),¹⁸ mivel a sürgős munkák nem előreláthatóak, hanem egyetlenegy jelentés, egyetlen kiadott legmagasabb utasítás által hirtelen sürgős és nagyszabású munka támadhat (ezt a gyakori tapasztalat mondhatja velem), hogy erre mindenki éjt nappallá tevő fáradozása is alig elég.

Öfelsége legkegyesebb szándéka azonban az is, hogy a hivatalnokoknak bizonyos órákon (kivéve, ha különösen sürgős munkát kell végezniük) buzgólkodniuk kell saját hivatali kötelezettségeik mellett azon, hogy jó családapák, keresztények és polgárok legyenek, és saját maguk fenntartásának is eleget tegyenek. Ezek mindig kiválóan hozzájárulnak az állam virágzásához, és bizonyos hátrányokkal számolnunk kell, ha ezeket figyelmen kívül hagyjuk.

Az irattári lajstromkönyvek¹⁹ által nem csak pusztán gondoskodnak a helyes iktatásáról²⁰ és kiadásáról²¹ minden beérkező jelentésnek és az ezek nyomán kiadott intézkedésekről a kiadmányozási nyilvántartás által, hanem minden ügyet különféle rubrikákba

¹³ Az eredetiben: „Circulationem actorum.”

¹⁴ Az eredetiben: „gegründetes Reasonement.”

¹⁵ Az eredetiben: „Expeditionen.”

¹⁶ Ti, kötelező munkaidő, hivatali idő.

¹⁷ Az eredetiben: „Kanzlei Stunden.”

¹⁸ Az eredetiben: „Speculation der Geist mehr, als die Hände zu thun hat.”

¹⁹ Az eredetiben: „Protokollum Exhibitorum.”

²⁰ Az eredetiben: „Vormerkung.”

²¹ Az eredetiben: „Extradirung.”

sorolnak ezekben az irattári könyvekben, azok szerint, hogy miféle rezolúció, viszontválasz, jelentés, felvilágosítás, legfelsőbb parancs, hogy udvari hivataltól, főhadparancsnokságtól vagy más alárendelt szervtől várható-e további [jelentés]. A lajstromkönyvben rögzítésre kerülnek azok az ügyek, amelyekről az egyes osztályvezető tanácsosoktól a tanácsülési döntés következtében elvárt határidőre nem történt intézkedés, tovább minden hónap végére összeállítanak egy úgynevezett *scontrót*, amely minden ügyosztályon használatban van. Az ügyosztály ugyanakkor a tanácsülési jegyzőkönyvhöz csatolja ezt a *scontrót*, és feltünteti az okait annak, hogy miért nem történt eddig egy s vagy más az elintézés vagy kiadmánytervezet ügyében. Ezáltal tulajdonképpen az ellenőrzés is fennáll.

A lajstromkönyv és a tanácsülési jegyzőkönyv összevetésével látni kell, hogy vajon az utóbbin született döntés tényleg kiadmányozásra került-e. Ezáltal világossá válik a nyilvánvaló bizonyíték arra, hogy milyen fontos a tanácsülési jegyzőkönyv és a kimerítő leírása a döntésnek.²² Ebben az indokokra vonatkozóan fel kell jegyezni, hogy miért ezt és nem azt tettük, mire kell figyelemre lenni: ez alkalommal kénytelen vagyok arra a körülményre felhívni a figyelmet, hogy a tanácsülési jegyzőkönyv, ha minden részletre kiterjedően állítjuk össze, nemcsak a szolgálat számára rendkívül hasznos, hanem az elnök és a tanácsosok és az egész hivatal számára a múltra és a jövő időkre nézve is védelemként és biztosítékként szolgál. E nélkül, amint arra bizonyos nemrég történt eseteket tudnék felhozni, akár több év elteltével és az ügy tisztázáshoz szükséges tanúk elhunytával, az alaptalan vádak nem lehetnének kivédhetőek. Továbbá ezért egy meg nem érdemelt szerencsétlen sors sem lett volna elkerülhető, ha nem állt volna rendelkezésre régről a tanácsülési jegyzőkönyv, amely az ügyet tisztázta, és ami a megvádolt mellett szólt.

A lajstromkönyv megköveteli továbbá azt, hogy amint a beadvány²³ beérkezik, az érintett referensnek minden szükséges előirattal²⁴ együtt átadásra kerüljön. Nem kevésbé tartalmazza a pontos feljegyzéseket minden megőrzendő²⁵ iratról és a rövid úton a [haditanácsi] könyvelőséghez és az alárendelt szervekhez a bármely továbbítandó ügydarabokról. Egyszerűen, az iktatással összhangban lévő lajstromkönyv, hogy úgy mondjam abban a pillanatban, amikor a beadvány a lajstromkönyvbe bekerül, nem engedi, hogy elveszítsük szem elől, és ne menjen végig az egész [ügyviteli] folyamaton, tehát a kiadmányozáson, az iktatáson, majd végül a megfelelő iratkötegbe²⁶ kerülve megkapja az irattári számot, hogy az ügy minden időben ugyanazon a helyen megtalálható legyen.

Mivel a beadványok száma ennél a hivatalnál [a Haditanácsnál] minden évben 30 ezer-től egészen 40 ezerig terjed, és minden ilyen ügygel itt csak a felszínt érintő ügykezelésnek²⁷

²² Az eredetiben: „Conclorum.”

²³ Az eredetiben: „Exhibita.”

²⁴ Az eredetiben: „Ante-acten.”

²⁵ Az eredetiben: „Asservata.”

²⁶ Az eredetiben: „Fasciculus” – itt átvitt értelemben témakört, ügykört jelent, amelyet számokkal jelöltek az Udvari Haditanács korabeli iratkezelési rendszerében: például toborzás, Határőrvidék ügyei, katonai kórházak stb.

²⁷ Az eredetiben: „Manipulation.”

kell történnie, a rendetlenség elkerülésével és a szolgálat, továbbá az ügyfelek²⁸ nyilvánvaló kára nélkül nem lenne lehetséges mindezeket kevesebb munkával feldolgozni.

Ha az adminisztrációt és az iratmennyiséget csökkenteni akarjuk, akkor előbb a beadványok számát kell csökkenteni. Ezt azonban nem történhet meg olyan egyszerűen, miután a hadsereg állománya mostanra oly nagy²⁹ lett, amekkora még soha nem állt a [Habsburg] dinasztia szolgálatában, és az Udvari Haditanácsnak a jelenlegi előírás szerint a legkisebb részletbe is betekintést kell nyernie és ezekről intézkednie szükséges.

Csak egyedül az egyenruházat-gazdálkodási³⁰ ügyet tekintve, miféle terjengős és absztrakt spekulációk nem kerültek ezáltal bevezetésre?³¹ Az Udvari Haditanácsnak az egyenruházat és felszerelés legapróbb alkatrészeinek méretéről, súlyáról és a többi tárgyhoz viszonyított arányáról tanácsot kell adnia. Fel kell vértéznie magát egy kereskedő, egy posztó- és bőr- és más efféléket gyártó iparos, egy szabó, suszter és majdnem mindenféle mesterember tudásával, tekintettel akár a szabás-varrás és más egyebek fogásaira.³²

Hányféle szakterületet kell a Haditanácsnak ily módon a legnagyobb figyelemmel áttekintenie, és mint alárendelt szervet vezetnie? Miután néhány évvel ezelőtt őt udvari hivatal³³ olvasztottak bele, név szerint a Főhadbiztosságot,³⁴ az Igazságügyi Kollégiumot,³⁵ az Invalidusügyi Udvari Bizottságot,³⁶ a Nyugdíjügyi Udvari Bizottságot,³⁷ a Lőpor- és Salétromügyi Udvari Bizottságot.³⁸ Ezekhez továbbá minden nélkül hozzá lehet számolni az Udvari Közegészségügyi Bizottságot,³⁹ mivel a belső [járvány] ügyek,⁴⁰ amelyeket a tartományi kormányzatok intéznek, pusztán semmiség azokhoz a közegészségügyi feladatokhoz képest, amelyeket a török tartományokkal szemben található határon kell ellátni. Ennek nagy részéről a Haditanács gondoskodik. Ezeken kívül Galícia birtokba vétele, az új határok meghúzása és berendezése és még sok efféle feladat rendkívüli módon megnövelte az ügyek számát.

²⁸ Az eredetiben: „Partheyen.” Olyan személyek, akik nem tartoznak a hadsereghez, de kapcsolatban állnak vele: például beszállítók, katonák családtagjai, özvegyei.

²⁹ A császári és királyi hadsereg ekkor, József uralmának elején 57 gyalogezredből 20 gránátos zászlóaljból és 35 lovasezredből állt, amelyhez hozzájárulnak még az extra csapatok, vagyis a tüzérség, műszaki alakulatok és a szekereszkar. NAGY-L. 2013, 294. Békéltetszáma hozzávetőlegesen 220 ezer főre rúgott. HOCHEDLINGER 2003, 298.

³⁰ Az eredetiben: „Monturs-Oeconomie.”

³¹ Az eredetiben: „in was für weitwendige, und abstracte Speculationen wird man nicht dadurch hineingeführt?”

³² Az eredetiben: „Auf den Dividenten im Zuschneiden und, auf das Nähen .s. [talán usw.?] seine Aufmerksamkeit wenden.”

³³ Az eredetiben: „Hofstelle.”

³⁴ Az eredetiben: „General Kriegs Commissariat.”

³⁵ Legfőbb hadbíróság: Justiz-Collegium.”

³⁶ Az eredetiben: „Invaliden Hof-Comission.”

³⁷ Az eredetiben: „Pensions Hof-Comission.”

³⁸ Az eredetiben: „Pulver und Salniter Hof-Comission.”

³⁹ Az eredetiben: „Sanitats Hof-Comission” – elsősorban a török határ mentén felállított egészségügyi vesztégzárakat felügyelő szervezet a járványok megállításának céljából.

⁴⁰ Az eredetiben: „Interna.”

Feles számú hivatalnokról tehát ez idő tájt szó sem lehet, kivéve az Egg-féle üresen álló referatúráról, amely a tartományi összeírást egyedül végezte, és egy másik udvari tanácsos kapta meg feladatul. Ezzel ellentétben szükségesnek látom Spreng igazságügyi referens helyének betöltését Őfelségének legalázatosabban előterjeszteni, mivel ennél az udvari szervezet⁴¹ az illetékes [hadbíróági] feljebbviteli fórum,⁴² ennél fogva gyakran adódnak a legnagyobb meggondolást igénylő fontos ügyek. Azokban az esetekben továbbá, ha a meglévő két igazságügyi tanácsos eltérő véleményen van, a harmadik híjával, nagyon veszélyes az egyik vagy a másik oldalon állást foglalni, és ez az igazságügy tiszta működésére káros hatással lehet, vagy legalábbis a többi tanácsosban, akiktől a jog és a jogalkalmazás alapos ismerete⁴³ nem várható el, lelkiismereti aggodalmat ébreszthet fel, ha fontos peres eljárásokban a joghoz értők vitájában kell döntést hozniuk.

Mindezek miatt ezért most Őfelsége legkegyesebb választására mellékelem a listát, amely azokat az igazságügyi tanácsos helyre kvalifikált személyeket tartalmazza, akik részben a polgári, részben a katonai kormányzatban szolgálnak, azzal a legalázatosabb megjegyzéssel, hogy miután Őfelsége többször szóban kinyilvánította legfelsőbb akaratát arra vonatkozóan, hogy az igazságügyi tanácsos helyet egy legmagasabb képzettséggel rendelkező, a hadseregben gyakorlatot szerzett főhadbíró-helyettesnek vagy törzshadbírónak kell adományozni. Ezért legalázatosabban hadbíróhelyettes Waldét és Hoppát, illetve törzshadbíró Demschert szükséges javaslatba hoznom. Hogy miként és milyen hosszú idő óta szolgálnak, azt Őfelsége legkegyesebben a mellékelt listáról tudja leolvasni. Kriegl udvari tanácsos szakvéleményében különösen a Milánóban szolgáló főhadbíró-helytestet, Waldét, míg második helyen az itt [Bécsben] tevékenykedő Hoppa törzshadbírót dicséri. Spreng udvari tanácsos már több mint 50 éve szolgál, azonban három éve egy szélütés következtében szolgálaton kívül van. Az orvosi vélemény szerint már soha nem tudja feladatát ellátni.

Őfelsége legfelsőbb jóindulatára bocsátom ezért a legmélyebb tisztelettel a számára teljes évi jövedelem, az évi 4000 forint, életének még hátralevő kis idejére való folyósítását, hogy a költséges orvosi kezelését és a családjá szűkös megélhetését biztosítani tudja.

Az életkorból adódóan vagy más okból bekövetkező megrokkolás miatt a továbbiakban teljesen használhatatlanná váló személyekről⁴⁴ egyébként is időről időre jelentés készül.

A megkeresések és jelentések, amelyek az alacsonyabb hivataloktól érkeztek a kisebb jelentőségű ügyekben már egyébként is megszűntek, mert ugyanabban az épületben szóban is el lehet intézni az efféle ügyeket.

Kérelmek és más efféle nem jelentős ügyeket rövid úton továbbítani lehet az illetékes alárendelt hivatalokba, a tartományi főhadparancsnokságokba viszont pusztán postai úton⁴⁵ kell átküldeni.

⁴¹ Az eredetiben: „Hofmittel.”

⁴² Az eredetiben: „Superrevisorium.”

⁴³ Az eredetiben: „Profunda Cognitionis Juris et Praxis.”

⁴⁴ Így! „Gänzlich unbrauchbar werdende Individuen.”

⁴⁵ Az eredetiben: „Mittelst Couverts.”

A haditanács és alacsonyabb szervei között az ügyek tárgyalásában ennél fogva egy másik eljárás bevezetése vagy az ügymenet lerövidítése nem tűnik ajánlatosnak.

Azonban amint a legfontosabb alapelvek és egy gazdálkodási törvénykönyv⁴⁶ életbe lépnek és a főhadparancsnokságok, az alárendelt hivatalok és a hadbiztossági tisztviselők számára irányelvként kiadásra kerül, akkor azután [ez a törvénykönyv] a felmerülő ügyekben ezek hatáskörét is el tudja dönteni, és ennek [ti. a hatáskörnek] megnövelésével sok beadvány feleslegessé válhat.

Ezeknek az alapelveknek egy részét már kidolgozták és kiadták, azonban a munkálatok a legutóbbi háború⁴⁷ és az Őfelségének benyújtandó mindenre kiterjedő főjelentés⁴⁸ miatt ismét megszakadtak. Teljes megalkotását csak attól lehetne remélni, ha öt vagy hat ügyes személy legalább két éven keresztül ezt a munkát megszakítás nélkül folytatni tudná.

Ennek kidolgozásával a tartományi főnökök⁴⁹ hatáskörét megnövelnék, miáltal az adminisztráció részben csökkenhetne. Az, hogy korlátlan hatalommal ruházzuk fel a főhadparancsnokokat, nem lenne egyáltalán tanácsos. Nem minden ember egyformán jó szándékú, és ez némelyeknek azt a vágyott lehetőséget kínálná fel, hogy mindent, ami nekik kényelmetlen lenne, formalitásnak bélyegeznének és kényúrként viselkednének, amint arra már számos példa volt.

Az élen álló tisztviselőnek szükséges az előírások betartására szigorúan ügyelni és a főhadparancsnokokat szükséges esetben a kötelességükre emlékeztetni.

A hadbiztossági hivatalnoknak teljes figyelmét a kincstári gazdálkodás minden részletére kell fordítania, és azokban az esetekben, ha valami ennek szabályaival ellentétes, és jelzései süket fülekre találnak (amint valóban egy jelenlegi hasonló vizsgálatnál történt), közvetlenül az Udvari Haditanácsnak tegyen jelentést. Ebből következően a tartományokban [hadbiztossági] működő hivatalnokoknak kevésbé a főhadparancsnokokról, hanem inkább a haditanácstól kell függniük.

Minden rendelet és minden változtatás, amely időről időre napvilágot lát, legtöbbször kicsiny részletről rendelkezik, ezáltal az adminisztráció növekedését vonja maga után.

Csak viszonyok szerint [lehet megítélni], hogy egy ügyviteli rend vagy iratkezelés többé vagy kevésbé egyszerű, illetve hogy az ügyek intézése hosszabb vagy rövidebb. Ugyanilyen mértékben lehet elmondani ugyanezt a személyzet számáról.

Egy olyan rendszerben, ahol minden elem a legpontosabban illeszkedik egymáshoz, jelentős változtatás nem történhetne anélkül, hogy fennakadást vagy rendetlenséget ne okozna a szolgálatban.

⁴⁶ Az eredetiben: „Ökonomisches Gesetzbuch.”

⁴⁷ Vagyis a bajor örökösödési háború (1778–1779).

⁴⁸ Az eredetiben: „Haupt-Rapport.”

⁴⁹ Hadik valószínűleg a főhadparancsnokokra gondol.

A hivatalnokok létszámcsökkentésének kikényszerítését (ami már egyébként is, ahol csak lehetőség kínálkozott, megtörtént) vagy az előterjesztések⁵⁰ számának lefaragását nem tudjuk az ügyek rövidebb elintézésének vagy az állam takarékosabb működésének nevezni.

Annak felméréséhez, hogy vajon egy másik szisztéma a jelenleginél rövidebb és takarékosabb rendszert eredményezne-e, az egész berendezkedés felforgatásába kellene belekezdeni, számos kombinációt⁵¹ kipróbálni, és ha valami tartósat kapunk a végén, akkor ezt mind a gyakorlatban, mind az elméletben hozzáértő, kipróbált személyek vegyék kezükbe, és a kidolgozást alapos átgondolással és minden kapkodás nélkül valósítsák meg.

Az általános alapelvek, amelyek nélkül semmiféle rövidítése az ügyintézésnek vagy az elvégzendő munka csökkentése nem remélhető, a következőkből állnak: [1] az alaptörvény⁵² legyen olyan egyszerű, amennyire csak lehet. [2] A dolgozók közül mindenkit hagyjunk munkálkodni a saját szakterületén, mivel a folyamatos gyakorlat által ebben olyan jártasságra és könnyedségre tesz szert, amire a legműveltebb és legfényesebb koponya sem képes gyakorlás nélkül. [3] A személyek felvételénél (amire nem sokat fordítottak) mindenekelőtt alapos vizsgálatot kell folytatni, és olyan vizsgarendszert bevezetni, amelyből kiderülhet, hogy a jelölt voltaképpen mire alkalmas, és hogy alapvetően rendelkezik-e jó ítélőképességgel, mivel judícium nélkül egyetlen tisztviselő sem ér sokat bármely területen, még akkor sem, ha egyébként jó az emlékezőtehetsége és számos tudományban képzett. [4] Végezetül, ha a hivatalnokok körében valós és hatékony kötelességtudat és buzgalom uralkodik, amely egy embert annyira fellelkesít, hogy gyakran egy lehetetlennek tűnő feladat teljesítésére is alkalmassá válik, és hogy többet tesz, mint amennyire hivatali feladatai alapján köteles lenne, és többet teljesít, mint amennyit erejétől elvárnak. Minden szórakozást háttérbe szorítva és egészségét feláldozva magát pusztán a szolgálatnak szenteli. Ez a buzgalom pusztán a legmagasabb uralkodói elégedettséghez fűzött reményből fakadhat vagy a sorsuk javításába vetett meggyőződésből, esetleg némelykor pusztán a nagyravágyásból.

Annak arányában tehát, hogy több vagy kevesebb oka van mindhárom vagy legalább egy-két efféle dologban reménykednie, nő vagy csökken az ügybuzgalom, mint céljai elérésének eszköze.

Ezekből áll tehát a most megtett, amennyire csak lehet kimerítő szakvéleményem a jelenlegi viszonyokra vonatkozóan, amelyet ezúton fektetek legalázatosabban Öfelsége lába elé.

[Kelt] Bécs, 1781. március 31.
Gróf Hadik.

⁵⁰ Az eredetiben: „Expeditionen.”

⁵¹ Az eredetiben: „Combinationen.”

⁵² Az eredetiben: „Verfassung” – nem alkotmány értelemben, hanem inkább a működést meghatározó alapszabály.

SZAKVÉLEMÉNY A HADSEREG ÁLLAPOTÁRÓL, 1775

BEVEZETÉS

Hadik András lovassági tábornok 1774 májusában került az Udvari Haditanács élére. Mária Terézia és II. József várakozásának megfelelően, Daun és Lacy tábornagy örökségét kellett továbbvinnie és a hadsereg reformját folytatnia. A váltás a legfontosabb katonai kormánysszék élén alkalmat adott a visszatekintésre és a haderő állapotának elemzésére. József felszólítására 1774 végén Hadik Andrásnak és Lacy tábornagnak a császár által összeállított 27 pontról kellett véleményt mondaniuk.¹

Hadik szakvéleménye alapján sajnos nem ismerhetjük meg mind a 27 pontot, mivel a császár által felvetett témakörök közül nem mindegyikről tartotta szükségesnek szaporítani a szót, főleg azokról nem, amelyekről már uralkodói döntés született. Az új elnök már megismerte a nagy befolyású Lacy hadügyminiszter véleményét is ezekben a pontokban, nyilván ez is hatással volt szakvéleményére. Fontos témákról nem ismerhetjük meg így álláspontját, többek között nyilván a határőrvidék problémáiról is volt véleménye, már csak erdélyi kormányzói működése kapcsán is. A legfontosabb témák a hadseregszervezet, a hadkiegészítés és -gazdálkodás kérdései körül forogtak. Elmondhatjuk, hogy Hadik egyetértett a reformok főbb elemeivel, így azzal, hogy a hadszervezet terén az új rendszer szakítást jelentett azzal a szisztémával, amely szerint a császári ezredek egy részét a háborúk után feloszlatták, majd amikor újabb konfliktus fenyegetett, megint újak felállítására adtak megbízást. Ehelyett inkább állandósították a szervezetet, és az egyes regimenteket növelték, állították háborús létszámra szükség esetén. A hadkiegészítés területén az 1771-ben, komoly viták után porosz mintára bevezetett összeírási rendszer jelentett újdonságot. Hadik egyetértése mellett óvatosságra intett a rendszer magyarországi bevezetése kapcsán. Aggodalmát az 1784-ben a kalapos király által hatalmi szóval bevezetett magyarországi konskripció elleni tiltakozás, majd végül az erőltetett reformok végső kudarca indokolta.

A hadellátás területén Hadik igyekezett a hazáját sújtó egyik legnagyobb teher mérséklését vagy legalábbis igazságosabb elosztását elérni. A császári lovasság majdnem kétharmada Magyarországon került elszállásolásra, amelynek rendszerét Hadik a 9. pontban tárgyalta, és tett javaslatot a rendszer megreformálására.

¹ Lacy véleményét lásd: KOTASEK 1956, 121–126.

SZAKVÉLEMÉNY

Őfelsége² kegyeskedett engem utasítani, hogy azokról a megjegyzésekről, amelyeket az általam felterjesztett pontokra tett, továbbá másik nyolc bekezdésről, amelyeket hozzáfűzni méltóztatott, szerény véleményemet őszintén tárjam elé. Tehát így a viselt kötelességből fakadóan nem mulasztom el mindezt a legalázatosabban és legengedelmesebben megtenni.

Az 1. *ponthoz*. Az eljárást, amelyet Őfelsége e pont tárgyában lefektetett, és a nem pusztán az állam mostani törékeny állapotában, hanem teljes mértékig a jelenlegi európai politikai helyzetre vonatkozóan felmerülhetõ megfontolásokat, továbbá a részben már érintett, részben aggodalomra okot adó kapcsolatokat a hatalmak között, ennél fogva az ebből következő sejtéseket az előállható veszélyes következményekről Őfelsége a legvilágosabb módon vezette elő. Kijelenthető tehát további adalékok nélkül, hogy tényleg a legfőbb ideje jött el Őfelsége haderejét olyan mértékben megerősíteni, amivel ez bármiféle vállalkozással szemben mindenhol legalább ugyanakkora erővel lépjen fel és abban a helyzetben legyen, hogy a távoli, részben egymástól különálló tartományait az államnak minden veszélytől megvédje.

Az elmúlt idõkből még mindig érezni lehet a káros példáit és fájdalmas következményeit annak, hogy a porosz király³ minden vállalkozásában rendszerint előnyre tett szert [a Monarchiával szemben]. Úgy tûnik, hogy ebben nem jelentéktelen szerepe van az õ belföldi és külföldi költséges toborzásainak és az elõkészületeinek, amelyeket az amúgy is hatékony gazdaságát illetõen tett.

A hadsereg megerősítésének az elõadott okokból következõen leghatékonyabb, leggyorsabb és leghasznosabb módja kétségkívül az, amelyet gróf Lacy tábornagy javasolt, hogy ez a meglévõk létszámának növelésével történjen és nem teljesen új ezredek alapításával.

Ezért a lovasság ügyében, az említett tábornagy javaslatával szintén megegyezõen, szerény véleményemet úgy tudnám összefoglalni, hogy ha az összes [ezred] hadilétszámra⁴ emelését a financiaális helyzet nem tenné lehetővé, néhány regimentet inkább be kellene osztani azokba [amelyeket hadilétszámra emeltek], mintsem békélétszámban megtartani, mivel akkor a megfelelő állapotát, következésképp a hatékony alkalmazását ezeknek egy váratlanul kitörõ háború esetén nem lehet remélni. Továbbá amennyiben az történné velük, mint a dragonyosokkal, annál jobb és gazdaságosabb lenne, mivel kettõ közöttük⁵ könnyûlovassá lehetne átszervezni, amelyek számára a ráfordítás könnyebb és olcsóbb lenne.

² A dokumentum letisztázott példánya az 1791 és 1796 között mûködõ udvari bizottság anyagában maradt fenn a bécsi Hadilevéltárban. KA Zentralstellen, Nostiz Hofkommission: Armee Organisation: 1775. Kt. 6. A fogalmazványt a HL Hadik-levéltárban õrzik: 1775-II-4. jelzetten.

³ Hadik a kissé degradáló „König in Preussen” megnevezést használja II. Frigyesre.

⁴ Az eredetiben: „Errichtung des Kriegs-fußes.”

⁵ Ti. két ezredet.

A tüzérség, a hídászsászlóalj, a hadmérnöki kar és a táborkar vonatkozásában Őfelsége legmagasabb előterjesztése szerint várjuk a megjavításukra vonatkozó kidolgozott javaslatokat.

A két garnizon ezred meg fogja kapni kijelölt állomáshelyét, amikor is egy ezekből az egészségtelen magyarországi garnizonokból áthelyezésre kerül, a másikat pedig Őfelsége szóbeli akaratnyilvánítása szerint a pokutiai határra kell vezényelni, és arra fel lesz alkalmazva.

Amennyiben a Tengermelléken állomásozó ezred helyőrségi zászlóalja az ott kijelölt szolgálati helyeket nem tudja ellátni, abban az esetben szerény véleményem szerint jobb lenne a garnizonezredet bevonni, és nem a tábori zászlóaljakat alkalmazni erre, hogy ez ne a harci kiképzés kárára történjen.

A Tiroli Milícia⁶ tárgyában az Udvari Haditanács ezekben a napokban terjeszti legalázatosabb előterjesztését Őfelségének.

Az összeírás ügyének⁷ szükséges rektifikációját nem lehet annál könnyebben és jobban elérni, mintsem ha az a legfelsőbb akaratnyilvánítás szerint kerül megvalósításra; csak ennek további, Galíciára, Erdélyre és Magyarországra való kiterjesztésére fogalmaznám meg csekély véleményemet annyiban, hogy ami az első két tartományt illeti, az összeírást meg kellene előznie a határok teljes pontosításának és biztonságba helyezésének. Magyarország tekintetében a tartomány részéről nehézségek mutatkozhatnak, amelyeket a vállalkozás⁸ előtt, és minden aggályoskodással együtt, amelyek az ügyek folyamatában hibákhoz vezethetnek, ki kellene egyenlíteni.⁹ Amíg azonban a körülmények így diktálják, néhány ezer újonc állítása, azon hozzáállás mellett, amelyet legutóbb¹⁰ tanúsítottak a vármegyék, kétségtelenül lehetséges lenne.

A második ponthoz. Teljesen bizonyos, hogy a teljes körű összeírásig e tárgyak tekintetében semmi megbízhatóba nem foghatunk.

⁶ Tirol hagyományos hadszerkezetével nehezen volt beilleszthető a felvilágosult abszolutizmus katonai rendszerébe.

⁷ 1771-ben Mária Terézia nagyrészt a társuralkodó, József császár és Lacy tábornagy nyomására döntött a cseh–osztrák örökös tartományok lakosságának, illetve a lovak és ökrök katonai célú összeírásáról, hogy a hadkiegészítést és pótlóvazást porosz mintára, szervezettebb alapokra helyezték. Minden gyalogezred számára – egyelőre a cseh–osztrák örökös tartományokban – állandó kiegészítési körzeter jelöltek ki, amelyben az összeírt férfilakosság gazdaságilag legnélkülözhetőbb részét katonai szolgálat teljesítésére kötelezték.

⁸ Vagyis az összeírás folyamata. Hadik tudta, hogy a magyar nemesség elzárkózik az összeírás gondolatától is.

⁹ Az eredetiben: „Auszugleichen.”

¹⁰ 1771-ben 6000 újoncot követeltek a vármegyéktől a magyar gyalogezredek kiegészítésére, amely követelést a rendek teljesítették. Bővebben: LÁZÁR 2018c.

A harmadik ponthoz. Az a láb, amelyre Őfelsége jelenleg a gránátoszászlóalj¹¹ állományát állította, kétség nélkül hasznosabb, mint ha ezeket az ezredükhöz ismét besztanák.

A negyedik ponthoz. Ezzel a ponttal kapcsolatban Őfelsége legfelsőbb beleegyezésének már birtokában vagyunk, ezáltal semmi említésre méltót sem hozhatunk fel.

Az ötödik ponthoz. A lovassággal kapcsolatban Őfelsége legfelsőbb szabályozását oly alaposággal fektette le, hogy ebből a legjobb eredmény várható.

A hatodik ponthoz. Kegyeskedjék, Őfelsége, jóváhagyni legalázatosabb javaslatomat, hogy a külföldiek a kapitulációt¹² töltsék le, majd annak lejárta után, ha nem akarnak tovább maradni, nem is szükséges tartóztatni őket. Az összeírt lakosok emezek nélkül, már csak magából az összeírási rendszerből is, amint ez valóban megtelik tartalommal,¹³ hasznot tudnak húzni.

A felmentettek¹⁴ tekintetében azon a legalázatosabb véleményen volnék, hogy hasznos volna, hogy ha ezek is kapitulációt köthetnének: őket felmentésük miatt nem kell a katonarendbe kényszeríteni,¹⁵ és ők szabad akaratukból szolgálnak,¹⁶ miáltal az olcsóbbnak tűnik, hogy velük az adott szót megtartjuk, ezáltal a szolgálatnak kedvező bizalom velük több és több szerződést és szerződeshosszabbítást¹⁷ eredményez, és végezetül az állam sem veszít semmit [ha elengedi őket a szolgálatból], miután ők az országban maradnak.

A hetedik ponthoz. Hogy a legénység szabadságolása¹⁸ jelentős előnyökkel kecsegtet mind a hadsereg, mind a közigazdaság számára, továbbá kétségen kívül jelentősen csökkenti az idegenkedést a katonai szolgálattól, és az összeírási rendszer tartós működtetésének előnyeit megnöveli.

¹¹ A hadseregreform keretében az ezredek gránátoszázadait osztályokba, majd önálló zászlóaljakra vonták össze ezredüktől lényegében elszakítva.

¹² Meghatározott szolgálati időre (általában hat évre) szóló szerződés a közkatona és a hadsereg között. A kapitulációs idő lejárta után igyekeztek újabb szerződésre rábírní az illetőt.

¹³ Az eredetiben: „wann es zu seiner wahren Consistenz gelanget.” Az összeírást a cseh–osztrák örökös tartományokban 1770-ben rendelték el, de csak 1781-ben tudták a német szervezettü gyalogezredek hadkiegészítését ez alapján folytatni, vagyis a toborzókörzeteket kijelölni.

¹⁴ Azokra a társadalmi csoportokra gondol Hadik, akik felmentettek voltak a katonai szolgálat alól.

¹⁵ Az eredetiben: „Soldaten-Stand.”

¹⁶ Az eredetiben: „und sich freiwillig haben unterhalten lassen.”

¹⁷ Vagyis nem kényszerítik őket a továbbszolgálatra, amint az ezek szerint szokásban volt: „Engagierung und Reengagierung.”

¹⁸ Az új rendszer szerint bár a katonai szolgálat még mindig életfogytig vagy megrokkanaság tartott, az állomány egy részét hosszú időre szabadságolták és hazaküldték, hogy ne terhelje a kincstárt az ellátásuk, és hogy a termelésben részt vegyenek.

A nyolcadik ponthoz. Ebben a pontban Öfelsége az elbocsátások tárgyában szintén legfelsőbb belegyezését kegyeskedett adni.

A kilencedik ponthoz. A három elszállásolási mód közül, úgymint:

- a) szétszítva a vidéken,
- b) kaszárnyákban,
- c) városokban és mezővárosokban a polgároknál, az új kísérlet szerint bevonva a kaszárnyákat és a nélkülözhető jezsuita épületeket;¹⁹ kétségtávol az utolsó az, ami a katonai fegyelemre, a gyakorlatozásra és a létszám fenntartására²⁰ jobb, mint az első, és a kincstár számára anyagilag sokkal kedvezőbb, mint a második.

Hasonlóképpen a gyengébb ezredek fejlesztésére és a különféle próbálkozásokra hasznosnak tűnő gyakorlatok tárgyában nagyon kedvező lenne, illetve a létszám megőrzése érdekében valójában szükséges is, hogy minden egyes főhadparancsnokságban, egy vagy több nagyobb városban a lehetőségek függvényében erős garnizonok létesüljenek. Erdélyben és Galíciában azért lehetne nehezen az elszállásolást az efféle garnizonokkal megoldani, mert az említett tartományok városaiban, Nagyszebenben, Lembergben és Jaroszlavban egyetlen kaszárnya sem található, és ezekben a kormányzóságok, az alacsonyabb kormányservek, a táborkar, illetőleg a gazdasági bizottságok,²¹ továbbá a különféle ügyek intézése végett ott tartózkodók nagyon sok helyet foglalnak el. Szerfelett jó lenne, ha a Lembergben található oly sok kolostor szerzeteseinek összeköltöztetése útján, néhányat garnizon céljára ki lehetne üríteni.

Vitathatatlan, hogy amennyiben a lovasság elhelyezését Magyarországon továbbra is a megszokott szabályzat szerinti állapotban tartanánk, nem lehetséges, hogy az ezredek a feltöltöttség és egyöntetűség szempontjából azonos szinten legyenek, ami azonban szükséges, és amit a nagyobb összevonással érhetünk el. Amíg azonban az ezredek és vármegyéik egy kialakított átalánydíjról folyó tárgyalásainak sikerére²² vonatkozóan szerény véleményem szerint nem sok remény van, miután egyes[vármegyék]et előítéleteiktől nehéz, másokat egyáltalán nem lehet lebeszélni, ezért attól függően, hogy:

a) Öfelsége legkegyesebb akarata szerint első helyen kegyeskedett meghatározni a Duna és Tisza mindkét partját, mivel tágas és kényelmes, ezáltal a térség²³ a lovasság megfelelő elhelyezésére alkalmas, és annak ellátása a környékből az adózó rend nyilvánvaló hátránya nélkül megoldható, és a létesítendő tiszti szállások és a szintén szükséges istállók különösebben nagy költség nélkül megtalálhatóak és kialakíthatóak.

¹⁹ A feloszlott jezsuita rend korábbi rendházaira és egyéb épületeire gondol Hadik.

²⁰ Az eredetiben: „Conservation des Mannes” – ez valójában a dezertálás elleni védekezést jelentette.

²¹ Az eredetiben: „Oeconomie Comission.”

²² Az eredetiben: „Pausch-Qauntum” – vagyis a hadsereg ellátásához a vármegyék inkább pénzben adóznának és nem természetben, ahogy addig szokás volt.

²³ Az eredetiben: „Loca Phÿsica.”

Gyanítom, nem tévedek Őfelsége legfelsőbb szándékát illetően, ha úgy vélem, hogy Ő ezt az összevonási távolságot²⁴ úgy gondolta biztosítani, hogy az említett két folyó mindkét partján, olyan messze oldalvást, hogy a stabil összevonáshoz nélkülözhetetlenül szükséges nagy helységeket jelölt ki, jó termő és sok szénát adó föld mellett, amelyek lehetőség szerint fával is rendelkeznek, továbbá az étkezési szükségleteket is ki tudják elégíteni. Ezáltal a teljes lovasság osztályokkal és svadronokkal, de legalább egy szárny-nyal elszállásolható és a vidékből a szükséges ellátás kedvező áron megoldható legyen.

E szándék és a [fent felsorolt] tulajdonságok szerint a vármegyékbe a következő módon kerülhet [a lovasság] felosztásra, amint:

Az új összevonási körletekként²⁵ az alábbiak kerülnének meghatározásra:

- *A Duna jobb partján:* Moson, Sopron, Vas, Győr, Komárom, Esztergom, Fejér, Tolna, Baranya
- *A Duna bal partján:* Pozsony, Nyitra, Bars, Nógrád, Pest, Bács
- *A Tisza jobb partján:* Borsod, Heves, továbbá Jászság és a Kiskun [kerület]
- *A Tisza bal partján:* Szabolcs, Bihar, Békés, Csongrád, továbbá hajdúvárosok és a Nagykunság.

És főképp az ehhez fűzött felosztási diszlokáció szerint minden egyes vármegyében és kerületben csak kevés helység választandó szállás céljára, ezáltal amennyire csak lehet [a lovasezredek] nem lennének szétszórva.

Sopron és Vas vármegyék az egyetlenek, amelyek kívül esnek ezen a vonalon,²⁶ magam azonban felvettem ezeket, mivel ezek városokban, tágas mezővárosokban és helyiségekben bővelkednek, ahol a csapatok könnyen szállást találnak. Őfelsége legfelsőbb akaratától függ, hogy ezeket megtartja vagy kihúzatja a listáról.

Szabolcs vármegyéből csak a Debrecen utáni irány és ennek szomszédsága esne a beszállásolási vonalba.

Mindemellert Őfelsége legfelsőbb szándéka szerint, hogy a Galíciával fenntartandó összeköttetést fenntartsuk, egy ezredet Zemplén vármegyébe, Homonna irányába a Bodrog és a Hernád mentén, Sárosban, Bártfa felé menetbe és a Szepességbe a Poprád mentén helyezünk.

Ezzel szemben e szerint a felosztás szerint kimaradnak a [katonai] beszállásolásból:

- | | |
|---|----|
| • <i>A Duna jobb partján:</i> Veszprém, Zala és Somogy megye | 3 |
| • <i>A Duna bal partján:</i> Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Hont | 6 |
| • <i>A Tisza jobb partján:</i> Máramaros, Bereg, Ung, Torna és Gömör | 5 |
| • <i>A Tisza bal partján:</i> Ugocsa, Szatmár, Arad. | 3 |
| • Összesen: | 17 |
- [vármegye]

²⁴ Az eredetiben: „Contractions Strecke.”

²⁵ Az eredetiben: „Contractions Bequartirung.”

²⁶ Ti. a nem Duna menti vármegyék.

b) Az e szerinti vagy az Őfelségének címzett bármely javaslat a főhadparancsnokságtól és a kormányservektől az ezredek diszlokációjára megtörtént, és ezeknek, továbbá a vármegyéknek megparancsolták, hogy a minden egyes vármegyébe és körzetbe elosztott csapatoknak az összevonási helyeket²⁷ az előírt szempontok szerint egyetértően kiválasszák, és a végrehajtott feladatról tegyék meg alapos jelentésüket, aminek következményeképpen a legfelsőbb döntés összesítésének alátámaszthatónak kell lennie.

A [beszállásolási hely] kiválasztásánál nem csak az ismertetett tulajdonságokat kell nézni, hanem a minden szükségessel rendelkező tiszti és egyéb épületekről pontos igazolást egy ellátási becsléssel együtt kell összeállítani, továbbá szintén feltüntetni, hogy vajon honnan és miként lehet beszerezni a sok környéken hiányzó fát még több fogyasztó²⁸ számára. Hogyan rendeljük el a csapatok ellátására a heti piacot, a takarmány odaszállítását, és az élelmezést elintézni vajon [nehéz] feladat-e?²⁹ Szintén tekintettel kell lenni arra, hogy olyan helységet semmiképpen se válasszunk ki az összevonásra, amely nagy és tartós áradásnak lehet kitéve, miáltal egészségtelen területen fekszik.

c) Ha ezeket az átfogó jelentéseket benyújtják, és a legmagasabb helyen ezután az ezredek elhelyezését továbbá a kvártélyozásra kijelölt épületekben nyújtott élelmezés költségét és a más kiegészítő költséget jóváhagyják, az egész összeg a teljes ország minden vármegyéjére és kerületére méltányos arányban felosztásra kerülne a beszállásolás terhét viselő és az ez alól felmentettek között, továbbá a lovasság, így a katoná-állam³⁰ üdvére állandó összevonási-elhelyezési körleteket biztosítana. Ez az összeg egészében kétségtől jelentősen növekedni fog, miáltal nem lenne lehetséges, hogy a költségeket minden egyes vármegyére ráterheljük, anélkül, hogy a lakosoktól ne követelnénk jelentős többletterhet.

A beszállásolástól való mentesítésre javaslandó Duna bal parti [vármegyék], iparuk, forgalmuk és a kézművességük által több pénzre tesznek szert területükön kívül és belül, mint az alföldi részeken fekvők. Mivel most a természetbeni beszállásolástól, a fa, világítás, szalma szolgáltatásától és fuvarozásától és más kísérő kellemetlenségektől teljesen mentesek lesznek – amint azt Őfelsége maga is legkegyesebben megjegyezte –, és az állandóan üresen maradó tiszti kvártélyok szabad rendelkezésükre és hasznosításukra maradnak, szerény véleményem szerint méltányos lenne, hogy ezekhez az előnyökhöz mért arányban hozzájárulnának a katonai épületek létesítéséhez, illetve az ellátáshoz, miáltal a költségek általános terhe elviselhetőbb lesz.

Ezen eszközök segítségével és előkészületek megtétele, továbbá egy stabil beszállásolási rendszer bevezetése nélkül a mostanáig érvényes elszállásolási szabályzat eltörlése nem tanácsos, mivel ez a katonaság és a lovak számára jó szállást, ellátást, megőrzést

²⁷ Az eredetiben: „Contractions Ortschaften.”

²⁸ Vagyis a beszállásolt katonák számára.

²⁹ Kétséges fordítás: „und die Verpflegung zu veranlassen der Antrag sein?”

³⁰ Az eredetiben: „Militar Staats.”

és szervezeti stabilitást ad; a földművest a jelenlegi termelésében³¹ nem akadályozza és terheli meg túlzottan.

A 10. ponthoz. Amint a legmagasabb feladat az Udvari Haditanácshoz elért, ama hatóság az ehhez a tárgyhoz szükséges pénzről és természetbeni ellátmányról rubrikák szerint a kimutatást összeállítani és Öfelségének benyújtani nem késlekedik.

A 11. és 12. ponthoz. Ezeket a pontokat, vagyis az ágynemű külön költségeit³² és az ellátás-ügyet Öfelsége legkegyesebben jóváhagyni kegyeskedett.

A 13. ponthoz. A bizonyosság abban, hogy az Egyenruha Gazdászati Bizottságban³³ semmit [sem kell], ami igazán jó és hasznos, elmozdítani vagy megszüntetni, megköveteli azt, hogy az erre a pontra vonatkozó legfelsőbb megjegyzés szerint ne csak a Gazdászati Bizottság és az ezredek legpontosabb számításaival és legmegbízhatóbb adataival világítsuk meg az igazi hasznát, hanem a hasznosságát vagy a kárát is mérlegeljük annak, hogy ha a szabókat szétesztjük és alárendeljük az ezredeknek.

A 14. ponthoz. A legmagasabb előterjesztés nyomán valóban kidolgozandó; az Udvari Haditanács alázatosan elő fogja terjeszteni, hogy miként gondolja a betegek gondozásának és az orvoslás jobb rendszerének kidolgozását és bevezetését Störk udvari orvos³⁴ és Graffenhuber főorvos³⁵ irányítása alatt, úgy hogy ez hosszadalmas adminisztráció és fölösleges költségnövelés nélkül létrejöhessen.

A 15. ponthoz. Az Udvari Haditanács legalázatosabban csak a legmagasabb előterjesztésre vár, amint az új előfogati szabályozást azonnal kézhez kapja, munkához lát.

A 16. ponthoz. Miután Öfelsége a szolgálati juttatás³⁶ folytatását bátorításképpen és jutalmul a szolgáló legénység számára öreg napjaikra legkegyesebben jónak látta, ezért az Udvari Haditanács, amint a legmagasabb rendelet kötelezi, ennek meghatározásában és kiszámításában csak olyan mértékben tervez, hogy a fő munkálatokat ne hátráltassa.³⁷

A 17. ponthoz. Az erre a kérdésre vonatkozó legfelsőbb jóváhagyás után a továbbiak csak attól függenek, hogy külön előírás készüljön a mintajelentés megfogalmazásához az ehhez

³¹ Magyarra nehezen lefordítható: „in seinem Nährstand.”

³² Az eredetiben: „Bet[t]er Fournituren.”

³³ Az eredetiben: „Montirungs Oeconomie Comission.”

³⁴ Az eredetiben: „Leib Medici.”

³⁵ Az eredetiben: „Proto Medici.”

³⁶ Az eredetiben: „Dienst Gratialis.”

³⁷ Vagyis ezt a pénzjuttatást alacsony szinten állapítják meg.

tartalmazó adatok formulájával, és rögtön, amikor a legfelsőbb rezolúció beérkezik, az Udvari Haditanács összeállítja és a legmagasabb helyre beterjeszti.

A 18., 19., 20., 21. és 22. *ponthoz*. Mindezekre a pontokra vonatkozó legkötelességtudóbb módon tett előterjesztéseket Őfelsége kegyeskedett már jóváhagyni, vagyis ezeknek a végrehajtása is a végső legfelsőbb rezolúción múlik.

A 23. és 24. *ponthoz*. Ez a két pont tartalmazza azokat a hatásköröket, amelyek esetében Őfelsége hajlik, hogy az Udvari Haditanácsnak és alárendelt szerveinek és a főhadparancsnokságoknak legkegyesebben átengedi.

A 25. *ponthoz*. A különféle hivatalok egy tető alatt történő egyesítésénél³⁸ fog csak megmutatkozni az a könnyebbség, ami ezen, nagyrészt megjavíthatatlan szervezetek ügymeneténél az idézett hat ponthoz még hozzáadódhat.

A 26. *ponthoz*. Legalázatosabb kötelességem szerint nem tudom elkerülni, hogy megismételjem: a felhalmozott ügyek pontos adminisztrációja³⁹ és a gondos titoktartás elkerülhetetlenül szükséges addig is, amíg az ügyosztályok a haditanácsi épületben egyesítve lesznek, ezért meg fog történni az alárendelt főhadparancsnokságok és a hivatalok helyben és a tartományokban [szolgáló] adminisztrációs személyzetének a valóban szükséges kiegészítése, amiről a kiállítandó legfelsőbb parancs tervezete felterjesztésre fog kerülni.

A 27. *ponthoz*. Ez a pont tartalmazza a legfelsőbb megerősítést a Galíciában felállítandó katonai bíróságra⁴⁰ vonatkozó javaslatra.

Ezután a 27 pont után engedje meg legkegyesebben Őfelsége, hogy a hadszervezet teljes megjavítása érdekében a további témákat fűzzem hozzá megjegyzéseimmel ellátva, vagyis:

*Minden újítás és küszködés megszüntetése
az egyenruházat és felszerelés ügyében*

A valójában hamis felfogás szerint az igazi katonáknak legfontosabb tulajdonsága a hivatásukhoz méltó megjelenés: az öltözködést⁴¹ ezért egészen az elpuhult cicomáig túlhajtják, és a katonát egészen a haragba kergetve leterhelik, miáltal ez a szemlélet a katonai szolgálattól való idegenkedést, megrokkantást vagy dezertálást okozhat.

³⁸ Ti. az Udvari Haditanács keretében.

³⁹ Az eredetiben: „Exacte Expedition.”

⁴⁰ Az eredetiben: „Judicii delegati.”

⁴¹ Az eredetiben: „Adjustiren.”

Az első eszköz, amelyet így Őfelsége a visszaélések megszüntetésére kegyeskedett elrendelni, a gyökerénél ragadta meg a problémát, különösen, ha azon tiszteket, akik a legfelsőbb utasításhoz tartják magukat, előléptetik azokkal szemben, akik ezzel dacolnak.

A második eszköz tekintetében azonban szabad legyen a következőket legalázatosabban megjegyezni: a puskák polírozása⁴² Őfelsége legfelsőbb parancsa szerint, amelyet körrendeletben tett közzé, annyiban változik, hogy a fegyverkenőcs⁴³ receptjét az ezredeknek kiküldték, és megparancsolták, hogy a puskák tisztításában egyedül csak ez használható.

A fehér egyenruha mellett szól szépsége és olcsósága, de a rövid idő alatti sok tisztítás miatti elhasználódás és a katona emiatt támadt nehézségei ellene. A szürke ebben a tekintetben megelőzi ezt, mivel semmilyen fáradságos és káros tisztítást nem igényel, ezáltal tovább tart. Abból az okból azonban hátrányos, hogy magasabb ár mellett kevésbé tekintélyes hatású, függetlenül attól, hogy az egyformaság minden színben tetszetős a szemnek; mégis, az Udvari Haditanács Őfelsége legfelsőbb parancsára az árak különböztetés és a tartósságot⁴⁴ pontosan kiszámítva kimutatást készít és egy elkészítendő jövőbeni legfelsőbb rezolúció céljára fog benyújtani.

Hogy a *gatyá*⁴⁵ a katonának tisztaságot, meleget, megbízhatóságot és védelmet jelent, nem kétséges, azonban az is igaz, hogy az ehhez nem szokott németeknek ennek viselése nehézséget okoz azért, mert a gatyá miatt nem kapnak harisnyát, és helyette a lábuakat rongyokkal kell körbetekerni, miáltal különösen erőltetett menetek idején feltörik és megsebzik ezt, jöllehet ez a durva gyapjúharisnyánál szintén gyakran megfigyelhető. Attól függően tehát, ha Őfelsége legkegyesebben jónak találná, számítás történne a költségekre vonatkozóan, ha a közlegény csak térdkalácsig érő rövid gatyát viselne, ellenben hozzá még egy vékonyabb harisnyát kapna, mint korábban.

Annak a gondnak és általánosan elharapódzott bajnak megszüntetésére, amelyet a túlzott,⁴⁶ a katonák számára nem teljesen méltó egyenruha a közembernek és az igazi harci szellemnek okozott, Őfelsége intézkedett a minden ezrednél felállított megtakarítási kasszákat⁴⁷ bevezetésével. Legalázatosabb előírás nélkül ezért csak attól függhet még,⁴⁸ hogy mivel az egyöntetűséget legkegyesebben meghatározták, vajon az egykori oldalfonatokat⁴⁹ együttesen kell-e copfba fogni vagy ezeket az oldalsó copfba kell-e belefogni? Vajon a műcopfok elhagyásával, a mű és igazi

⁴² Az eredetiben: „Blankmachung.”

⁴³ Az eredetiben: „Waffensalbe” – nem összetévesztendő az alkimisták által ajánlott csodaszerrel a sebek gyógyítására.

⁴⁴ Vagyis a ruhaanyag tartóssága.

⁴⁵ Az eredetiben: „Gatjen” – alsónadrág.

⁴⁶ Vagyis túlzottan díszes, célszerűtlen és drága.

⁴⁷ Az eredetiben: „Ersparungs Cassen.”

⁴⁸ Az eredetiben: „Es könnte dennoch ohne Allerunterthanigsten Maaß-Vorschrift nur noch darauf an.”

⁴⁹ Az eredetiben: „Seiten Wuchel.”

fonatokat, továbbá a kötelező bajuszok viselését kell-e vajon szabályozni, amely talán mindkét formában elfogadott?

Vitathatatlan, hogy ha minden efféle túlzást szigorúan eltörlünk, ellenben férfias és mesterkéletlen szabályozottságot vezetünk be, a katona inkább a lényeges dolgokat gyakorolja, és testének megőrzésére több pihenésben részesül. A tisztet is oktatni kell erre a gondolkodásra és felfogásra, amelyre ő igazi mestersége gyakorlása által tehet szert, és amitől bátor katonává válik.

*Hogyan tehet szert a közkatona más jövedelmekre,
hogyan magát eltartsa?*

Az erre a kérdésre válaszoló legfelsőbb előírás révén a közember az érzékelhető mértékű járandóságával⁵⁰ nemcsak magát, illetve a nők házastársukat és gyermekeiket tudja egészen jól táplálni, hanem fizikai munka által egészségesek maradnak, és testüket a hadjáratok fáradalmaira megedzzék. A katona tehát állásában megelégedettséget és örömet érez, és a középületek és más efféle létesítmények is jól, gazdaságosan és gyorsan kerülnek kivitelezésre.

A görögök és rómaiak, de a hozzánk közelebb eső időkben mások is, hosszú évszázadokon keresztül mutattak ebben példát, csak a főhadparancsnokságokra vár, hogy a megfelelő időben Ófelsége utasítása szerint meghozzák a döntést, és kényszert e során nem szabad alkalmazni.⁵¹

*Engedélyezhető-e a házasság és miként,
továbbá hogyan kellene a gyermekeket felnevelni?*

Hogy a népesség, amelyen az állam ereje nyugszik, növekszik, és jól fejlett, egészséges alattvalókkal gyarapodik, ha a katonáknak a nősülést még jobban megengedjük és megkönnyítjük, senki sem tudja kétségbe vonni. Hogy azonban a nyomorgók tömegét ne növeljük, a legfelsőbb utasítás után jó előre biztosítani kell, hogy az elveendő nőszemély házastársának valódi segítséget nyújtson, és reménybeli gyermekeik eltartására férje halála esetén képes legyen. Ezáltal az az előny is adódhat, hogy a hadsereg nem veszít túl sok embert a dezertálás miatt, mivel a feleséghez és gyerekekhez való természetes kötődés megakadályozza őket ebben.

⁵⁰ Bizonytalan fordítás: „nicht allein mit dem erhaltenden merklichen Gewiest [?] sich...” Valószínűleg nem zsoldemelés történt, hanem megengedték a katonáknak, hogy munkát vállaljanak a szolgálat mellett.

⁵¹ Vagyis elviekben a katona nem kényszeríthető munkavégzésre.

A civil joghatóság a kantonokban⁵² maradó [katona]feleségek és gyermekek felett szerény véleményem szerint nem aggályos, miután ezek vagy telepesekként,⁵³ vagy lakosként, esetleg civil szolgálatban található személyként a polgári, amint a katonaságnál található szolgák a katonai joghatóság alá tartoznak. Bár ebben a felosztásban több katona nősinhetne, ebben mégis akadályoztatva vannak, mivel ők minden évben néhány hónapot az ezredüknél töltenek, és ez alatt az idő alatt az asszonyt és a gyerekeket vissza kell hagyniuk, de gyakran akár egy évig sem láthatják őket.

A legfelsőbb szándék abban áll, hogy minden, a katonagyerekek számára működő alapítvány az összes tartományból két helyen kerüljön összevonásra, amelyből egy Magyarországon, egy egészséges⁵⁴ helyen a Duna mentén, a másik Ausztriában Ypsnél található, és minden katonagyereket, akiknek anyjuk az ezredeknél találhatóak, egy jól átgondolt terv szerint a tisztek gyermekeitől elkülönítve, jó ellátás és szigorú nevelés mellett az állam számára hasznos szolgálatra kell felkészíttetni. Ez a terv minden kétséget kizáróan sokkal üdvösebb, mint amikor ezeknek az intézményeknek szétszórva, a tisztek gyermekeit a közemberekével vegyítve, a csoportokat⁵⁵ és a felügyeletet megsokszorozva kellene maradnia.

Ezzel ellentétben az összevonással az ellátás olcsóbb, a felügyelet egyszerűbb, az épületek és a szükséges személyzet fenntartása gazdaságosabb lesz.

Amennyiben Magyarországon, Esztergomban, a vízivárosi jezsuita kollégium⁵⁶ nagyobb lenne vagy nem túlzottan nagy költség árán bővíteni lehetne, azon a szerény véleményen lennék, hogy ezt a helyet kellene erre a célra választani, azért mert a város nem túl nagy, nagyon jó heti piaccal rendelkezik egy olyan környéken, amely mindenféle termékkel jól ellátott, és a levegője is egészséges.⁵⁷

*Hogy lehetne a katonát a felesleges szolgálattól jobban mentesíteni,
és hogyan tudnának elsősorban az alacsonyabb rangú tisztek
valamit a jövedelmi helyzetükön javítani?*

Őfelsége kegyeskedett mindezt *per specifica* előadni, hogy miként lehetne a közembert a szükségtelen és haszontalan szolgálat túlzott terhétől megkímélni, és az alacsonyabb rangú tisztek kiadásait az ő nagyon pontosan kimért fizetéséhez képest enyhíteni. Csak ettől függene még, hogy az összes különböző fegyvernemnél az eddigi szolgálatnak és a megszokott észrevételeknek a szállítás, a joghatósági különállás és a tisztektől történő levonás ügyében pontosan utána nézzünk, hogyan kellene ebből némelyet könnyíteni, mástól viszont teljesen távol maradni.

⁵² Az ezredek hadkiegészítési körzete.

⁵³ Az eredetiben: „Domicilirate.”

⁵⁴ Vagyis nem mocsaras.

⁵⁵ Szó szerint részlegeket: „Abtheilungen.”

⁵⁶ Hadik jól ismerhette az épületet, mert saját háza volt Esztergomban.

⁵⁷ A tábornagy tervei nem váltak valóra, mivel 1782-ben nem összevonták ezeket, hanem éppen ellenkezőleg, minden ezred hadkiegészítési körzetében létesült egy nevelőintézet.

*Hogyan lehetne a legénység és a katonalovak megőrzését
a legjobban lehetővé tenni?*

Az általánossá váló öltözködési mánia,⁵⁸ amellyel kapcsolatban a látszat szerint sokak teljes meggyőződéssel elfogadják, hogy ez a szolgálat lényege; a szabályzat és minden más fontos előírás elhanyagolása, a katonák és lovak megőrzése és formázása⁵⁹ és az ebből táplálkozó folyamatos elégedetlenség és az alárendeltek nincstelensége addig nem fog megszűnni Őfelsége fontos szolgálatának (amelyen az állam megmaradása nyugszik) súlyos károkat okozni, amíg a legkörülményesebb módon a felsorolt tilalmak és megfigyelések az említett szabályzatba nem kerülnek feldolgozásra, kiadásra és a legszigorúbb módon és nyomtatékkal végrehajtásra.

Kizárólag hivatali kötelességemből és az Őfelségétől kapott legmagasabb parancs miatt veszem legalázatosabban a bátorságot és fűzöm hozzá nyílt őszinteséggel, hogy azokban az ügyekben, amelyekben az alárendeltek engedelmissége⁶⁰ és ragaszkodása a felsőbbséghez (amelyek minden hadi mesterség lelkét és talpkövét alkotják) áll, minden óvatossággal és elővigyázattal, amelyeknek a szabályzatokat és eljárásrendeket meg kell előzniük, nem megengedhető a közlegény szemében, hogy a tiszt kevésbé tekintélyes és parancsai nem kevésbé kötelezőek legyenek annál, mint amikor a legkomolyabb hadiszolgálat ezt valóban megköveteli. Mindazonáltal a középút pontos megtartása ezekben az esetekben olyan pontos legyen, hogy ne következzen be a fegyelem semmiféle károsodása, és a közlegény kedve, szeretete állása iránt és a tisztet illető figyelem megmaradjon.

Tagadhatatlan, hogy némely ezredeknél sok egyenetlenség, szabályzatellenes és tisztességtelen dolog történt. Ezzel ellentétben az is igaznak bizonyult, hogy soknál a beosztottak részben aláírt, részben névtelen irományokban be nem bizonyított és teljesen valótlan sérelmeket olyan kifejezésekkel vezettek elő, amelyekből világosan kiderült, hogy ők az előjáróikkal szembeni kötelező tiszteletet és engedelmséget olyan kedélyesre kívánják tenni és átalakítani, hogy a katonai engedelmség végül veszélybe kerülne, ennek fő hajtóereje pedig elveszne.⁶¹

*Hogyan lehetne ezentúl nagy vonalakban
a hadgyakorlatokat⁶² jobban és pontosabban végrehajtani?*

Már egyedül az Őfelsége által bevezetett intézkedések tartalmazzák mindazokat, amelyeken keresztül a fő cél elérhető.

⁵⁸ Az eredetiben: „Adjustirungs Geist.”

⁵⁹ Az eredetiben: „Conservation und Formirung.”

⁶⁰ Az eredetiben: „Subordination.”

⁶¹ Hadik valószínűleg az alacsonyabb beosztású tisztek panaszaira gondol a magasabb rangúakkal szemben. Egy efféle ügyet lásd: LÁZÁR 2018a.

⁶² Az eredetiben: „Die Manouvers.”

Hogyan lehetne a tábornoki kart⁶³ hasznosabban alkalmazni?

A főhadparancsnoki helyek, a dandárok állandó parancsnokságának betöltése, a tartományi inspektorok intézményének visszaállítása a tüzéségnél és a gazdasági bizottságoknál is, a legfelsőbb indítvány szerint, továbbá a rendre és a fegyelemre, az egyöntetűsége és a kiképzés színvonalának javítására, illetve a gazdálkodásra minden kétséget kizáróan nagyon üdvös intézkedések lesznek.

Az inspektoroknak⁶⁴ a szabályozás⁶⁵ egyszer már lefektetett rendszeréhez kell magukat a legpontosabban tartaniuk, és saját kényük-kedvük szerint semmit sem tehetnek hozzá vagy vehetnek el ebből vagy változtathatnak meg benne. Továbbá jó szándékú, türelmes és szerény viselkedést tanúsítsanak, nehogy a felügyeletük alá tartozó tábornokokban és törzstisztekben vagy bárkiben a szolgálati buzgalmat lehűtsék; vagy őket a harag oly mértékben eltéríti a szolgálat helyes útjáról, hogy keményen és méltatlanul lépnek fel az alárendelt tisztekkel szemben, akik végül a közembereket hajszojják, hogy kikényszerítsék a javulást a gyakorlótéren.

A dandárparancsnokokon múlik az egész működése,⁶⁶ és ha az ellenséggel való találkozáskor a végrehajtásnál csak az egyik csődöt mond, akkor valamennyi számára a legveszélyesebb következményeket idézi elő. Eszerint a brigádérosnak valóban kötelessége, hogy a rábízott dandárban a tökéletesség legmagasabb fokát a legnagyobb buzgalommal és szorgalommal a szolgálatnak (amennyire rajta múlik) olyan szintjére hozza, majd ebben megtartsa, hogy ezt minden alkalommal szabályosan, jó rendben a fontos hadműveletek alkalmával hatékony működésre vezetni tudja.

Pusztán akkor, ha a parancsnok dandárjáért minden esetben becsülettel ki tudna állni, kegyeskedne Őfelsége mérlegelni, hogy milyen gyakran más hibájából és az ő tévedése nélkül felmerülő események történnek (mivel az emberek képessége, jóakarata és szíve nem egyforma) az ő legjobb akarata és szorgalmas, hűséges tevékenysége és működése mellett, hogy ezt a drága megtiszteltetést⁶⁷ viselje, továbbá tanúsíthat bármilyen makulátlan viselkedést, minden ilyen alkalommal⁶⁸ szégyenkeznie kell. Ennélfogva, azt hiszem, Őfelsége legigazságosabb akaratnyilvánítása arra irányulna, hogy [ha a] brigádéros becsületére és jó hírére válóan kötelességét teljesíti, megtartja, szolgálati mulasztás esetén felelősségre vonja, és a vétség mértékének megfelelően akár meg is fenyíti, mégis azonban ahol bizonyíthatóan és nyilvánvalóan az egyik beosztottja viseli a felelősséget, az efféléket is példásan meg kellene büntetni.

⁶³ Az eredetiben: „Generalität.”

⁶⁴ Fegyvernemi felügyelők.

⁶⁵ Az eredetiben: „Ausarbeitung.”

⁶⁶ Az eredetiben: „Manipulation.”

⁶⁷ Az eredetiben: „Kostbare Ehre” – Hadik valószínűleg a dandárparancsnoki beosztás költségeire gondol.

⁶⁸ Ti. ha kudarc következik be.

Hogyan kéne némely ezredet megsegíteni?

Az igazi oka annak, hogy effélék nem olyan jó karban vannak, mint a többi ezred, az szinte kizárólag egy vagy több rendes törzstiszt hiánya. Ezért tehát elkerülhetetlenül szükséges lenne áthelyezéseket foganatosítani.

Őfelsége kegyeskedjen ezt a legfelsőbb parancsra őszintén és kötelességtudóan átnyújtott legalázatosabb állásfoglalásomat a legnagyobb kedvvel fogadni.

[Kelt] Bécs, 1775. február 10.

A[ndreas] G[raf] v[on] Hadik

FÜGGELÉK

BIBLIOGRÁFIA

- ANGELL, Moriz von (1881): Der Krieg mit der Pforte 1736–1739. *Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs*. Wien, Verlag des k. k. Generalstabes. 444. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Mit-KuKKriegsArch_1881/?pg=0&layout=s
- BAYER, Fritz (1977): *Andreas von Hadik und der Kleine Krieg*. Doktori disszertáció. Graz, Universität Graz.
- BEALES, Derek (2013): *Joseph II. 2. kötet: Against the World 1780–1790*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BONA Gábor (é. n.): Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Online: www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1
- CRISTE, Oskar (1904): *Kriege unter kaiser Josef II. Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der kriegsgeschichtlichen Abteilung des K. und K. Kriegsarchivs*. Wien, Seidel.
- CZIGÁNY István (1995): A magyar hadtudomány és hadtudományi gondolkodás a XVIII. században. In Ács Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi. 57–75.
- CSONKARÉTI Károly (1980): *Hadihajók a Dunán*. Budapest, Zrínyi.
- GROSSEN GENERALSTABE szerk. (1901–1913): *Die Kriege Friedrichs des Großen: Der Siebenjährige Krieg. 1756–1763*. Berlin, Mittler. Band 1–12.
- DUFFY, Christopher (2003): *Sieben Jahre Krieg (1756–1763) Die Armee Maria Theresias*. Wien, ÖBV.
- FARKAS Gyöngyi szerk. (2002): *Mária Terézia hadvezére. Válogatás Hadik András tábornok Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból*. Budapest, Petit Real. Online: <http://mek.niif.hu/05000/05066/html>
- FRIVALDSZKY János, id. (2002): Hadik András Minerva szolgálatában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. évf. 2. sz. 389–398.
- FRIVALDSZKY János, id. (2003): Hadik András erdélyi jelentése. *Erdélyi Múzeum*, 65. köt. 3–4. füz. 67–74. Online: <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00303/pdf/007.pdf>
- FRIVALDSZKY János, id. (2011): Kardforgató Hadik András tollforgató ősei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. évf. 4. sz. 1101–1107. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00055/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2011_4_1101-1107.pdf
- FÜLEK Henrik (1896): Hadik altábornagy portyázó menete Berlinbe 1757-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. évf. 1. sz. 11–22. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00112/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1896_011-022.pdf
- GYALÓKAY Jenő (1931): Gróf Hadik András tábornagy, mint hadtörténetíró. *Hadtörténelmi Közlemények*, 32. évf. 1. sz. 71–87. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00194/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1931_071-087.pdf
- HOCHEDLINGER, Michael (2003): *Austrian Wars of Emergence*. London, Longman.
- HIRTENFELD, Jaromir (1857): *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Nach authentischen Quellen bearbeitet. Zur ersten Säcularfeier*. Band I. Wien, K. k. Hof- und Staatsdruckerei. Online: https://archive.org/details/bub_gb_xf5BAAAAcAAJ
- KARÁCSON Imre (1892): III. Károly háborúja a törökökkel Sakir bej és Szubhi török történetírók szerint. 1737–1739. *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. évf. 1. sz. 323–370, 517–540. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00057/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1892_323-370.pdf; http://epa.oszk.hu/00000/00018/00057/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1892_517-540.pdf

- KINCSES Katalin Mária (2010): Hadik András könyvtára I. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. évf. 4. sz. 909–953. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00051/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2010_4_0909-0943.pdf
- KINCSES Katalin Mária (2011): Hadik András könyvtára II. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. évf. 1. sz. 239–258. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00052/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2011_1_239-258.pdf
- KINCSES Katalin Mária – MÉSZÁROS Kálmán szerk. (2014): *Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései I–II*. Budapest, HM HIM. Online: https://m.militaria.hu/uploads/files/88367900_1586942773.pdf; <http://real.mtak.hu/id/eprint/123806>
- KOTASEK, Edith (1956): *Feldmarschall Graf Lacy. Ein Leben für Österreichs Heer*. Horn, F. Berger.
- LANGE Emil (1927): Gróf Hadik Károly (1756–1800). *Hadtörténelmi Közlemények*, 28. évf. 1. sz. 556–560. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00190/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1927_556-560.pdf
- LÁZÁR Balázs (2013): *Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagyról katonai pályája*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára.
- LÁZÁR Balázs (2016): A magyar királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741–1815). In HERMANN Róbert szerk.: *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Budapest, Zrínyi. 42–114.
- LÁZÁR Balázs (2017): Az erdélyi határőrvédék megszervezése, a határőrizet működése a 18. században. In ISASZEGI János – PÓSÁN László – VESZPRÉMY László – BODA József szerk.: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Budapest, Zrínyi. 403–429.
- LÁZÁR Balázs (2018a): Szolgálati panasz 1755-ből. In KINCSES Katalin Mária szerk.: *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Budapest, HM HIM. 314–317. Elérhető: https://m.militaria.hu/uploads/files/66095900_1586942726.pdf
- LÁZÁR Balázs (2018b): Katonai szakvélemények a magyar nemesi felkészítés összehívásáról 1778 nyarán. In GYÁNTI István – KULT László szerk.: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. 327–335.
- LÁZÁR, Balázs (2018c): Der politische Hintergrund der Rekrutenstellungen in 1770er Jahre. In KULCSÁR, Krisztina – FORGÓ, András szerk.: *Die habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus*. Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II., 1765–1780 – A felvilágosult abszolutizmus Habsburg-variánsa. *Tanulmányok II. József társuralkodói időszakáról, 1765–1780*. Wien, Ungarischen Geschichtsforschung in Wien. 163–179. Online: <https://bit.ly/3j54R26>
- LÁZÁR Balázs – Soós Péter – SZABÓ Péter – SZÁNTÓ Nóra (2015): *Huszárkönyv*. Budapest, Magyar Közlöny.
- LENKEFI Ferenc (1997): Gróf Hadik András tábornagy. *Három király kapitánya. Gróf Hadik András élete*. Budapest, Magyar Honvédség Humán Főcsoportfőnökség.
- Magyar Hadi Szabályzatok gyűjteménye. Hadik altábornagy szabályzata a magyar lovasság számára (1896). *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. évf. 1. sz. 535–539. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00112/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1896_535-539.pdf
- MAKKAI László (1958): Hadik András az erdélyi mezőgazdaságról. *Agrártörténeti Szemle*, 2. évf. 1–2. sz. 37–52.
- MARKÓ Árpád (1940): Hadik András főstrázssemester működése az első sziléziai háborúban (1741–42). *Hadtörténelmi Közlemények*, 41. évf. 1. sz. 157–200. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00206/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1940_157-200.pdf
- MARKÓ Árpád (1941a): Hadik András altábornagy berlini vállalkozása 1757. október 10–23-ig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 42. évf. 1. sz. 38–92. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00207/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1941_038-092.pdf
- MARKÓ Árpád (1941b): *Hadik András altábornagy berlini vállalkozása 1757. október 10–23-ig*. (Különlenyomat a Hadtörténelmi Közleményekből). Pécs, k. n.

- MARKÓ Árpád (1941c): Hadik András ezredes egy lovasdandár élén a németalföldi harcokban 1746-ban. *Magyar Katonai Szemle*, 10. évf. 192–203.
- MARKÓ Árpád (1944): *Futaki gróf Hadik András tábornagy*. Budapest, Athenaeum.
- MOLITOR Ferenc (1987): II. József. A császári *Don Quijote*. Budapest, Gondolat.
- NAGY-L. István (2013): *A császári-királyi hadsereg, 1765–1815: szervezettörténet és létszámviszonyok*. Pápa, Gróf Esterházy Károly Múzeum. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/88192>
- NAGY-L. István (2020): *A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787–1815*. Budapest, Zrínyi.
- ORDAS Iván (1987): *Hadik András. A királynő tábornagya*. Budapest, Móra.
- REGELE, Oskar (1949): *Der österreichische Hofkriegsrat, 1556–1848. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Ergänzungs-Band I*. Wien, Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei.
- REGELE, Oskar (1954): *Die Schuld des Grafen Reinhard Wilhelm von Neipperg am Belgrader Frieden 1739 und an der Niederlage bei Mollwitz 1741. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 7. B.* Wien, Druck–Berger. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Mosta_07/?pg=3&layout=s
- Österreichischer Erbfolge-Krieg... *Der Österreichische Erbfolgekrieg 1740–1748*. (1896–1914). Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der kriegsgeschichtlichen Abteilung des K. u. K. Kriegs-Archivs, 9 Bände. Wien, Seidel.
- RÉDVAY István (1938): Az 1736 és 1739 közötti török háborúk. *Hadtörténelmi Közlemények*, 39. évf. 1. sz. 31–58, 133–152. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00204/pdf/EPA00018_hadtortnelmi_1938_031-058.pdf; http://epa.oszk.hu/00000/00018/00204/pdf/EPA00018_hadtortnelmi_1938_133-152.pdf
- RÉDVAY István (1943): II. József császár és Hadik András. *Hadtörténelmi Közlemények*, 44. évf. 2. sz. 115–137. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00216/pdf/EPA00018_hadtortnelmi_1943_03-04_115-137.pdf
- RÉFI Attila (2014): *A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815)*. Budapest–Sárvár, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nádasy Ferenc Múzeum. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/19258>
- ROIDER, Karl A. (1972): *The Reluctant Ally. Austria's Policy in the Austro–Turkish War, 1737–1739*. Baton Rouge, LA, Louisiana State University Press.
- SÁGVÁRY György (2013): Karrier-rajzok a XVIII. századból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. évf. 1. sz. 23–72. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00026/pdf/EPA00018_hadtortnelmi_2013_1_023-072.pdf
- SÁRÓI SZABÓ Lajos (1910): Hadik altábornagy Berlinben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 11. évf. 1. sz. 331–348. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00116/pdf/EPA00018_hadtortnelmi_1910_331-348.pdf
- SCHMETTAU, Friedrich Wilhelm Karl von (1771): *Mémoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738 et 1739*. Frankfurt, Compagnie des libraires. Online: <https://bit.ly/3BOXEe3>
- SIMÁNYI, Tibor (1987): *Die Österreicher in Berlin. Der Husarenstreich des Grafen Hadik anno 1757*. Wien–München, Amalthea.
- SZABO, Franz A. J. (2008): *The Seven Years War in Europe*. London, Routledge.
- SZENDREI János (1918): Hadik András altábornagy mint egyházi író. *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. évf. 1. sz. 121–122. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00180/pdf/EPA00018_hadtortnelmi_1918.pdf
- SZENT-IVÁNY, György (1911): Die Schlacht bei Prag im Jahre 1757. Nach dem Erinnerungen eines Augenzeugen. Mitgeteilt von Major Sommereg. In *Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs*. Dritte Folge, Bd. 7. Wien, Seidel. 1–22. Online: https://library.hungaricana.hu/en/view/MitKuKKriegsArch_1911_3_07/?pg=2&layout=s
- SZILÁGYI István (1896): Magyar Hadi Szabályzatok gyűjteménye. Hadik altábornagy szabályzata a magyar lovasság számára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. évf. 1. sz. 535–539. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00112/pdf/EPA00018_hadtortnelmi_1896_535-539.pdf

- THIELEN, Maximilian Ritter von (1835): De k. k. Feldmarschall-Lieutenants Andreas von Hadik Zug nach Berlin 1757. *Österreichische Militärische Zeitschrift*, No. 2. 115–162.
- TÓTH Ferenc (2011a): Hadik András az 1737–1739-es török háború katonai iskolájában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. évf. 1. sz. 157–170. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00052/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2011_1_157-170.pdf
- TÓTH, Ferenc (2011b): *La guerre des Russes et des Autrichiens contre l'Empire ottoman 1736–1739*. Paris, Economica. (Campagnes & stratégies. Les grandes batailles 89.)
- UJHELYI Péter (1914): *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig*. Budapest, MTA Könyvkiadóhivatala.
- WREDE, Alphons Freiherr von (1898): *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*. Wien, Seidel.
- ZACHAR, József (1987): *Franciaország magyar marsallja Bercsényi László*. Budapest, Zrínyi.
- ZACHAR, József (1989): Ungarn und die beiden Kriege des Kaiser Karls VI. gegen das Osmanische Reich 1716–1718 und 1736–1739. In Gabriel ADRIÁNYI – Horst GLASSL – Ekkehard VÖLKL szerk.: *Ungarn-Jahrbuch* 17. München, Trofenik. 53–69. Online: <http://epa.oszk.hu/01500/01536/00017/pdf/00017.pdf>
- ZACHAR József (2000a): Mária Terézia hadvezére. (Recenzió.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. évf. 4. sz. 933–937. Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00015/12mar.htm#maria>
- ZACHAR József (2000b): Török támogatásra építő kuruc utóközdelmek 1711–1739. In TAKÁCS Péter szerk.: *„Rákóczi urunk ... hadaival itten vagyunk”*. [Emlékezés. Szatmárnémeti, 1999]. Debrecen–Nyíregyháza, Erdély-tört. Alapítvány – Periférián Alapítvány. 43–62.
- ZACHAR József (2004a): *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Budapest, Zrínyi.
- ZACHAR József (2004b): Előkerült gyászjelentés Hadik András haláláról. In *Ungarisch Historischer Verein Zürich. A magyar huszárság története*. Budapest–Zürich, Heraldika – Zürichi Magyar Történelmi Egyesület. 55–57. Online: <http://mek.niif.hu/06800/06824/06824.pdf>

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Ágost, II., lengyel király, szász választó
 (1670–1733) 11
 Albert Kázmér, szász–tescheni herceg,
 főherceg, tábornagy (1738–1822) 168
 Ali aga 76, 78
 Babocsay Farkas, vezérőrnagy (1707–1757) 22,
 24, 25
 Baranyay János, altábornagy (1685–1766) 17, 22
 Batthyány Károly József, gróf, (1764-től
 herceg), tábornagy (1698–1772) 17, 18
 Beleznay János, altábornagy (1673–1754) 16,
 17, 19
 Berchtold ezredes 56
 Bercsényi László, gróf, francia marsall
 (1689–1778) 17
 Bercsényi Miklós, gróf, kuruc főgenerális
 (1665–1725) 17
 Bernklau (Bärenklau) zu Schönreith, Johann
 Leopold, báró (1700–1746) 52, 53, 79, 101
 Blida alezredes 56
 Braunschweig, Karl Wilhelm Ferdinand von,
 herceg, porosz tábornagy (1735–1806) 25
 Browne, Maximilian Ulysses, gróf, tábornagy
 (1705–1757) 20, 21
 Buccow, Adolf Nikolaus, báró, lovassági
 tábornok (1712–1764) 32, 35
 Caraffa, Johann Joseph, gróf, vezérőrnagy (? –
 1739) 55, 67, 106
 Caramelli, Ernst, gróf, lovassági tábornok
 (1716–1788) 171
 Cloșca (vagy Klosca), Ion Oargă (1747–
 1785) 36
 Cobenzl, Philipp, gróf (1741–1810) 34
 Cumberland, William Augustus, herceg
 (1721–1765) 17, 18
 Cset aga 76
 Dániel István, báró 37
 Daun, Leopold von, gróf, tábornagy (1705–
 1766) 21, 29–31, 193
 De Blet, Alexandre de Saint-Quintin, gróf,
 francia brigadéros (?–1748) 19
 De Vaux, Noël Jourda, francia tábornok
 (1705–1788) 19
 Demscher törzshadbíró (Udvari
 Haditanács) 189
 Dessewffy István, báró, tábornok (1667–
 1742) 10–13, 15, 33, 54, 67, 94, 96, 100, 107
 Doxat de Démoret, Moriz Nikolaus,
 altábornagy (1682–1738) 47
 Du Fort (vagy Dufort), Franz, gróf,
 vezérőrnagy (?–?) 74
 Erzsébet, I., orosz cárnő (1709–1762) 31
 Esterházy József, gróf, altábornagy (1714–
 1762) 18
 Euripidész (Kr. e. 480–406) 45
 Ferenc (Lotaringiai), I., német-római császár
 (1708–1765) 12, 17, 45, 47
 Festetics József, gróf, lovassági tábornok
 (1691–1757) 12, 16
 Finckenstein, Karl Wilhelm, gróf, porosz
 államminiszter (1714–1800) 23
 Forgách Ferenc, gimesi, gróf, altábornagy
 (1689–1734) 72, 74
 Frigyes, II. (Nagy), porosz király (1712–
 1786) 20, 21, 23, 25–27, 29–33, 35, 84, 167,
 194
 Frivaldszky János, id. 11, 33
 Gaisruck, Franz Sigismund Hieronymus Felix,
 gróf, altábornagy (1686–1769) 46
 Ghillány János, báró, lovassági tábornok (1687–
 1752) 20, 177
 Gödlin von Tieffenau, Peter Christoph, báró,
 altábornagy (1676?–1741) 46
 Gramling főszállásmester 51
 Gvadányi József, vezérőrnagy (1725–1801) 22
 Gyalóky Jenő, hadtörténész (1874–1945) 41
 György, II., Nagy-Britannia és Írország királya
 (1683–1727) 17
 Hadik Ágoston, honvéd ezredes (1801–
 1873) 38
 Hadik Mária Jozefa (1750–1842) 29

- Hadik Mária Terézia (?–1758) 29
 Hadik Mihály, huszárkapitány (?–1733) 10
 Hadik-Barkóczy Endre (1862–1931) 10
 Hardy Franciska (?–?) 10
 Harrach, Johann Philipp, gróf, tábornagy (1678–1764) 99
 Henrik, porosz herceg (1726–1802) 25, 29, 31, 32, 167
 Hessen-Rheinfels-Rothenburg, Ernst Konstantin, tartománygróf, vezérőrnagy (1716–1778) 56, 67, 90
 Hildburghausen (Sachsen-), Joseph Maria Friedrich Wilhelm, herceg, tábornagy (1702–1787) 43, 45, 60, 83, 86, 87, 102, 107, 108
 Hillebrandt, Franz Anton, udvari építész (1717–1797) 35
 Hohenems, Franz Rudolph, gróf, tábornagy (1686–1756) 56, 67
 Hoppa törzshadbíró (Udvari Haditanács) 189
 Horea, Vasile Ursu Nicola (1731–1785) 36
 Ivaz Mehmed, pasa, nagyvezír (?–1743) 49
 József, II., német-római császár, magyar király (1740–1790) 7, 9, 27, 33–37, 43, 109, 113, 135, 137, 151, 167–169, 171, 174, 183–185, 188, 193, 195
 Károly Albert, bajor választó, német-római császár (1697–1745) 14
 Károly, VI. és III., német-római császár és magyar király (1685–1740) 7, 14, 45
 Károlyi Ferenc, gróf, lovassági tábornok (1705–1758) 17, 54, 55, 57, 72, 107
 Katalin II. (Nagy) orosz cárnő (1729–1796) 37, 113, 135
 Kaunitz, Wenzel, herceg, kancellár (1711–1794) 20, 23
 Khevenhüller-Metsch, Johann Joseph, herceg, főudvarmester (1706–1776) 33
 Khevenhüller, Ludwig Andreas, gróf, tábornagy (1683–1744) 45, 75, 78
 Kincses Katalin Mária, történész 11
 Kleefeld, Wenzel Matthias, tábornagy (1713–1779) 22
 Kleist, Friedrich Wilhelm, porosz vezérőrnagy (1724–1767) 27
 Klosca lásd Cloșca, Ion Oargă
 Kolowrat-Krakowsky, Kajetan Franz Xaver, gróf, tábornagy (1689–1769) 46
 Komáromi József, ezredes (?–?) 177
 Kray Pál báró, tábornagy (1735–1804) 37
 Kriegl udvari tanácsos (Udvari Haditanács) 189
 Lacy, Franz Moritz, gróf, tábornagy (1721–1801) 9, 26, 33, 34, 109, 111, 129, 135–137, 168, 193–195
 Lajos, XV., francia király (1710–1774) 11, 17
 Laudon (vagy Loudon), Ernst Gideon, báró, tábornagy (1717–1790) 27, 30, 114, 137
 Laugier, Marc-Antoine, jezsuita abbé (1713–1769) 42, 100
 Leaumont lovag 80
 Lersner, Christian Ludwig, báró, vezérőrnagy (1694–1739) 67
 Leszczyński, Stanisław (1677–1777) 11
 Lichnowsky, Mária Franciska, grófnő (1725–1787) 16
 Ligne, Karl von, herceg, tábornagy (1735–1814) 138
 Lobkowitz, Georg Christian, herceg, tábornagy (1686–1755) 132
 Lotaringiai Károly, herceg, tábornagy (1712–1780) 16–18, 21, 25, 26
 Maquire, Johann Sigismund, gróf, tábornagy (1710–1767) 30
 Mária Terézia, magyar és cseh királynő, osztrák főhercegnő, német-római császárné (1717–1780) 7, 9, 14–17, 19–22, 26, 27, 29, 32–38, 43, 45, 155, 167–169, 177, 183, 193, 195
 Markó Árpád, hadtörténész (1885–1966) 9, 10, 19, 22, 31, 43, 90, 136
 Maurocordato, portai tolmács 92
 Miksa József, III., bajor választófejedelem (1727–1777) 167
 Mittrowsky von Mittrowitz und Nemyśl, Maximilian Joseph, gróf, lovassági tábornok (1709–1782) 22
 Molitor Ferenc író 183
 Móric, anhalt-dessau herceg, porosz tábornagy (1712–1760) 23
 Mozart, Wolfgang Amadeus (1756–1791) 35
 Nádasdy Ferenc, gróf, tábornagy (1708–1783) 20, 21, 26
 Neipperg, Wilhelm Reinhart, gróf, tábornagy (1684–1774) 14, 15, 42–44, 52, 60–62, 65, 68, 87–91, 93, 99, 107
 Pálffy János, gróf, tábornagy (1663–1751) 55, 56, 67, 106
 Pálffy Lipót, gróf, tábornagy (1716–1773) 32

- Pallant, Albrecht, báró, vezérőrnagy (1685 k. – 1742) 46
- Pallavicini-Centurioni, Johann Lukas, gróf, táborszernagy (1697–1773) 58, 67
- Pergen, Johann Anton von, gróf (1725–1814) 33
- Pertusati, Christoph, gróf, lovassági tábornok (?–1759) 53, 106
- Pestvármegyei József, altábornagy (1680–1743) 12
- Péter, III., orosz cár (1728–1762) 31
- Philippi, Viktor, gróf, tábornagy (1674–1739) 47
- Pickel, tüzer alezredes 84
- Pius, VI., pápa (1717–1799) 36
- Podewils, Heinrich, gróf, porosz miniszter (1690–1760) 23
- Prata márkai, őrnagy 56
- Publius Syrus (?– Kr. e. 43) 108
- Rebain, kapitány, térképész 43, 52, 58, 59, 102, 105–107
- Rédvay István, hadtörténész 34, 44, 77, 89
- Reitzenstein, Friedrich Ernst, báró, altábornagy (?–1739) 46
- Rochow, Hans Friedrich, porosz altábornagy (1698–1787) 23, 24
- Rouvroy, Johann Theodor Freiherr von, táborszernagy (1727–1789) 141
- Ruméli Ali, pasa, szeraszkir 57, 58, 61, 93, 95
- Savoyai Eugén, herceg, tábornagy (1663–1736) 11, 12, 14, 42, 50, 56, 68–70, 85, 114, 123
- Schallaburg gróf, főhadbiztos 46
- Schmettau, Samuel, gróf, porosz tábornagy (1684–1751) 42, 43, 45, 47, 84–86, 88, 94, 95, 99, 101, 102
- Schulenburg-Oeynhausen, Ferdinand Ludwig, gróf, altábornagy (1700–1754) 70
- Schwerin, Kurt Christoph, gróf, porosz tábornagy (1684–1757) 21
- Seckendorf, Friedrich Heinrich, gróf, tábornagy (1673–1737) 12, 45, 47, 75, 101, 130
- Seher, Johann Christoph, Freiherr von Thoss, lovassági tábornok (?–1743) 93
- Serbelloni, Johann Baptist, gróf, tábornagy (1696–1778) 30, 31
- Seydlitz, Friedrich Wilhelm, porosz lovassági tábornok (1721–1773) 25
- Shakespeare, William (1564–1616) 45
- Spada, Matteo, márkai, lovassági tábornok (?–?) 53
- Spreng igazságügyi referens (Udvari Haditanács) 189
- Suckow, August Jakob Heinrich, báró, táborszernagy (?–1740) 42, 47, 70, 82–85, 88, 93, 101
- Sulkowski, Franz de Paula, herceg, altábornagy (1733–1812) 28
- Szász Móríc, gróf, francia marsall (1696–1750) 17, 18
- Széchenyi Antal, gróf, altábornagy (1714–1767) 20
- Szent-Ivány György, őrnagy (1723–1796) 21
- Szilágyi kapitány 90
- Szókratész (Kr. e. 470–399) 108
- Thum György, tűzmester 24
- Tos Mehemed, pasa 75–79, 82
- Tóth Ferenc, történész 12, 100
- Tottleben, Gottlob Heinrich, gróf, orosz tábornok (1715–1773) 26
- Trips, Adolph, ezredes (?–?) 17
- Turpin de Crissé, Lancelot, francia tábornok (1716–1793) 17
- Újházy Ferenc, vezérőrnagy (1714–1769) 22, 24
- Villeneuve, Louis Sauveur, márkai, francia diplomata (1675–1745) 42, 100
- Vukassovich, Philipp, báró, táborszernagy (1755–1809) 114
- Waldeck, Karl August herceg, holland és birodalmi tábornagy (1704–1763) 18
- Wallis, George Olivier, gróf, tábornagy (1671–1743) 14, 41–44, 46, 51, 61, 65, 66, 77, 87–91, 93, 99, 100, 102, 104–108, 136, 137
- Wallis, Franz, gróf, táborszernagy (1696–1774) 45
- Warnery, Charles-Emmanuel, porosz ezredes, lengyel tábornok (1719–1786) 42, 100
- Wittorf, Johann Gottlieb, báró, altábornagy (1683–1739) 67
- Zweibrücken, Friedrich Michael, herceg, birodalmi tábornagy (1724–1767) 28, 29, 30

HELYNÉVMUTATÓ

- Aachen (ma Németország) 19
 Adrianople / Drinápoly (ma Edirne, Törökország) 114, 124
 Albapoli (talán Albanipoli romvárossal azonos, ma Albánia) 128
 Alessandria (ma Olaszország) 38
 Alsó-Fehér vármegye 36
 Andrásfalva (ma Mănești, Románia) 35
 Annaburg (ma Németország) 26
 Antwerpen (ma Belgium) 17, 18
 Arad (ma Románia) 135
 Arad vármegye 36, 198
 Árva vármegye 169, 198
- Bajor Választófejedelemség 16, 167
 Bács vármegye 33, 35, 198
 Bamberg (ma Németország) 30
 Banja Luka (Бања Лука, ma Bosznia-Hercegovina) 45, 113, 115–118, 120–122, 125, 126, 134
 Banja (ma Sokobanja / Сокобања, Szerbia) 12
 Banovce (ma Novi Banovci / Нови БанОВЦИ, Szerbia) 83
 Baranda (Баранда, ma Szerbia) 80
 Baranya vármegye 198
 Bars vármegye 198
 Bártfa (ma Bardejov, Szlovákia) 198
 Baumgarten (ma Bécs XIV. kerületének része, Ausztria) 38
 Bautzen (ma Németország) 21
 Bécsújhely (ma Wiener Neustadt, Ausztria) 19
 Béga folyó 81
 Békés vármegye 198
 Belgium (Osztrák Németalföld) 17
 Belgrád (Београд, ma Szerbia) 13, 14, 37, 42, 43, 46, 47, 50, 52, 57, 61, 62, 67–72, 74–76, 79–85, 87, 88, 90, 91, 93–96, 98–102, 113–115, 117, 121–127, 129, 130, 133–135, 137, 138
 Beligis (ma Belegiš / Белегиш, Szerbia) 83
 Bereg vármegye 198
 Bergen op Zoom (ma Hollandia) 18, 19
 Berlin (ma Németország) 7, 9, 10, 15, 21–27, 30, 41
 Beshánia (ma Bežanija / Бежанија, Belgrád egyik elővárosa, Szerbia) 83
 Bihács (ma Bihać / Биџаћ, Bosznia-Hercegovina) 115, 116, 118–120, 126
- Bihar vármegye 198
 Bodescha (ma már nem azonosítható boszniai település) 117
 Bodrog folyó 198
 Bodza-szoros 132
 Borcsa (ma Borča / Борча, Szerbia) 44, 72, 74, 77, 79–81, 85
 Borgói-szoros 132
 Borsod vármegye 198
 Boszna folyó 117–119, 121, 125, 126, 134
 Brabant (tartomány Belgiumban) 18
 Brassó (ma Braşov, Románia) 132
 Breslau / Boroszló (ma Wrocław, Lengyelország) 16, 100
 Brod (ma Slavonski Brod, Horvátország) 114, 116–119, 121, 125, 126
 Brüsszel (ma Belgium) 18, 37
 Buchholz (ma Beelitz város része, Németország) 22
 Buda 7, 9, 32, 33, 37, 38, 46, 69, 87
 Budapest 7, 10, 33, 37, 42
 Budzsák (a Fekete-tenger, a Duna, valamint a Dnyeszter folyó közötti régió, ma Ukrajna) 132
 Bukovina 35, 113, 132, 134, 135
 Bukovina, Pokutia: a Prut folyó vidéke Galíciában 132
 Burkersdorf (ma Burkatów, Lengyelország) 31
 Bunzelwitz (ma Bolesławice, Lengyelország) 31
 Bussovatz (ma Busovača / Бусовача, Bosznia-Hercegovina) 118
 Buzin (ma Horvátország) 115
- Chemnitz (ma Németország) 29
 Christopoli (ma Kavála / Καβάλα, Görögország) 128
 Cigány-sziget 82, 83, 86
 Contessa-öböl 128
 Cottbus (ma Németország) 25, 26
 Cölln (ma Berlin városrésze, Németország) 24
 Cupret (esetleg a mai bulgáriai Huprenével – Чупрене – azonos) 128
 Csallóköz 11
 Cserna Stera 120
 Csíkszereda (ma Miercurea Ciuc, Románia) 132
 Csongrád vármegye 198

- Dippoldiswalde (ma Németország) 30, 31
Dnyeszter 132
Dobor (ma Derventa / Дервента, Bosznia-Hercegovina) 117
Dobrilugk (ma Doberlug-Kirchhain, Németország) 22, 25
Dráva 79, 87, 115
Drezda, németül Dresden (ma Németország) 29, 30, 32
Drinápoly *lásd* Adrianople
Dubica (ma Dubica / Дубица, Bosznia-Hercegovina) 115
Dunavica 67, 123, 125
- Eger (ma Cheb, Csehország) 16, 168
Eilenburg (ma Németország) 29
Els / Oels (ma Olešnice na Moravě, Csehország) 170
Elsterswerda (ma Németország) 22
Érchegység (Cseh-szász) 29, 30
Erdély 9, 12, 19, 20, 32, 33, 35, 36, 50, 99, 114, 128, 131–134, 168, 173, 193, 195, 197
Erfurt (ma Németország) 21
Esztergom 11, 20, 29, 182, 204
Esztergom vármegye 198
- Fehértemplom (ma Bela Crkva / Бела Црква, Szerbia) 136, 138
Fejér vármegye 198
Fekete Drina 128
Fekete-erdő 38
Fontenoy (ma Belgium) 17
Franciaország, Francia Királyság 11, 15, 20, 21
Freiberg (ma Németország) 29, 31
Futak (ma Futog / Футор, Szerbia) 7, 33, 35, 37
- Galícia 9, 12, 32, 33, 169, 188, 195, 197, 198, 201
Genova (ma Olaszország) 38
Glatz (ma Kłodzko, Lengyelország) 30, 99
Gömör vármegye 198
Gradišia (ma Stara Gradiška, Horvátország) 98
Grocka (Гроцка, ma Szerbia) 14, 41–43, 47–55, 58, 61, 62, 67, 81, 88, 90, 100, 102–105, 107
Grottkau (ma Grodków, Lengyelország) 15
Gyergyószentmiklós (ma Gheorgheni, Románia) 132
Gyimesi-szoros 132
Győr 38, 58, 93
Győr vármegye 198
- Hadikfalva (ma Dornești, Románia) 35
Hajdúvárosok 198
- Han (ma már nem beazonosítható; a 'han' út melletti fogadót is jelent Boszniában) 118
Hassan Pascha (ma Szmederevszka Palanka / Смедеревска Паланка, Szerbia) 47
Havala (Avala)-hegy (Авала, ma Szerbia) 49, 51, 104
Hernád folyó 198
Hessen 56, 67, 90
Heves vármegye 198
Hochkirch (ma Németország) 29
Homonna (ma Humenné, Szlovákia) 198
Hont vármegye 198
Horvátország 50, 122, 126
Hottomont (ma Belgium) 17
Hubertusburg (ma Németország) 32, 34
Hunyad vármegye 36
- India 20
Itália 17, 34, 38
- Jabuka (Јабuka, ma Szerbia) 72, 74, 75, 77, 80, 81
Jagodina (Јагодина, ma Szerbia) 47
Jajca / Jajce (Јајце, ma Bosznia-Hercegovina) 113, 116, 118, 120
Jaroszlav (ma Jarosław, Lengyelország) 197
Jászság 198
Jesenovac (ma Jasenovac, Horvátország) 115
- Kanada 20
Karánsebes (ma Caransebeș, Románia) 135
Karas folyó 80, 81
Karaula (boszniai falu, elpusztult az 1991-es háborúban) 118
Karlsbad (ma Karlovy Vary, Csehország) 29
Károlyváros (ma Karlovac, Horvátország) 50, 117, 134
Kassa (ma Košice, Szlovákia) 11
Kézdivásárhely (ma Târgu Secuiesc, Románia) 132
Kiskunság 100
Klacsanica *lásd* Klasnice
Kladova (ma Cladova, Románia) 76
Klasnice (Клaшнице, ma Bosznia-Hercegovina) 120
Kolin (ma Kolín, Csehország) 21, 163
Kollar (ma Kolari / Колари, Szerbia) 47, 52, 53, 58
Komárom vármegye 198
Kornia / Somfa (ma Cornea, Románia) 46
Kostanica (ma Kostajnica / Костајница, Bosznia-Hercegovina) 115, 119
Kovniz (nem beazonosítható) 128
Königs Wusterhausen (ma Németország) 22, 23
Kőszeg 11

- Krajna 115
 Kranowitz (ma Krzanowice, Lengyelország) 16
 Krím 113
 Kronach (ma Németország) 31
 Krulevác *lásd* Kruševac
 Kruševac (Крушевац, ma Szerbia) 12, 13, 128, 130
 Kulpa folyó 115
 Kunersdorf (ma Kunowice, Lengyelország) 29
 Kücsük-kajnardzs (ma Kajnardzsa / Кайнарджа, Bulgária) 113

 Lawfeld / Lauffeld (ma Vlijtingen része, Belgium) 18
 Leánybük-magaslat 132
 Lemberg (ma Lviv / Львів, Ukrajna) 33, 197
 Lenti 11
 Leuthen (ma Lutynia, Lengyelország) 26
 Liebenwerda (ma Bad Liebenwerda, Németország) 25
 Liegnitz (ma Legnica, Lengyelország) 30
 Lipcse, németül Leipzig (ma Németország) 25, 26, 45
 Liptó vármegye 169, 198
 Lobositz (ma Lovosice, Csehország) 20
 Lodoméria 33
 Lom folyó 128, 134
 Lőcse (ma Levoča, Szlovákia) 37
 Löwen / Leuven / Louvain (ma Belgium) 17
 Luckau (ma Németország) 22
 Lugos (ma Lugo, Románia) 135
 Lübben (ma Németország) 22

 Maas (Meuse) folyó 18
 Maastricht (ma Belgium) 18
 Madéfalva (ma Siculeni, Románia) 32
 Maglaj (Маглај, ma Bosznia-Hercegovina) 41, 118, 126
 Mainz (ma Németország) 12
 Majna folyó 30
 Maltsh (ma Maltzyce, Lengyelország) 15
 Máramaros vármegye 132, 198
 Marcaltő 38
 Marengo (ma Olaszország) 38
 Meissen (ma Németország) 30
 Meydenbek (ma Majdanpek / Майданпек, Szerbia) 130
 Moldva 32, 35, 92, 114, 132, 133
 Mollwitz (ma Małujowice, Lengyelország) 15
 Monte Argentaro (ma Midžor-csúcs, Bulgária) 128
 Morava folyó 12, 44, 47, 52, 129, 133
 Moson vármegye 198
 Mulde folyó 31

 Nagy-Britannia 15, 20
 Nagykunság 198
 Nagyszeben (ma Sibiu, Románia) 32, 131, 197
 Nagyvárad (ma Oradea, Románia) 20
 Namur (ma Belgium) 17
 Neisse (ma Nysa, Lengyelország) 15, 27
 Neu Schadow (ma Németország) 22
 Neustadt (ma Nové Město, Csehország) 27, 33
 Nikápoly (ma Nikopol / Никополь, Bulgária) 128, 131, 133, 134
 Nis (ma Niš / Ниш, Szerbia) 12, 45, 47, 49, 52, 95, 96, 115, 117, 129, 130, 133, 134
 Nógrád vármegye 198
 Nordheim (ma Franciaország) 17
 Novi (ma Novi Grad / Нови Град, Bosznia-Hercegovina) 114–116, 119, 122
 Nyitra vármegye 10, 198

 Odera folyó 21, 169
 Odera-Frankfurt, németül Frankfurt an der Oder (ma Németország) 22, 25, 29
 Odrau (ma Odry, Csehország) 16
 Ofcsa (ma Ovča / Овча – Belgrád része, Szerbia) 72, 80, 81
 Oglenik (nem azonosítható boszniai település) 126
 Ojtoz (ma Oituz, Románia) 132
 Oláhország 46, 130–133
 Olbendorf (ma Gnojna, Lengyelország) 15
 Olt folyó 128, 130–133
 Oppova / Ópáva (ma Opovo / Опово, Szerbia) 80
 Oroszország, Orosz Birodalom 20, 21, 33, 35, 100, 113
 Orsova (ma Orșova, Románia) 46, 76, 78, 79, 115, 123, 127, 130
 Osztrák Tengeremlék 195
 Ozma (valószínűleg a mai bulgáriai Osam folyó) 128

 Palánka (ma Bačka Palanka / Бачка Паланка, Szerbia) 44, 47
 Pancsova (ma Pančevo / Панчево, Szerbia) 43, 44, 72, 74, 75, 77–79
 Pápa 38
 Parakin (ma Paraćin / Параћин, Szerbia) 47
 Paróca (ma Pravica, Szlovákia) 10
 Passo Augusto-szoros: átjáró a Balkán-hegységen a mai a szerb–bolgár határ mellett, valószínűleg Zaječar (Зajeчар) város közelében 133
 Pelina (ma Bijeljina / Бијељина, Bosznia-Hercegovina) 120
 Pest 32, 33, 38, 100, 198
 Pétervárad (ma Petrovaradin / Петроварадин, Szerbia) 79, 83, 87, 123, 125

- Philippsburg (ma Németország) 11
 Piricskei-szoros 132
 Pirna (ma Németország) 28
 Plavicscsa (ma Glavčice / Главичице, Bosznia-Hercegovina) 120
 Podtoracsics (nem azonosítható boszniai település) 120
 Pokutia (a Prut folyó vidéke Galíciában) 132, 195
 Poprád folyó 198
 Pozseravác (ma Požarevac / Пожаревац, Szerbia) 98
 Pozsony vármegye 198
 Prága, csehül Praha (Csehország) 16, 21, 27, 168
 Pristina (ma Prishtinë / Приштина, Koszovó) 96

 Rácsa (ma Rača / Рача, Szerbia) 120, 121, 123–125
 Radnai-hágó 132
 Radnai-völgy 132
 Raguzza (ma Dubrovnik, Horvátország) 33
 Rakovica (Раковица, ma Belgrád elővárosa, Szerbia) 104
 Ram (Рам, ma Szerbia) 47
 Rebrovac (ma Banja Luka városrésze, Bosznia-Hercegovina) 120
 Riedebeck (ma Ritopek / Ритопок, Szerbia) 48, 52
 Rocoux vagy Rocourt (ma Liège városrésze, Belgium) 17
 Rossbach (ma Braunsbedra, Németország) 26

 Saint André (ma Belgium) 17
 Sáros vármegye 169, 198
 Schelde (Scheldt) folyó 18
 Schweidnitz (ma Świdnica, Lengyelország) 31
 Semendria vagy Szendrő (ma Smederevo / Смедерево, Szerbia) 52, 53, 58
 Sibnica (Сибница, ma Szerbia) 79–81
 Skendar Vakuf-szoros (ma Bosznia-Hercegovina) 116, 118, 126
 Somogy vármegye 198
 Sonnewalde (ma Németország) 25
 Sopron vármegye 198
 Spandau (ma Berlin városrésze, Németország) 23, 24
 Spielberg (Brünn – ma Brno – erődje, Csehország) 99
 Sprecsa-hegy 120
 Spree folyó 22–25
 Stájerország 115
 Stockach (ma Németország) 38
 Svájc 38, 100

 Svédország 20
 Szvinár vagy Svinjar (ma Srba / Србац, Bosznia-Hercegovina) 120
 Szabács (ma Šabac / Шабац, Szerbia) 124
 Szabolcs vármegye 198
 Szamos folyó 132
 Szarajevó (Сарајево, ma Bosznia-Hercegovina) 113, 116, 117–122, 125–127
 Szász Választófejedelemség 20, 21, 27–29, 31, 32, 167
 Szatmár vármegye 198
 Száva folyó 14, 43, 47, 49, 50, 62, 70, 73, 75, 79, 81–84, 86, 87, 94, 95–97, 100, 113–117, 119–126, 130
 Száva-szentdemeter (ma Sremska Mitrovica / Сремска Митровица, Szerbia) 95
 Szeged 38
 Szepes vármegye 169
 Szepesség 198
 Szerbia 41, 43, 46, 47, 48, 50, 62, 69, 95, 97, 111, 114, 115, 120, 122, 123, 127–129, 134
 Szerémség 14, 49, 70, 79, 86, 87, 95, 96, 125, 130
 Szigetvár 93
 Szilézia 11, 15–17, 20, 23, 24, 26, 27, 29–32, 38, 167, 170
 Sziszek (ma Sisak, Horvátország) 115, 122, 125
 Szisztovó (ma Szvistov / Свищов, Bulgária) 137
 Szófia (София, ma Bulgária) 128, 133, 134
 Szurduk (ma Surduk / Сурдук, Szerbia) 82, 83, 85, 88, 125

 Temesvár (ma Timișoara, Románia) 93, 123, 134
 Teoschatz (ma valószínűleg Teočak / Теочак, Bosznia-Hercegovina) 126
 Teplitz (ma Teplice, Csehország) 26, 27
 Teschen (ma Cieszyn, Lengyelország és Český Těšín, Csehország) 35, 167, 168, 171
 Tevcsak (ma Teočak / Теочак, Bosznia-Hercegovina) 120
 Tirol 34, 94, 99, 115, 151, 195
 Tisza 38, 79, 125, 132, 197, 198
 Tokaj 132
 Tolna vármegye 198
 Tomasevác (ma Tomaševac / Томашевац, Szerbia) 80
 Torgau (ma Németország) 26, 29, 30
 Torna vármegye 198
 Tournai (ma Belgium) 17
 Törcsvári-szoros 132

FÜGGELÉK

- Török-Gradiska vagy Berbir (ma Bosanska Gradiška / Босанска Градишка, Bosznia-Hercegovina) 115, 116, 119–122
- Travnik (Травник, ma Bosznia-Hercegovina) 126
- Trencsén vármegye 126
- Turóc vármegye 198
- Ugocsa vármegye 198
- Una folyó 113–115, 117, 119–122
- Ung vármegye 198
- Varasd (ma Varaždin, Horvátország) 50
- Vas vármegye 198
- Verbász folyó 116–122, 126
- Vercsan (ma Vrčin / Врчин néven Belgrád része, Szerbia) 104
- Versailles (ma Franciaország) 20
- Veszprém vármegye 198
- Vidin (Видин, ma Bulgária) 45, 47, 75, 128–134
- Vileth (valószínűleg a mai Vitez / Витез településsel azonos, Bosznia-Hercegovina) 118
- Vincsa (ma Vinča / Винча, Szerbia) 49, 51, 52, 60–62, 69, 70, 102–104
- Vischnica (ma Višnja / Вишњица, Szerbia) 104
- Vocris Vakuf (ma Donji Vakuf / Доњи Вакуф, Bosznia-Hercegovina) 116
- Vöröstorony-szoros 128, 131
- Vulkán-szoros 114, 131
- Warbosum (nem azonosítható boszniai település) 126
- Wattignies (ma Franciaország) 37
- Weimar (ma Németország) 21
- Wittenberg (ma Németország) 10, 30
- Yetest (nem azonosítható boszniai település) 126
- Ypps (ma Ybbs an der Donau, Ausztria) 204
- Zala vármegye 11, 198
- Zaránd vármegye 36
- Zemplén vármegye 169, 198
- Zimony vagy Semlin (ma Zemun / Земун, Belgrád egyik városrésze, Szerbia) 14, 49, 70, 75, 79, 81, 82, 85–87, 123, 125, 135
- Zólyom vármegye 198
- Zrin (ma Horvátország) 120
- Zuckmantel (ma Zlaté Hory, Csehország) 15
- Zvornik (ma Zvornik / Зворник, Bosznia-Hercegovina) 114, 119–121, 126, 127

Kiadja a Nemzeti Közszołgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel: Christián László
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt
Olvasószerkesztő: Bujdosó Hajnalka
Tördelőszerkesztő: Kilián Zsolt
Korrektor: Kutas Éva

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: <https://doi.org/10.36250/01030>

ISBN 978-963-531-628-1 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-630-4 (ePDF)
ISBN 978-963-531-629-8 (ePub)

ISSN 2630-9386

Gróf futaki Hadik András (1710-1790) a 18. század legsikeresebb és leghíresebb magyar katonája volt: katonai pályája csúcán, 1774-ben tábornagyi rendfokozatot kapott, és Mária Terézia kinevezte a bécsi Udvari Haditanács elnökévé. Emlékét egyebek közt emléknep, emléktúra, a szlovák katonai akadémia neve, Bécsben utca, a budai várban Vastagh György szobrász lovas szobra őrzi. Európai hírnevét az 1757. októberi huszárcsínynek, a porosz főváros, Berlin elfoglalásának és megsarcolásának köszönhetette.

A művelt, eredetileg papnak nevelkedett Hadik egész életében írásba foglalta tapasztalatait: naplókban rögzítette hadjáratainak eseményeit, és szívesen foglalkozott szabályzatok és hadi utasítások szerkesztésével. Többségükben német nyelvű feljegyzései, memorandumai, szabályzatai kéziratban maradtak.

Fönnmaradt írásainak többsége nem saját belső készítéséből, hanem valamilyen szolgálati feladat nyomán született. Az itt közölt dokumentumok közül messze kiemelkedik Hadiknak az 1739. évi hadjáratról írt hadtörténeti műve, amely történetírói igényessége és kiváló német nyelvezete miatt fő művének tekinthető. Nem véletlen, hogy ezt a munkát nem az uralkodó írásztalára, hanem fiai okulására, katonai képzésükre szánta. A kötetben olvasható válogatás hírt ad a maga korában egész Európában ismert hadvezér katonai gondolkodásáról.

Részlet Padányi József előszavából

